

SSAD

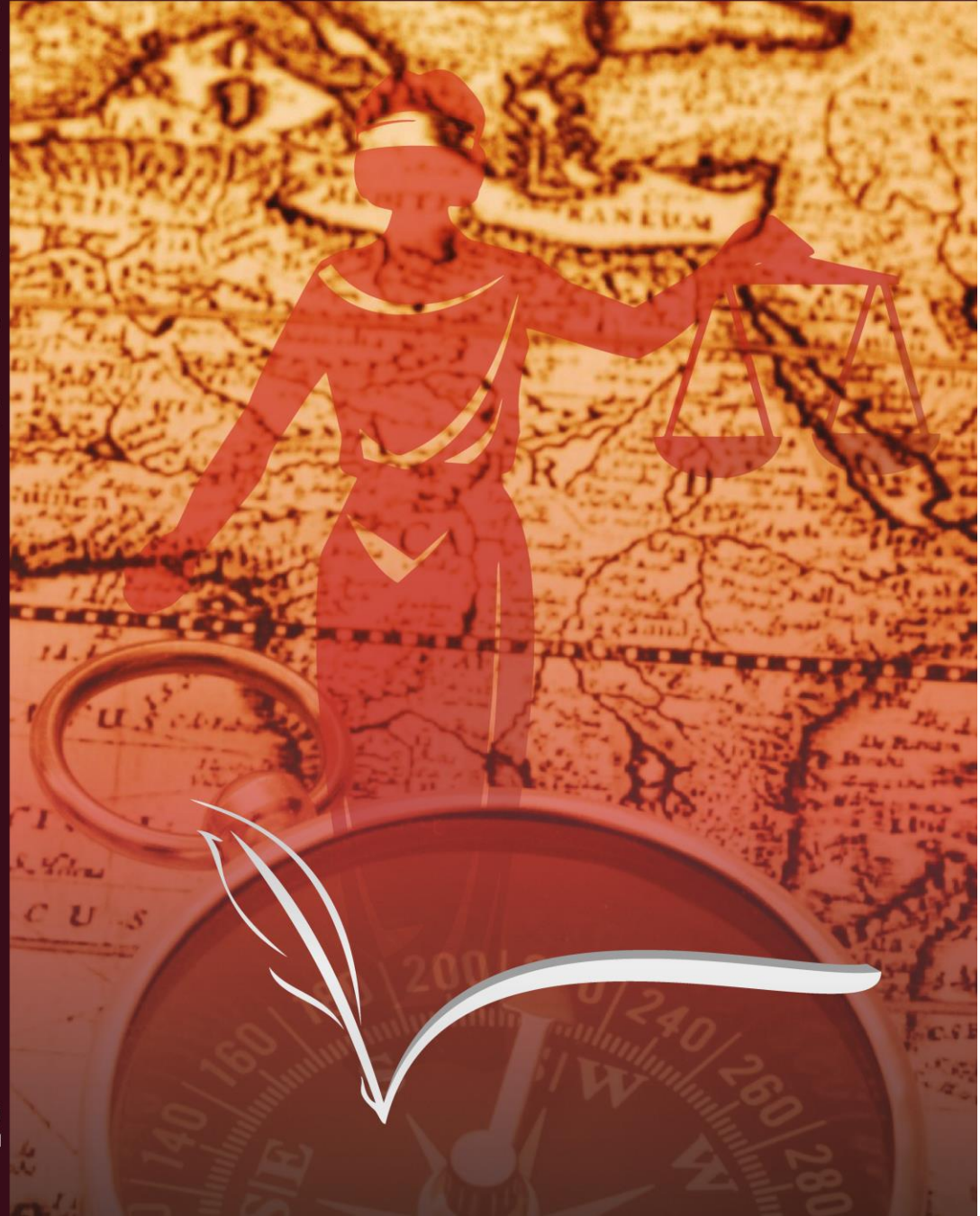
Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Vol 5
Issue 2
July 2021
ISSN 2587-2621

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Vol 5
Issue 2
July 2021

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi olup dörder aylık dönemler halinde (Mart-Temmuz-Kasım) yılda üç sayı olarak elektronik ortamda yayınlanan akademik, hakemli ve uluslararası dergidir.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan yazıların dil, bilim ve hukuki sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne aittir.

Yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz veya çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

The Journal of Strategic and Social Researches (SSAD) is an academic, refereed and international journal published electronically three times a year (March-July-November). Linguistic, scientific and legal responsibility of the articles published in the SSAD belongs to the authors, and the publication rights belong to the SSAD.

Articles may not be published or reproduced in whole or in part in any way without the written permission of the publisher.

The Editorial Board is free to publish or not publish the articles submitted to the journal.

Works sent to the journal are not returned.

Journal of Strategic and Social Researches indexed by

International Scientific Indexing, EBSCO, ResearchBib, IZOR, Google Scholar, ISAM, ESJI, ROAD, Crossref, Maktaba, Academic Journal Index

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt 5, Sayı 2, Temmuz 2021 / Vol 5, Issue 2, July 2021

SSAD

STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

www.dergipark.org.tr/sisad

sisaddergi@gmail.com

Sahibi | Owner

Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İstiklal Yerleşkesi 15130 BURDUR

Editörler | Editors

Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Doç. Dr. Sibel AKOVA (Yalova Üniversitesi)

Yardımcı Editör | Associate Editor

Dr. M. Abdullah KÜNDEYİ (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt 5, Sayı 2, Temmuz 2021 / Vol 5, Issue 2, July 2021

Alan Editörleri / Field Editors

İktisadi ve İdari Bilimler

İzzet GÜMÜŞ (Prof. Dr. İstanbul Gelişim Üniversitesi - Türkiye)

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Tuncay GÜLOĞLU (Prof. Dr. Yalova Üniversitesi - Türkiye)

Makro Ekonomi

Lale VELİYEVA (Doç. Dr. Sumgayit Devlet Üniversitesi - Azerbaycan)

İşletme

İzzet GÜMÜŞ (Prof. Dr. İstanbul Gelişim Üniversitesi - Türkiye)

Uluslararası İlişkiler

Tuncay Ercan SEPETÇİOĞLU (Doç. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi - Türkiye)

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Gökmen KANTAR (Dr. Öğr. Üyesi Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi - Türkiye)

Sosyoloji

Ümit AKCA (Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

Felsefe

Süleyman Ertan TAĞMAN (Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi - Türkiye)

Sanat Tarihi-Arkeoloji-Mimari

Abdullah Şevki DUYMAZ (Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

İletişim

Burhanettin Aykut ARIKAN (Prof. Dr. Türk Alman Üniversitesi - Türkiye)

Eğitim Bilimleri

Said TAŞ (Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

Tarih

Gürsoy ŞAHİN (Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi - Türkiye)

Coğrafya

Erkan YILMAZ (Doç. Dr. Ankara Üniversitesi - Türkiye)

Türk Dili ve Edebiyatı

Abdülkadir EMEKSİZ (Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi - Türkiye)

Yazı İşleri | Editorial Office
Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ
Süleyman Demirel Üniversitesi

Türkçe Dil Editörü | Turkish Language Editor
MA. Fatma Zehra Kündeyi
Afyon Kocatepe Üniversitesi

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor
Doç. Dr. DMITAR TASIĆ
Philosophical Faculty, University of Hradec Kralove, Çek Cumhuriyeti
MA. Umut Sergen DAL
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye

Mizanpaj Editörü | Making up Editor
Doğukan Celal ÇETİN

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Amira TURBIĆ-HADŽAGIĆ (Tuzla Üniversitesi - Bosna - Hersek)

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi - Türkiye)

Prof. Dr. Redzep SKRIJELJ (Novipazar Devlet Üniversitesi - Sırbistan)

Prof. Dr. Ümit AKCA (Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

Doç. Dr. Armend MEHMEDİ (Priştina University - Kosova)

Doç. Dr. Dimitar ATANASSOV (Sofya Üniversitesi - Bulgaristan)

Doç. Dr. Esmâ IGUS (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - Türkiye)

Doç. Dr. Lale VELİYEVA (Sumgayıt Devlet Üniversitesi - Azerbaycan)

Doç. Dr. Memli KRASNIQI (Priştina Üniversitesi - Kosova)

Doç. Dr. Mirza DZANIĆ (Tuzla Üniversitesi - Bosna Hersek)

Doç. Dr. Nurhodja AKBULAEV (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi - Azerbaycan)

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ (Akdeniz Üniversitesi - Türkiye)

Bu Sayının Hakemleri | Reviewers of the Issue

- Prof. Dr. Aysel USLU (Ankara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Bahattin YAMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
- Prof. Dr. Cenk DEMİRKIRAN (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kamil GÜNGÖR (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Lütfiye GÖKTAŞ KAYA (Karabük Üniversitesi)
- Prof. Dr. Osman UZUN (Düzce Üniversitesi)
- Prof. Dr. Serkan DİLEK (Kastamonu Üniversitesi)
- Doç. Dr. Asaf AGAYEV (Azerbaycan İnşaat ve Mimarlık Üniversitesi)
- Doç. Dr. Çiğdem Kılıç (İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi)
- Doç. Dr. Emrah ATAY (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
- Doç. Dr. Fahri ERENEL (İstinye Üniversitesi)
- Doç. Dr. Gencay KARAKAYA (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
- Doç. Dr. Haşim BAĞCI (Aksaray Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hayrettin KESKİNGÖZ (Kahramanmaraş Üniversitesi)
- Doç. Dr. Loqman ABDULAYEV (Sumgayit Devlet Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mehmet SAĞIR (Selçuk Üniversitesi)
- Doç. Dr. Üzeyir AYDIN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Doç. Dr. Yusuf ESMER (Bayburt Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yavuz KARANFİL (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Arzu GİRİŞKEN (Altınbaş Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Barbaros ANDIÇ (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Gökmen KANTAR (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Hakan YILDIRIM (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Nihat ALTUNTEPE (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Sevda KÖSE (Kocaeli Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Yavuz KÜÇÜKALKAN (Yalova Üniversitesi)

Dış Temsilcilikler | Country Representatives

Almanya: Uğur Berk KALELİOĞLU (M.A. Duisburg-Essen Üniversitesi)

Azerbaycan: Lale VELİYEVA (Doç. Dr. Azerbaycan Sumgayıt Devlet Üniversitesi)

Bosna Hersek: Amira Turbic HADZAGIC (Prof. Dr. Bosna Hersek Tuzla Üniversitesi)

Gürcistan: Valery MODEBADZE (Prof. Dr. Saint Andrew the First Called University)

Togo: Tete Jean Philippe GUNN (Ph. D.)

Sekreteryaya | Secretary

Umut Sergen DAL (Arş. Gör. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye)

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Jamal HAJİYEV & Vasif AHADOV

AZERBAYCAN'DA GİRİŞİMCİLİK FAALİYETİNİN MEVCUT DURUMU VE GELİŞME YÖNLERİ

Current State of Entrepreneurial Activity and Development Directions in Azerbaijan

ss. 181-193

Ayla AVCI

GÜNEY KAFKASYA VE TÜRKİYE SOSYO-EKONOMİK İLİŞKİSİ

Socio-Economic Relationship Between South Caucasus and Turkey

ss. 195-205

Muhammed Ali YETGİN & Sait ÇAKMAK

BİRLEŞMİŞ MİLLETLERİN TERÖRLE MÜCADELESİNDE 1972-2020 YILLARI ARASINA DAİR RAPORLARININ ANALİZİ

The Analysis of United Nations on Counterterrorism Reports Between 1972-2020

ss. 207-229

Ayşe Durgun KAYGISIZ

DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜMÜN MİLLİ GELİR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ

The Effect of Demographic Transformation on National Income: Panel Data Analysis

ss. 231-243

Özcan KUZULU & Gamze VURAL

ETİK FİNANS MI İSLAMİ, İSLAMİ FİNANS MI ETİK?

Ethical Finance is Islamic or Islamic Finance is Ethical?

ss. 245-279

Salih AYGÜN & Orhan SEZGİN

THE METHODS AND TOOLS USED BY MANAGERS IN THEIR STRATEGIC DECISION MAKING PROCESSES

Yöneticilerin Stratejik Karar Verme Süreçlerinde Kullandığı Yöntem ve Araçlar

ss. 281-293

M. Hakan YALÇINKAYA & Tanay DİLBER

TÜRKİYE'DE EĞİTİMLİ KADINLARIN İSTİHDAMA VE EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

The Impact of Educated Women on Employment and Economic Growth in Turkey

ss. 295-307

Taner GÜNDOĞAN & İpek KAZANÇOĞLU

**TÜKETİCİLERİN MOBİL SİPARİŞ UYGULAMALARINI KULLANMA/MASI ÜZERİNDE ETKİLİ
OLAN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ**

Determining The Factors Affecting The Consumers Use/Not Use Mobile Order Applications

ss. 309-334

Rukiye Gizem ÖZTAŞ KARLI & Sabahat AÇIKSÖZ

AKILLI KENT YÖNETİŞİMİ VE YAŞAYAN LABORATUVARLAR

Smart City Governance and Living Labs

ss. 335-350

Mahmut Reha KARABULUT & Melike ESENTAŞ & Mustafa Enes IŞIKGÖZ & Pınar GÜZEL

**SOSYAL İZOLASYON SÜRECİNDE BİREYLERİN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ İLE BİLGİSAYAR
OYUNLARI MOTİVASYONLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ**

Examination of The Relation Between The Personal Traits of Individuals And The Motivation of
Computer Games in The Social Isolation Process

ss. 351-362

Rıfat İRAZ & Ayşe Nihan ARIBAŞ & Figen ÖZŞAHİN

**ALGILANAN SOSYAL DESTEK VE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ İLİŞKİSİ: ÜNİVERSİTE
ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ**

The Relationship Between Perceived Social Support and Psychological Well-being: The Case of
University Students

ss. 363-376

Semiha ALTIER

OSMANLI SÜSLEME SANATLARINDA GİRLAND

Garland in the Ottoman Decorative Arts

ss. 377-406

Erdal YILDIRIM

BAŞLANGIÇTAN RÖNESANS'A AŞAĞI VE YÜCE BİR MESLEK: OYUNCULUK

Low and Lofty Profession Acting, from the Beginning to Renaissance

ss. 407-422

Erdem TÜRKAVCI & Elif ŞAHİN

AİLE ARASINDA (2017) FİLMİNDEKİ TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN TEMSİLİ

Representation of Gender Roles in the Film Aile Arasında (2017)

ss. 423-439

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 5 Issue 2, July 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 19.03.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 17.04.2021

DOI: 10.30692/sisad.899502

AZERBAYCAN'DA GİRİŞİMCİLİK FAALİYETİNİN MEVCUT DURUMU VE GELİŞİME YÖNLERİ

Current State of Entrepreneurial Activity and Development Directions in Azerbaijan

Jamal HAJİYEV

Doç. Dr.

Azerbaycan Turizm ve Menecment Üniversitesi

Ekonomi Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-6409-3010

jamalhajiyev@yandex.ru

Vasif AHADOV

Prof. Dr.

Azerbaycan Turizm ve Menecment Üniversitesi

Ekonomi Bölümü Doktora Öğrencisi

ORCID ID: 0000-0003-0003-8933

vasifahad@gmail.com

Atf/Citation: Jemal Hajiyev, Vasif Ahadov (2021), "Azerbaycan'da Girişimcilik Faaliyetinin Mevcut Durumu ve Gelişime Yönleri", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.2 Temmuz 2021 s.181-193.

Öz: Modern zamanlarda girişimciliğin oluşumu ve gelişimi tüm dünya için olduğu kadar Azerbaycan Cumhuriyeti için de önemlidir. Özellikle, 2008 küresel mali krizinin ardından petrol sektöründe yaşanan gerileme, petrol dışı sektörün ve parçası olduğu ticari faaliyetlerin gelişimine ivme kazandırmıştır. Batılı ülkelerin deneyimleri, ekonomik kalkınmanın küçük ve orta ölçekli işletmelerin genişlemesi sonucunda tesis edilebileceğini göstermektedir.

Azerbaycan'da petrol dışı sektörün gelişmesi için girişimciliğin geliştirilmesi önemli koşullardan biridir. Bu nedenle hem bölgelerde, hem de şehirlerde bu alanın gelişmesini sağlamak devletin karşı karşıya olduğu temel görevlerden biridir. Girişimciliği canlandırmak, girişimcileri desteklemek, var olan ve olası sorunlarını gidermek için yapılan çalışmalara rağmen girişimcilik alanında hala sorunlar var. Bu veya diğer sorunlar petrol dışı sektörün gelişimini yavaşlattığı için bu durum her zaman devletin odak noktasıdır. Bu nedenle, hem bölgelerdeki, hem de şehirlerdeki girişimciliğin kalkınma yönleri konusu bugün hala geçerlidir.

Bu bağlamda, makale Azerbaycan'daki mevcut girişimciliğin durumunu, sosyal ve ekonomik gelişme eğilimlerini ve bunun yanı sıra sosyal verimliliğini artırmak için ekonomik ve örgütsel önlemleri inceliyor ve analiz ediyor.

Anahtar Kelimeler: girişimci, girişimci faaliyet, girişimcilere devlet desteği, girişimcilik geliştirme

Abstract: The formation and development of entrepreneurship in modern times is important for the Republic of Azerbaijan as well as for the whole world. Especially, the decline in the oil sector after the 2008 global financial crisis has accelerated the development of the non-oil sector and the commercial activities of which it is a part and medium sized enterprises can be established as a result of the expansion.

Development of entrepreneurship is one of the important conditions for the development of the non-oil sector in Azerbaijan. For this reason, it is one of the main tasks faced by the state to ensure the development of this area in both regions and cities. Despite the efforts to revive entrepreneurship, support entrepreneurs, and solve existing and potential problems, there are still problems in the field of entrepreneurship.

The root cause of these problems is that Soviet ideology still remains in people's minds and thoughts. Entrepreneurs living with this ideology do not accept innovation, new technology or foreign experience. Entrepreneurs who have built their business extensively are reluctant to build their business on a dense basis and believe that if they set up their business in this direction, they will suffer rather than profit.

This is always the focus of the state, as these or other problems slow down the development of the non-oil sector. Therefore, the issue of development aspects of entrepreneurship in both regions and cities is still relevant today.

In this context, the article examines and analyzes the current state of entrepreneurship, social and economic development trends in Azerbaijan, as well as economic and organizational measures to increase social efficiency.

Keywords: entrepreneur, entrepreneurial activity, state support to entrepreneurs, entrepreneurship development

GİRİŞ

Ülkede piyasa ekonomisine geçişle bağlantılı olarak uygulanan ekonomik reformlar sonucunda, nüfusun ticari faaliyeti için elverişli koşulların yaratılması nihayetinde girişimciliğin ortaya çıkmasına ve oluşumuna yol açmıştır. Bir piyasa ekonomisinde, insanın doğasında bulunan bağımsız, ekonomik ve ticari faaliyet, girişimcilik faaliyetinde kendini gösterir. Sosyal ve ekonomik kalkınmanın temel koşulu, çeşitli biçimler ve içerikler alan girişimcilik faaliyetidir. Girişimciler ise proaktif, bilimsel yenilikleri benimseyen ve uygulayan toplumun sosyal katmanlarını oluşturur.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde girişimcilik faaliyetinin gelişimi, ekonomik kalkınma kavramlarına göre lider konumdadır ve hem üretim, hem tüketim hem de dağıtım ilişkilerinin sağlanmasında ekonomik-organizasyonel bir mekanizma rolü oynamaktadır. Bu nedenle Azerbaycan modeline göre girişimciliğin gelişimi, ülke ekonomisinin mevcut durumunu, bu alanda perspektif gelişiminin oluşumunu ve üretici güçlerde iyileştirmelerin uygulanmasını kapsamaktadır.

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti, piyasa ilişkileri koşullarında girişimcilik faaliyetinin gelişmesi için, serbest girişimcilik faaliyetinin kurulmasına özel önem vermektedir. Ulusal ekonominin gelişmesi, nüfusun ihtiyaçlarına ve ülkedeki rekabetçi pazara adaptasyon, insanlarda girişimcilik ruhunun eğitilmesi ve girişimcilik faaliyetinin gelişme yönünün belirlenmesinde gerekli yardımı sağlar.

Serbest girişimcilik faaliyetinin oluşumu, ülkedeki mal üretimini arttırır, tüketici pazarının gelişmesi için koşullar yaratır, işsizliğin ortadan kaldırılmasına, istihdamın sağlanmasına ve devlet gelirlerinin artmasına yardımcı olur.

Araştırmanın amacı

Azerbaycan'da girişimciliğin gelişiminin özellikleri, girişimcilik faaliyetlerinin sonuçlarının incelenmesi ve perspektif yönleri.

Araştırmanın Teorik ve Metodolojik Temelleri

Girişimcilik alanında yazılan yabancı literatür, bilimsel araştırmalar, klasik ve Azerbaycanlı bilim adamlarının bu alanın mevcut durumu ve gelişimi ile ilgili çalışmaları ve görüşleri. Azerbaycan'da girişimciliğin gelişmesi ve oluşumu ile ilgili yasal düzenlemelerin kabulü, özellikle anayasa yasaları ve bu yönde önlemlerin uygulanması, çalışmanın temel teorik ve metodolojik yönlerini kapsamaktadır. Ayrıca girişimciliğin gelişimini belirlemek için istatistiksel göstergeler kullanılmıştır.

Çalışmanın Temel Amaç ve Hedefleri

Makalenin temel amacı, Azerbaycan'daki girişimciliğin piyasa ekonomisindeki mevcut durumunu, sosyo-ekonomik gelişme eğilimlerini incelemek ve bu doğrultuda belirlenen görevleri yerine getirmektir.

Araştırma Veritabanı

Mevcut literatür, monografiler, internet kaynakları, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi raporları ve istatistikleri, Ekonomi ve Maliye Bakanlıklarının materyalleri, Cumhurbaşkanlığı kararları, girişimcilik mevzuatı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası kullanılmıştır.

Araştırmanın Bilimsel Yeniliği

Araştırmanın bilimsel yenilikleri şu alanlarda yorumlanabilir:

- Azerbaycan Cumhuriyetinde girişimciliğin bilimsel temelini analiz ederek gelişme ve oluşum yasaları hakkında önerilerde bulunmak;
- Girişimcilik faaliyetinin ekonomik verimliliğini belirlemek için bir gösterge sistemi sağlamak;
- Bu araştırma sayesinde, girişimciliğin mevcut durumunu incelemek ve ekonomik sonuçlarının gerçek göstergelerini göstermek gerekiyor.

Yöntem

Bir tür ekonomik faaliyet olarak girişimciliğin tarihi Orta Çağ'a kadar uzanmaktadır. Zaten tüccarlar, zanaatkarlar ve hayırsever misyonerler bu tür girişimciliğe girişmeye başlamıştır.

Girişimciliğin teorik temelleri A.Smith, R.Cantillon, Tunen, K.Marks, Y.Sumpeter ve diğerleri gibi dünya ekonomistleri tarafından incelenmiştir. Modern zamanlarda, Azerbaycan'da bu alanın çalışmasında teorik ve pratik konularla ilgili A.B.Abbasov, G.N.Manafov, S.H.Muradov, A.S. Imanov, Z.A. Samadzade, A.F. Musayev, I.Z. Seyfullayev, V.M. Niftullayev, Y.A. Kalbiyev ve diğer iktisatçılar vergiler açısından girişimcilik çalışmalarına katkıda bulundular. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin oluşumu ve geliştirilmesi sorunları R.M.Jabiyev, T.N. Aliyev, N.O. Hajiyeve, A.S. Mehtiyev, A.B.Sariyev, F.H. Abbasov ve diğerleri tarafından araştırılmıştır.

1990'larda sosyalist sistemin çöküşü girişimcilik için koşullar yarattı. Bağımsız cumhuriyetimizde mülkiyet ve girişimcilik faaliyetleriyle ilgili alınan kararlar, bu tür faaliyetler için yasal bir temel oluşturmuştur. Bu dönemden itibaren, özel mülkiyet ve girişimcilik faaliyeti, anonim şirketlerin ve diğer ekonomik faaliyet biçimlerinin ortaya çıkmasıyla yeni bir biçim ve içerik aldı.

Azerbaycan'da bağımsızlık kazandıktan sonra girişimciliğin gelişimi aşağıdaki aşamalara ayrılabilir:

1993'e kadar olan dönem

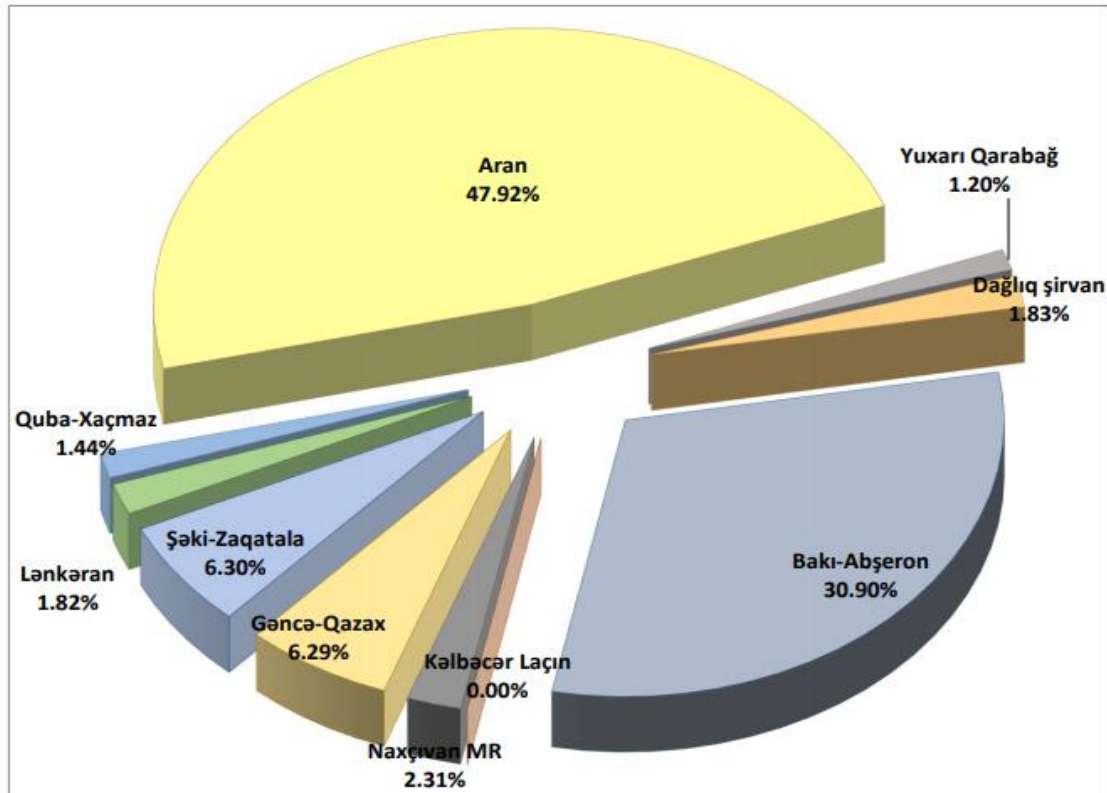
1993-2003 yıl

2003-2015 yıl

2015 sonrası

12 Ekim 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Girişimcilik Destekleme Fonu Statüsü'nün onayı ile girişimcilere öncelikli kredi sağlayan ilk finans kurumu kuruldu. 5 Aralık 1992'de, ülkedeki girişimcilik faaliyetlerinin yasal ve ekonomik düzenlemesini sağlayan Azerbaycan Cumhuriyeti "Girişimcilik Faaliyetleri Hakkında Kanun" onaylandı.

Ulusal lider Haydar Aliyev'in değerli bir halefi olan İlham Aliyev'in 2003 yılında iktidara gelmesinden sonra, bölgelerdeki girişimcilik faaliyetlerinin geliştirilmesi bir devlet önceliği haline geldi ve 2004'ten beri birbirini izleyen devlet programları (2004-2008, 2009-2013, 2014-2018, 2019-2023 yıllar bölgelerde sosyo-ekonomik kalkınma için eyalet programları), bölgelerde girişimciliğin gelişmesine büyük bir ivme kazandırmıştır. Sonuç olarak 2019 yılında Tarım Bakanlığı'na bağlı Tarım Kredi ve Kalkınma Ajansı Girişimciliği Geliştirme Fonu'nun düşük faizli işletmelere sağladığı 100 milyon manattan fazla kredinin çoğu bölgelere düştü. Bu fonların bölgelere göre dağılımı aşağıdaki diyagramda gösterilmektedir:

2015 yılı sonrasında girişimcilik alanında Stratejik Yol Haritaları ve Devlet Programları kabul edildi. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 6 Aralık 2016 tarih ve 1138 sayılı Kararı ile ülke ekonomisine yönelik 11 ekonominin dahil olmak üzere 12 Stratejik Yol Haritası onaylandı. Bu belgelerden biri olan "Azerbaycan Cumhuriyetinde küçük ve orta ölçekli işletmeler düzeyinde tüketim mallarının üretimi için Stratejik Yol Haritası", özellikle ülkedeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ'ler) durumunu analiz ederek ayrıntılı bilgi sağlar.

Yol haritası, 2020 yılına kadar stratejik vizyonu, 2025'e kadar olan uzun vadeli vizyonu ve 2025 sonrası için hedef vizyonu kapsıyor. Yol haritası, yukarıda özetlenen görüşlerde ana hatlarıyla belirtilen hedeflere ulaşmak için 5 stratejik hedef belirler. Bu stratejik hedefler arasında, küçük ve orta ölçekli işletmeler faaliyetleri için iş ortamının ve düzenleyici çerçevenin iyileştirilmesi, onların finansal kaynaklara verimli ve etkili erişiminin sağlanması, uluslararasılaşması ve dış pazarlara erişimin artırılması vb. yer almaktadır. Her hedef için öncelikler, gerekçeleri ve bunların uygulanmasını sağlamak için alınacak önlemler dahildir. Stratejik hedeflere ulaşılmasını sağlayacak bir eylem planı da onaylandı.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev tarafından başarıyla uygulanan ekonomik kalkınma politikasının ana yönlerinden biri özel sektörün kapsamlı desteğidir. Daha da genişlemesi için uygun bir ortam yaratmaktır. 31 Temmuz 2018 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'ne göre, Ulusal Girişimcilik Destek Fonu kaldırılmış, Ekonomi Bakanlığı bünyesinde kamu tüzel kişiliği olarak Girişimciliği Geliştirme Fonu kurulmuştur. Böylece Kurallara göre, Fondan işletmelere açılacak küçük kredilerin limiti 50.000 manat, orta büyüklükteki kredilerin limiti 1 milyon manat ve büyük kredilerin limiti 10 milyon manat olarak belirlenmiştir. Küçük, orta ve büyük kredilerin vadelerinin sırasıyla 3 (üç), 5 (beş) ve 10 (on) yılı, kredi kullanım ödemesiz dönemini, ilk 1/2 dönemini kapsayacağı kaydedildi.

Ekonomi Bakanlığı tarafından işletmeler için finansal kaynaklara erişimin kolaylaştırılması, kredi başvurularının kısa sürede işleme alınması, gerekli analizlerin kredi kuruluşları ve Girişimcilik Geliştirme Fonu tarafından yapılması ve kararların girişimcilere iletilmesi gibi süreçler, geliştirdiği ve uyguladığı e-Kredi Platformu üzerinden gerçekleştirilmektedir. Ticari işletmenin başvurusu, hızlı bir kredi için 7 iş günü içinde (200.000 manat'a kadar) ve geleneksel bir kredi için (200.000 manat üzerinde) 10 iş günü içinde değerlendirilir. Pandemiden faaliyet alanı etkilenen bir işletmenin başvurusu reddedilirse, girişimci neden olarak belirtilen eksiklikleri giderdikten sonra bu veya başka bir yetkili banka aracılığıyla yeniden başvuru yapma hakkına sahiptir.

Bu elektronik sistem aracılığıyla işletme kredilerinin verilmesi, girişimciler için bir dizi avantaj yaratmaktadır. Girişimciler online olarak işletme kredisi başvurusu yapar, başvuruları yetkili kredi kuruluşları ve Ekonomi Bakanlığı tarafından eş zamanlı olarak değerlendirilir ve başvuruların durumu anlık olarak izlenir.

Elektronik Kredi Platformunun hayata geçirilmesi aynı zamanda kredi temininde esneklik ve şeffaflık, girişimciler için eşit koşullar sağlayacak, sağlıklı bir rekabet ortamı yaratacak, girişimciler için krediye erişimi genişletecek, zaman ve paradan tasarruf sağlayacaktır. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, 19 Mart 2020 tarihinde "Koronavirüs (COVID-19) salgınının olumsuz etkisinin ve dolayısıyla dünya enerji ve borsalarında Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisindeki keskin dalgalanmaların azaltılması"na ilişkin bir kararname imzaladı ve bu sıraya göre yapılacak çalışmaların üç aşamada uygulamaya geçirilmesi hedefleniyor. İlk aşamada, pandemiden etkilenen bölgelerdeki çalışanların maaşlarının bir kısmının ödenmesi, bireysel (mikro) girişimcilere maddi destek sağlanması ve ekonomik faaliyeti korumak için vergi teşviklerinin sağlanması planlanmaktadır.

Pandemiden etkilenen bölgelerdeki işçi sayısının azalmasını önlemek için iş sözleşmesi bazında çalışan 300 min işçinin (iş sözleşmeli) maaşlarının belirli bir kısmının ödeme mekanizması devlet tarafından ödemeleri sağlanmaktadır ve girişimçilere 215 milyon manat tutarında mali destek sağlandı. (J. Hajiyeve, 2021, s.4)

Girişimciliğin gelişmesine yönelik sistematik ve tutarlı devlet desteğinin bir başka örneği de "e-ticaret" portalıdır. 25 Ağustos 2008 tarihli kararla Azerbaycan'da "e-ticaret" alanındaki çalışmaların yoğunlaştırılması üzerine Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ekonomik Kalkınma Bakanlığı'na talimat verdi. Görevin uygulanmasını sağlamak için Ekonomi ve Sanayi Bakanlığı, başta tarımsal üreticiler olmak üzere girişimcilerin serbest pazara erişimini desteklemek için "e-ticaret" konusunda bir web portalı oluşturmuştur. Portal, B2B (işletmeden işletmeye) modeline dayalı Azerbaycan'daki ilk e-ticaret portalıdır. Amaç, yerel alıcılara yerel işletmeler, ürünleri ve hizmetleri hakkında bilgi sağlayarak iş ilişkilerinin kurulmasını desteklemek ve pazarlara ücretsiz erişim sağlamaktır.

Modern elektronik bilgi alışverişi teknolojilerine dayanan "e-ticaret" portalı, girişimcilerin ürettikleri ürün (hizmetler hakkında ilgili taraflara bilgi vermesine ve ürün), hizmet alıcılarının ihtiyaçları hakkında bilgi almalarına olanak tanır. E-ticaret portalı, kullanıcılara satış bilgileri desteği de sağlar.

Azerbaycan İhracat ve Yatırımı Geliştirme Vakfı ülkedeki girişimcilerin ihracat potansiyelini artırma, yatırım fırsatlarını genişletme, potansiyel ortaklar bulma ve ortak işbirliği projelerini hayata geçirme konularında girişimcileri yakından desteklemektedir. Fonun ülkemizde düzenlediği iş forumları, yerli işadamlarının tanıtılması, yurt dışı pazarlara ürün lansmanı, iş anlaşmaları imzalanması ve yurt dışı iş ilişkilerinin geliştirilmesi açısından önemli rol oynuyor. Hem yabancı yatırımcılar, hem de yerli üreticiler, AZPROMO'nun hem Azerbaycan'da iş kurmak, aynı zamanda dış pazarlara girmek için sunduğu hukuki danışmanlık hizmetinden yararlanabilirler.

Hükümet, ülke ekonomisine yatırım çekmek için "açık kapı" politikası izliyor. şu anda, Azerbaycan Hükümeti ülkedeki ekonomik reformları sürdürmek, iş ortamını daha da iyileştirmek ve petrol dışı sektörü geliştirmek için önlemler alıyor.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının Özel izin (ruhsat) gerektiren ticari faaliyet türlerinin sayısının azaltılması, özel izinlerin (ruhsatların) verilmesi ve şeffaflığın sağlanması için prosedürlerin basitleştirilmesi hakkında " 19 Ekim 2015 tarih ve 650 sayılı Kararnamesine göre girişimcilere lisansların ASAN hizmet merkezleri aracılığıyla vermeye başladı. Ayrıca 21 Aralık 2015 tarih ve 713 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile ruhsat gerektiren faaliyet sayısı 59'dan 37'ye indirilmiş, teslimat süresi 15 iş gününden 10 iş gününe düşürülmüştür, ihraç prosedürleri basitleştirildi.

Girişimciliği Geliştirme Fonu, 2020 yılında yetkili kredi kuruluşları aracılığıyla 397 milyon AZN değerinde 908 yatırım projesini finanse etmeleri için girişimcilere 126,9 milyon AZN indirimli kredi sağlamıştır. Bu krediler 2.700'den fazla yeni iş yarattı. Kredilerin% 57'si tarım sektörünün geliştirilmesine (üretim ve işleme), %43'ü sanayi ürünlerinin üretim ve işlenmesine ve diğer alanlara yönlendirilmiştir. Verilen kredilerin %79'u bölgelere, %21'i Bakü yerleşim yerlerine düşüyor. İndirimli kredi alanların % 99'undan fazlası mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerdir ve %1'den azı büyük işletmelerdi. Pandemiden etkilenen bölgelerde faaliyet gösteren girişimcileri desteklemek için geçen yıl haziran ayında iki program başlatıldı - kredi garantileri ve faiz oranı sübvansiyonları.

Ülkede ilk kez Ekonomi Bakanlığı'nın dijital bir kredi platformu oluşturduğu ve girişimcilerin kredi garanti mekanizması kapsamında yeni işletme kredileri için online başvuru almaları için başlattığı kaydedildi. 2020 yılında 949 milyon manat değerinde 3.300'den fazla yeni işletme kredisi başvurusu bu platform üzerinden kayıt altına alınmıştır. 148 milyon manat kredi ihtiyacı olan kredilerin 433'ü (%81,9) vakıf garantilidir. Aynı zamanda 01.01.2021 tarihine kadar Fona tek seferlik komisyon ödenmiş olup, yürürlüğe giren başvurulardaki kredi tutarı 130 milyon manat, garanti tutarı 74,8 milyon manat olmuştur. Bir diğer destek mekanizması ise, 50 milyon manatı devlet bütçesinden, 50 milyon manatı ise Fondan sağlanan 1 milyar manat kredi portföyüne 100 milyon manat faiz sübvansiyonu sağlamaktır.

2019 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun ilgili kararı mikro, küçük, orta ve büyük ölçekli işletmelerin dağıtım kriterlerini onayladı.

Ticari varlıkların boyutuna göre kategoriler	Ortalama çalışan sayısı (insanlar)	Yıllık gelir (ig) (min. manat)
Mikro girişimcilik	1-10	$Ig \leq 200$
Küçük iş	11-50	$200 < ig \leq 3000$
Orta ölçekli işletme	51-250	$3000 < ig \leq 30000$
Büyük işletme	251 ve üstü	$30000 < ig$

Bu kriterlere göre yıllık geliri 200.000 manat'a kadar çıkan ve maksimum 10 çalışanı olan mikro girişimciler, yıllık geliri 200 binden 3 milyon manata, 11-50 çalışanı olanlar küçük girişimciler, 3 milyondan 30 milyon manat'a kadar yıllık gelir, 51-250 çalışanı olanlar orta ölçekli işletmelerdir, yıllık geliri 30 milyondan fazla ve 250'den fazla çalışanı olanlar büyük girişimci olarak kabul edilecektir. Aynı zamanda girişimcilerin mikro, küçük, orta veya büyük girişimci olarak tanımlanması, "ortalama çalışan sayısı" ve "yıllık gelir" kriterlerinin daha yüksek olmasına dayanmaktadır.

Böyle bir ayırım tüm dünyada mevcuttur ve vergi indirimlerinin uygulanması içindir. Ancak Azerbaycan'da hem devlet bütçesinden, hem de Vergi Bakanlığında sağlanan çeşitli faydaların kapsamını belirlemek için bu listeye mikro işletmeler eklenmiştir. Aynı zamanda, Vergi Kanununda yapılan değişiklikler mikro işletmeleri belirtmekte ve vergilendirilmelerine ilişkin belirli hükümler içermektedir. Bu, vergilendirilebilir işletmelerin farklılaşmasına izin verecektir.

Bütün bunların mantıksal sonucu, bugün Azerbaycan'daki girişimciliğin gelişmişlik düzeyi açısından gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmaması ve BDT ülkeleri arasında ilk sıralarda yer almasıdır. Aşağıdaki tablo, 2019 yılında Azerbaycan'daki mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin temel makroekonomik göstergelerini göstermektedir.

Tablo 1. Mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin temel makroekonomik göstergeleri

Göstergeler	2019			
	Toplam	Dahil olmak üzere		
		Mikro	Küçük	Ortalama
Katma değer (milyon manat)	11071,7	4900,8	1423,2	4747,7
Çalışan sayısı, bin kişi	332,2	40,2	85,1	206,9
Ortalama aylık nominal maaş, manat	531,0	332,5	437,0	624,6
Sabit sermaye yatırımları, milyon manat	3422,2	515,5	494,2	2412,5
Üretim çıktısı, milyon manat	19386,7	7523,8	2553,8	9309,1

Tablodan da görülebileceği gibi 2019 yılında yeni yaratılan katma değer 11071,7 milyon manat olup, bunun büyük kısmı mikro (%44) ve orta ölçekli (%43) işletmelere düşüyor. Sabit varlıklara yapılan yatırımların yaklaşık % 70'i orta ölçekli işletmelere düştü. Bütün bunlara göre çıktının ana kısmı mikro ve orta ölçekli işletmelerin payına düşüyor ki, bu da mikro işletmelerin daha esnek olduğunu ve pazara daha hızlı adapte olduğunu gösteriyor.

İşletme varlıklarının mülk türlerine göre faaliyet gösteren mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin sayısına ilişkin göstergelere dikkat edelim:

Tablo 2. Mülk türüne göre faaliyet gösteren mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin sayısı

Göstergeler	2019		
	Mikro	Küçük	Ortalama
Ekonomik faaliyet türüne göre toplam:	262622	5956	2726
dahil olmak üzere			
Kamu malı	744	440	600
Devlet dışı mülkiyet	261878	5516	2126
Kişiyeye ait mülk	259694	4948	1792
Yabancı mülk	1739	402	235
Ortak mülkiyet	445	166	99

İktisadi faaliyet türünde mikro varlıkların payı da büyüktür. Devlet mülkiyetinin toplam mülk içindeki payı çok düşüktür. Sırasıyla, mikro -%0,28, küçük -%7, orta %22, bu da piyasa ekonomisi sisteminin özelliklerini yansıtır.

Tablo 3. Faaliyette olan mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin sayısı

Göstergeler	Toplam	2019	
		dahil olmak üzere	
		Yasal kişiler	Bireysel girişimciler
Toplam ticari varlık sayısı	271304	31196	240108
Mikro işletme varlıklarının sayısı	262622	22514	24018
Küçük işletme sayısı	5956	5956	-
Orta ölçekli işletmelerin sayısı	2726	2726	-

Faaliyette olan işletmelerin çoğunluğu -%89 - bireysel girişimcilerdir, bu da bireysel girişimciliğin yaratılmasının ve tescilinin son derece basit olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Yeni oluşturulan ve tasfiye edilen mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin sayısı

Göstergeler	Toplam	2019		Göstergeler	toplam	2019	
		dahil olmak üzere				dahil olmak üzere	
		Yasal kişiler	Bireysel girişimciler			Yasal kişiler	Bireysel girişimciler
Yeni kurulan ticari varlıklar toplam sayısı	103949	15961	87988	Tasfiye edilmiş ticari kuruluşlar toplam sayısı	30483	454	30029
Yeni yaratılmış mikro işletme varlıklarının sayısı	103756	15768	87988	Tasfiye edilen mikro işletme varlıklarının sayısı	30457	428	30029
Yeni kurulan küçük işletme sayısı	161	161	-	Tasfiye edilen küçük işletme sayısı	17	17	-
Yeni yaratılmış orta ölçekli işletme sayısı	32	32	-	Tasfiye edilen orta ölçekli işletme sayısı	9	9	-

2019'da yeni oluşturulan ve tasfiye edilen işletmelerin dinamikleri de cesaret vericidir. Böylece, yeni oluşturulan varlıkların sayısı, tasfiye edilenlerin sayısını 3 kattan fazla aşıyor. Bu dinamik, tüm konular için yaklaşık olarak aynıdır.

2019 yılında ülkede çalışan yabancı sayısı mikro işletmelerde 349, küçük ve orta ölçekli işletmelerde sırasıyla 692 ve 1589 oldu.

Ancak bugün Azerbaycan'da girişimcilik alanında hala sorunlar var. Mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesi, ekonomik çeşitlendirme, rekabet gücünün artırılması ve istihdam açısından özel bir öneme sahiptir. Dolayısıyla küçük ve orta ölçekli işletmelerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki payına ve gelişmiş ülkelerdeki istihdama bakarsak, Mikro, Küçük, Orta Ölçekli Girişimcilik (MKOS) ekonominin ana itici gücü olduğunu görebiliriz.

Avrupa ülkelerinde, tüm işletmelerin %93'ünün 10'dan az çalışanı vardır. Toplam çalışanların %67'si mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerde çalışmakta ve toplam katma değer %58'ini oluşturmaktadır. Bazı vergi teşviklerinin oluşturulması, yatırımların teşviki için kriterlerin önemli faktörlerden biri olduğu unutulmamalıdır.

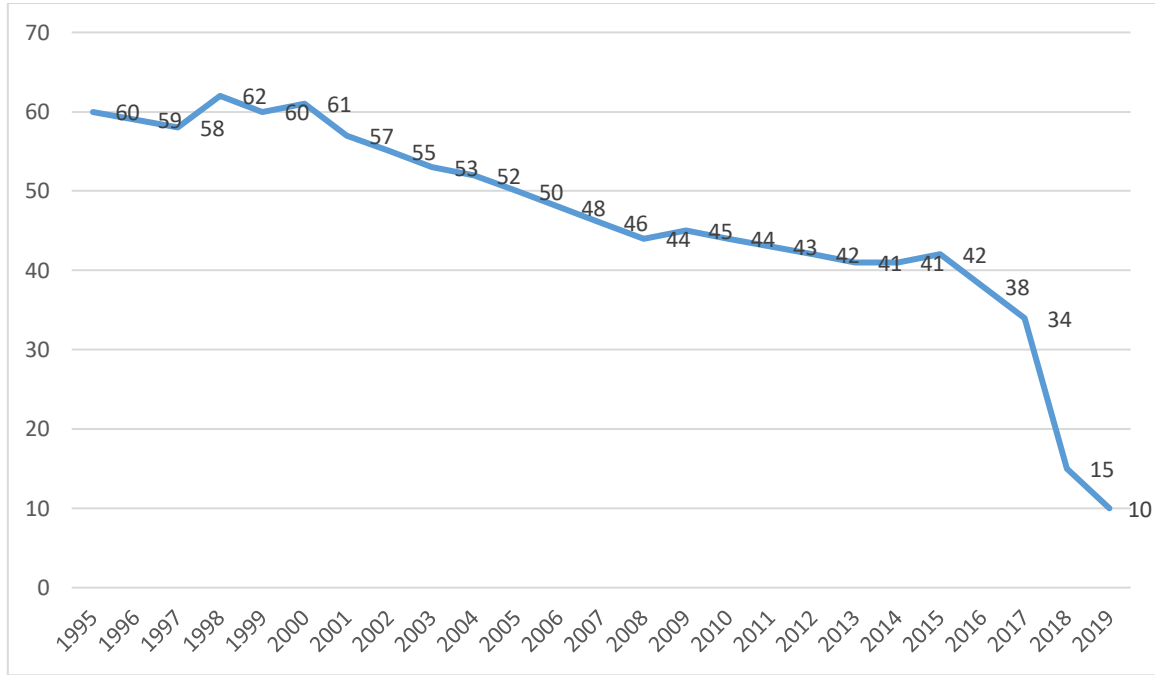
Özel sektörün rolünü artırmak, girişimciliği geliştirmek, ekonomi, istihdam, gölge ekonomiyi azaltmak için Vergi Kanununda önemli değişiklikler yapıldı ve bu değişikliklere göre 1 Ocak 2019'dan itibaren küçük ve orta ölçekli işletmeler için indirimler sağlandı.

-Küçük ve orta ölçekli işletme kategorisine ait şirketler, küçük ve orta ölçekli işletme siciline kayıt tarihinden itibaren 7 yıl süreyle kar, arsa ve katma değer vergisinden muafdir.

-Küçük işletmeler için indirimler, girişimcilik faaliyetlerinden elde edilen gelirin ve kârın %75'inin vergi muafiyetini içerir.

-Mikro Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler emlak vergisinden vb. muaftır.

Sonuç olarak, "gölge ekonomi" 1995'de %60, 2015'te %42 ve 2019'da sadece %10'du. Bu, aşağıdaki diyagramda görülebilir:

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkede girişimciliğin gelişmesi için öncelikle makroekonomik düzeyde sağlanan istikrarın hayata geçirilmesi ve girişimciliğe elverişli koşulların yaratılması gerektiğini dünya tecrübesinden biliyoruz. Dolayısıyla, elverişli bir ortamın yaratılması, devlet düzeyinden herkese, girişimcilik alanındaki her soruna bağlıdır.

Azerbaycan Cumhuriyetinde siyasi, sosyal ve ekonomik alanda ilk düşüşün girişimcilik faaliyetinin oluşumunu olumsuz etkilemesine rağmen ilerleyen dönemlerde bu alanlarda istikrarın sağlanmasının girişimciliğin gelişmesine önemli katkılar sağladığı söylenebilir ve çevreyi daha da iyileştirmekte yardımcı oldu.

Çalışmanın sonuçları:

1. Her şeyden önce, bunun küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişmesinin ülke ekonomisi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu gerçeğini içerdiği unutulmamalıdır. Çünkü bu tür işletmelerin sayısı artarsa, istihdam edilenlerin sayısı artacak ve başka ülkelere iş aramak için giden yerli halkın sayısı da azalacaktır.

2. Sonuç, Azerbaycan pazarında yerel olarak üretilen malların hacmi ile ilgilidir. Yani ülkedeki Küçük ve Orta Ölçekli Girişimci sayısı artarsa pazardaki kendi ürünlerimizin hacmi de artacaktır. Ayrıca bu işletmelerin mali güvencesi yüksek ise, kullanılan hammaddeler de yüksek kalitede

olacaktır. Sonuç olarak, kalite açısından, bitmiş ürün kalite açısından yabancı malların gerisinde kalmıyor ve nüfus zaten yerel üretimle ilgili malları tercih ediyor.

3. Franchising dünya çapında birçok büyük şirkette ve gelişmiş ülkede kullanılmaktadır. Ancak bu yöntem, ülkemizde faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli şirketler için neredeyse bir finansman kaynağı olarak kullanılmamaktadır. Bunun için öncelikle büyük işletmelerin deneyimlerini kullanmak gerekiyor. Bir girişimci bu uygulamalardan yararlanmalı ve işine uygulamalıdır. Ayrıca küçük ve orta ölçekli işletmeler, franchise veren büyük firmaların markasını ve güvenini kullanarak bu yöntemi kullanarak pazarda belirli bir konum elde edebilirler.

4. Diğer bir öneri ise kitle fonlaması (crowdfunding) adı verilen bir finansman yöntemi kullanmaktır. Dolayısıyla Azerbaycan'da olmayan bu yöntem aslında içinde yaşadığımız internet çağında mükemmel bir araçtır. Bu doğrultuda bir internet platformu oluştururlarsa, iş ortamına yeni bir adım atmaya başlayan her şirket, sosyal tanıtımıyla yatırımcıların ilgisini çekebileceği gibi, farklı ülkelerden de fon çekebilir. Öyle bile olsa, birine sahip olmak, ortalama bir insanın ulaşamayacağı bir şeydir.

5. Bir sonraki teklif, küçük ve orta ölçekli işletmelerde mali riskleri önlemek veya azaltmaktır. Böylelikle, uluslararası uygulamada ve büyük şirketler tarafından hala yaygın olarak kullanılan bir riskten korunma taktiği kullanılırsa, girişimci riskleri önceden tahmin edebilir veya riske maruz kalırsa bu durumdan minimum hasarla kurtulabilir. Bunu yapmak için, bu faaliyete dahil olan uzmanların deneyimlerini kullanmak gerekir.

6. Girişimcilikteki bir diğer eksiklik de sigortayla ilgilidir. Bu nedenle, şu anda sigorta şirketleri küçük ve orta ölçekli işletmeleri sigortalamakla pek ilgilenmiyor. Çünkü bu tür ortaklarla ilişkili riskleri hesaplayamazlar ve sonuç olarak sigorta yükümlülüğü üstlenmezler. Bunu önlemek için bir takım yasal düzenlemeler hazırlanır ve her iki tarafın yararına bir takım kararlar alınır, sigorta şirketleri de finansman konusunda devlet desteği alırsa bu sorun çözülebilir.

7. Bölgelerde girişimciliğin gelişmesi her zaman devletin odağında ve bu alanda önemli çalışmalar yapılıyor. Ancak tüm bunlara rağmen bu alanda sorunlar var ve aşılması gerekenler şunlar: öncelikle bölgelerin yetkili temsilcilerinin katılımıyla girişimcilerle toplantılar yapılmalıdır, girişimciler öncelikle bölgelerde küçük ve orta ölçekli işletmeler geliştirme özgürlüğüne sahip olmalıdır, kararların gecikmeden uygulanması, ekonomik faaliyette bulunanlar için düşük üretim ve yönetim maliyetleri, girişimcinin kendi fikir ve düşüncelerinin özgürce uygulanması ,yeni başlayanlar için düşük başlangıç sermayesi ihtiyacı, girişimcilerin faaliyetlerini tüketicilerin ihtiyaçları doğrultusunda inşa etmeleri ve gerekirse ürünün şeklini ve kalitesini kısa sürede değiştirebilmesi, küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişimini artırmak için tercihli vergilerin getirilmesi, gümrükleme işlemlerinin kısaltılması, gümrük vergilerinin uygulanmasında indirimlerin artırılması, iş dünyasında elverişli bir rekabet ortamının oluşmasını sağlayan "Rekabet Yasası" nın benimsenmesine yönelik prosedürünün hızlandırılması.

KAYNAKÇA

- Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası. 27.11.95 il
- Azerbaycan Cumhuriyeti "Girişimcilik Faaliyetleri" Kanunu 15.12.1992, № 405
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmeler Düzeyinde Tüketim Malları Üretimi İçin Stratejik Yol Haritası, 6 Aralık 2016.
- “Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Kalkınması” Devlet Programı, (2004-2008). 11.02.2004, № 24
- “Bölgelerin sosyo-ekonomik kalkınması” Devlet programı, (2009-2013). 14.04.2009, № 80
- “Bölgelerin sosyo-ekonomik kalkınması” Devlet programı, (2014-2018). 27.02.2004, № 118
- “Bölgelerin sosyo-ekonomik kalkınması” Devlet Programı, (2019-2023). 29.01.2019, № 500
- Abbasov, A. (1998). Girişimcilik Etkinliği; Oluşum Türleri ve Gelişme Sorunları. Bakü: Bilim Yayınevi.
- Abbasov, A. (2011). İşletmenin Organizasyonu ve Yönetimi. Bakü: Ekonomi Üniversitesi Yayınevi.
- Ganjiyev, Ch., Novruzov, N., Mammadov, M. (1999). Girişimciliğin Temelleri. Bakü: Zaman Yayınevi.
- Hacıyev, J., Ahadov, V. (2021). Azerbaycan'da Pandemi Koşullarında Ticari Kuruluşlara Devlet Desteğinin Öncelikli Yönleri, Bakü Bilimsel Eserler Dergisi, Azerbaycan İnşaat ve Mimarlık Üniversitesi, 152-158.
- Hacıyev, C., Ahadov, V. (2020). Azerbaycan, Bakü Ulaşım Kompleksinde Girişimciliğin Gelişiminin Kurumsal Yönleri. Uluslararası Azerbaycan-Ukrayna Bilimsel-Pratik Konferansı, 367-370.
- Hacıyev, C., Ahadov, V (2021). Azerbaycan'da Girişimciliğin Gelişmesinde Kurumsal Düzenlemenin Rolünün Artırılması. Moskova: Tüm Rusya'nın Bilimsel ve Analitik Dergisi "Financial Economics", 205-211.
- Hajiyev, C. (2021). The Actual Problems of Entrepreneurship Development in the Transport Sector of Azerbaijan. Baku: International Scientific Journal of Economics and Entrepreneurship, 654-658.
- İbrahimov, İ. (2005). Girişimcilik Oluşumunun Sorunları. Bakü: Elm Yayınevi.
- Ganbarli, A. (2000). Azerbaycan'da Girişimciliğin Gelişmesinin Sorunları ve Çözümleri. Monograph Baku.
- Manafov, Q. (2011). Girişimcilik Teorisi. Bakü: Chashyoğlu Yayınevi.
- Niftullayev, N. (2002). Girişimciliğin Temelleri. Bakü: Zaman Yayınevi.
- Samadzade, Z. (2001). Dünya Ekonomisi Çin'in Ekonomik Mucizesi. Bakü: Bilim Yayınevi.
- Hosking, A. (2000). Girişimcilik kursu. Bakü: Azerbaycan Ekonomi Üniversitesi Yayınevi.
- Lapusta, M., Pornye, A., Starostin, Yu., Skamy, L. (2002). Girişimcilik. Moskova: Tsifra Yayınevi.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 5 Issue 2, July 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 29.01.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 14.04.2021

DOI: 10.30692/sisad.870919

GÜNEY KAFKASYA VE TÜRKİYE SOSYO-EKONOMİK İLİŞKİSİ

Socio-Economic Relationship Between South Caucasus and Turkey

Ayla AVCI

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Doktora Öğrencisi

ORCID ID: 0000-0002-1871-4090

ayla.avci@std.izu.edu.tr

Atıf/Citation: Ayla Avcı (2021), "Güney Kafkasya ve Türkiye Sosyo-Ekonomik İlişkisi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.2 Temmuz 2021 s.195-205.

Öz: 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığına kavuŐan Kafkasya'daki ölkelerin bağımsızlığa kavuŐması, bu bölgede olduğu gibi dünya ekonomilerinin, sosyal ve siyasi alanlarda deĐiŐimlerin yaŐanmasına neden olmuştur. Avrupa ve Asya sınırında Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki Kafkasya'nın önemli bir stratejik konumda yer alması, tüm dünyanın ilgisini çekmektedir. Bu bölgenin petrol ve doğal gaz zenginliği enerji ihtiyacı bulunan ölkelerin ilgi alanında olduğundan dolayı, Kafkasya'da yaşanan her türlü ekonomik ve siyasi gelişmelerin yakından izlenmesine sebep olmaktadır. Asya ve Avrupa arasında köprü görevi gören en önemli ölkelerden biri olan Türkiye'nin bu bölgedeki ölkelerle olan ilişkileri de aynı şekilde Avrupa Birliği ölkelerinin gözlemi altındadır. Türkiye'nin Kafkasların en gelişmiş ölkelerinden Azerbaycan, Gürcistan gibi ölkelerle olan ekonomik işbirlikleri ve karşılıklı olarak yapılan yatırımlar, ölkelerin kardeŐlik bağlarının da güçlenmesine önemli katkıları bulunmaktadır. Bu çalışmada, Güney Kafkasya ölkeleri ve Türkiye arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerinin tarihi süreçteki değişimi ve gelişimi değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda araştırmada, Güney Kafkasya'da bulunan ölkelerin bağımsızlık, politik ve ekonomik istikrarının sağlanması katkıda bulunan lider ölkede bulunan Türkiye'nin, bölgesel işbirliği sağlamadaki rolü ve önemi belirtilmiştir. Araştırmanın amacı, 21. yüzyılın en önemli problemi olan enerji, ekonomi ve ticaret alanında Türkiye ve Güney Kafkasya arasında bölgesel işbirliğinin arttırılmasına yönelik stratejiler geliştirilmesi gerekliliğinin vurgulanmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, Türkiye, Ekonomi.

Abstract: The independence of the countries in the Caucasus which gained their independence with the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics in 1991, led to changes in the world economies, social and political areas as in this region. The fact that the Caucasus is in an important strategic position between the Black Sea and the Caspian Sea on the border of Europe and Asia attracts the attention of the whole world. Since the oil and natural gas wealth of this region is in the area of interest of countries that need energy, it causes close monitoring of all kinds of economic and political developments in the Caucasus. The relations Turkey which is the most important country that acts as a bridge Asia and Europe with the countries in this region are also under the observation of the European Union countries. Economic cooperation and mutual investments made with countries such as Azerbaijan and Georgia, which are among the most developed countries of the Caucasus, have significant contributions to the strengthening of the brotherly ties of the countries. In this study, the change and development of the economic, social and cultural relations between the

South Caucasian countries and Turkey in the historical process were evaluated. In this direction, the role and importance of Turkey, which is the leading country contributing to the independence, political and economic stability of the countries in the South Caucasus in providing regional cooperation has been stated. The aim of the study is to emphasize the necessity of developing strategies to increase regional cooperation between Turkey and the South Caucasus in the field of energy, economy and trade which is the most important problem of the 21st century.

Keywords: South Caucasus, Turkey, Economy.

GİRİŞ

Tarih boyunca Kafkasya, jeopolitik ve jeostratejik önemi dolayısıyla tüm devletlerin ilgi merkezinde yerini almıştır. Enerji zenginliğinin ortaya çıkması uluslararası ilgiyi, etnik ve iç savaflara, politik sorunlara çevirmiştir (Dikkaya ve Tıgılı, 2015). Özellikle Azerbaycan ve Gürcistan çatışma, iç savaflar, siyasi çekişmeler nedeniyle bağımsızlıklarının ilk beş yılını ekonomik zarar, enerji ve zaman kaybıyla geçirmiştir (Aydingün, 2012).

Sovyetler Birliğinin SSCB'nin dağılmasıyla Türkiye, Güney Kafkasya ülkelerini tanımada ayırım gözetmeden uluslararası ilişkilerini sürdürmüştür. Bu süreçte Azerbaycan'ı 'akrabalık merkezli özel ilişkiler kurarak' destek sağlamıştır (Yapıcı, 2015).

Eski SSCB sonrasında başta Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan olmak üzere üç Güney Kafkasya ülkesi çatışmalar, siyasi ve politik istikrarsızlık, güvenlik kaygıları gibi nedenlerle bölgesel iş birliği tam olarak sağlanamamıştır (Şahbazov, 2015).

Kafkasya'nın siyasi ve ekonomik olarak güçlü bir bölge olması Türkiye açısından da önemlidir. Enerji kaynağında Rusya'ya bağımlı olmak istemeyen Avrupa Birliği ülkeleri, Hazar Denizinden petrol ve doğal gazı, bu bölge aracılığıyla Avrupa'ya taşıma düşüncesiyle Kafkasya ve bu coğrafyada yer alan ülkelerdeki boru hattı projelerine ve bölgedeki gelişmelere yoğunlaşmaktadır (Demirci, 2010).

Türkiye'nin ekonomi ve ticaretteki ortağı Kafkas ülkelerinin en hızlı ve istikrarlı gelişen ve büyüyen ülkesi Azerbaycan'dır. Gürcistan ise Azerbaycan, Orta Asya ve Rusya pazarına ve bölgesine ulaşmada kilit noktada bulunmaktadır (Çelikpala, 2012).

Kafkasya ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler 1990'lı yıllarda çok düşük seviyelerdeyken, 2000'li yıllarda dikkate değer bir seviyeye ulaşmıştır. BTC boru hatlarının kurulmasıyla başlayan dönem, karayolu ve demiryollarının inşasıyla ekonomik ve ticari gelişim ilişkisi hız kazanmıştır. Türkiye'nin ekonomik-ticari ortağı ve hedef ülkesi Azerbaycan'dır. Azerbaycan ve Orta Asya pazarına ve Rusya'nın güneyine ulaşmadaki kilit ülke ise Gürcistan'dır. Türkiye-Ermenistan sınır kapılarının kapalı olması nedeniyle ticaret ilişkisi yoktur ancak Gürcistan-İran aracılığıyla Türkiye, Ermenistan pazarında etkili bir durumdadır (Çelikpala, 2010).

21. yüzyılın ülkeler açısından en önemli sorunu enerji açığı ve ekonomiye yönelik politikalarıdır. Ülkelerin enerji zenginliği ekonomilerinin ve sosyal kalkınmalarının göstergesidir. Bu nedenle özellikle Güney Kafkasya'nın sahip olduğu zengin petrol kaynakları tüm dünya ülkelerinin bu bölgeye odaklanmalarına neden olmaktadır. Savaşların ve politik sorunların en fazla yaşandığı bu bölgede Türkiye, Güney Kafkasya ülkelerinin en güvendiği ülkelerin başında yer almaktadır. Bu ülkeler ve Türkiye arasındaki yakın ilişkiler ekonomik alanda da sağlam temellere dayanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Kafkasya ülkelerinde yaşanan sorunlar, gelişmeler ve Türkiye ile olan sosyo-ekonomik ilişkileri incelenerek, geleceğe yönelik olarak yapılacak olan iş birliğinin değerlendirilmesidir.

Kafkasya

270 yıl süren Kafkas-Rus savaşı sonrasında 1864 yılında Rusya'nın Kafkasya'yı işgal etmesiyle yaklaşık olarak bir buçuk milyondan fazla Kafkasyalı Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmak zorunda kalmıştır. Kafkasyalılar farklı kabile, adet, giyim kuşam ve dilleriyle Anadolu topraklarında "Çerkesler" olarak adlandırılmıştır. Kafkaslar, Abhaz, Adige, Karaçay-Malkar, Oset, Çeçen gibi alt kimlik ve dillerle birleşen kültür topluluğudur (Tavkul, 2007).

Kafkasya, Karadeniz- Hazar Denizi arasında Doğu-Batı, paralelindeki beş bin metreden fazla yükseklikteki sıradağlar Kafkaslar olarak bilinmektedir. Coğrafi olarak Kafkasya, Kuzey ve Güney olmak üzere ayrılmaktadır. Rusya Federasyonu sınırları içinde yer alan sözde özerk Adige, Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar, Kuzey Osetya, Çeçenistan, İnguşetya ve Dağıstan Cumhuriyeti Kuzey Kafkasya olarak adlandırılırken, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Abhazya, Acara, Dağlık Karabağ, Nahçıvan ve Güney Osetya'da Güney Kafkasya bölgesi olarak bilinmektedir (Tavkul, 2007).

19. yy. sonlarında Güney Kafkasya'da yaşayan müslüman sayısının daha fazla olduğu belirlenmiştir (Kızı, 2012). Kafkasya üzerine yapılan araştırmalarda siyasi ve coğrafi nedenlerle bölge iki bölüm halinde ele alınırken, Kafkaslar'daki sosyo-ekonomik yaşam kesin çizgilerle belirlenmeyecek şekilde iç içe geçmiş durumdadır (Yalçınkaya, 2006).

Kafkaslar'ın en önemli zenginlik kaynağı, petrol ve doğal gazdır. Petrol Hazar Denizi'nin belirli alanlarında, Azerbaycan, Krasnodor ve Stravropol gibi bölgelerde bulunmaktadır. Hazar Denizi ve Azerbaycan'dan da doğal gaz rezervleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, kömür, demir, kurşun, bakır, çinko gibi madenler yönünden de oldukça zengindir (Yalçınkaya, 2006). Dünyadaki doğal gaz rezervinin yaklaşık olarak % 0,7'sinin Hazar Havzası'nda bulunması Azerbaycan'ın jeopolitik olarak bölgedeki gücünü ortaya çıkarmaktadır (Dikkaya ve Tıgılı, 2015).

Kafkasya'nın Orta Doğu-Rusya arasında bir köprü durumunda olması, Rusya'nın sıcak denizlere inmesinin hedef noktası olma özelliği taşımaktadır. Kafkaslar, Hazar Denizi ve Karadeniz arasında yer alan ve tarihi İpek Yolu'nun da ortasında bir konumda olması nedeniyle bölgenin stratejik ve ekonomik olarak önemi ortaya çıkmaktadır (Yalçınkaya, 2006).

SSCB'nin dağılmasıyla yeraltı zenginlikleriyle, Avrupa'daki ticaretin geliştirilmesi için yeni bir pazar olarak değerlendirilmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinin genel politikaları Kafkasya bölgesinin petrol ve doğal gaz rezervlerinin mevcudiyeti nedeniyle ilişkileri sıcak tutma yönünde olmaktadır (Acar, 2009).

Güney Kafkasya

Kafkasya bölgesinin güneyinde yer almaktadır. Kuzeyi, Karadeniz'in kuzey doğusundan başlayıp Azak ve Hazar Denizi'ne kıyısı olan Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye kadar uzanan hat üzerinde yer almaktadır. Güneyi İran, doğusu Hazar Denizi, batı komşusu Türkiye'dir. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da Güney Kafkasya topraklarında yer almaktadır (Dikkaya ve Tıgılı, 2015).

Güney Kafkasya'nın elinde bulunan enerji kaynakları ve bu kaynakların batı ülkelerine aktaracak boru hatlarının olması önemli bir husustur. 2030 yılına kadar olan süreçte hidrokarbon kaynakları olarak bilinen petrol ve doğal gazın, alternatif kaynaklar arasında ana kaynak olarak yerini koruması enerji güvenliği açısından bölgenin ne kadar stratejik bir konumda olduğunu göstermektedir (Katman, t.y.).

Güney Kafkasya ülkelerinin farklı konutlarda ve bölgelerde sorunları bulunmaktadır. Ermenistan-Azerbaycan çatışma yaşarken bu ülkeye tecrit uygulamasında Azerbaycan'ın yanında olan Türkiye ile ilişkisi yoktur. Gürcistan ile Rusya arasında gergin politika sergilerken, Azerbaycan dengeli Rusya ve İran ilişkisi bulunmaktadır (Şahbazov, 2015).

Ermenistan

Güney Kafkasya'nın denize kıyısı olmayan en küçük ülkesidir. Kuzeyi Gürcistan, doğusu Azerbaycan, güneyi İran, batısında ise Türkiye ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti yer almaktadır. Dış ticaretini İran ve Gürcistan üzerinden gerçekleştirdiğinden lojistiği maliyetlidir. Tarıma dayalı ekonomisi olmasına rağmen toprakları tarıma elverişli değildir. Doğal kaynaklarının az olması nedeniyle kaynak ihtiyacı bulunmaktadır (Köylü, 2017).

Ermenistan, üretimden yoksun, stratejik konumu olmayan bir ülke olarak bölgede yer almaktadır. Dağlık Karabağ'ı işgali sonrası Azerbaycan ve Türkiye ambargosuyla ülke kısır ve kapalı ekonomi durumuna gelmiştir (Dikkaya ve Tıgılı, 2015). Ermenistan ekonomi ve enerji ihtiyacını Rusya'dan temin etmektedir. Türkiye-Ermenistan arasındaki Alicant sınır kapısının kapatılması Ermenistan'ın ticaretinin gelişmesine çok önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu nedenle Ermenistan ihracat ve ithalatta Rusya'ya bağımlı bir hale gelmiştir (Caşın ve Kısacık, 2017).

Ermenistan'ın nüfusu ülke dışında yaşayan Ermenilere göre daha az sayıdadır. Ermeni nüfusun dışarıya göç vermesinin nedeni olarak ekonomik sıkıntılar gösterilmektedir (Demirci, 2010).

Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı "asılsız ermeni soykırımı" iddiaları, toprak talepleri, Karabağ sorunu Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin olmama nedenleridir (Şahbazov, 2015).

Karabağ

Karabağ yalnızca Azerbaycan'da değil tüm dünyada en eski tarihsel zenginliğe sahip bir konumdadır. Bu bölgede bulunan Azıh mağarası, ilk insanların yerleşim yeri olarak bilinmektedir. Bu durum, Karabağ'ın Akdeniz ve Doğu Afrika ile beraber insanlığın ilk vatan topraklarından olduğunun göstergesidir (Mahmudov ve Şükürov, t.y.).

Sovyetler Birliği dönemi ve daha öncesine dayanan dönemlerde de Dağlık Karabağ, Azerbaycan'ın parçası olarak bilinmektedir. Eski Karabağ vilayetinin dörtte bir kadar alanı kapsayan Dağlık Karabağ bölgesi kısaca Karabağ olarak adlandırılmaktadır (Özyılmaz, 2013). Kafkasya'nın önemli stratejik konumu nedeniyle ve bölgenin istikrarlı güvenli bir bölge olarak konumlanmasını sağlamak amaçlı, Dağlık Karabağ sorununu diplomatik yöntemlerle çözülmesine çaba gösterilmiştir (Yiğit ve Gülbiten, 2018). 1921 antlaşmasıyla Türkiye'nin Nahçıvan ve Dağlık Karabağ'da garantör rolü bulunmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerdeki herhangi bir statü değişimi Türkiye'nin onayını gerektirmektedir (Caşın ve Kısacık, 2017). Türkiye, Karabağ krizinin çözümüne yönelik en çok gayret gösteren ülkedir. Türkiye, milli dili, kültürü, din birliği, gelenek ve görenekleriyle benzerleşen Azerbaycan'a açık destek vermektedir. Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkinin düzelmesi şartı, Ermenistan'ın, Azerbaycan'ın haksız işgal ettiği topraklarından çekilmesi olmuştur (Sariahmetoğlu, 2011).

1988 yılından günümüze kadar süren Dağlık Karabağ sorunu 32 yıl sonra 2020 yılında Azerbaycan'ın askeri gücü ve Türkiye'nin desteğiyle bir buçuk ay süren operasyonuyla zafere ulaşmıştır (Boyraz ve Güngörmez, 2020).

Güney Kafkasya'da bölgesel iş birliği ve bütünleşme sağlanamama nedeni Karabağ olmuştur. Ermenistan, Rusya ve İran gibi ülkelerle yakınlık kurarken Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üçlüsün de Avrupa ile birleşmesine zemin hazırlamıştır (Şahbazov, 2015).

Türkiye-Gürcistan

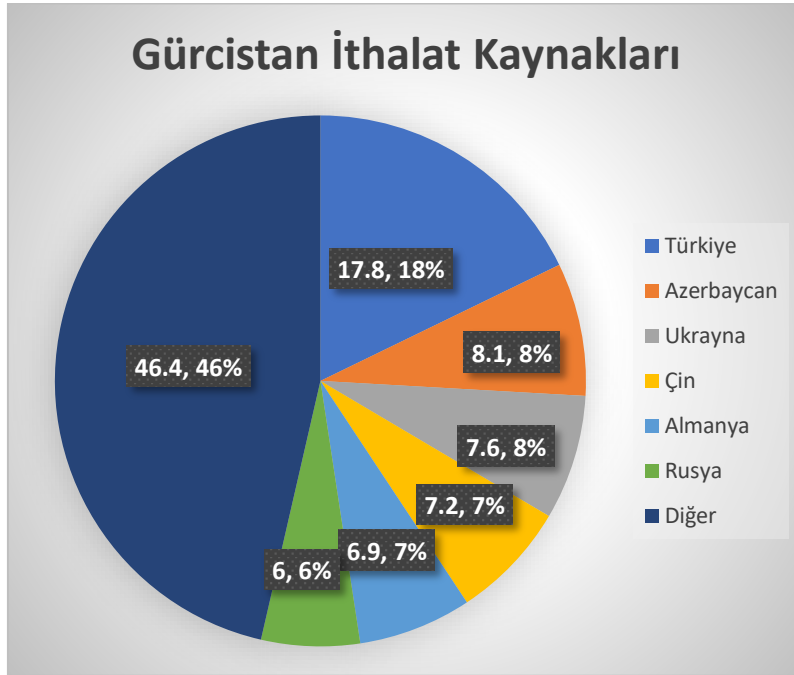
Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki ticari iş birliği ülkesi Gürcistan, Kafkas Dağlarının güneyinde yer alan, kuzeyinde Rusya, güneyinde Azerbaycan ve Ermenistan, güneybatısında Türkiye, batı sınırında Karadeniz bulunan bölgededir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1991'de bağımsız olmuştur (Köylü, 2017).

Gürcistan 2003 yılında gerçekleştirdiği Gül Devrimi sonrasında ekonomik liberalleşme ve dışa açılma politikaları geliştirerek yerli ve yabancı yatırımlara önem vermiştir. Bu yatırımlar halkın refahını olumlu etkilese de 2008'deki Güney Osetya Savaşı sonrasındaki mağlubiyet ve küresel olarak yaşanan ekonomik kriz darbesiyle karşı karşıya kalmıştır (Aydingün, 2012).

Türkiye 1991'de Gürcistan'ın bağımsızlığını tanıyarak, 1992 yılında iki ülkede Büyükelçilikler açılmıştır. Türkiye 2007 yılından günümüze kadar Gürcistan'ın en büyük ticaret ortağı durumundadır (mfa.gov.tr). Gürcistan'da önemli oranda Müslümanların yaşaması, tarihi ve kültürel bağların olması, Türkiye'nin bu ülkede garantörlük rolü bulunması nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkinin önemini ortaya çıkarmaktadır. Gürcistan, tarım, turizm ve ticari anlamda Türkiye ile iş birliği konusunda uyumlu bir politika sergilemektedir (Aydingün ve Asker, 2012). Türkiye-Gürcistan arasında 2005-2007 yıllarında yapılan gümrük ve serbest ticaret anlaşmaları ile ekonomik ilişkiler artış eğilimindedir (Çelikipala, 2012). Gürcistan, 2010 yılında Güney Osetya mağlubiyetinin ekonomik kırılganlığını işsizlik, çift haneli enflasyon, iç ve dış borçlar açığı nedeniyle ekonomik daralmaya girmiştir. Türkiye 1990 yıllarının ortalarında Gürcistan'ın Orta Asya'ya ve Hazar enerji kaynağına ulaşmada kilit ülke olduğunu fark etmiştir (Aydingün, 2012).

Gürcistan ve Türkiye arasında 2006 yılı itibari ile faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattıyla önemli bir anlaşma sağlanmıştır. 2017 yılında Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi ile 2034 yılında 3 milyon yolcu, 17 milyon yük taşıma planlanmıştır (ticaret.gov.tr). BTC petrol boru hattıyla Şahdeniz'den çıkarılan gaz 2019 yılı itibariyle TANAP ile Türkiye'ye ve Avrupa'ya ulaşması sağlanacaktır (Durmuş, 2018). Gürcistan'ın ürün ithal ettiği ülkelerin en başında Türkiye yer almaktadır (Şekil,1).

Şekil 1: Gürcistan İthalat Kaynakları

Kaynak: mecometer.com.

Türkiye'nin 2019 yılında Gürcistan'a yaptığı ihracat 1.42 milyon dolar olmuştur. 2020 yılının ilk üç ayını kapsayan dönemde yapılan ihracat tutarı ise, %13 oranında artış göstererek 361 milyon dolar olmuştur. Türkiye'nin Gürcistan'a yapmış olduğu ithalat 2019 yılı göz önünde bulundurulduğunda Türkiye 1 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir (ticaret.gov.tr).

Türkiye-Azerbaycan

Azerbaycan Türklerinin en eski Türk kökenli soy olan, Asların soylarına dayandığı ileri sürülmüştür. As erlerin, Aserlerin vatani olarak tanımlanmıştır. Bay sözcüğü ise yüksek, ünlü ve zengin topraklar anlamını taşımaktadır. ‘‘Can’’ ise, yüksek, yüce, saygın anlamında kullanılmaktadır (İsmailov, 2014). XIX. yy başlangıcında Azerbaycan iç ve dış tehditlerle karşı karşıya kalmıştır. İran, Rusya ve Osmanlılar açısından Kafkasya yalnızca iktisadi olarak hem de stratejik anlamda çok önemli bir konumda bulunmaktaydı (Memmedova, 2011).

Bolşevik Ruslar ve Ermeni Taşnak kuvvetleri 1918 yılının başlangıcında Bakü’yü ele geçirerek, Azerbaycan’daki demografik yapıyı değiştirerek, bu coğrafyaya sahip olmak için Azerbaycan ve Bakü’de katliamlar yaparak halkı sürgün etmeye başlamıştı. 1918 Mayıs’ında bu olayların sonu gelmediği takdirde Türkler Kafkaslardan tamamen boşaltılacaktı. 28 Mayıs 1918’de Mehmet Emin Resulzade yönetimindeki Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Osmanlı Devletinden yardım istemişlerdir. Osmanlı Devleti ise birinci dünya savaşı ve her cephede askeri olmasına rağmen, çeşitli birliklerden toplanan gönüllü erleriyle, Gence’de Azerbaycan’dan katılanlar ile bir araya gelerek Kafkas İslam Ordusunu kurarlar. Kurulan orduya Enver Paşa’nın kardeşi olan Nuri Paşa komutanlık eder. Henüz ordu tam kurulmadan 1918 yılı Haziran ayında İngiliz destekli Bolşevik ve Ermeniler saldırıya geçerler. Kafkas İslam Ordusu üstün bir başarı göstererek Bakü’ye kadar gelir. Kafkas İslam Ordusu 15 Eylül 1918’de Bakü’yü işgalden kurtarırlar. Resmi kayıtlara göre 1130 asker şehit olmuştur (Rıhtım ve Süleymanov, 2012).

Türkiye-Azerbaycan ilişkisini Büyük Önder Atatürk ‘‘ Azerbaycan’ın sevinci bizim sevincimiz, kederi bizim kederimizdir’’ sözüyle ifade ederken, Eski Azerbaycan lideri Haydar Aliyev ise ‘Biz bir millet, iki devletiz’ cümlesiyle iki ülke kardeşliğini açıklamıştır (baku.emb.mfa.gov.tr, 2018). Azerbaycan-Türkiye arasındaki ilişkiyi her iki ülke liderlerinin ‘Bir millet, iki devlet’ sloganı ifade etmektedir. Türkiye, Azerbaycan topraklarının bağımsızlığını ve birliğini korumada ve sahip olduğu ekonomik ve doğal kaynaklarının değerlendirilmesinde her zaman yanında ve destekçisi bir ülke olmuştur (deik.org.tr).

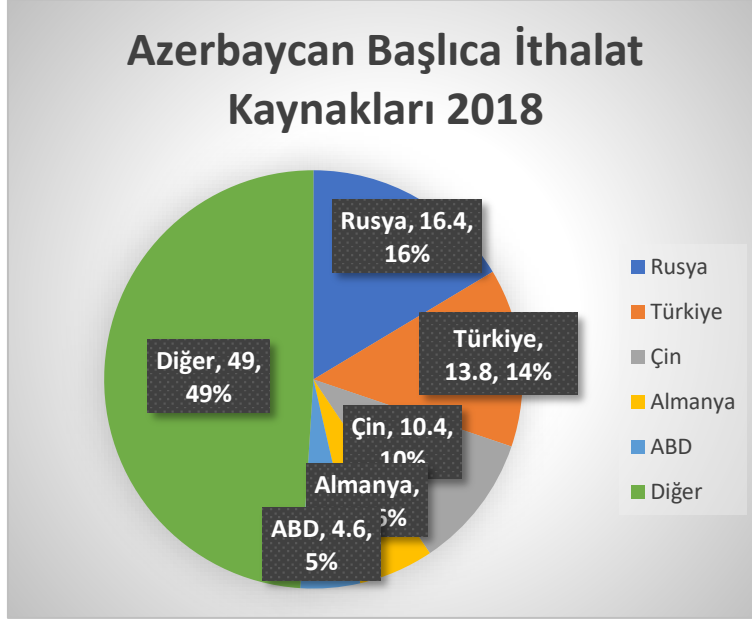
1991’de Sovyetler Birliği dağılına kadar Azerbaycan’da sosyalist bir düzen söz konusuydu. SSCB dağılmasıyla Azerbaycan, bağımsızlık yıllarında ekonomik anlamda sıkıntılı dönemler yaşamıştır. Ermenistan-Azerbaycan savaşı sonrasında 1993 yılında Dağlık Karabağ ile Azerbaycan topraklarının % 20’sine yakını kaybetmesiyle tarımsal alanlardan ve tarım ürünlerinden yararlanamamıştır. Şehirlerde yaşanan göç ise işsizlik oranlarının artmasına neden olmuştur (Ersoy vd, 2017). Türkiye’nin o dönemde Türkiye-Ermenistan sınırlarını kapatarak, Azerbaycan’a, askeri, siyasi destek sağlaması kalıcı dostluk adına önemli bir adım olmuştur (Tokluoğlu, 2012). Azerbaycan Cumhuriyeti’nin gelecek vadededen bir ülke olmasının nedenleri ve özellikleri şunlardır (Hasanov, 2016).

- Coğrafik, jeopolitik, ekonomik, askeri ve jeostratejik konumu
- Hükümetin bağımsız iç ve dış politikaları
- Zengin doğal maddi ve manevi rezervleri,
- Doğu ve Batıyı birleştiren ulaşım, enerji hatları kurulmasındaki işbirlikçi politikaları,
- İstikrarlı iç politika, serbest piyasa ekonomisi,
- Son 10 yıl boyunca aktif sosyoekonomik kalkınma gücü.

Azerbaycan, Türkiye için Orta Asya’nın kapısıdır. İki ülke arasındaki soy, dil ve kültür ortaklığı, ilişkileri diğer ülkelere göre benzersiz ve özeldir (Tokluoğlu, 2012). 1993 yılı sonrası Türkiye-Azerbaycan ihracat ilişkisi, Türk firmaların bu ülkede şubeler açarak ülkeye ihracat yaparak ve bu malları pazarlamasıyla başlamıştır. Rusya gümrüksüz mal ihracıyla Azerbaycan ihracatında avantaj sağlarken, Türkiye yüksek gümrük vergisi oranlarına maruz kalmaktadır (uib.org.tr). Azerbaycan, serbest piyasa ekonomisi gereği alt yapı, hammadde ve sanayi ihtiyaçlarının karşılanması Türk firmalarına olan ihtiyacı arttırmıştır. Bilişim, gıda, imalat, inşaat, sağlık, tekstil

gibi sektörler yatırımcılar için ön plana çıkmıştır (deik.org.tr). Şekil 2’de Azerbaycan’ın sırasıyla, Rusya, Türkiye, Çin, Almanya, ABD ve diğer ülkelerden ithalat oranları yer almaktadır.

Şekil 2: Azerbaycan Başlıca İthalat Kaynakları

Kaynak: Britannica.com

Türkiye, Azerbaycan’a demir, çelik, inşaat malzemeleri ihraç edilmektedir. Azerbaycan’daki Türk yatırımlarının oranı, 2002-2019 döneminde 11 milyar dolar olarak belirlenmiştir (mfa.gov.tr).

Bakü’de faaliyet gösteren süpermarketlerde satışı yapılan ithal ürünlerin, %46’sı Türkiye, %25’i Rusya, %20’si İran’dan, %6 Avrupa Birliği ve %2’si ABD ülkelerindedir (Gündüz, 2016).

SONUÇ

Türkiye’nin tarih boyunca bölgeyle olan kültürel, dini, etnik bağları nedeniyle Güney Kafkasya’ya ilgisi sürmektedir. Türkiye’nin Kafkasya bölgesine yapacağı sosyo-ekonomik katkıların bölgenin uluslararası cazibe merkezi olmasında etkili olacaktır (Dikkaya ve Tıgılı, 2015). Bu bölgede bulunan Nahçıvan, tarihsel gelişimindeki mağaraları, doğal barınakları, kaleleri tuz madenleri ve elverişli coğrafi konumu ile eski kervan yollarının geçtiği önemli bir ülkedir (İmat, Bababeyli ve Özdemir, 2013). Türkiye’nin Azerbaycan kapısı Nahçıvan’a yönelik etkinliklerini artırılması önemli bir ticaret köprüsünün kurulmasını sağlayacaktır (Köylü, 2017).

Tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomisi bulunan Gürcistan’ın önemli bir sanayi yatırımı bulunmamakla birlikte, değerli metaller, petrol-doğalgaz, termal ve maden suları bakımından zengin bir ülke durumundadır. Malgobek’te yer alan ve yaklaşık 60 milyon ton civarı petrol rezervi 1915 yılından itibaren işletilmektedir (Açma ve Yenişen, 2013). Gürcistan İstatistik Milli Kurumu’na göre 2020 yılında Gürcistan, Türkiye’den 1 Milyar 407 milyon 975 bin 400 dolar’lık ürün ithal ettiğini ve Türkiye’nin en büyük ithalat yaptığı ülke olduğunu açıklamıştır (Kachkachishvili, 2021). Dolayısıyla Gürcistan, yatırım isteyen yeni bir pazar haline gelmiş durumdadır. Bu nedenle Türkiye’nin Gürcistan’da yatırım yapmak isteyen ürün tedarikçisi yeni girişimciler için destek sağlaması gerekmektedir.

Azerbaycan, farklı etnik ve kültürel yapıya sahip olması, zengin jeopolitik ve doğal kaynaklarının zenginliği nedeniyle bölgesel güçlerin mercek altına aldığı bir ülke olarak bu güç dengelerini dikkatli bir şekilde gözeterek politikalarını yönetmek durumunda olmalıdır (Özkul ve Vermez, 2009). Yapılan çalışmada tarihi ve sosyo-kültürel açıdan birbirleriyle yakın olan Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ihracat gibi faaliyetlerinin birbirleri açısından karşılıklı etkisi bulunmamıştır (Ersoy vd, 2017). Azerbaycan ve Gürcistan'ın ürün ithalatında Türkiye'yi tercih etmesi önemli bir konudur. Türk girişimcilerin bu durumu göz önünde bulundurarak tüketicilerin tercihlerini ve taleplerini iyi değerlendirerek yeniliklerle ürün geliştirerek takviyede bulunmalıdır. Karabağ sorununun Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanması Karabağ'da yaşanan hasarları karşılama Türk firmaların iş birliği yapmada ön planda olmaları gerekmektedir.

Dünyadaki fosil yakıtların azlığı ve tükenbilir duruma gelmesi nedeniyle, bilim adamları fosil yakıt kullanımını azaltılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu nedenle fosil yakıt alternatifleri olarak yenilenebilir enerji kaynakları ve nükleer enerji gösterilmektedir (Çukurçayır ve Sağır, 2008). Türkiye-Azerbaycan iş birliğine yönelik olarak gereken Ar-Ge, bilgi, teknoloji geliştirme, hammadde, yeraltı kaynaklarının ortaya çıkarılıp işlenmesi ve pazar oluşturulmasında iş bölümüne gidilmesi önem arz etmektedir (Alpdoğan vd, 2020).

Yapılan araştırmalarda Azerbaycan'ın bazı yerleşim bölgelerindeki bireylerde demir ve iyot eksikliği nedeniyle guatr hastalarının arttığı gözlenmiştir (Hasanov, 2016). Bu tür ve diğer sağlık sorunlarının tedavisinde Ortadoğu ülkeleri arasında önemli bir sağlık merkezi haline gelen Türkiye'nin tam donanımlı, modern şehir hastaneleri aracılığıyla sağlık turizminin geliştirilmesi iki ülke açısından faydalı olacaktır.

Azerbaycan-Türkiye ilişkisinde sivil toplum kuruluşlarının da ilişkilerinin yeterli seviyede olmadığı belirtilmektedir (Aslanlı ve Kurban, 2016). Bu konuda Türkiye'deki Kafkas derneklerinin önemli bir oranda varlığının bulunması, bu toplulukların iki ülke arasında ortak sanatsal ve kültürel organizasyonlar yapılmasına oluşturacak faaliyetlere destek verilmelidir.

Dünya Ekonomik Forumu raporuna göre Azerbaycan nüfusunun %70'i aktif internet kullanıcısıdır. Son yıllardaki geniş bantlı hızlı internet kullanıcı oranı ise %50'lik bir oranla dünya ortalamasından iki kat daha fazla olduğu belirtilmektedir. Yaklaşık dokuz milyon nüfuslu Azerbaycan'ın 2 milyon sosyal ağ kullanıcısı bulunmaktadır (Hasanov, 2016).

Teknolojinin gelişmesiyle e-ticaretin ön plana çıkarak ülkelerin ihtiyaçlarını internet ortamında dijital ticaret aracılığıyla sağlama kolaylığı önemlidir. Bu noktada Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında ortak bir ağ kurularak tedarik zinciri oluşturulup tüketicilerin ihtiyaçları e-ticaret yoluyla çevrim içi platformda karşılamanın, üç ülkenin ekonomisine önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Ş. D. (2009). Kafdağı'nın ardında saklı kalan komşuluk Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya. *Karadeniz Araştırmaları*, 6(22), 21-42.
- Açma, B., ve Yenişen, K. (2013). Kafkasya'nın ekonomik potansiyeli ve dönüşümü için politika ve stratejiler. *Yönetim ve Ekonomi*. 20(2).
- Alpdoğan, H., Akal M., ve Hasanov, G. (2020). Türkiye ile Azerbaycan'ın dış ticaret gelişimi. *Journal of Business and Trade (JOINBAT)*. 16-26.
- Aslanlı, A., Kurban, V. (2016). Azerbaycan-Türkiye ilişkileri ve sivil toplum kuruluşları. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 3(1), 31-43.

- Aydınğün, A., ve Asker, A. (2012). *Gürcistan: De Jure Üniter, De Facto Parçalı. Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dili Halklar-Türkiye İle İlişkiler* içinde. (Aydınğün, İ., ve Balım, Ç.). Ankara: T.C. Başbakanlık. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Atatürk Kültür Merkezi yayını.
- Aydınğün, İ. (2012). Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'da Ulus Devlet İnşası ve Türkiye: Genel Bir Değerlendirme. *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dili Halklar-Türkiye İle İlişkiler* içinde. (Aydınğün, İ., ve Balım, Ç.). Ankara: T.C. Başbakanlık. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Atatürk Kültür Merkezi yayını.
- Boyras, M. H., ve Güngörmez, O. (2020). Karabağ zaferinin anatomisi. aa.com.tr.
- Çaşın, H. M., ve Kısacık, S. (2017). *Kafkasya 'da Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığı: Çatışma-Bariş Sarkacı*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çelikpala, M. (2010). Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner dış politikadan proaktif ritmik diplomasiye geçiş. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 7(25). 93-126.
- Çelikpala, M. (2012). Son yirmi yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya yönelik dış politikası ve bu ülkelerdeki faaliyetleri. *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dili Halklar- Türkiye İle İlişkiler* içinde. (Aydınğün, İ., Eker, S., ve Balım, Ç.). Ankara: T. C. Başbakanlık. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Atatürk Kültür Merkezi yayını.
- Çukurçayır, M. A., ve Sağır, H. (2008). Enerji sorunu, çevre ve alternatif enerji kaynakları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, (2011). Azerbaycan iş yapma rehberi. Erişim Tarihi: 15. 12. 2020. https://www.deik.org.tr/uploads/azerbaycan_is_yapma_rehberi.pdf.
- Demirci, O. (2010). Güney Kafkasya Bölgesi bağlamında Türkiye- Ermenistan İlişkileri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 1, 211-233.
- Dikkaya, M., ve Tığlı, A. (2015). Güney Kafkasya enerji koridoru: Alternatif projeler kapsamında, "TANAP", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 99-117.
- Durmuş, S. (2018). Türkiye-Azerbaycan dış ticaret hacmi ve cari açık: Ampirik bir çalışma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11(39), 2575-2584.
- Ersoy, Y. A., Durmuşkaya, S., ve İbrahimli A. (2017). Azerbaycan- Türkiye dış ticaret ilişkilerinin ekonometrik analizi. *İşletme Bilimi (JOBS) Dergisi*. 5(2), 181-197.
- Gündüz, A, Y. (2016). Azerbaycan pazar araştırması. Erişim Tarihi : 10. 12. 2020. <https://www.cerkezkoytso.org.tr/>.
- Hasanov, M. A. (2016). *Güney Kafkasya'nın Askeri-Jeostratejik Durumu ve Azerbaycan'ın Güvenlik Politikası*. (Aktaran; Ağaoğlu ve Şammedov). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İmat, F., Bababeyli, N., ve Özdemir, M. (2013). Güney Kafkasya'da kadim yerleşmenin paleocoğrafi durumuna bir örnek: Nahçıvan. *Turkish Studies. Inernational Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(3).
- İsmailov, M. (2014). *İlk çağlardan xx yüzyıl başlarına kadar Azerbaycan tarihi*. (Türkçe'ye aktaran, Kurban, V.). İstanbul: IQ Kültür sanat yayıncılık.

- Kachkachisvili, D. (2021). Türkiye 2020' de de Gürcistan'ın en büyük ticaret ortağı oldu. Erişim Tarihi: 02. 04. 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-2020de-de-gurcistanin-en-buyuk-ticaret-ortagi-oldu/2116530#>.
- Katman, F. (t.y). Enerji Politikaları ve Piyasaları Araştırma Merkezi, Yeni büyük oyun, Güney Kafkasya ve NATO. *İstanbul Aydın Üniversitesi Uygulama Gazetesi*. 2(15).
- Kızı, M. İ. M. (2012). 19. Yüzyılın 80-90'lı yıllarında Kars da olmak üzere Güney Kafkasya'nın etnografik haritası. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 1(2).
- Köylü, K. M. (2017). Türkiye'nin Güney Kafkasya ülkeleri ile finansal bağları ve bölgedeki ticari varlığı. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*. 4(7).
- Mahmudov, Y., ve Şükürov, K. (t.y). Karabağ Tarihi *Karabağ Sorular ve Gerçekler*. İstanbul: Erkam Matbaası.
- Memmedova, İ. (2011). *Rusya ile İran Arasında Azerbaycan (Lenkeran Hanlığı)*. Aktaran (Şimşir, S.). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Özkul, O., ve Vermez, H. (2009). Dağlık Karabağ göçmenlerinin sosyo-ekonomik sorunları. *Bilig Journal of Social Sciences of Turkish World*, 51, 139-170.
- Özyılmaz, V. E. (2013). Geçmişten günümüze Karabağ. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 15(2), 191-208.
- Rıhtım, M., ve Süleymanov, M. (2012). *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu*. (çev.ed. Savaş vd.). Atatürk Üniversitesi-Qafqaz Üniversitesi. Erzurum-Bakü: Atatürk Üniversitesi yayınları.
- Şahbazov, R. (2015). *Yeni Küresel Sistemde Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya*. Ankara: EkoAvrasya yayınları.
- Sariahmetoğlu, N. (2011). *Karabağ* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Tavkul, U. (2007). *Kafkasya Gerçeği*. Selenge Yayınları. Erişim Tarihi : 09. 12. 2020. <http://www.ahiska.org.tr/>.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Türkiye-Gürcistan Siyasi İlişkileri. Erişim Tarihi: 4. 01. 2021. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.
- Ticaret Bakanlığı. Gürcistan Ülke Profili. Erişim Tarihi: 02. 12. 2021. <https://ticaret.gov.tr/data/5ef464c013b8767a58021859/G%C3%BCrcistan%20%C3%9Cke%20Profili.pdf>.
- Türkiye Cumhuriyeti Bakü Büyükelçiliği (2018). Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri. Erişim Tarihi: 02. 04. 2021. <http://baku.emb.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/170188>.
- Tokluoğlu, C. (2012). *Azerbaycan, Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna Türk Dili Halklar-Türkiye ile ilişkiler* içinde, (Aydingün, İ., Balım, Ç.) Ankara: T.C. Başbakanlık. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Arge Şubesi, Uib. (2018). Azerbaycan, Erişim Tarihi: 3. 12. 2020. <https://uib.org.tr/tr/kbfile/azerbaycan-ulke-raporu-yms-sektoru-acsndan>.
- Yalçınkaya, A. (2006). *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler Etnik Düğümden Küresel Kördüğümüne*. Ankara: Lalezar.

- Yapıcı, U. (2015). Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası (1989-1993): Batı'nın Belirleyiciliği. *Alternatif Politika*. 7(3).
- Yiğit, S., ve Gülbiten, G. (2018). Rusya'nın Güney Kafkas dış politikası: Dağlık Karabağ ve Hazar Denizi. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*. 5(2), 1-30.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 5 Issue 2, July 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 29.03.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 28.04.2021

DOI: 10.30692/siad.905111

BİRLEŞMİŞ MİLLETLERİN TERÖRLE MÜCADELESİNDE 1972-2020 YILLARI ARASINA DAİR RAPORLARININ ANALİZİ

The Analysis of United Nations on Counterterrorism Reports Between 1972-2020

Muhammed Ali YETGİN

Dr. Öğr. Üyesi

Karabük Üniversitesi

Sosyal Bilimler MYO

ORCID ID: 0000-0002-8120-4704

m.ali.yetgin@karabuk.edu.tr

Sait ÇAKMAK

Karabük Üniversitesi

Bölge Çalışmaları Lisansüstü Öğrencisi

ORCID ID: 0000-0001-5283-9383

cakmaksait@outlook.com

Atf/Citation: Muhammed Ali Yetgin, Sait Çakmak, vd. (2021), "Birleşmiş Milletlerin Terörle Mücadelesinde 1972-2020 Yılları Arasına Dair Raporlarının Analizi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.2 Temmuz 2021 s.207- 229.

Öz: II. Dünya Savaşı sonrasında 24 Ekim 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) uluslararası bir örgüt olarak teşekkül etmiştir. Savaş sonrası dünya, terörizm adı altında yeni bir küresel tehdit ile karşı karşıya kalmış ve terör eylem ve faaliyetleri ile yüzleşmişlerdir. Değişen yeni tehdit algıları nedeni ile terörden mağdur olan ulus devletler konunun çözümü için uluslararası örgüt olan Birleşmiş Milletler'de çözüm arayışında bulunmuştur. Bu araştırmanın temel amacı Birleşmiş Milletler'in uluslararası hukuk çerçevesinde, küresel terörizm ile mücadelesini analiz ederek ortaya çıkarmaktır. Bu çalışma nitel keşifsel araştırma olup, araştırmanın metodolojisi olarak Birleşmiş Milletler'in terörle mücadele kapsamında 1972-2020 dönemlerine ait Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi kararları ile Genel Sekreter raporları ve Güvenlik Konseyi misyon raporlarından yararlanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre Birleşmiş Milletler'in terör ile mücadeleyi uluslararası anlaşmalar ve sözleşmeler uyarınca ve çağın gereklerine göre geliştirdiği görülmüştür. Ancak Boko Haram, FARC, HAFTAR, ISIL, LTTE ve Taliban terör örgütleriyle mücadele BM'nin gündemine alınmasına rağmen ETA, FETÖ, IRA, PKK terör örgütleri BM'nin gündeminde pek yer almadığı görülmüştür. Bu noktada bir çifte standart olduğu görülmektedir. ETA ve IRA, İspanya ve İngiltere'nin lehine amaçlı dile getirilmez iken, PKK ve FETÖ örgütü Türkiye'nin aleyhine amaçlı kurulda dile getirilmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Birleşmiş Milletler, BM, Terör, Güvenlik Konseyi, Genel Kurul

Abstract: The United Nations (UN) was established as an international organization on 24 October 1945 after the World War II. After the war, the world faced a new global threat which was called as terrorism, and they faced terrorist acts and activities. As a result of the changing perceptions of new threats, the nation-states that suffered from terrorism sought a solution in the UN, which is the International Organization, for the solution of the issue. The main purpose of this research is to analyze and reveal the UN's counter-terrorism within the framework of international law. UN's reports were used in this qualitative exploratory research. According to the findings obtained, it was seen that the UN developed the fight against terrorism in accordance with international agreements, conventions and the requirements of the century age. As a result, it was seen that Boko Haram, FARC, HAFTAR, ISIL, LTTE and Taliban terrorist organizations were found on the UN's agenda while ETA, FETO, IRA, PKK were not on the agenda. There seems to be a double standard at this point. Not mentioning ETA and IRA benefits Spain and the UK. But not mentioning about PKK and FETO means some countries are protecting these terrorist organizations.

Keywords: United Nations, UN, Terror, Security Council, General Assembly

GİRİŞ

Terör, insanlığa iki asırdan fazla bir süre boyunca korku yaşatmış ve yaşatmakta olan saldırgan faaliyetlerin bütünüdür. Ulus-devletlerin terörü tanıması Fransız Devrimi'nin getirdiği koşullar ile gerçekleşmiştir (Rapoport, 2001, s. 419). Bu dönemde terör, halk hükümetinin gereklerinden biri olarak sayılmış ve demokratik bir düzenin kurulmasında önemli bir araç olarak belirlenmiştir. Terörün devlet dışı aktörlerce kullanılması ise 1879 yılında Narodnaya Volya hareketi ile gerçekleşmiştir. Terör, ilk kullanışı gereği şiddet kavramı ile tanımlanmasıyla beraber günümüzde söz konusu tanımlama değişmiştir. Günümüzde dar anlamıyla terör, şiddet kullanarak veya tehdidinde bulunarak temel hak ve hürriyetleri yok etmek olarak; genel anlamda ise mevcut durumu korumak veya değiştirmek amacıyla şiddet içerikli eylem veya eylemler dizisi olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu değişimin yaşanmasında terörü kullanan aktörlerin değişken olması, terörü tanımlayan ulusal devletlerin farklılık göstermesi ve terörü kullanan aktörlerin farklı stratejiler izlemesi en büyük üç etken olarak belirmektedir. Weinberg, Pedahzur ve Hirsch-Hoefler'in ortaklaşa yaptığı çalışmada (2004, s. 781) terör tanımlamalarıyla alakalı unsurlar yüzdesel olarak şu şekilde sıralanmıştır; %71 şiddet, %60 siyasal, %41 tehdit, %22 korku olarak sıralanmıştır. Bir saldırgan eylemler dizisi bileşenlerinde şiddet, tehdit ve korku içeriyor ise terör, dahilinde siyasalı barındırıyor ise *terörizm* olarak tanımlanmaktadır.

Terör kavramının tarihsel olarak farklı çağrışımlarda bulunmasının yanı sıra çağdaş devletlerin terörle ilgili algıları da farklılık göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti Polis Akademisi Başkanlığı tarafından yayınlanan rapora göre bu duruma sebep olan etkenler; teröre ilişkin ulusal tanımlamalar, güvenlik tehditleri, güvenlik endişeleri, teröre ilişkin tecrübeler olarak belirtilmiştir (Gunn ve Demirden, 2019, s. 21). 20 Temmuz 2000 tarihli İngiliz Kanunu'nun birinci bölümüne göre terör eylemi, eylemin kullanımı veya kullanım tehdidi hükümeti (veya uluslararası bir devlet kuruluşunu) etkilemek ve halkın tamamını veya bir bölümünü sindirmek için tasarlanan, politik, dini, ırksal veya ideolojik bir amacı ilerletmeyi hedefleyen eylemler olarak belirlenmiştir; ayrıca bir eylem, bir kişiye karşı ciddi şiddeti veya mülke karşı ciddi zararı içeriyorsa, eylemi gerçekleştiren dışında bir kişinin hayatını tehlikeye atıyorsa, bir elektronik sistemi ciddi bir şekilde bozacak eylem tasarlanmışsa, halkın veya halkın bir bölümünün sağlığı için ciddi bir risk oluşturuyorsa terör kapsamına alınmaktadır (U.K. Legislation, 2020). Türkiye'nin 12 Nisan 1991 tarihli Terörle Mücadele Kanunu'nun birinci bölümünde ise söz konusu kavram şu şekilde tanımlanmıştır:

Terör; cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasî, hukukî, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, Devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya

genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemlerdir (Türkiye Büyük Millet Meclisi 1991, Madde 1)

International Central for Counter-Terrorism (ICCT) tarafından yayınlanan rapora göre terörün türleri; cihatçı, sol, tek kişilik, sağ, ayrılıkçı/bölücü olarak sıralanmıştır (Heide ve Bergema, 2019, s. 6). İlgili İngiliz kanununda ve ICCT raporunda açıkça yer verildiği gibi aşırı şiddet içeren bireysel terör faaliyetlerini bir köşeye koyar isek terör örgütlerinin amaçları Kydd ve Walter tarafından aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

Teröristlerin nihai hedefleri zaman içerisinde farklılık göstermekle birlikte şu beş hedef kalıcı öneme sahiptir; rejim değişikliği, toprak değişikliği, politika değişikliği, sosyal kontrol ve mevcut durumun devam ettirilmesi (2006, s. 52).

Küreselleşen dünya ile ulusal egemenliklerin terör eylemleriyle veya terörizmle mücadelede bireysel başarıyı tam olarak sağlayamamasından dolayı söz konusu alanda uluslararası mücadele gündeme gelmiştir. 24 Ekim 1945'te dünya barışını korumak amacıyla kurulan Birleşmiş Milletler (BM), bu kapsamda BM Genel Kurul'u 18 Aralık 1972'de tarihi bir karara imza atarak terörle veya terörizmle mücadelesini başlatmıştır. Bu tarihte 27'nci oturumunu gerçekleştiren BM Genel Kurul'u 3034 Sayılı kararı onaylamış ve BM'nin terörle mücadelesi resmen başlamıştır ve aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

Genel Kurul,

Uluslararası terörizm eylemlerinin oluşumunu etkili bir şekilde engellemeye yönelik önlemlerin geliştirilmesinde ve bunların altında yatan nedenlere mümkün olduğunca en kısa sürede barışçıl ve adil bir şekilde çözümler bulmak amacıyla uluslararası işbirliğinin önemini kabul eder (United Nations General Assembly, 1972).

Bu çalışmanın temeli dünya barışı ve güvenliği için kurulan Birleşmiş Milletler'in terör ve terörizm ile mücadele kapsamında, 1972-2020 yıllarına ait Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi kararları ile Genel Sekreter raporları ve Güvenlik Konseyi misyon raporlarının araştırılması olmuştur.

Birleşmiş Milletler ve Terör

Birleşmiş Milletler Yapısı

Birleşmiş Milletler örgütü, 26 Haziran 1945 tarihli belgenin San Francisco'da imzalanması ve 24 Ekim 1945'te yürürlüğe girmesiyle uluslararası topluma kazandırılmıştır. Dünya barışını ve uluslararası güvenliğin sağlanmasını kendisine misyon olarak belirleyen Örgüt, altı ana organdan oluşmaktadır. Bu organlar: Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Mütevelli Heyeti, Uluslararası Adalet Divanı ve Sekretarya olarak sıralanmaktadır. Örgüt, belirlediği misyon gereği yukarıda ifade edilen ulusal-uluslararası terör tehditleriyle mücadeleye önem vermekte ve söz konusu mücadeleyi Genel Kurul, Güvenlik Konseyi ve Sekretarya organları üzerinden yürütmektedir.

Genel Kurul, BM'nin karar alma ve yön verme süreçlerindeki en önemli organdır. Kurul, BM Tüzüğü'nün 10'uncu maddesine göre örgüt misyonu ve ilkeleri uyarınca üye ülkelere ve Güvenlik Konseyi'ne tavsiyelerde bulunabilir, örgütün organlarına ilişkin her türlü soruyu sorabilir, sıralanan ilgili konuları görüşebilir ve karar alabilir. Örgütün denetlemesini gerçekleştiren Genel Kurul, bu işlemi alınan yıllık ve özel raporlar ile gerçekleştirmektedir. Ayrıca BM Tüzüğü'nün 17'nci maddesi uyarınca kurul, teşkilat bütçesini inceleyip onaylayarak dağıtımını gerçekleştirmektedir. BM Tüzüğü'nün 9'uncu maddesine göre Genel Kurul, BM üyelerinin tamamından oluşmaktadır. Kurul'da her üye ülke en fazla 5 temsilci bulundurabilmektedir. BM'nin veya Genel Kurul'un toplam üyesi ise Örgüt'e son olarak 14 Temmuz 2011 tarihinde

katılan Sudan ile 193'tür. Bir nevi BM'nin parlamentosunu oluşturan Genel Kurul, yıllık olağan ve özel toplantılarda bir araya gelerek faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Özel toplantılar, Güvenlik Konseyi'nin ve BM üyelerinin çoğunluğunun talebi üzerine Genel Sekreter başkanlığında yapılmaktadır. İfade edilen görüşmelerde her üyenin bir oyu bulunmaktadır. Bir karar taslağının onaylanması için ise iki farklı usul belirlenmiştir. BM Tüzüğü'nün 18'inci maddesi kapsamında ele alınan konular birinci/ikinci sınıf olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Buna göre uluslararası barışa ve güvenliğe ilişkin konular, Güvenlik Konseyi'nin geçici üyelerinin seçilmesi, Ekonomik ve Sosyal Konsey üyelerinin seçimi, Mütevelli Heyeti üyelerinin seçimi, BM yeni üye kabulü, üyelik haklarının ve ayrıcalıklarının askıya alınması, üyelerin ihraç edilmesi, vesayet sisteminin işleyişine ilişkin hususlar ve bütçe sorunları birinci sınıfta yer alırken, diğer konular ise ikinci sınıfa dahil edilmiştir. Birinci sınıfa ilişkin hususlarda kararların alınması için hazır bulunan ve oy kullanan üyelerin üçte ikisi aranmaktayken, ikinci sınıfa ilişkin hususlarda karar alınması için ise hazır bulunan ve oy verenlerin çoğunluğu aranmaktadır.

Güvenlik Konseyi, BM'nin yerel, bölgesel ve uluslararası güvenliğin sağlanması misyonunu yerine getirmesi noktasında en önemli organdır. Konsey, BM Tüzüğü'nün 24'üncü maddesine göre uluslararası barışın ve güvenliğin sağlanması misyonunu yerine getirme gayesiyle, BM'nin hızlı ve etkili bir şekilde hareket etmesinden sorumludur. Bu amacı yerine getirmek için faaliyet gösteren Konsey'in toplam 15 üyesi bulunmaktadır. BM Tüzüğü'nün 23'üncü maddesi uyarınca Çin Cumhuriyeti, Fransa Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri, Konsey'in daimî üyeler olarak belirlenmiştir. 10 geçici üye ise Genel Kurul tarafınca iki yıllık dönem için belirlenmekte ve her geçici üyenin görev süresi belirtilen yılın 31 Aralık tarihinde sona ermektedir. Konsey'in mevcut geçici üyeleri şu şekildedir; Estonya (2021), Hindistan (2022), İrlanda (2022), Kenya (2022), Meksika (2022), Nişer (2021), Norveç (2022), Saint Vincent ve Grenadinler (2021), Tunus (2021), Vietnam (2021) (United Nations Security Council, 2020). Konsey'de her üye ülkenin bir temsilcisi bulunmaktadır. Güvenlik Konseyi'nde karar taslaklarının onaylanması, BM Tüzüğü'nün 27'nci maddesi uyarınca yapılmaktadır. Buna göre, her üye ülkenin bir oyu bulunduğu görüşmelerde usule ilişkin konularda 9 üyenin olumlu oyu aranırken, diğer konulara ilişkin oylamalarda daimî üyelerin mutabık oyları dahil olmak üzere 9 üyenin olumlu oyu aranmaktadır.

Sekretarya, BM'nin bir nevi yürütme organdır ve Genel Kurul tarafından atanan bir Genel Sekreter ile gerekli personelden meydana gelmektedir. Kurumun en yetkilisi olan Genel Sekreter, BM Tüzüğü'nün 98'inci maddesine göre örgütün diğer dört ana organlarının toplantılarında örgütün baş idari görevlisi sıfatı ile yer almakta ve bu organlar tarafından kendisine verilecek diğer görevleri yerine getirmektedir. Genel Sekreter kurumun işleyişinden dolayı baş sorumludur, Sekretarya adına Genel Kurul'a örgüt faaliyetlerini içeren yıllık rapor vermektedir. Ayrıca, örgütün baş idari görevlisi olan Genel Sekreter uluslararası barış ve güvenliği tehdit edebilecek konuları Güvenlik Konseyi'nin dikkatine sunabilmektedir. Ek olarak BM Tüzüğü'nün 12'nci maddesi uyarınca Güvenlik Konseyi'nin onayıyla, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ilişkin Güvenlik Konseyi tarafından ele alınan konuları Genel Kurul'a bildirmektedir.

Birleşmiş Milletler (BM) Terör Tanımları

Küreselleşen yeni düzende, bilgi alışverişinin ve ticaretin hızlanması, kültürel etkileşimin yoğunlaşması, halklar arasında iletişimin kolaylaşması ve ulus-devletler arasındaki ilişkilerin sıklık kazanması uluslararası kuruluşları önemli kılmıştır. İnsanlık tarihini uzun bir süredir tehdit eden terör veya terörizm eylemleri ise bu yeni düzende ulusal boyuttan uluslararası bir boyuta taşınmıştır. Yerel terör tehditleri, yeni düzenin gereklerinden dolayı artık uluslararası etkilere sahiptir. Söz konusu uluslararası etkilerin varlığı ise ifade edilen terör tehditlerini bölgesel düzeyden çıkarmıştır. Artık, ölçeklerine yerel veya bölgesel olarak bakılmaksızın terör tehditleri uluslararası bir boyutta ele alınmaktadır. Bu noktada dünya barışını sağlamak gibi önemli bir misyona sahip olan BM, yeni düzende dünya barışına ve güvenliğine ciddi tehdit üreten terör veya terörizm eylemleriyle mücadelede kararlıdır. BM'nin küresel terörle mücadelesi ise dünya

barışının ve güvenliğinin sağlanması için oldukça önemlidir. Yapılan bu araştırmada, BM'nin söz konusu uluslararası mücadeledeki yeri ve önemi gösterilmiş, farklı kıtalardaki mücadele örnekleri incelenerek alınan kararlar analize tabi tutulmuştur.

1972-2020 yılları arasında terör veya terörizmle mücadeleye ilişkin BM çerçevesinde toplam 175 adet stratejik karar alınmıştır. Alınan kararlar incelendiğinde BM'nin söz konusu mücadelede şiddet eyleminin kaynağını, terörizmin gerçekleşmesindeki finans faktörünü, insan haklarını ve temel özgürlükleri dikkate aldığı gözlemlenmiştir. 15 Aralık 1980 tarihli 35/200 Sayılı Genel Kurul kararı ile başta Nazizm ve Faşizm olmak üzere teröre dayalı tüm totaliter ideolojilerin uluslararası hukuk kuralları gereğince engellenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Dört yıl sonra, 17 Aralık 1984 tarihli 39/159 Sayılı karar ile şiddet eyleminin kaynağının devlet veya devlet dışı aktör olup olmadığına bakılmaksızın mücadelenin gerekliliği vurgulanmış ve aşağıda belirtilmiştir:

Genel Kurul,

Devlet terörizminin son zamanlarda Devletler arasındaki ilişkilerde sıklıkla uygulanmasından, Devletlerin egemenliğine ve halkların kendi kaderini tayin hakkına karşı askeri ve diğer saldırgan eylemlerin gerçekleştirilmesinden dolayı endişesini ifade eder (United Nations General Assembly, 1984).

2 Nisan 2019 tarihinde gerçekleştirilen 73'üncü oturumda yine şiddet eyleminin kaynağı üzerine durulmuş, terör veya terörizmin farklı bir boyutu daha gösterilmiştir. Bahsi geçen 285 Sayılı Genel Kurul kararı, şiddet eylemlerinin ortaya çıkmasına sebebiyet veren unsurlardan; ideolojiler, devlet politikaları ve bireysel girişimlerin yanına din ve inanç faktörlerini eklemiştir. Bu kapsamda dine veya inanca dayalı şiddet eylemlerinin son bulmasını amaçlayan Genel Kurul, üye devletlerden terörle mücadele stratejilerinin kapsamını genişletmesini istemiştir ve aşağıda ifade edilmiştir:

Genel Kurul,

Üye devletleri din ve inanç özgürlüğünü korumaya ve geliştirmeye, eğitim yoluyla dini nefret ve kışkırtmayı engellemeye, yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde stratejiler ile dini hoşgörüyü, saygıyı ve barışı içeren bir ortamı teşvik etmeye çağırır (United Nations General Assembly 2019, Clause 4).

Terörizm ile mücadelede finans sektörü kaçınılmazdır. Terörizm kapsamında sürdürülebilir şiddet eylemlerinin gerçekleştirilebilmesi için ihtiyaç duyulan birincil gereksinim finanstır. Terörizm-finans ilişkisinde farkındalık kazanan Genel Kurul, 9 Aralık 1999 tarihli 54/109 Sayılı karar ile finansal terörizme karşı mücadeleyi başlatmıştır. Söz konusu terör eylemlerinin insan haklarını ve temel özgürlükleri baltaladığını vurgulayan Genel Kurul, 20 Aralık 1993 tarihli 48/122 Sayılı karar ile şu ifadede bulunmuştur:

Genel Kurul,

İnsan haklarını, temel özgürlükleri ve demokrasiyi, Devletlerin toprak bütünlüğünü ve güvenliğini tehdit eden, meşru olarak kurulmuş Hükümetleri istikrarsızlaştıran, çoğulcu sivil toplumu baltalayan tüm eylemleri, nerede ve kim tarafından işlenirse işlensin terörizmin tüm biçimleri ve oluşumlarıyla, eylemlerini, yöntemlerini ve uygulamalarını kınamaktadır (United Nations General Assembly 1993, Clause 1).

Yukarıda karara ek olarak BM, terör eylemlerine maruz kalan kurbanların yanı sıra eylemleri gerçekleştirenlerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini koruma gayesi içerisindedir. 18 Aralık 2002 tarihli 57/219 Sayılı Genel Kurul kararının 2'nci maddesi, üye devletlere terörle mücadelede insan hakları ve temel özgürlükler kapsamında sınırlamalar getirmektedir. Yukarıda ifade edilen tüm boyutlarla birlikte BM, terörle veya terörizmle mücadelesini büyük bir titizlikle

yürütmektedir. Şiddet eylemlerini gündemine aldığı 1972 tarihinden günümüze kadar geçen sürede 3 adet Küresel Terörle Mücadele Stratejisi belirleyen BM, belirli dönem aralıklarıyla onayladığı mücadele stratejilerini gözden geçirmektedir. Son olarak 8 Eylül 2010 tarihinde Genel Kurul tarafından onaylanan ‘‘BM Küresel Terörle Mücadele Stratejisi’’ nin 26 Haziran 2018 tarihinde Genel Kurul tarafından incelenmesi yukarıda ifade edilen duruma örnek olarak gösterilebilmektedir.

Birleşmiş Milletler Kararlarındaki Terör Örgütleri

BM’nin terörle mücadelesinde çeşitli terör örgütlerine kararlarında yer vermiştir. Bu terör örgütleri sırasıyla Bask Vatan ve Özgürlük (ETA), Boko Haram, Fetullah Gülen Terör Örgütü (FETÖ), Hafter Silahlı Kuvvetleri (HAFTAR), Irak ve Suriye İslam Devleti (ISIL), İrlanda Cumhuriyet Ordusu veya Geçici İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA), Kolombiya Devrimci Silahlı Kuvvetleri (FARC), Kürdistan İşçi Partisi (PKK), Taliban, Tamil İlam Kurtuluş Kaplanları (LTTE) şeklinde sıralanmıştır.

ETA Terör Örgütü

ETA, 31 Temmuz 1959 tarihinde Bask bölgesinde kurulan *bölücü terör örgütüdür*. Etnik bir grup olan Baskların yaşadıkları toprakların 4 vilayeti İspanya’ya 3 vilayeti ise Fransa’ya aittir ve İspanya’ya bağlı olan bölgeler gerçek *Bask Ülkesi* olarak adlandırılmaktadır (Kuibak ve Iwanowska, 2019;228). İspanya’daki tarihsel etnik mücadeleden temel alan ETA, Bask etnik gruplarından oluşan bir silahlı yapılanmadır. 1936 yılında başlayan İspanya İç Savaşı’nın Faşistler lehine sona ermesi ve sonrasında uygulanan Faşist politikalar sonucunda ETA, Bask milliyeti için silahlı mücadeleyi meşru kılmıştır (Avazpour, 2009, s. 21). Etnik bir grubun haklarını savunmak için silahlı yöntemi seçen ETA, kendisine ilke olarak Bask milliyetçiliğini, hedef olarak ise bu milliyetçiliğin tüm tezahürlerini korumak olarak belirlemiştir. İspanya’nın ilgili vilayetlerini kapsayan, sosyalist temele dayanan bağımsız bir Bask Ülkesi’ni kurmayı hedefleyen Örgüt, yöntem olarak silahlı mücadeleyi seçmiştir. Kuibak ve Iwanowska’ya göre ETA’nın gerçekleştirdiği terör eylemleri; askeri unsurlara saldırı, İspanyol hükümetine ve devletine yönelik saldırı, General Franco’nun sembollerine saldırı, insan kaçakçılığı, hırsızlık, suikast şeklinde ifade edilmiştir (2019, s. 233). Şiddet içerikli eylemleri yöntem olarak belirleyen ETA’nın gayri-resmi harici önemli gelir kaynakları ise faaliyet bölgesindeki kişilerden ve tüzel kişilerden elde ettiği fonlardır. Devrim Vergisi adı altında toplanan bu paralar ETA’nın en büyük finans kaynağı olmuştur (Kuibak ve Iwanowska, 2019, s. 233). Bir terör örgütü olarak ETA, 20 Ekim 2011 tarihinde ana faaliyet bölgesi olan Bask bölgesinde varlığına son vermiştir (BBC, 2011).

Boko Haram Terör Örgütü

Boko Haram, 2002 yılında Nijerya’nın Borno vilayetinde kurulan *cihatçı terör örgütüdür*. Örgüt’ün temelleri Maiduguri’deki gençlik hareketiyle atılmıştır. Bu gençlik grubu mevcut düzenin İslami ölçüde olmadığı ve dayanılmaz boyutlara ulaştığı gerekçesiyle hicret hareketi başlatmıştır (Walker, 2012, s. 3). Grubun serüveni hicret hareketiyle başlamış ve Muhammed Yusuf’un liderliğinde Boko Haram’ın kurulmasıyla zirveye ulaşmıştır. Örgüt her ne kadar 2002 yılında Nijerya’da kurulsun da militer gelişimine dışarıdan yoğun destek bulmuştur. Afganistan, Lübnan, Pakistan, Irak, Moritanya, Cezayir bölgeleriyle etkileşim halinde olan Örgüt, Nijerya’da hem Suudi Arabistanlı gruplardan hem de devlet görevlilerinden yardım almıştır (Adesoji, 2010, s. 101). Günahkâr Kitap anlamına gelen Boko Haram, Batılı eğitimin günah olduğunu ve bu yüzden Batı eğitiminin ve kültürünün İslami toplumlarda yasaklanması gerektiğini kendisine ilke edinmiştir. Buna göre, radikal İslami değerler taşıyan ve Batı’nın tezahürlerini reddeden Örgüt, laik hükümeti devirerek İslami bir düzen kurmayı hedeflemektedir. Belirlenen hedef çerçevesinde, Batı’nın tezahürlerine yönelik terör eylemleri gerçekleştirilmiştir. Uluslararası bir kuruluş olan Dış İlişkiler Konseyi’nin paylaştığı verilere göre Boko Haram’ın gerçekleştirdiği terör eylemleri; sivilleri ve resmi görevlileri hedef alan saldırılar, insan kaçakçılığı, hırsızlık,

Batılı kurum veya kuruluşları hedef alan saldırılar, temel hürriyetlerin gasp edilmesi ve buna benzer insanlık suçları olarak belirtilmiştir (Searcey, 2019). Şiddet içerikli eylemleri yöntem olarak kullanan Boko Haram'ın gayri-resmi önemli finans kaynakları ise insan kaçakçılığı ve hırsızlıktır. Bir terör örgütü olarak Boko Haram ana faaliyet bölgesi olarak Nijerya'da varlığını korumaktadır ve 2015 yılından itibaren ISIL bünyesine girmiştir (BBC, 2015).

FETÖ Terör Örgütü

FETÖ, 1969 yılında Fetullah Gülen tarafından kurulan *çok boyutlu bir terör örgütüdür*. Gülen, vaiz ve Kur'an-ı Kerim öğreticisi mesleklerini icra ettiği Edirne ve İzmir'de günümüzde *FETÖ* olarak adlandırılan örgütün temellerini atmıştır (Polis Akademisi Başkanlığı, 2018, s. 15). Kurulduğu yıllardan 2016 yılının mayıs ayına kadar yasal bir örgüt olan Gülen Hareketi, belirtilen tarihten itibaren Türkiye Cumhuriyeti tarafından terör örgütü olarak kabul edilmiştir. *FETÖ*'nün benimsediği ilkeler İslami demokrasi, liberal İslam, ılımlı İslam, muhafazakâr demokrasi ve dinler arası diyalog şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bir terör örgütü olarak *FETÖ*'nün amacı T.C.'nin mevcut anayasal düzenini kaldırıp, yerine Fetullah Gülen'in dini lideri olacağı yeni bir anayasa temelinde yeni rejim kurmaktır (Department of Corporate Communications of the Presidency, 2016, s. 27). Belirlenen hedef çerçevesinde, Türk toplumunun orta ve alt sınıflarındaki ailelere ve onların çocuklarına sosyal imkanlar sağlayarak üye elde eden *FETÖ*, insan kaynağını T.C. Devleti'nin kadrolarına sızdırma biçiminde kullanmıştır. İfade edilen bu yöntem ile devlet içerisinde stratejik pozisyonlar elde eden *FETÖ*, devlet içerisinde ayrı bir devlet oluşturmuştur. Yukarıda bahsi geçen raporda *FETÖ*'nün 15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişiminin yanı sıra gerçekleştirdiği terör eylemleri; suikast, şantaj ve tehdit içeren eylemler, kumpas davaları, Reyhanlı katliamı, hırsızlık şeklinde sıralanmıştır (2016, s. 28-29). Sıralanan eylemleri yöntem olarak kullanan *FETÖ*'nün, gayri-resmi harici, önemli finans kaynakları ise himmet adı altında toplanılan varlıklardır. Bir terör örgütü olarak *FETÖ*, ana faaliyet bölgesi olarak Türkiye'de varlığını korumaktadır. Örgüt, Orta Asya başta olmak üzere birçok bölgede açtığı okullarda Amerika Birleşik Devletleri Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA)'nın uydusu olarak çalışmıştır. *FETÖ* çok uluslu bir terör örgütü olup, müntesiplerinin yaşadıkları ülkelerin gizli servislerinin (MI-6, MOSSAD, BND vb.) de taşeronluğunu yapmaktadır.

HAFTAR Terör Örgütü

HAFTAR, 16 Mayıs 2014 tarihinde başlayan İkinci Libya Savaşı'nın önemli bir aktörüdür. Birinci Libya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Libya Hükümeti tarafından kurulan Libya Silahlı Kuvvetleri'nde görevli olan Halife Hafter, 14 Şubat 2014 tarihinde ülkedeki iç karışıklara son vermek amacıyla Askeri Geçiş Konseyi'ni kurduğunu ilan etmiştir (Yıldırım, 2014, s. 385). Halife Hafter'in yapmış olduğu bu duyuru aynı zamanda *HAFTAR* terör örgütünün kuruluşuna denk olmuştur. Söz konusu örgütün Libya devlet kurumları ve görevlileri tarafından desteklenmesi (Yıldırım, 2014, s. 390) ise *HAFTAR* için *devlet destekli terör örgütü* tanımlamasını doğurmuştur. Devrim değerlerini korumayı ve Libya'nın özgürlüğünü ve birliğini sağlamayı amaçlayan *HAFTAR*, kendisine yöntem olarak sadece askeri mücadeleyi benimsemiştir (Shamis, 2020). Belirlenen örgüt hedeflerini gerçekleştirmek için radikal yöntemlerin kullanılması ise *HAFTAR*'i yeni bir terör örgütü modeli olan *devlet terörüne* sürüklemiştir. Bu kapsamda *HAFTAR*, 16 Mayıs 2014 tarihinde devrimci silahlı guruplardan bazılarını İslamcı terör örgütü olarak nitelendirmiş ve onlara karşı Onur Mücadelesi'ni başlatmıştır (Yıldırım, 2014, s. 389). Yine *HAFTAR* tarafından 19 Eylül 2015 tarihinde Bingazi Devrimcileri Şura Konseyi'ne yönelik Kıyamet Operasyonları başlatılmıştır (Polat, 2015, s. 394). Ulusal hakimiyet mücadelesinin bir aktörü olan *HAFTAR* terör örgütünün dahili olduğu kadar Mısır, Fransa, Birleşik Arap Emirlikleri, Rusya olmak üzere harici destekçileri de olmuştur (Robinson, 2020). Askeri mücadeleyi yöntem olarak kullanan *HAFTAR*'ın gayri-resmi en büyük finans kaynağı ise harici destekçilerinin yaptığı yardımlardan oluşmuştur (Yeni Şafak, 2020). Bir terör örgütü olarak *HAFTAR*, ana faaliyet bölgesi olan Libya'da varlığını korumaktadır.

ISIL Terör Örgütü

ISIL, kendisini *Irak ve Suriye İslam Devleti* olarak 29 Haziran 2014 tarihinde uluslararası topluma tanıtmıştır. Ebu Bekir el-Bağdadi liderliğinde kurulan *cihatçı terör örgütünün* kökenleri Tevhid ve Cihat örgütüne dayanmaktadır. Yapıldığı tarihten itibaren birçok isim değiştiren Örgüt, 2004 yılında Irak el-Kaidesi, 2006 yılında Mücahidin Şura Konseyi isimlerini kullanmıştır (Şenol, Erdem ve Erdem, 2016, s. 192). Radikal- cihatçı İslam'ın ilkelerini taşıyan *ISIL*, Irak ve Suriye topraklarını kapsayan bir halifelik kurmayı ve kurulan bu halifelik ile mevcut dünya düzenini değiştirerek İslami düzeni tüm dünyada tesis etmeyi amaçlamaktadır. *ISIL*, örgüt hedeflerini gerçekleştirmek için finansal gelir üretmek, kafirleri öldürmek, biz-onlar ayırımında onları korkutmak ve bünyesine katmak şeklinde yöntemleri benimsemiştir (Abbas, Jonh, Siebert ve Winterfeldt, 2014, s. 181). *ISIL*'ın gerçekleştirdiği terör eylemlerinden bazıları sivilleri ve resmi görevlileri hedef alan saldırılar, suikast, insan kaçakçılığı, temel hürriyetlerin gasp edilmesi ve buna benzer insanlık suçları şeklinde gerçekleşmiştir. Kuruluş ideolojisi gereği ve faaliyetleri dikkate alındığında küresel bir terör örgütü olan *ISIL*, 2014- 2017 (Haziran) yılları arasında gerçekleştirdiği terör eylemleriyle 3592 kişinin ölümüne sebep olmuştur (Tableau Public, 2017). Şiddet içerikli eylemleri yöntem olarak kullanan *ISIL*'ın gayri-resmi önemli finans kaynakları ise insan kaçakçılığı ve hırsızlıktır. Bir terör örgütü olarak *ISIL*, küresel mücadele alanında varlığını korumaktadır.

IRA Terör Örgütü

IRA, 24 Nisan 1916 tarihinde İrlanda topraklarında kurulan *bölücü terör örgütüdür*. Örgüt'ün temelleri 1858 yılında kurulan, Ada'daki İngiliz egemenliğini son vermek isteyen Fenian Kardeşliği'ne dayanmaktadır. Fenian Kardeşliği, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'de üç İrlandalı devrimci olan Michael Doheny, Jonh Mahoney ve James Stephens tarafından kurulmuştur (Collins, 1986, s. 5). Örgüt'ün manifestosu olan Yeşil Kitap, kiminle, neden mücadele içerisine girildiğini, bunun neden gerekli olduğu gibi temel mücadele metotlarını göstermiş ve aşağıda gösterilmiştir:

İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nun 1916'da kuruluşundan bu yana pozisyonu, emperyalizmin güçlerine karşı sürekli direniş ve amansız bir düşmanlık olmuştur ve her zaman dünyadaki en ileri devrimci düşünceyi ve en son gerilla savaşı tekniklerini ön planda tutmuştur (Melaugh, 2021).

Etnik bir grubun haklarını savunmak için uzun bir dönem silahlı mücadeleyi seçen *IRA*, kendisine ilke olarak İrlanda milliyetçiliğini, hedef olarak ise bu milliyetçiliğin tüm tezahürlerini korumayı seçmiştir. Belirlenen hedef çerçevesinde silahlı mücadeleyi yöntem olarak belirleyen *IRA*, 1155 tarihinden itibaren Ada'da var olan İngiliz egemenliğini ve onun tüm tezahürlerini yıkmaya yönelik terör eylemleri gerçekleştirmiştir. 30'dan fazla silah türüne sahip olan ve operasyonel kabiliyeti yüksek olan *IRA* (Jackson, 2005, s. 97), İngiliz yönetiminin Ada'daki tezahürlerine yönelik terör eylemleri gerçekleştirmiş ve sivillere yönelik bombalama kampanyaları yürütmüştür (O'Neill, 2019). Şiddet içerikli eylemleri yöntem olarak kullanan *IRA*'nın gayri-resmi harici önemli finans kaynağı ise ABD'deki destekçilerinden elde ettiği fonlar olmuştur (Collins, 1986, s. 5). Bir terör örgütü olarak *IRA*, 28 Temmuz 2005 tarihinde tüm oluşumlarıyla birlikte varlığına son vermiştir (Tempest, 2005). Birleşik, bağımsız bir İrlanda'nın gerçekleşmesi için kullanılacak yöntem barışçıl yollar olarak belirlenmiş ve 1905 yılında temeli atılan Sinn Fein başta olmak üzere İrlanda milliyetçiliğini savunan siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları temel aktörler olarak temsile çıkmıştır.

FARC Terör Örgütü

FARC, 1964 yılında Kolombiya topraklarında kurulan *sol terör örgütüdür*. Temelleri 1940 ila 1950 yılları arasındaki köylü savunma guruplarına dayanan *FARC*, La Violencia' dan doğmuştur (Segura ve Mechoulan, 2017, s. 6). Marksist-Leninist ilkeleri benimseyen *FARC*, anti-

emperyalist ve sosyalist bir düzeni savunmaktadır. FARC kurumsal faaliyetlerinin ilk dönemlerinde, belirlenen hedef çerçevesinde askeri mücadeleyi ikinci plana iterek 1980'ler boyunca siyasete dahil olmaya çalışmıştır. Fakat, örgüt içerisinde ve dışarıdan gelen olumsuz tepkilerden dolayı siyasetten çekilerek askeri mücadeleye ağırlık vermiştir (Beittel, 2015, s. 3). Askeri mücadelenin yöntem olarak benimsenmesinden dolayı ise FARC, *sol terör örgütü* olarak tanımlanmıştır. Şiddet eylemlerini yöntem olarak belirleyen FARC'ın gayri-resmi harici önemli gelir kaynakları ise uyuşturucu ticareti, hırsızlık ve insan kaçakçılığıdır. 24 Kasım 2016 tarihinde Kolombiya Hükümeti ile FARC arasında "Silahlı Çatışmayı Bitirmek, İstikrarlı ve Kalıcı Bir Barış İnşa Etmek İçin Nihai Anlaşma" imzalanmış ve askeri mücadele sona erdirilmiştir (The University of Edinburgh, 2016). Böylelikle, bir terör örgütü olarak FARC, ana faaliyet bölgesi olan Kolombiya'da varlığını sona erdirmiştir.

PKK Terör Örgütü

PKK, 27 Kasım 1978 tarihinde Diyarbakır/Lice'ye bağlı Fis köyünde kurulan *bölücü terör örgütüdür*. Söz konusu terör örgütünün temelleri Ankara/Mamak'a bağlı Tuzluca'yı'daki toplantıda atılmıştır (Çelik, 2020, s. 114). PKK, her ne kadar 1978 tarihinde Türkiye'de kurulsada militer gelişimi kurulduğu coğrafyanın dışında gerçekleşmiştir. Özellikle, Suriye denetiminde olan Lübnan'daki Bekaa Vadisi söz konusu gelişim için önem teşkil etmiştir. Örgüt lideri Abdullah Öcalan tarafından kaleme alınan Kürdistan Devriminin Yolu adlı manifestoda örgütün amaçları ve ilkeleri açık bir şekilde gösterilmiştir. Buna göre, Marksist-Leninist doktrininin ilkelerini taşıyan terör örgütü, bağımsız bir devlet kurmayı hedeflemektedir (Öcalan, 1993, s. 75). Belirlenen hedef çerçevesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik toplum düzenine, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik terör eylemleri gerçekleştirilmiştir. Polis Akademisi Başkanlığı'nın yayınladığı raporda PKK terör örgütünün gerçekleştirdiği eylemler şu başlıklarda toplanmıştır; sivilleri ve resmi görevlileri hedef alan saldırılar, intihar saldırıları, çocukların zorla silahlandırılması ve bu şekilde çatışmalarda kullanılması, zorla silahlı eğitim verme, etnik temizlik, zorla yer değiştirme, ekonomik hürriyetlerin gasp edilmesi ve buna benzer temel insanlık suçlarıdır (Sarı ve Tinas, 2018, s. 13). Şiddet içerikli eylemleri yöntem olarak kullanan PKK'nın, gayri-resmi harici, önemli finans kaynakları ise uyuşturucu ve insan kaçakçılığıdır. Bir terör örgütü olarak PKK, ana faaliyet bölgesi olarak Türkiye'de varlığını korumaktadır.

Taliban -El Kaide Terör Örgütü

Taliban, 28 Nisan 1992 tarihinde başlayan ve 27 Eylül 1996 tarihinde sona eren Afgan İç Savaşı'nın önemli bir aktörüdür. Soğuk Savaş konsepti içerisinde Afganistan'daki Sovyet işgalini (1979-1989) sona erdirmek isteyen ABD'nin ve onun bölgedeki destekçisi olan Pakistan'ın istihbarat servisleri desteğiyle 1994 yılında kurulan Taliban (Laub, 2014, s. 4), Afganistan İç Savaşı'nı başarı ile atlatmış ve siyasi otoriteyi elde etmiştir. Temellerinin Soğuk Savaş konsepti içerisinde anti-komünist ve radikal İslamcı ilkeler ile atıldığı Taliban, yukarıda ifade edildiği üzere başta ABD ve Pakistan olmak üzere, Suudi Arabistan ve cihatçı gruplar tarafından desteklenmiştir (Şahin, 2016, s. 238). BM raporlarına göre Taliban El-Kaide'ye destek verdiği gibi, El-Kaide'de Taliban'a destek vermiştir. Taliban ve El-Kaide birlikte BM raporlarında yer almıştır. Anti-komünist ve radikal İslamcı ilkelere sahip olan Taliban'ın nihai amacı ise istikrarlı bir Müslüman Afganistan'ı oluşturmaktır. Belirlenen ilke ve amaç dahilinde kurulduğu yıllardan itibaren faaliyet gösteren Taliban, 1996-2001 yılları arasında devlet otoritesini elinde bulundurmuş ve Afganistan'ın yaklaşık %90'ını kontrol etmiştir (Laub, 2014, s. 4). Taliban'ın bir terör örgütü olarak nitelendirilmesinin tarihi başlangıcı 1998 yılında, Doğu Afrika'daki ABD Büyükelçilikleri'nin el-Kaide tarafınca bombalanmasına dayanmaktadır. 11 Eylül 2001 saldırılarının yaşanması ve el-Kaide'nin Afganistan sınırları içerisinde yerleşme süreçleri Taliban'ın terör örgütü olarak tanımlanmasıyla sonuçlanmıştır. Taliban, cihatçı terörist gruplarla yakın işbirliği kurmasından ve Afganistan siyasi otoritesine sahip olmasından (bir zamanlar) dolayı *devlet terörü* sınıfında değerlendirilmektedir. Bu özellikleriyle Taliban, anti-komünist ve İslami ilkeleri barındıran *devlet destekli terör örgütüdür*. 7 Ekim 2001 tarihinde ABD ve İngiltere'nin başını çektiği Sonsuz

Özgürlük Hareketi'nin gerçekleşmesi sonucu Taliban, siyasi otoritesini kaybetmiş ve yer altına çekilmiştir. Uluslararası toplumu yakın dönemde tehdit eden ISIL'in varlığı ise, Taliban'ı tekrar meşru kılmıştır (Dursun, Canlı ve Yarımbaş, 2020). Böylelikle, bir terör örgütü olarak Taliban, ana faaliyet bölgesi olan Afganistan'da varlığını korumaktadır.

LTTE Terör Örgütü

LTTE, 5 Mayıs 1976 tarihinde Sri Lanka topraklarında kurulan *bölücü terör örgütüdür*. Sri Lanka'daki tarihsel etnik mücadeleden temel alan LTTE, Tamil etnik grubundan oluşan bir silahlı yapılanmadır. 1983 yılında Kara Temmuz olarak bilinen, Sinhalalı askerlerin Tamil grupları tarafından öldürülmesi ve devamında gerçekleşen isyancı faaliyetler (Yass, 2014, s. 67) 2009 yılına kadar sürecek bir iç savaşı başlatmıştır. İç savaşın büyük bir kısmında geniş faaliyet alanlarına sahip olan LTTE, Hindistan'ın Nadu eyaletinde askeri eğitim imkânı bulmuş ve başta Filistin Kurtuluş Örgütü olmak üzere, Hamas ve Hizbullah ile ilişki ağları geliştirmiştir (Yass, 2014, s. 68). Etnik bir grubun haklarını savunmak için silahlı yöntemi seçen LTTE, kendisine ilke olarak Tamil milliyetçiliğini, hedef olarak ise bu milliyetçiliğin tüm tezahürlerini korumak olarak belirlemiştir. Belirlenen hedef çerçevesinde yöntem olarak silahlı mücadeleyi seçen LTTE, 1948 yılında İngiliz Milletler Topluluğu'nun temellerini attığı Sri Lanka düzenini bozmaya yönelik terör eylemleri gerçekleştirmiştir. Yass'a göre LTTE'nin gerçekleştirdiği terör eylemleri sivil ve askeri hedeflere saldırı, kimyasal silah kullanımı, suikast, siber saldırı olarak ifade edilmiştir (2014, s. 68). Şiddet içerikli eylemleri yöntem olarak kullanan LTTE'nin gayri-resmi önemli gelir kaynakları ise kontrol ettiği bölgelerdeki kişi veya tüzel kişilerden toplandığı vergiler şeklinde olmuştur (Richard, 2014, s. 48). 2009 yılının ocak ayında Sri Lanka Hükümeti tarafından başlatılan geniş çaplı operasyonlar sonucu LTTE'nin tüm unsurları etkisiz hale getirilmiş ve 1983 yılından beri devam eden iç savaş sona ermiştir. Bir terör örgütü olarak LTTE'nin, ana faaliyet bölgesi olan Sri Lanka'daki varlığı sona ermiştir.

Birleşmiş Milletler Terör ile Mücadelesi

Boko Haram terör örgütüyle mücadelede bugüne kadar BM çerçevesinde yayınlanan toplam 17 adet ilgili/ilişkili kararlar ve raporlar tespit edilmiştir. Bu kararlar/raporlar Genel Kurul kararları (2), Güvenlik Konseyi kararları (4), Genel Sekreter raporları (7 adet), Güvenlik Konseyi misyon raporları (4 adet) olarak gerçeklemiştir. Buna göre Genel Kurul kapsamında ilişkili ilk karar 21 Kasım 2002 tarihli 57/48 sayılı karar olmuştur. İfade edilen kararın 2'nci sayfasında Afrika Birliği'nin terörle mücadeledeki işbirliği takdir edilmiştir. Bu karardan yaklaşık iki yıl sonra, 20 Aralık 2004 tarihli 59/213 sayılı karar ile Afrika Birliği'ne bölgesel terörle mücadelede duyulan ihtiyaç aşağıdaki gibi ifade edilmiştir;

Birleşmiş Milletler sistemine yapılan çağrı üzerine, Afrika Birliği'ne ve uluslararası topluma, ilgili uluslararası ve bölgesel anlaşmaların ve protokollerin uygulanması için, 14 Eylül 2002 tarihinde Cezayir'de kabul edilen Afrika Eylem Planı'nın uygulanmasını ve 2004 Ekim'de Cezayir'de açılan Afrika Terörizmi Araştırma ve Çalışma Merkezi'nin işleyişini desteklemek için terörizme karşı mücadelesini yoğunlaştıracaktır (United Nations General Assembly 2004, Clause 13).

Afrika Birliği'nin adını içeren BM kararlarının Boko Haram ile ilişkili olması ise ele alınan uluslararası örgütün mücadelesi ile alakalıdır (BBC, 2015). Güvenlik Konseyi kapsamında ilişkili ilk karar 2003 yılında alınmıştır. 18 Mart 2003 tarihli 1467 sayılı karar ile Güvenlik Konseyi, ECOWAS Moratoryum'un etkili bir şekilde uygulanması için bir dizi öneriler sıralamıştır;

ECOWAS Sekreterliği'nin kapasitesinin artırılması için gerekli önlemler alınmalıdır (United Nations Security Council 2003, Clause D).

Aslında Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS), dünya-deniz ticaretinin güvenliğini sağlamak için desteklenen bir yapı olsa da örgütün mücadelesi gereği Boko Haram ile ilişkilendirilmiştir (ECOWAS, 2017). Yine Güvenlik Konseyi kapsamında 8 Aralık 2017

tarihinde ilgili karar alınmıştır. 2391 Sayılı kararda G-5 Sahel Müşterek Kuvveti (FC-G5S)'nin bölgenin güvenliği ve istikrarı için son derece önemli ve gerekli olduğu vurgulanmış ve FC-G5S'nin durumu hakkında aşağıdaki gibi 3 maddelik bilgi verilmiştir;

Güvenlik Konseyi,

FC-G5S'nin tam ve etkili bir şekilde faaliyet göstermesi için çabalayan G-5 Sahel Devletlerini takdir eder ve FC-G5S'nin Mart 2018 tarihine kadar faaliyet kapasitesinin artırılmasına yönelik önlemlerin alınmaya devam edilmesini teşvik eder (United Nations Security Council, 2017).

Genel Sekreter tarafından Genel Kurul'a ve Güvenlik Konseyi'ne sunulan raporlar kapsamında ilgili ilk rapor 24 Temmuz 2015 tarihinde sunulmuştur. "Afrika'da Barışın ve Sürdürülebilir Kalkınmanın Teşvik Edilmesi ve Çatışmanın Nedenleri" başlıklı raporun 24'üncü maddesinde Çok Uluslu Ortak Görev Gücü (MNJTF)'nün operasyonel anlamda güçlendirilmesi konusunda BM'nin çalışmalar yaptığı belirtilmiştir. Yaklaşık iki sene sonra, 30 Temmuz 2017 tarihinde Güvenlik Konseyi'ne sunulan "Birleşmiş Milletler Batı Afrika ve Sahel Ofisi'nin Faaliyetleri Üzerine" başlıklı bir başka Genel Sekreter raporunda ise Boko Haram ile mücadelede BM stratejisi açık bir şekilde gösterilmiş ve aşağıdaki gibi ifade edilmiştir;

Etkilenen ülkeler arasında ve Afrika Birliği dahil olmak üzere bölgesel kuruluşlarla daha güçlü bir işbirliğini teşvik ediyor ve tüm ilgili mücadeleyi uluslararası insani yardım, insan hakları ve mülteci hukukuna uygun yapılması çağrısını yineliyorum (United Nations Security Council, 2017).

FARC terör örgütüyle mücadelede bugüne kadar BM çerçevesinde yayımlanan toplam 33 adet ilgili kararlar/raporlar tespit edilmiştir. Bu kararlar/raporlar Güvenlik Konseyi kararları (8 adet), Genel Sekreter raporları (23 adet), Güvenlik Konseyi misyon raporları (2 adet) olarak gerçekleşmiştir. Buna göre dikkat çekici ilgili ilk belge 28 Ağustos 2009 tarihli "Kolombiya'daki Çatışmada Silahlılar ve Çocuklar" başlıklı Genel Sekreter raporu olmuştur. Güvenlik Konseyi'ne sunulan raporun 5'inci maddesinde FARC'ın, Kolombiya'daki en büyük terör grubu olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, FARC'ın silahlı mücadelesinde çocukları kullandığını ve çocuklara yönelik katliamlar gerçekleştirdiği bu raporda aşağıdaki ifadelerdeki gibi gösterilmiştir;

FARC, 1999 yılında Çocuklar ve Silahlı Çatışmalar konusunda Özel Temsilcime 15 yaş altındaki çocukları kullanmayacağına dair taahhütte bulunmuştu. Fakat, FARC kızlar da dahil olmak üzere çocukları kullanmaya devam ediyor (United Nations Security Council 2009, Clause 17)

Antioquia, Guaviare, Huila, Meta, Nariño, Putumayo and Valle del Cauca bölgelerinde FARC tarafından öldürülen çocuk vakaları bildirildi (United Nations Security Council 2009, Clause 28).

Ele alınan ikinci belge 25 Ocak 2016 tarihli 2261 Sayılı Güvenlik Konseyi kararı olmuştur. Bu karar ile BM, 26 Ağustos 2012 tarihinde Kolombiya Hükümeti ile FARC arasında imzalanan "Çatışmayı Bitirmek ve Kalıcı Barış ile İstikrarı Sağlamak için Genel Anlaşma" yı ve söz konusu müzakere sürecini memnuniyetle karşılamıştır. 2261 Sayılı kararın 1'inci maddesi, söz konusu sürece, Kolombiya Hükümeti'nin egemenliğini vurgulayarak, BM'nin dahil olmasını misyon olarak belirlemiştir. Bahsi geçen misyon ise ateşkesi denetlemeyi ve izlemeyi içermektedir. İlgili kararın 2'nci maddesi ile BM misyonunun yöntemi açık bir şekilde ifade edilmiştir. Buna göre Kolombiya Hükümeti, FARC, BM'den oluşan ve siyasi bir misyon taşıyan Üçlü Mekanizma kurulması öngörülmüştür. 18 Ağustos 2016 tarihinde Güvenlik Konseyine sunulan "Kolombiya'daki Birleşmiş Milletler Misyonu" başlıklı Genel Sekreter raporu yukarıda anlatılan BM misyonuna netlik kazandırmış ve aşağıdaki gibi ifade edilmiştir;

Birleşmiş Milletler misyonu silah bırakmanın denetlenmesini üstlenecektir. Misyon, taraflar arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesinden sorumlu olacak ve ateşkesin uygulanması, düşmanlıkların durdurulması ve silahların bırakılması ile ilgili tavsiyelerde bulunacaktır (United Nations Security Council 2016, Clause 2)

Ayrıca, yukarıda adı geçen 18 Ağustos 2016 tarihli Genel Sekreter raporu BM görevlerini şu başlıklar altında toplamıştır; silah bırakmanın denetlenmesi, ateşkesin izlenmesi, Üçlü Mekanizma arasındaki koordinasyonun izlenmesidir. Yukarıda ifade edildiği şekliyle 26 Ağustos 2012 tarihinde imzalanan ve Kolombiya'daki çatışmayı bitirmeyi amaçlayan Genel Anlaşma, 24 Kasım 2016 tarihinde yenilenmiş ve taraflarca Nihai Anlaşma imzalamıştır. Bu noktada, 14 Aralık 2016 tarihli "14 Aralık 2016 Tarihli Güvenlik Konseyi Başkanına Hitaben" adlı Genel Sekreter raporunun 3'üncü paragrafı Kolombiya'daki yeni müzakere sürecinde BM misyonunun değişmediğini açıklamıştır. 30 Ağustos 2017 tarihli "Birleşmiş Milletler'in Kolombiya'daki Denetleme Misyonu" başlıklı Güvenlik Konseyi'ne sunulan Genel Sekreter raporunda ise BM'nin ilgili misyonunun süresinin dolduğunu ve ikinci bir misyonun gerçekleştiği ifade edilmiştir. Rapor genelinde görüldüğü üzere, birinci misyondaki başlıklar aynen devam etmekle birlikte bir yeni başlık daha eklenmiştir. İlgili raporun 2'nci maddesine göre FARC üyelerinin siyasi, ekonomik ve sosyal hayata yeniden entegrasyonunun sağlanması; güvenlik ve koruma önlemlerinin alınması BM misyonuna dahil edilmiştir.

HAFTAR terör örgütüyle mücadelede bugüne kadar BM çerçevesinde yayınlanan toplam 42 adet ilgili/ilişkili kararlar ve raporlar tespit edilmiştir. Bu kararlar ve raporlar Güvenlik Konseyi kararları (24 adet), Genel Sekreter raporları (18 adet) şeklinde gerçekleşmiştir. Buna göre dikkat çekici ilk belge 28 Ağustos 2014 tarihli 2174 sayılı Güvenlik Konseyi kararı olmuştur. Libya'daki artan şiddet eylemlerinin sivil nüfus ve kurumları üzerinde olumsuz etki oluşturduğu, Libya'nın istikrarına ve demokratik geçişine zarar verdiğine ilişkin ifadeleri içeren kararın 3'üncü maddesinde mevcut çatışmaları sonlandırıp anayasa taslağının hazırlanması için Temsilciler Meclisi'ne çağrıda bulunulmuştur. Ayrıca ilgili kararın 2'nci maddesi işlenen insanlık suçlarının ve sivilleri hedef alan saldırılarının sorumluluğunu hatırlatmıştır. Ele alınan ikinci belge 5 Eylül 2014 tarihli "Libya'daki Birleşmiş Milletler Destek Misyonu" başlıklı Güvenlik Konseyi'ne sunulan Genel Sekreter raporu olmuştur. Genel olarak, anayasa hazırlanma sürecine ve seçimler hakkında bölümlere yer verilen raporun 24'üncü maddesinde General Halife'nin bir yapılanmaya yöneldiğine değinilmiştir. 93'üncü maddenin kalıcı çözüm için demokrasi ve siyasi müzakereyi vurguladığı raporun genelinde Libya'daki Birleşmiş Milletler Destek Misyonu'nun faaliyetleri silahlı mücadeleyi sona erdirmek, anayasanın hazırlanması, demokrasinin sağlanması, seçim desteği, insan haklarının korunması, geçiş döneminde adaletin sağlanması, güvenlik, uluslararası yardımların koordinasyonu ve insani yardım konuları ile ifade edilmiştir. 13 Şubat 2015 tarihli "Libya'daki Birleşmiş Milletler Varlığının Stratejik Değerlendirmesine İlişkin Özel Rapor" başlıklı Güvenlik Konseyi'ne sunulan Genel Sekreter raporu misyon konusunda daha açıklayıcı bilgiler paylaşmıştır. Buna göre 6'ncı maddede Libya'nın siyasi dönüşümünün bileşenleri halk tarafından seçilmiş yasama ve yürütme organları olarak gösterilmiştir. Libya'daki istikrarsızlığın temeli ise aşağıda görüldüğü gibi belirtilmiştir:

Ayrıca, Libya Hükümetleri güç kullanımı üzerinde kontrol sağlayamadılar. Silahlı gruplar çoğalırken Libya güvenlik güçleri uygun komuta ve kontrolden yoksun, moral ve bağlılıktan ise eksik kaldı (United Nations Security Council 2015, Clause 7).

Bahsi geçen raporun 4'üncü bölümünde BM'nin Libya'daki stratejik öncelikleri siyasi süreçte destek, koruma (sivilleri ve insan haklarını koruma), kilit kurumlara destek (Libyalı muhataplar), temel hizmetlerin sağlanması için destek (su ve elektrik gibi temel sivil gerekliliklerinin sağlanması), koordinasyon (uluslararası aktörlerin koordinesi) şeklinde sıralanmıştır. 15 Mart 2016 tarihli 2273 Sayılı Güvenlik Konseyi kararı ise BM'nin Libya'daki muhatabını ve desteklediği yapıyı göstermiştir. Buna göre, 17 Aralık 2015 tarihinde imzalanan Libya Siyasi

Anlaşması'nı memnuniyetle karşılanmıştır. Biraz önce ifade edilen anlaşmanın 25 Ocak 2016 tarihinde Temsilciler Meclisi tarafından onaylanması ile Ulusal Mutabakat Hükümeti doğmuştur. 2273 Sayılı kararının 9'uncu paragrafına göre üye devletler ve BM temsilcisi ile ilgili BM yapısı, Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin kapasitesini artırmak için uyumlu bir biçimde işbirliği yapacaktır.

ISIL terör örgütüyle mücadelede bugüne kadar BM çerçevesinde yayınlanan toplam 48 adet ilgili/ilişkili kararlar ve raporlar tespit edilmiştir. Bu kararlar ve raporlar Genel Kurul kararları (8 adet), Güvenlik Konseyi kararları (25 adet), Genel Sekreter raporları (15 adet) şeklinde olmuştur. Buna göre Genel Kurul kapsamında ilgili ilk karar 18 Aralık 2014 tarihli 69/189 sayılı karar olarak ortaya çıkmıştır. İfade edilen kararın 4'üncü maddesi ile söz konusu terör örgütünün işlemiş olduğu insanlık suçlarının ve terör eylemlerinin hiçbir millet veya din ile ilişkilendirilemez olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir. Güvenlik Konseyi kapsamında ilişkili ilk karar 18 Aralık 2014 tarihli 2192 Sayılı karar olmuştur. Bu kararın 2'nci sayfasında ISIL ile mücadelede finans sektörünün göz ardı edilemez olduğu ve gerekli adımların atılmasının zorunluluğu vurgulanmıştır. Yaklaşık bir yıl sonra, 20 Kasım 2015 tarihinde kabul edilen 2249 sayılı karar ise söz konusu mücadelede uluslararası işbirliğinin zarurietini göstermiş ve aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

Güvenlik Konseyi,

İŞİD'in kontrolü altındaki Suriye'deki ve Irak'taki bölgede uluslararası hukuka, Birleşmiş Milletler Tüzüğü'ne, uluslararası insan hakları ve mülteci hukukuna uygun olarak terörist eylemleri önleme ve bastırma hususlarında üye devletlere çağrıda bulunur (United Nations Security Council 2015, Clause 5).

Genel Sekreter tarafından Güvenlik Konseyi'ne sunulan raporlar kapsamında ilgili ilk rapor 27 Ocak 2014 tarihinde sunulmuştur. "Suriye Arap Cumhuriyeti'ndeki Çatışmada Çocuklar ve Silahlılar" başlıklı raporun 28'inci maddesinde ISIL'in 4 Ağustos 2013 tarihinde Lazkiye'de çocuk katliamları gerçekleştirdiği belirtilmiştir. Bu rapordan yaklaşık iki yıl sonra 29 Ocak 2016 yılında "ISIL'in Uluslararası Barışa ve Güvenliğe Oluşturduğu Tehdide Karşı Mücadelede Üye Devletlerin Desteklenmesi" başlıklı Genel Sekreter raporu, Güvenlik Konseyi'ne sunulmuş ve bu rapor ile söz konusu terör örgütü ile mücadelede BM stratejisi açık bir şekilde gösterilmiştir. Buna göre, ISIL'in Irak ve Suriye toprakları üzerinde kurulmasına rağmen bu coğrafyaları taşan faaliyetlerde bulunmasının altı çizilerek, yerel bir örgüt modelinden bölgesel/küresel modele dönüşümü vurgulanmıştır. Ayrıca söz konusu raporun 16'ncı ve 30'uncu maddelerine göre ISIL, dünyanın en zengin terör örgütüdür ve kendi propagandasını gerçekleştirmek için interneti ve sosyal medyayı yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Raporun 46'ncı maddesi ise söz konusu mücadeledeki aktif aktörleri aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

ISIL tehdidi ile mücadelede birincil sorumluluk üye Devletlere aittir. Bununla birlikte, ilgili hususta Devletlerin kapasitelerini geliştirmede, tespit edilen eksiklikleri gidermede ve bu çabaları desteklemekte Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşlar kritik role sahiptir (United Nations Security Council 2016, Clause 46).

Bahsi geçen raporun son bölümünde ISIL ile verilen mücadelenin genel hatları üye devletlerin kapasitelerini güçlendirmek, ISIL'in internet kullanımını engellemek; yabancı terörist-savaşçıların kaynağını kesmek, ISIL'in operasyonel kabiliyetini azaltmak, teslim olan yabancı terörist-savaşçılara uygulanan işlemlerin yumuşatılması şeklinde çizilmiştir.

LTTE terör örgütüyle mücadelede bugüne kadar BM çerçevesinde yayınlanan toplam 4 adet ilgili raporlar tespit edilmiştir. Bu raporlar "Sri Lanka'daki Çatışmada Çocuklar ve Silahlılar" başlığı ile Güvenlik Konseyi'ne sunulan Genel Sekreter raporlarından meydana gelmektedir. Buna göre ilk rapor 21 Aralık 2007 tarihinde sunulmuştur. 3'üncü maddesinde LTTE ile Sri Lanka güvenlik

güçleri arasındaki çatışmaların ciddi boyutlara ulaştığını vurgulayan rapor, söz konusu mücadelede çocuk haklarının korunmasını misyon olarak belirlemiştir. LTTE ile ilgili olarak, 5'ini maddede her aileden bir üyeyi (çocuk dahil) bünyesine katarak sivillere baskı yapmakta olduğu vurgulanmıştır. Rapora göre, terör örgütüne dahil edilen bu çocuklar silahlı mücadelede fiili olarak kullanılmış ve aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

1 Kasım 2006'dan 31 Ağustos 2007 tarihine kadar LTTE 'nin 262 çocuğu silah altına aldığı Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu tarafından rapor edildi (United Nations Security Council 2007, Clause 7).

Ayrıca yoğun olarak yaşanan silahlı mücadelede LTTE'nin ve Sri Lanka Hükümeti'nin mücadele esnasındaki eylemlerinin çocuklara zarar verdiği gösterilmiştir. Bahsi geçen raporun 29'un maddesindeki a ve b bentleri iki tarafında çocukların ölümüne ve sakatlanmasına yol açan saldırılar gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Genel olarak, raporun 3'üncü bölümünde, silahlı mücadelede çocuk haklarının ağır bir şekilde ihlal edildiği üzerinde durulmuş ve bu ihlaller çocukların silahlı altına alınması, kaçırma, öldürme ve ağır yaralama, okullara ve hastanelere yönelik saldırılar, ağır cinsel şiddet, çocukların insani yardıma erişmesinin engellenmesi şeklinde ifade edilmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere çocuk haklarının korunmasını misyon olarak belirleyen BM taraflarla bu konuda görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu eğilimi ele alınan raporun 4'üncü bölümünün a ve c başlıklarında görmekteyiz. 25 Haziran 2009 tarihli "Sri Lanka'daki Çatışmada Çocuklar ve Silahlılar" başlıklı Genel Sekreter raporunun 23'üncü maddesinde ise çocuk haklarının korunmasına ilişkin çalışmaların Sri Lanka'daki gelişmelere sağlıklı bir erişim sağlanmadığı için eksik yapıldığı görülmüştür.

Taliban terör örgütüyle mücadelede bugüne kadar BM çerçevesinde yayınlanan toplam 146 adet ilgili/ilişkili kararlar ve raporlar tespit edilmiştir. Bu kararlar/raporlar Genel Kurul kararları (26 adet), Güvenlik Konseyi kararları (43 adet), Genel Sekreter raporları (73 adet) ve Güvenlik Konseyi misyon raporları (4 adet) şeklinde gerçekleşmiştir. Buna göre ilgili ilk belge 6 Aralık 2001 tarihli "Afganistan'daki Durum ve Uluslararası Barış ve Güvenliğe Etkileri" başlıklı Güvenlik Konseyi'ne sunulan Genel Sekreter raporu olmuştur. 35'inci maddesinin terör eylemlerini düzenleyen ve bunlara yardım edenlerin sorumlu tutulacağını vurgulayan rapor devlet destekli terörü reddetmektedir. Aynı raporda ilgili mücadelede kilit rol oynayan aktörün ABD liderliğindeki koalisyon güçleri olduğu vurgulanmış ve raporun ek bölümünde koalisyon güçlerinin mücadeledeki ilkeleri ve amaçları açık bir şekilde aşağıdaki gibi belirtilmiştir:

ABD liderliğindeki koalisyon güçleri 7 Ekim'de Afganistan'da saldırılar başlattı. Müdahalenin ilk haftası geceleri hava savunma ve komuta merkezleri hedef alındı. Bunu ara ve yok et taktiklerine dayalı gündüz uçuşları izledi. Son olarak, ABD liderliğindeki koalisyon güçleri, Taliban birliklerinin toplanma hatlarına saldırılar düzenledi (United Nations Security Council 2001, Clause 55).

Altı artı iki üyeleri, Afganistan'ın egemenliğine, siyasi bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne bağlı olarak, yerel halkın Afgan krizine siyasi çözüm bulma çabalarını ve Afganistan'da çok etnikli temele dayanan geniş tabanlı, siyasal olarak dengeli, demokratik seçime dayanan, Afganistan'ı bölgesel politikalarda barışçıl olarak temsil eden bir Afgan hükümeti kurma çabalarını desteklemeye devam edeceğine söz verdiler. Bu hükümet, uyuşturucu ticaretinin bastırılması da dahil olmak üzere Afganistan'ın uluslararası yükümlülüklerine, insan haklarına saygı göstermeli ve Afgan halkının ihtiyaçlarını karşılayabilmelidir (United Nations Security Council 2001, Annex/ Clause 5).

Taliban ile mücadelede ilişkili ilk belge 28 Eylül 2001 tarihli 1378 Sayılı Güvenlik Konseyi kararı olmuştur. Bu kararla birlikte, devletlerin kendi topraklarında herhangi bir terör eyleminin stratejik veya finansman olarak hazırlanmasını engellemesi amacıyla uluslararası işbirliği ihtiyacı kabul edilmiştir. Aynı karar metnin 5'inci paragrafında ise BM Tüzüğü uyarınca, söz konusu terör

tehditlerine karşı tüm araçları içeren bir mücadele ihtiyacı vurgulanmıştır. Söz konusu örgüt ile mücadelede ilgili ilk Genel Kurul kararı 19 Aralık 2001 tarihli 56/176 sayılı karardır. Karar metninin 3'üncü paragrafında Afganistan'ın uluslararası sözleşmelere dayanan yükümlülükleri olduğu hatırlatılmıştır. 2'nci maddenin b bölümünde Taliban'ın ağır insan hakları ihlalleri yaptığı, 3'üncü maddenin c bölümünde ise ulusal/uluslararası basına saldırılarda bulunduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda 56/176 Sayılı Genel Kurul kararı, kurulacak yeni Afgan hükümetinin bileşenlerini 4 başlıkta sıralamış; bunlar çok etnikli ve geniş tabanlı, insan haklarına saygılı, uluslararası yükümlülüklerine saygılı, insani yardım konularında duyarlı ve etkili şeklinde ifade edilmiştir. 20 Aralık 2001 tarihli 1386 Sayılı Güvenlik Konseyi kararı söz konusu mücadelede BM yöntemini göstermiştir. Bahsi geçen kararın 1'inci ve 2'nci maddeleri açık bir şekilde Bonn Anlaşması'nı ve bu anlaşma uyarınca kurulan Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü'nü desteklemektedir. 21 Aralık 2001 tarihli 56/220A Sayılı Genel Kurul kararının 5'inci maddesi ise Afgan guruplarını Bonna Anlaşması'nı uygulamaya ve özellikle de Geçici Hükümet programını desteklemeye çağırmıştır.

Raporların Analizi ve Değerlendirilmesi

Araştırma bütününde ele alınan terör örgütlerine yönelik BM çerçevesinde alınan kararlar ve sunulan raporlar, BM'nin söz konusu terör örgütlerine yönelik mücadelesini göstermektedir. Aşağıda ilgili terör örgütlerine yönelik BM belgeleri incelenmiştir.

Boko Haram terör örgütüne karşı mücadele BM gündemine alınmıştır. Buna göre alınan kararlar ve sunulan raporlar BM stratejisini belirlemiştir. 20 Aralık 2004 tarihli 213 Sayılı Güvenlik Konseyi kararında, terörle mücadelede Afrika Birliği'ne ihtiyaç duyulduğu ve bu birliğin desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır. 8 Aralık 2017 tarihli 2391 Sayılı Güvenlik Konseyi kararı ile FC-G5S söz konusu mücadelede desteklenmiştir. 24 Temmuz 2015 tarihli "Afrika'da Barışın ve Sürdürülebilir Kalkınmanın Teşvik Edilmesi ve Çatışmanın Nedenleri" başlıklı Genel Sekreter raporunda ise MNJTF'nin güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. 30 Temmuz 2017 tarihli "Birleşmiş Milletler Batı Afrika ve Sahel Ofisi'nin Faaliyetleri Üzerine" başlıklı bir başka Genel Sekreter raporunda ise terörle mücadelede bölgesel örgütlerle işbirliğine değinilmiştir. Tespit edilen bu belgelere göre BM, Boko Haram terör örgütüne karşı sürdürdüğü mücadeleyi Afrika Birliği, MNJFT, FC-G5S gibi uluslararası kuruluşlar aracılığıyla yürütmektedir. Söz konusu BM mücadelesi müzakere yolundan ziyade terör örgütünün tasfiyesini içermektedir.

ISIL terör örgütüne karşı mücadele BM gündemine alınmıştır. Buna göre alınan kararlar ve sunulan raporlar BM stratejisini belirlemiştir. 18 Aralık 2014 tarihli 2192 Sayılı Güvenlik Konseyi kararı ISIL terör örgütüne karşı finans sektörünü mücadele alanına dahil etmiştir. 29 Ocak 2016 tarihli "ISIL'in Uluslararası Barışa ve Güvenliğe Oluşturduğu Tehdide Karşı Mücadelede Üye Devletlerin Desteklenmesi" başlıklı Genel Sekreter raporu, mücadele alanına interneti ve sosyal medyayı dahil ederek, genel mücadeledeki ana aktörün üye devletler olduğunun altını çizmiştir. Tespit edilen belgelere göre BM, ISIL terör örgütüne karşı çok boyutlu bir mücadelede sürdürmektedir. Söz konusu mücadeleyi ise üye Devletler aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Yukarıda anlatılan BM mücadelesi müzakere yolundan ziyade terör örgütünün tasfiyesini içermektedir.

FARC terör örgütüne karşı müzakere süreci BM gündemine alınmıştır. Buna göre alınan kararlar ve sunulan raporlar BM stratejisini belirlemiştir. 25 Ocak 2016 tarihli 2261 sayılı Güvenlik Konseyi kararı, Kolombiya Hükümeti ile FARC arasında imzalanan Geçici Anlaşma üzerine yoğunlaşmıştır. Bu karar ile BM, Üçlü Mekanizma'yı (Kolombiya Hükümeti- FARC- BM) oluşturmuş ve müzakere sürecinin sağlıklı bir şekilde işlenmesini kendisine misyon olarak belirlemiştir. 18 Ağustos 2016 tarihli "Kolombiya'daki Birleşmiş Milletler Misyonu" başlıklı Genel Sekreter raporu müzakere sürecindeki BM misyonunu açık bir şekilde tanımlamıştır. Tespit edilen belgelere göre BM, FARC terör örgütüne karşı mücadele sürdürmemiştir. Kolombiya Hükümeti ile FARC arasındaki anlaşma maddelerinin sağlıklı bir şekilde uygulanmasını, bu yol

ile Kolombiya'daki barışın ve istikrarın sürdürülmesini misyon olarak belirlemiş ve bu kapsamda çalışmalarda bulunmuştur. Buradaki BM misyonu, terör örgütünün tasfiyesinden ziyade müzakere yolunu içermektedir.

HAFTAR terör örgütüne karşı mücadele BM gündemine alınmıştır. 28 Ağustos 2014 tarihli 2174 Sayılı Güvenlik Konseyi kararı anayasa taslağının hazırlanması için ilgili Libya tarafına çağrıda bulunmuştur. 5 Eylül 2014 tarihli "Libya'daki Birleşmiş Milletler Destek Misyonu" başlıklı Genel Sekreter raporunda anayasa hazırlanma sürecine ve seçimlere yönelik öneriler sunulmuş ve kalıcı barış için siyasi müzakere şart koşulmuştur. 15 Mart 2016 tarihli 2273 sayılı Güvenlik Konseyi kararı ile Libya'daki BM muhatabının, Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin, güçlendirilmesi için işbirliği çağrısı yapılmıştır. Tespit edilen belgelere göre BM, HAFTAR terör örgütüne karşı siyasi müzakere temelli mücadele sürdürmektedir. Söz konusu mücadeleyi Ulusal Mutabakat Hükümeti ile gerçekleştirmektedir. Yukarıda anlatılan BM mücadelesi terör örgütünün tasfiyesinden ziyade siyasi müzakereyi içermektedir.

LTTE terör örgütüne karşı mücadele BM gündemine alınmıştır. Bahsi geçen mücadele çocuk haklarının korunması temelinde gerçekleştirilmiştir. 21 Aralık 2007 tarihli "Sri Lanka'daki Çatışmada Çocuklar ve Silahlılar" başlıklı Genel Sekreter raporu, Sri Lanka Hükümeti ve LTTE arasındaki silahlı mücadelede çocuk haklarını korumayı BM misyonu olarak belirlemiştir. 25 Haziran 2009 tarihli "Sri Lanka'daki Çatışmada Çocuklar ve Silahlılar" başlıklı bir başka Genel Sekreter raporunda ise Sri Lanka ülkesine yönelik erişimlerin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilemediği ve bu sebeple de ilgili BM çalışmalarının tam olarak yapılamadığı vurgulanmıştır. Tespit edilen belgelere göre BM, LTTE terör örgütüne karşı çocuk haklarını koruma temelinde bir mücadele yürütmüştür. Söz konusu mücadeleyi Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu ve BM Özel Temsilcisi aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Yukarıda anlatılan BM mücadelesi terör örgütünün tasfiyesinden ziyade çatışmadaki çocuk haklarının korunmasını içermektedir.

Taliban terör örgütüne karşı mücadele BM gündemine alınmıştır. 6 Aralık 2001 tarihli "Afganistan'daki Durum ve Uluslararası Barış ve Güvenliğe Etkileri" başlıklı Genel Sekreter raporu devlet terörünü reddetmiş ve ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin mücadeledeki ana aktör olduğu vurgulanmıştır. 19 Aralık 2001 tarihli 56/176 Sayılı Genel Kurul kararı Taliban'ın uluslararası hukuk kurallarını ihlal ettiğine değinmiş ve yeni kurulacak Afgan hükümetinin özelliklerini sıralamıştır. 20 Aralık 2001 tarihli 1386 Sayılı Güvenlik Konseyi kararı Bonn Anlaşması'nı ve Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (ISAF)'ı desteklemiştir. Tespit edilen belgelere göre BM, Taliban terör örgütüne karşı kapsamlı bir mücadele sürdürmektedir. Söz konusu mücadeleyi 6+2 ve ISAF ile gerçekleştirmektedir. Yukarıda anlatılan BM mücadelesi müzakere yolundan ziyade terör örgütünün tasfiyesini içermektedir.

Terörle Mücadele Kararlarının Analizi ve Değerlendirilmesi

Dünya barışını ve güvenliğini sağlama misyonunu taşıyan BM için kuşkusuz terörle mücadele kaçınılmazdır. Bu noktada BM, farklı devletlerde, bölgelerde ve kıtalarda oluşan terör yapılarıyla mücadele içerisine girmiştir. Üstelik söz konusu mücadeleyi insan hakları başta olmak üzere uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülükler çerçevesinde yürütmektedir. BM'nin bu husustaki hassasiyetini 20 Aralık 1993 tarihli 48/122 Sayılı Genel Kurul kararının 1'inci maddesinde ve 18 Aralık 2002 tarihli 57/219 Sayılı Genel Kurul kararının 2'nci maddesinde görmekteyiz. Özellikle 57/219 sayılı karar, terör eylemini gerçekleştiren kişilerin temel hak ve hürriyetlerini korumaya yönelmiştir. Eğer dünya barışı, güvenliği ve istikrarı sağlanacaksa, uluslararası anlaşmalar ve sözleşmelerden doğan yükümlülükler ilke edinilmelidir. İfade edilen fikir terörle mücadeledeki BM'nin vizyonunu oluşturmaktadır. Aşağıda incelenen kararlar ve raporlar doğrultusunda BM'nin terörle mücadelesinin analizi yapılmıştır.

Gözlemlendiği ölçüde BM'nin terörle mücadelesi iki aşamadan oluşmaktadır. Buna göre ilk aşamada terör eylemine yol açabilecek sosyal sorunların giderilmesi ve terör eylemine ekonomik

kaynak sağlayan finans koridorlarının kesilmesi yer almaktadır. 9 Aralık 1999 tarihli 54/109 Sayılı Genel Kurul kararı finansal-terörizmi tanımlarken, 2 Nisan 2019 tarihli 73/285 Sayılı Genel Kurul kararı ise sosyal özgürlüğü ve hoşgörüyü vurgulamıştır. İkinci aşamada BM, 20 Eylül 2006 tarihli 60/288 Sayılı Genel Kurul kararı olan ‘‘BM Küresel Terörle Mücadele Stratejisi’’ nin Ek Eylem Planı’nda görüldüğü üzere, uluslararası meşru aktörler ile işbirliğine giderek terör tehditleriyle mücadeleyi gerçekleştirmektedir.

Boko Haram, FARC, HAFTAR, ISIL, LTTE ve Taliban terör örgütleriyle mücadele BM’nin gündemine alınmasına rağmen ETA, FETÖ, IRA, PKK terör örgütleri BM’nin gündeminde olmamıştır. Bu durum ise sıralanan terör örgütleriyle mücadelede ilgili devletleri yalnız bırakmıştır. Üstelik gündeme alınan terör örgütleriyle mücadelede uluslararası sözleşmeler/anlaşmalar ilgili devletlere sıklıkla hatırlatılmıştır. 20 Kasım 2015 tarihli 2249 Sayılı Güvenlik Konseyi kararının 5’inci maddesi ISIL terör örgütüyle mücadelede söz konusu hatırlatmayı içermektedir. Fakat gündeme alınmayan terör örgütlerine karşı mücadele yürütmüş/yürüten devletlere yönelik böyle bir hatırlatmaya veya sınırlamaya ilişkin özel bir belge bulunmamaktadır.

Afrika, Ortadoğu ve Güney-Asya menşei terör yapılanmalarıyla mücadelede hassas olan BM, bu hassasiyeti Avrupa kökenli terör örgütleriyle mücadelede göstermemiştir. LTTE bölücü terör örgütü ile mücadelede BM çerçevesinde toplam 17 adet kararlar/raporlar tespit edilmişken, ETA bölücü terör örgütü ile mücadelede BM çerçevesinde herhangi bir karar/rapor tespit edilememiştir. Dünya barışının ve güvenliğinin daha istikrarlı olması, geçmiş ve şimdiyle bağlantılıdır. Daha güvenli, barışçıl ve istikrarlı bir dünya düzeni için menşeiine bakılmaksızın tüm terör yapılanmalarıyla mücadele şarttır.

Araştırmada ele alınan terör örgütlerinin bazıları BM mücadelesine dahil olmasına rağmen, fiili mücadele dönemi içerisinde BM gündemine alınmamıştır. Bunun sonucunda ise bazı ulus-devletler, kendi topraklarındaki terör tehdidine karşı mücadelede yalnız kalmıştır. Sonuç olarak ise ilgili devletler, sınırlarında faaliyet gösteren terör örgütleriyle uzlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Kolombiya Hükümeti’nin, FARC sol terör örgütü ile tarihsel mücadelesi ve bu husustaki BM politikası yukarıdaki anlatılana en iyi örnektir. 25 Ocak 2016 tarihli 2261 sayılı Güvenlik Konseyi kararı ile BM, FARC terör örgütü ile Kolombiya Hükümeti arasındaki müzakere sürecini memnuniyetle karşılamış ve bu sürecin sağlıklı bir şekilde işlenmesini kendisine misyon olarak belirlemiştir.

Kalıcı bir barışın adalet ve kanun ile sağlanacağını ilke edinen BM, gündemine aldığı terör örgütleriyle mücadelede insanların temel hak ve hürriyetlerini her zaman güvence altına almak için çabalamıştır. Devlet destekli terör örgütü olan Taliban ile mücadele sürecinde 19 Aralık 2001 tarihli 56/176 sayılı Genel Kurul kararının alınması, yine devlet destekli terör örgütü olan HAFTAR ile mücadelede 5 Eylül 2014 tarihli ‘‘Libya’daki Birleşmiş Milletler Destek Misyonu’’ başlıklı Genel Sekreter raporunun sunulması, cihatçı terör örgütü olan ISIL ile mücadelede 5 Eylül 2014 tarihli 2249 Sayılı Güvenlik Konseyi kararının alınması bu kapsamda değerlendirilebilmektedir.

Çocuk hakları, gündeme alınan terör örgütleriyle fiili mücadele veya müzakere döneminde BM’nin dikkatinde olmuştur. Terörle mücadelede çocuk haklarına ayrı bir bölüm açılmış ve bu konuda Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu ile faaliyetler yoğunlaşmıştır. 27 Ocak 2014 tarihli ‘‘Suriye Arap Cumhuriyeti’ndeki Çatışmada Çocuklar ve Silahlılar’’, 21 Aralık 2007 tarihli ‘‘Sri Lanka’daki Çatışmada Çocuklar ve Silahlılar’’, 28 Ağustos 2009 tarihli ‘‘Kolombiya’daki Çatışmada Çocuklar ve Silahlılar’’ başlıklı Genel Sekreter raporları yukarıda ifade edilene en iyi örneklerdir.

BM, gündemine aldığı terör örgütlerinin faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin yol açabileceği sonuçları iyi analiz etmektedir. Fiili mücadele dönemi içerisinde bulunan BM, terör örgütleri tarafından gerçekleştirilen eylemlerin hiçbir dine veya millete yüklenemeyeceğinin altını çizmiştir. Bu

duruşu 18 Aralık 2014 tarihli 69/189 Sayılı Genel Kurul kararında görmekteyiz. Böylelikle, terör örgütlerinin söz konusu problemi kullanarak propaganda yapması engellenmiş ve insan/finans kaynağı azaltılmak istenmiştir. Sonuç olarak BM, terörle mücadelede terör guruplarını tasfiye etmenin yanı sıra terörün kaynağını da tasfiye etmeye çabalamıştır.

BM, gündemine aldığı terör örgütlerine karşı mücadelede bazı durumlarda ilgili devlete veya devletlere sadece sınırlamalar getirirken, bazı durumlarda ise sınırlamaların yanı sıra desteğini de sunmuştur. LTTE terör örgütüne yönelik ilgili BM belgeleri incelendiğinde Sri Lanka Hükümetine çocuk haklarının, temel hak ve hürriyetlerin korunmasına yönelik birtakım sınırlamalar getirdiği görülmüştür. Taliban terör örgütüne yönelik BM kararları/raporları incelendiğinde ise insan haklarının korunması dahilinde fiili mücadeleyi içerdiği görülmüştür.

Araştırma sonucunda BM'nin gündemine aldığı terör örgütleriyle mücadelede iki farklı yöntem kullandığı görülmüştür. Gündemine aldığı terör örgütlerinin bazılarıyla müzakere yolunu seçen BM, bazılarıyla ise fiili mücadeleyi ve tamamıyla ilgili terörün tasfiyesini seçmiştir. Taliban devlet terörüne ve ISIL cihatçı terör örgütüne karşı silahlı mücadeleyi ve terörün tamamıyla tasfiyesini seçen BM, HAFTAR devlet terörüne karşı ise müzakere yöntemini seçmiştir. Bu sonuç, araştırma dahilinde belirtilen ilgili kararlar/raporlarda açıkça görülmektedir. Üstelik gündeme alınan terör örgütlerine yönelik politika değişikliği de beklentiler arasındadır. Taliban devlet terörünün son günlerde ABD ile anlaşma zemininde olması ve Taliban'ın ISIL'e karşı mücadelede bölgedeki fiili aktör olma potansiyeline sahip olması BM'nin bu terör örgütüne karşı yöntemini değiştirebilir.

SONUÇ

24 Ekim 1945 tarihinde dünya barışını ve güvenliğini korumak misyonu ile kurulan BM, 18 Aralık 1972 tarihinde terörle veya terörizmle mücadelesini başlatmıştır. Bu mücadelede kapsam alanını insan hakları, çocuk hakları, sivillerin korunması ilkelerinde finansal mücadele ve sanal mücadele şeklinde genişleten BM, terörle mücadele stratejisini çağın gereklerine uygun olarak geliştirmektedir.

Araştırma bütününde toplam 10 adet terör örgütü ele alınmıştır ve BM'nin terörle mücadelesinde bu terör örgütlerin sadece 6'sına yönelik kararlar ve raporlar tespit edilmiştir. Bahsi geçen belgeler incelendiğinde ise bazılarının fiili mücadeleyi kapsarken, bazılarının ise barış süreçlerini içerdiği gözlemlenmiştir. Fiili mücadeleyi kapsayan süreçler ise üye Devletler veya ilgili bölgesel kuruluşlar aracılığıyla yürütülmüştür. Buradaki BM etkisi ise bahsi geçen aktörlerin terör örgütleriyle mücadelesini geliştirmesi için yardımlarda bulunmasıdır. İfade edilen yardımlar bazen koordinasyonun sağlanması bazen de operasyonel kapasitelerin artırılması konularında kendisini göstermektedir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurul ve Genel Konsey raporlarında Boko Haram, FARC, HAFTAR, ISIL, LTTE ve Taliban terör örgütlerine rastlanılmış ancak ETA, FETÖ, IRA, PKK terör örgüt hakkında gündemlerine yer vermedikleri görülmüştür. ETA ve IRA örgütlerinin dile gelmemesi İspanya ve İngiltere'nin lehine bir durum iken, PKK ve FETÖ terör örgütlerinin dile gelmemesi Türkiye'nin aleyhine yürütülen bir faaliyet olarak düşünülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere İsrail ve bazı Avrupa Birliği devletlerinin PKK ve FETÖ terör örgütlerine açıktan verdikleri desteklerin bunun nedeni olabileceği öngörülmektedir. Başka bir araştırmada, Birleşmiş Milletlerin kuruluşundan bu zamana kadar uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması yönündeki rolünün tartışmalı olduğu belirtilmiştir (Kaşıkçı, 2016, s. 20). Bahsi geçen bazı devletlerin, terör suçları ile aranan teröristleri ilgili uluslararası sözleşmeler gereği yargılamadığı ve iade etmediği bilinmektedir (Saraçlı, 2007, s. 1076). Sabancı suikastı olayında Avrupa'ya kaçan DHKP-C terör örgütü üyesi Fehriye Erdal'ın Belçika tarafından Türkiye'ye iade

edilmemesi, teröristin bu ülkede korunup kollanmış olması bu duruma somut bir örnek olarak verilebilmektedir.

BM'nin genel terörle mücadelesi uluslararası anlaşmalar ve sözleşmeler uyarınca gerçekleştirilmektedir. Söz konusu yükümlülükler uluslararası kuruluşlara ait olduğu kadar üye devletlere de ait olduğu mücadele dönemi boyunca taraflara hatırlatılmıştır. BM fiili mücadeleye katılmadığı, terör örgütlerine karşı mücadele eden devletlere yine yukarıda bahsi geçen kurallar gereği sınırlamalarda bulunmuştur. Ancak, özel olarak ifade edilen tüm sınırlamalar 6 terör örgütüne karşı verilen mücadele için yapılmıştır. İlgili belgelerin bulunmadığı 4 terör örgütüne yönelik mücadelede ise ifade edildiği biçimde özel sınırlamalar tespit edilememiştir.

Sonuç olarak, yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası güvenliğin, barışın ve istikrarın sağlanması BM'nin terörle mücadelesinin ana temasını oluşturmuştur. Çıkış noktası istikrarın ve barışın sağlanması olan BM, sahadaki terör örgütleriyle mücadelede farklı yöntemler tercih etmiştir. Her ne kadar yöntemler farklılık gösterse de amaç, terör eylemlerinin sona erdirilmesi olmuştur. Bazen bu duruma terör örgütlerinin tasfiyesi ile bazı durumlarda ise müzakere süreci ile ulaşılmak istenmiştir. Yöntemler farklılık gösterse de BM'nin küresel terörle mücadele vizyonu uluslararası hukuk kuralları uyarınca terör eylemlerinin son bulması şeklinde sabitlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Abbas, A. E., John, R. S., Siebert, J., & Winterfeldt, D. v. (2014). Objectives and Scenarios for ISIL. *Chapman University Sociology Faculty Articles and Research*, 176-183.
- Adesoji, A. (2010). The Boko Haram Uprising and Islamic Revivalism in Nigeria. *Africa Spectrum*, 95-108.
- Avazpour, K. (2009). *Euskadi Ta Askatasuna -Reasons for Existence*. Växjö: Peace and Development Studies School of Social Sciences Växjö University.
- BBC. (2011, Ekim 20). *Basque group Eta says armed campaign is over*. BBC News: <https://www.bbc.com/news/world-europe-15393014> adresinden alındı
- BBC. (2015, Ocak 30). *Boko Haram crisis: African Union backs regional force of 7,500 troops*. BBC News: <https://www.bbc.com/news/world-africa-31057147> adresinden alındı
- BBC. (2015, Mart 7). *Nigeria's Boko Haram pledges allegiance to Islamic State*. BBC News: <https://www.bbc.com/news/world-africa-31784538> adresinden alındı
- Beittel, J. S. (2015). *Peace Talks in Colombia*. Washington: Congressional Research Service.
- Collins, T. M. (1986). *The IRA: An Examination of a Terrorist Organization*. Washington: Defense Intelligence College.
- Çelik, M. (2019). Kuruluşundan Bugüne PKK/KCK'nın Uluslararası Konjonktürel Değişimlere Uyum Sağlama ve Uluslararasılaşma Çabası. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 111-133.
- Department of Corporate Communications of the Presidency. (2016). *10 Questions to Understand 15 July Coup Attempt and Fetullah Terrorist Organization*. Ankara: Department of Corporate Communications of the Presidency.
- Dursun, A., Canlı, E., & Yarımbaş, F. (2020, Şubat 29). *ABD ile Taliban barış süreci anlaşmasını imzaladı*. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-ile-taliban-baris-sureci-anlasmasini-imzaladi/1749814> adresinden alındı
- ECOWAS. (2017, Eylül 12). *ECOWAS Commission president seeks cooperation of ambassadors and Heads of International Agencies in the maintainance of peace and security*. Economic Community of West African States: <https://www.ecowas.int/ecowas-commission->

president-seeks-cooperation-of-ambassadors-and-heads-of-international-agencies-in-the-maintainance-of-peace-and-security/ adresinden alındı

- Gunn, A., & Demirden, A. (2019). *Radikalleşmenin Önlenmesi ve Terörizm Olgusu*. Ankara: Polis Akademisi Başkanlığı.
- Heide, L. v., & Bergema, R. (2019). *Terrorism Threat Assessment*. The Hague: International Centre for Counter-Terrorism.
- Jackson, B. A. (2005). Provisional Irish Republican Army. *Aptitude for Destruction*, 93-140.
- Kaşıkçı, T. (2016). Küresel Terörizm ve Birleşmiş Milletler Sistemi. *The Turkish Yearbook of International Relations*, (47) , 1-22 . DOI: 10.1501/Intrel_0000000305
- Kubiak, M., & Iwanowska, W. (2019). ETA's terrorist activities – historical background and contemporary times. *Scientific Journal of the Military University of Land Forces*, 227-237.
- Kydd, A. H., & Walter, B. F. (2006). The Strategies of Terrorism. *International Security*, 49–80.
- Laub, Z. (2014). *The Taliban in Afghanistan*. New York: Council on Foreign Relations.
- Melaugh, M. (2021, Şubat 8). *Text of Irish Republican Army (IRA) 'Green Book' (Book I and II)*. CAIN Web Service: https://cain.ulster.ac.uk/othelem/organ/ira/ira_green_book.htm adresinden alındı
- O'Neill, J. (2019, Ağustos 14). *The Provisional IRA: How 1969 sparked deadly campaign*. BBC News: <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-49299060> adresinden alındı
- Öcalan, A. (1993). *Kürdistan Devriminin Yolu (Manifesto)*. Köln: Agri Verlag.
- Polat, F. (2015). Libya 2015. *Ortadoğu Yıllığı*, 386-396.
- Rapoport, D. C. (2001). The Fourth Wave: September 11 in the History of Terrorism. *Current History University of California Press*, 419-424.
- Richards, J. (2014). *An Institutional History of the Liberation Tigers of Tamil Eelam (LTTE)*. Geneva: The Centre on Conflict, Development and Peacebuilding.
- Robinson, K. (2020, Haziran 18). *Who's Who in Libya's War?* Council Foreign Relations: <https://www.cfr.org/in-brief/whos-who-libyas-war> adresinden alındı
- Saraçlı, M. (2007). Uluslararası Hukukta Terörizm. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11 (1) , 1049-1078 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ahbvuhfd/issue/48130/608765>
- Sarı, B., & Tınas, M. (2018). *İnsanlığa ve Demokrasiye Terör Tehdidi: PKK Örneği*. Ankara: Polis Akademisi Başkanlığı.
- Searcey, D. (2019, Eylül 13). *Boko Haram Is Back. With Better Drones*. The New York Times: <https://www.nytimes.com/2019/09/13/world/africa/nigeria-boko-haram.html> adresinden alındı
- Segura, R., & Mechoulam, D. (2017). *Made in Havana: How Colombia and the FARC Decided to End the War*. New York: International Peace Institute.
- Shamis, A. (2020, Ocak 31). *Haftar has one strategic goal, which he must achieve or die*. Middle East Monitor: <https://www.middleeastmonitor.com/20200131-haftar-has-one-strategic-goal-which-he-must-achieve-or-die/> adresinden alındı
- Şahin, D. (2016). Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Etkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 226-245.

- Şenol, D., Erdem, S., & Erdem, E. (2016). IŞİD Terör Örgütünün İletişim ve Propaganda Teknikleri. *II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu Ortadoğu'da Devlet, Devlet-Dışı Aktörler ve Demokrasi* (s. 191-202). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- Tableau Public. (2017). *Dünya genelinde meydana gelen IŞİD bağlantılı terör eylemleri (2014 - Haziran 2017, Wikipedia, CNN, NYT)*. Tableau Public: https://public.tableau.com/views/ISISTerrEylemleri/Dashboard1?:embed=y&:showVizHome=no&:host_url=https%3A%2F%2Fpublic.tableau.com%2F&:tabs=no&:toolbar=yes&:animate_transition=yes&:display_static_image=no&:display_spinner=no&:display_overlay=yes&:display_c adresinden alındı
- Tempest, M. (2005, Temmuz 28). *IRA orders end to armed campaign*. The Guardian: <https://www.theguardian.com/politics/2005/jul/28/northernireland.devolution3> adresinden alındı
- The University of Edinburgh. (2016). *Final Agreement to End the Armed Conflict and Build a Stable and Lasting Peace*. Peace Agreements Database: <https://www.peaceagreements.org/view/1845> adresinden alındı
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1991). *Terörle Mücadele Kanunu*. Ankara: Resmi Gazete.
- U.K. Legislation. (2020). *Terrorism Act 2000*. legislation.gov.uk: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/11/section/1> adresinden alındı
- United Nations. (1945). *Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice*. San Francisco: United Nations. United Nations. adresinden alındı
- United Nations General Assembly. (1972). *27/3034 Measure to Prevent International Terrorism*. New York: General Assembly.
- United Nations General Assembly. (1980). *35/200 Measures to be taken all totalitarian ideologies and based on terror*. New York: General Assembly.
- United Nations General Assembly. (1984). *39/159 Inadmissibility of the Policy of State Terrorism*. New York: General Assembly.
- United Nations General Assembly. (1993). *48/122 Human Rights and Terrorism*. New York: General Assembly.
- United Nations General Assembly. (1999). *54/109 International Convention for the Suppression of the Financing*. New York: General Assembly.
- United Nations General Assembly. (2001). *56/176 Question of human rights in Afghanistan*. New York: United Nations.
- United Nations General Assembly. (2001). *56/220A Question of human rights in Afghanistan*. New York: United Nations.
- United Nations General Assembly. (2002). *57/219 Protecting human rights and fundamental freedoms while countering terrorism*. New York: General Assembly.
- United Nations General Assembly. (2002). *57/48 Cooperation between the United Nations and the African Union*. New York: United Nations.
- United Nations General Assembly. (2004). *59/213 Cooperation between the United Nations and the African Union*. New York: United Nations.
- United Nations General Assembly. (2006). *60/288 The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy*. New York: United Nations.
- United Nations General Assembly. (2014). *69/189 Situation of Human Rights in the Syrian Arab Republic*. New York: United Nations.

- United Nations General Assembly. (2019). *73/285 Combating Terrorism and Other Acts of Violence Based on Religion*. New York: General Assembly.
- United Nations Security Council. (2014). *2174/ Libya*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2009). *325/ Report of the Secretary-General on children and armed conflict in Sri Lanka*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2001). *1157/ Report of the Secretary-General The situation in Afghanistan and its implications for international peace and security*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2001). *1378/ Afghanistan*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2001). *1386/ Afghanistan*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2003). *1467/ Proliferation of small arms and light weapons and mercenary activities: threats to peace and security in West Africa*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2007). *758/ Report of the Secretary-General on children and armed conflict in Sri Lanka*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2009). *434/ Report of the Secretary-General on children and armed conflict in Colombia*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2014). *2192/ Middle East*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2014). *31/ Report on Children and Armed Conflict in the Syrian Arab Republic*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2014). *653/ Report of the Secretary-General on the United Nations Support Mission in Libya*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2015). *2249/ Threats to International Peace and Security Caused by Terrorist Acts*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2015). *560/ Report of the Secretary-General Causes of conflict and the promotion of durable peace and sustainable development in Africa*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2015). *Special report of the Secretary-General on the strategic*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2016). *1063/ Letter dated 14 December 2016 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2016). *2261/ Identical letters dated 19 January 2016 from the Permanent Representative of Colombia to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2016). *729/ Report of the Secretary-General to the Security Council on the United Nations Mission in Colombia*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2016). *92/ Report on the Threat Posed by ISIL (Da'esh) to international Peace and Security and the Range of United Nations Efforts in Support of Member States in Countering the Threat*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2017). *2391/ Peace and security in Africa*. New York: United Nations.

- United Nations Security Council. (2017). *563/ Report of the Secretary-General on the activities of the United Nations Office for West Africa and the Sahel*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2017). *745/ Report of the Secretary-General on the United Nations Verification Mission in Colombia*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council. (2020). *Current Members*. United Nations: <https://www.un.org/securitycouncil/content/current-members> adresinden alındı
- United Nations Security Council. (2016). *2273/The Situation in Libya*. United Nations.
- Walker, A. (2012). *What Is Boko Haram?* Washington: United States Institute of Peace.
- Weinberg, L., Pedahzur, A., & Hirsch-Hoefler, S. (2004). The Challenges of Conceptualizing Terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 777-794.
- Yass, S. (2014). Sri Lanka and the Tamil Tigers: Conflict and Legitimacy. *Military and Strategic Affairs*, 65-82.
- Yeni Şafak. (2020, Mayıs 20). *Hafter'i silahlandırmak için servet harcayan BAE Libya'da istediğini elde edemedi*. Yeni Şafak: <https://www.yenisafak.com/dunya/hafteri-silahlandirmak-icin-servet-harcayan-bae-libyada-istedigini-elde-edemedi-3540751> adresinden alındı
- Yıldırım, B. (2014). Libya 2014. *Ortadoğu Yıllığı*, 384-402.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 5 Issue 2, July 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 02.04.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 10.06.2021

DOI: 10.30692/siad.908511

DEMOGRAFİK DÖNÜŐMÜN MİLLİ GELİR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ ¹

The Effect of Demographic Transformation on National Income: Panel Data Analysis

Ayşe DURGUN KAYGISIZ

Doç. Dr.

Süleyman Demirel Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-8062-7474

aysedurgun@sdu.edu.tr

Atıf/Citation: Ayşe Durgun Kaygısız (2021), "Demografik Dönüőmün Millî Gelir Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.2 Temmuz 2021 s.231-243.

Öz: Nüfus yapısı içerisinde ölüm oranlarındaki ve doğurganlık oranlarındaki azalma demografik geçiş olarak adlandırılmaktadır. Bu geçiş süreci 1900'lü yılların başı ve sonu arasında tüm dünya genelinde başlamıştır. Demografik dönüőümle birlikte oluşan nüfusun yaş yapısındaki değişiklikler tüketim, tasarruf, yatırım kalıplarını deęiőtirmektedir. Aynı zamanda bu durum işgücü piyasası, eğitim, sağlık ve istihdam politikalarını da etkileyerek ekonomik büyüme üzerinde değişikliklere yol açabilmektedir. Bu çalışmanın amacı nüfus yapısındaki değişikliklerin ülkelerin millî geliri üzerindeki etkisini ampirik olarak araştırmaktır. Bu amaçla 1995-2017 yılları arasında Bulgaristan, Romanya, Polonya, Litvanya, Letonya ve Türkiye'den oluşan ülke grubuna panel veri analizi uygulanmıştır. Ülkeler Türkiye'nin demografik yapısına benzeyen Avrupa Birliği üyesi ülkelerinden seçilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre nüfusun büyüme oranı millî geliri negatif yönde etkilemektedir. Buna ek olarak 15-65 yaş grubu ve 65 yaş üstü nüfus millî geliri olumlu yönde etkilemektedir. Bu etkilerin tamamı istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Demografik dönüşüm, millî gelir, nüfus, yaşlanma, Panel veri analizi

Jel Kodları: J10, O10, C33

Abstract: The decrease in mortality and fertility rates within the population structure is called demographic transition. This transition period started all over the world between the beginning and the end of the 1900s. Changes in the age structure of the population that occur with demographic transformation change consumption, saving and investment patterns. At the same time, this situation can lead to changes in economic growth by affecting the labor market, education, health and employment policies. The aim of this study is to investigate empirically the impact of changes in population structure on national income of countries. Bulgaria between 1995-2017 years for this purpose, Romania, Poland, Lithuania, Latvia and Turkey group of countries panel data analysis was conducted. Countries Turkey's demographic structure resembling were selected from European Union member countries. According to the

¹ Bu makale 9-11 Nisan 2019 tarihinde Kıbrıs'ta gerçekleştirilen "International Conference on Applied Economics and Finance" isimli konferansta sunulmuş bildirinin genişletilmiş halidir.

results, population growth affects the national income negatively. In addition, population growth in the 15-65 age group and population above the age of 65 affected the national income positively. All of these effects were statistically significant.

Keywords: Demographic transformation, national income, population, aging, Panel data analysis

Jel Codes: J10, O10, C33

GİRİŞ

İnsanlar ve dolayısıyla nüfus, sürdürülebilir büyüme ve kalkınmanın merkezindedir. Dünyada dört büyük küresel mega trend olan nüfus artışı, nüfus yaşlanması, göç ve kentleşme, ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik önemli etkiler taşımaktadır. Hükümetlerin gelecek nüfusu ve nüfustaki demografik değişimleri doğru tahmin etmesi, geleceğe yönelik atacağı adımlar için büyük önem taşıyacaktır.

Günümüzde doğum oranlarındaki düşüşler, göçler ve yaşam beklentilerindeki artışlar nüfus yaşlanmasının en önemli sebepleri arasında sayılmaktadır. Nüfus yaşlanması, tüketim, tasarruf, işgücü arzı gibi değişkenleri etkileyerek ülkelerin milli gelirini etkileyebilmektedir. Nüfusun yaşlanması ile birlikte ekonominin aktif /üretim tarafındaki gücün azaldığı görülmektedir. Yine nüfusun yaşlanması sosyal güvenlik harcamalarında, yaşlı bakım hizmetlerinde artışlar meydana getirerek devletlerin üzerinde büyük bir yük haline gelmektedir.

Dünyaya tarihsel perspektiften bakıldığında demografik geçiş sürecinin içerisinde XX. yy. dan önceki dönemde ülkelerin nüfus büyüme hızı yavaş bir seyir izlerken, ortalama insan ömrü 65 yaşın altında gerçekleşmiştir. Ancak bu durum XX. yy. ın ilk yarısından itibaren değişmeye başlamış, doğuştan beklenen ömrün artması nüfus artışını hızlandırmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başka bir geçiş süreci yaşanmıştır. Birçok ülkede doğum oranı önemli ölçüde düşmüş, bu durum nüfus büyümesinin yavaşlamasına ve yaşlı nüfusun artmasına neden olmuştur (Erdönmez, 2007, s. 59). Günümüze gelindiğinde ise nüfus projeksiyonları dünya nüfusunun giderek yaşlandığını ve yaşlanacağını, yani yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisinde payının artacağını göstermektedir.

Literatürde genelde demografik dönüşümün sosyal etkileri ele alınmakta, ancak ekonomik etkileri ikinci planda kalmaktadır. Nüfusun demografik yapısında meydana gelen değişimler tüketimi, tasarrufu ve yatırımları etkileyerek ülkelerin büyüme performanslarında değişimlere yol açmaktadır. Yine aynı şekilde nüfusun yaşlanması ile çalışma çağındaki aktif nüfus azalacak, bu duruma bağlı olarak ülkelerin ekonomik aktivitelerinde sorunlar ortaya çıkabilecektir. Alanla ilgili çalışmalar yerli literatürde 2000 yılı sonrası görülmektedir. Bunun nedeni Türkiye'nin henüz demografik dönüşüm sürecini tamamlamamış olması olabilir. Fakat Avrupa ve Asya ülkelerinde demografik dönüşüm etkilerini göstermeye başladığı için yabancı literatürde alanla ilgili çalışmalar yapılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı nüfus yapısındaki değişikliklerin ülkelerin milli geliri üzerindeki etkisini ampirik olarak araştırmaktır. Bu amaçla çalışmada öncelikle demografik dönüşüm ve ekonomik büyüme ilişkisi teorik olarak incelenmiştir. Sonrasında bu alanda yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Son kısımda ise değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz edebilmek için panel veri analizi uygulanmış ve sonuçlar yorumlanarak çalışma tamamlanmıştır.

Demografik Dönüşüm ve Ekonomik Büyüme

İktisadi faaliyette insan üreten ve tüketen konumda olması nedeni ile önemli bir konumdadır. Bir ülkenin ekonomik gelişme sağlayabilmesi için doğal etkenlerle birlikte nüfusunun da istenilen özelliklere sahip olması gerekmektedir. Diğer bir anlatımla nüfusun yapısı ile iktisadi kaynakların nitelik ve nicelik yönünden eşdeğer olması gerekmektedir.

Waren Simpson Thompson tarafından 1929 yılında ortaya atılan, Sanayileşme-ekonomik gelişme ile doğum-ölüm hızları arasındaki ters yönlü ilişkiyi ele alan teoriye demografik değişim teorisi denilmektedir. Bu teori, ülkeler tarımdan sanayiye geçiş yaparken doğum ve ölüm oranlarının azalacağını ileri sürmektedir. Buna göre ülkeler üç şekilde gruplandırılabilir. İlk grupta sanayileşmemiş doğum ve ölüm hızlarının yüksek olduğu ülkeler, ikinci grupta sanayileşme sürecinde olan ve doğum ve ölüm oranlarının düşmeye başladığı fakat ölüm oranlarının nispeten daha fazla olduğu ülkeler ve son grupta ise sanayileşmesini tamamlamış doğum ve ölüm oranlarının düşmeye başladığı ülkeler yer almaktadır. Bununla birlikte demografik dönüşüm teorisi üç, dört ve beş aşamalı olarak tanımlanmaktadır (Cillov, 1974, s. 8). Sertkaya (2018) çalışmasında demografik dönüşümün dört aşamalı olarak tanımlanmasını daha doğru bulmakta ve bu aşamaları aşağıdaki şekilde tanımlamaktadır:

“Demografik dönüşümün ilk aşamasında, doğum ve ölüm oranlarının oldukça yüksek olduğu birinci aşama veya “geçiş öncesi” dönem; ortalama yaşam süresinin kısa olduğu, genç nüfuslu bir zamanı ifade etmektedir. İkinci aşama veya “geçiş evresi” dönem; gelişme seviyesinin arttığı, beslenme imkânları sonucunda, ilaç ve sağlık desteğine daha kolay ulaşılabildiği, ölüm oranının düştüğü, ancak doğum oranlarının hâlâ yüksek olduğu dönemi ifade etmektedir. Bu aşamada doğum oranlarının yüksek olduğu, toplumların nüfuslarının artış hızının yüksek olduğu dönemi ifade etmektedir. Üçüncü aşama veya “geç geçiş” evresi dönem; ölüm oranları ve doğum oranlarının düştüğü, dengeli nüfus artışının olduğu, sosyal ve ekonomik aşamada gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı dönemdir. Dördüncü aşama veya “son proses” evresi dönem; doğum ve ölüm oranlarının çok düşük olduğu, geçiş sonrası dönemi ifade etmektedir” (Sertkaya Doğan, 2018, s. 29).

Adı geçen son aşamanın ekonomik olarak gelişimini tamamlamış, ileri sanayileşmiş doğum oranlarının binde 2’den az ve nüfusunun en az %10’u yaşlı nüfustan oluşan ülkelere oluştuğu belirtilmektedir (Sertkaya Doğan ve Bostan, 2019, s. 64).

Nüfusun yaş yapısı içerisinde ölüm ve doğurganlık oranlarındaki düşme demografik geçiş olarak adlandırılmaktadır. Bu geçiş süreci 1900’lü yılların başı ve sonu arasında tüm dünya genelinde başlamıştır (Reher, 2004, s. 20). Demografik dönüşüm kuramı, tüm ülkelerin yeni bir sürece gireceklerini belirtmektedir. Bu süreçte ülkelerin yüksek doğurganlık ve ölümlülük hızlarının düşük olduğu yeni bir duruma doğru evirileceklerini söylemektedir. Aynı zamanda bu durumun her ülke için farklı zamanlarda olacağını belirtmektedir (Yüksel, 2007; Erdönmez, 2007). Demografik dönüşüm kuramcıları geçiş sürecini ilk önce Avrupa ve Kuzey Amerika’nın, sonrasında Asya ve Latin Amerika ülkelerin (Çin, Hindistan, Endonezya, Brezilya, Meksika, vb), en sonra ise Sahraaltı Afrika ülkelerinin yaşayacağını öngörmüşlerdir (Danış, 2018 aktaran Sertkaya Doğan ve Bostan, 2019: 64). Ülkelerin tarihsel, sosyal ve ekonomik özelliklerine göre dönüşümün başlangıç zamanı ve dönüşümü etkileyen nedenler farklılaşmaktadır. Bunun içindir ki her ülkenin içinde bulunduğu toplumsal ve demografik değişim süreçlerine göre dönüşümün birbirinden farklı aşamalarında oldukları belirtilmektedir (Yüceşahin, 2011, s. 16). Bununla birlikte gelişmiş ülkelerin demografik dönüşümlerini 100 gibi uzun bir zaman dilimi içerisinde tamamladıkları, gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerin ise dönüşüm süreci içerisinde veya başlangıcında olduğu ve bu durumu 20-40 yıl gibi daha kısa bir zaman diliminde tamamlayacakları belirtilmektedir (Kaya ve Yalçınkaya, 2014, s. 180).

Demografik dönüşüm sırasında nüfus üç evreden geçmektedir (Kaya ve Yalçınkaya, 2014, s. 179). Birinci evrede genç nüfus (0-14 yaş nüfusu) fazlayken, ikinci evrede çalışma çağı olarak tanımlanan 15-65 yaş aralığındaki nüfus fazladır. Son evrede ise 65 yaş üstü yaşlı nüfusun sayısı daha fazla olmaktadır. Bu evrelerden 15-65 yaş aralığını kapsayan ikinci aşama demografik fırsat penceresi olarak adlandırılmaktadır. Fırsat olarak görülen bu aşamada nüfus azalıyor olmasına rağmen çalışan nüfus sayısı artmaktadır. Çalışan sayısının artması vergi tabanını

genişletecek ve kamu tasarruflarının artmasına sebep olacaktır. Böylelikle ülkedeki ekonomik yatırımların artmasına katkı sağlayacaktır. Ülkelerin tarihinde sadece bir kere karşılaşılabilecekleri bu nüfussal durum fırsat olarak görülmektedir. Bu nedenle bu sürecin uygun politikalarda desteklenip iyi değerlendirilmesi belirtilmektedir.

Demografik değişimler ekonomik büyüme, istihdam, üretken işgücü, özel tasarruflar, vergi yükü ve yaşam standartları gibi birçok ekonomik ve sosyal sonuçların gözden geçirilmesini gerektirmektedir (Kinsella ve He, 2009). Çünkü nüfusun yaş yapısındaki değişiklikler işgücü piyasası, eğitim, sağlık ve istihdam politikaları yolu ile ekonomik büyümeyi etkileyebilmektedir (Kaya ve Yalçınkaya, 2014, s. 167).

Nüfus artışı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki hem teorik hem de ampirik olarak incelenmiştir. İncelemeler sonucunda iki zıt görüş, nüfus artışının ekonomik büyümeyi engellediği ya da tam tersi destek verdiği sonuçlar elde edilmiştir. Literatürde bu durum iyimser, kötümser ve tarafsız olmak üzere üç farklı yaklaşımla ele alınmaktadır (Günsoy ve Tekeli, 2015, s. 38-39). Kötümser teori Maltus'un nüfus teorisi ile açıklanmaktadır. Buna göre gıda maddelerinden daha fazla oranda artan nüfus ekonomik büyümeyi negatif olarak etkileyecektir. Nüfus artışı ücretler üzerinde negatif yönlü baskı oluşturacak, düşen ücretler firmaların üretim maliyetini düşürecek, emek talebini arttıracak ve üretimi destekleyecektir. Fakat Maltus'a göre bu durum geçicidir. Bir müddet sonra düşük ücret satın alma gücünü de düşüreceği için zamanla hem fiyatlar hem de firma karları azalacaktır. Dolayısıyla nüfus artışı refah seviyesini olumsuz yönde etkileyecektir. Buna karşın 1980'lerden sonra teknolojik gelişme ve beşeri sermayenin önem kazanması nüfus ile büyüme arasında iyimser teoriyi ortaya çıkarmıştır. Çünkü nüfusun artması beşeri yetenek ve bilgi birikimini artırarak ekonomik kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir (Bloom vd., 2002, s. 15). Yine benzer şekilde Keynes ve Ricardo da nüfus artışı ile milli gelir arasındaki ilişkiye iyimser açıdan bakmaktadırlar. Keynes'e göre nüfus artışı talebi artırıp yatırımları teşvik edecektir. Ricarda ise nüfus artışı ile birlikte düşen ücretlerin üretim maliyetlerini azaltarak yatırımları arttıracığını ifade etmektedir (Kaynak, 2011, s. 313-315). Bunlara ek olarak tarafsız görüş de nüfus artışının ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını savunmaktadır.

Demografik dönüşümün en önemli etkisi yaşlanmanın yani 65 yaş üstü nüfusun artması buna bağlı olarak yaşlı bağımlı nüfus oranının artmasıdır. Çünkü dünya nüfusu genel olarak yaşlanma eğilimine girmiştir. Dünya genelinde 60 yaş üstü bireylerin 2025 yılında 1.2 milyar, 2040 yılında 1.3 milyar, 2050 yılında ise 2 milyar olacağı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte günümüzde gelişmiş ülkelerdeki her yedi kişiden birisi 65 yaş üzerinde iken 2030'da bu oranın dört kişiden biri olacağı belirtilmektedir. Bu durumu 10. Kalkınma planında "yaşlıların yaşlanması" sürecinin başlangıcı olarak tanımlamaktadırlar (10. Kalkınma planı, Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2014, s. 3).

Nüfusun yaşlanması ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Yaşam Boyu Gelir Hipotezi ile ilişkilendirilmektedir. Aktif olarak çalıştıkları 15-65 yaş aralığında bireylerin hem tüketimleri hem de tasarrufları yüksek olmaktadır. 65 yaş üstü nüfusun ise işgücüne katılmaları ve tasarrufları düşük olmaktadır. Bundan dolayı yaşlı nüfusun artması durumunda büyümenin azalması muhtemel görülmektedir (Günsoy ve Tekeli, 2015, s. 41). Buna rağmen içsel büyüme modeli çerçevesinden bakıldığında bazı çalışmalarda nüfusun yaşlanmasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin Faugere ve Merette'ye göre (1991) gelecek nesillere yapılan beşeri sermaye yatırımları yaşlanmanın kişi başına çıktı üzerindeki negatif etkisini azaltmaktadır. Pretner (2009) çalışmasında uzun dönemde yaşam süresindeki artışın kişi başına çıktıdaki artış üzerinde pozitif etkili olduğunu vurgulamaktadır. Futugami ve Nakajima (2001) da nüfus yaşlanmasının ekonomik büyümeyi negatif etkileyen bir unsur olmadığını ileri sürmektedirler. Bloom ve diğerleri (2009) yaşam beklentisinin uzaması, ailelerin küçülmesi, emeklilik için daha fazla tasarruf yapılması ve kadın işgücüne katılım oranlarının artması nedeniyle ekonomik büyümenin nüfusun yaşlanmasından olumsuz şekilde

etkilemeyeceğini belirtmektedirler. Yine Bloom vd.'nin (2011) bir başka çalışmasında yaşlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin belirlenmesinde politik ortam önemli bir rol oynamaktadır. Diğer bir deyişle nüfusun yaşlanması sorunu, kendi başına bir demografik değişim sorunundan çok, katı ve modası geçmiş politikaların ve kurumların bir işlevidir.

Türkiye'nin demografik süreci incelendiğinde, geçiş döneminin ikinci aşamasında yani fırsat penceresinde olduğu görülmektedir. Bu aşamanın 2025 yılına kadar süreceği belirtilmektedir. Bu süreç içerisinde nüfus artış hızı yavaşlayacak ve sonrasında ise sıfırlanarak gerilemeye başlayacaktır. Dönüşümün üçüncü ve son aşamasına 2025 yılından itibaren geçilmiş olunacaktır (10. Kalkınma planı, Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2014, s. 17). 2050 yılında ise dönüşümün tamamlanacağı belirtilmektedir (Özbay, 2013, s. 106). Şu durumda Türkiye demografik fırsat penceresinin açık olduğu dönemde ve bu fırsatın 2023'te zirve noktasına ulaşacağı ve çok yaşlı ülkeler sınıfına gireceği belirtilmektedir (Karaca, 2018: 37; Sertkaya Doğan ve Bostan, 2019: 61). Henüz fırsat penceresi açık olması nedeniyle Türkiye demografik dönüşümün etkisinden şuan etkilenmese bile yakın gelecekte sosyo-ekonomik etkiler hissedilmeye başlanacaktır. Nitekim gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere nazaran çok daha hızlı olarak yaşlanma sürecine girmektedirler. Avrupa ülkelerinin 100 yılda ulaştığı yaşlanma sürecine Türkiye'nin 27 yılda ulaşacağı öngörülmektedir (Gürsoy Çuhadar ve Lordoğlu, 2016, s. 67). Bu durumda bahsi geçen ülkeler için demografik dönüşümün ele alınması ve gerekli politika ve önlemlerin uygulanması gerekmektedir.

Literatür İncelemesi

Avrupa ve Asya ülkelerinin uzun bir süredir demografik dönüşüm içinde olması nedeniyle alanla ilgili çalışmalar genellikle yabancı literatürde bulunmaktadır. Türkiye'de ise konuyla ilgili çalışmaların 2000 sonrası önem kazandığı görülmektedir. Buna rağmen Türkiye'de demografik dönüşümün ekonomik etkilerini ele alan çalışmalar sınırlı sayıda bulunmaktadır. Çalışmanın alanıyla ilgili yerli ve yabancı literatür aşağıda verilmeye çalışılmıştır.

Miri ve Maddah (2018) nüfusun yaş yapısının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini İran için 1987-2017 periyodunda araştırmışlardır. ARDL sınır testi uyguladıkları çalışmalarında nüfusu 3 kısma ayırarak değerlendirmişlerdir. Sonuç olarak 0-14 yaş aralığının ekonomik büyümeye etkisinin kısa dönemde etkisiz olduğu, 15-64 yaş arası toplam nüfusun kısa ve uzun dönemde büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğu ve son olarak 64 yaş üstü nüfusun büyüme üzerindeki etkisinin negatif ve anlamlı olduğunu tespit etmişlerdir.

Lee vd. (2013) çalışmalarında, 1960'tan 2005'e 80 ülkenin kişi başına düşen GSYİH büyüme oranları ile nüfus değişkenlerini kullanarak panel analizi yapmışlardır. Genç nüfusun aksine, yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisinde bir "demografik yük" oluşturmadığı ve kısa ve uzun vadede ekonomik büyümeyi engellemediği sonucuna ulaşmışlardır. Böylece birçok ülkede, emeklilik tasarrufu, yüksek işgücü katılımı ve gelişmekte olan ülkelere artan işçi göçü gibi nüfus yaşlanmasına karşı oluşan davranış tepkilerinin bu sorunları gidermede kullanılan politikalar olduğunu vurgulamışlardır.

Thuku vd. (2013) Kenya için 1963-2009 yılları arasında zaman serilerini kullanarak ekonomik büyüme ve nüfus arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Nüfus artışının ülkedeki ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Maestas vd. (2016) yaşlanmanın kişi başına devlet çıkışı üzerindeki ekonomik etkisini tahmin etmek için 1980-2010 döneminde ABD eyaletlerinde bir çalışma yapmışlardır. Elde ettikleri sonuçlara göre 60 yaş üstü nüfus da % 10'luk artışın, kişi başına düşen GSYİH büyüme oranını % 5,5 düşürdüğünü belirtmektedirler. Çalışmaya göre azalmanın üçte ikisi, yaş dağılımı boyunca işçilerin emek verimliliğindeki yavaş büyümeden kaynaklanırken, üçte biri daha yavaş işgücü büyümesinden kaynaklanmaktadır. Sonuçlara göre nüfus yaşlanması nedeniyle yıllık GSYİH büyümesinin bu on yılda yüzde 1,2 puan ve sonraki on yılda ise yüzde 0,6 puan yavaşlayacağını öngörmektedirler.

Lee ve Shin (2019) 1950'den 2014'e kadar 142 ülke için panel verilerini kullanarak, nüfus yaşlanmasının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini değerlendirmişlerdir. Yaşlı nüfus payı ile temsil edilen nüfus yaşlanmasının ekonomik büyümeyi ancak belirli bir yüksek seviyeye ulaştığında olumsuz etkilediğini ve nüfus yaşlanması derinleştikçe olumsuz etkilerinin daha da güçlendiğini tespit etmişlerdir. Ayrıca, nüfus yaşlanmasının ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisinin son yıllarda daha da arttığını ve bu durumun özellikle gelişmiş ülkelerdeki ortaya çıktığını gözlemlemişlerdir.

Pham ve Vo (2019) çalışmalarında, 1971–2015 döneminde 84 gelişmekte olan ülkede yaşanan nüfusun ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemek için bir panel veri analizi uygulamışlardır. Elde edilen sonuçlar, genç ve yaşlı nüfusun paylarının uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde önemli etkilere sahip olduğunu, ancak kısa vadede olmadığını göstermektedir. Ayrıca uzun vadede toplam nüfusun içinde; 14 yaş ve altı nüfusun yüksek bir paya sahip olmasının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilerken, 65 yaş ve üzerindeki nüfusun yüksek olması ekonomik performansı pozitif etkilemektedir.

Bloom vd. (2010) genç ve yaşlı nüfus ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Asya ülkeleri için regresyon analizi ile tahmin etmişlerdir. Yaş yapısındaki değişimle birlikte; doğurganlık düştükçe kadınların işgücüne katılımında ve tasarruflarda artış gibi çeşitli davranışsal tepkiler ortaya çıkmaktadır. Bu davranışsal tepkiler yaş yapısındaki bir değişikliğin tüm olumsuz muhasebe etkilerini telafi edebilir. Bu nedenle yaşlı nüfusun ekonomik büyüme üzerinde kısa vadede olumsuz fakat uzun vadede önemi bir etkisinin olmadığını belirtmektedirler. Genel olarak, çeşitli davranışsal tepkiler farklı ülkelerde farklı büyüklüklerde ekonomik büyüme etkileri empoze edebileceğinden, yaşlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi belirsiz olacağını ileri sürmektedirler.

Bloom vd.'ne (2011) göre nüfusun yaşlanması, hem işgücüne katılımı hem de tasarruf oranlarını düşürme eğiliminde olacak ve böylece ekonomik büyümenin gelecekteki yavaşlamasıyla ilgili endişeleri artıracaktır. Analizlerine göre, OECD ülkelerinin ekonomik büyüme oranında mütevazı düşüşler ortaya çıkabilir fakat davranışsal tepkiler ve politika reformları ile daha yaşlı bir nüfusun ekonomik sonuçları hafifletilebilir. Bununla birlikte OECD üyesi olmayan ülkelerin çoğunda, azalan doğurganlık oranları, gençlerin azalan payı yetişkinlerin ileri yaşlara doğru çarpıklığını fazlasıyla telafi edeceğinden işgücü-nüfus oranlarının yükselmesine neden olacaktır. Bu faktörlerin, nüfusun yaşlanmasının gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme hızını önemli ölçüde engellemeyeceğini ileri sürmektedirler.

Li vd. (2012) Demografik değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, 1985'ten 2005'e kadar Çin'deki yirmi dokuz ilden oluşan bir panel veri seti kullanılarak incelemişlerdir. Çalışmalarında, yaşlılık bağımlılık oranının tasarruflar, yatırımlar ve ekonomik büyüme oranları üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Buna ek olarak nüfus artış hızının tasarruf oranını ve yatırımı olumsuz etkilediği, çalışma çağındaki nüfus artış hızının ise tasarruf oranını olumsuz, yatırım oranını da olumlu etkilediğini tespit etmişlerdir. Çalışmalarına göre, Çin'in ekonomik büyümesinin, işgücü arzı, sermayenin işgücü girdisi ile ikame edilmesi, nüfusun daha yavaş yaşlanan yapısı ve eğitim yoluyla beşeri sermayenin iyileştirilmesi gibi çeşitli faktörlerden ve demografik değişimin etkilerinden etkilenmektedir.

Günsoy ve Tekeli (2015) TÜİK tarafından hazırlanan 2050 yılı nüfus projeksiyonu dikkate alınarak Türkiye de yaşlanma ve ekonomik etkilerini analiz etmişlerdir. Türkiye'nin yaşlanma eğiliminde olduğunu fakat kendine özgü yapısal farklılıklarını dikkate alan eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve istihdam politikalarıyla ve gerçekleştireceği reformlarıyla, demografik yapıdaki değişimi uzun dönemde ekonomi üzerinde avantaja dönüştürebileceğini ifade etmişlerdir.

Kaya ve Yalçınkaya (2014), demografik dönüşümün yaşandığı süreçte Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin demografik fırsat penceresinde bulunduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasal yapısı dikkate alındığında

özellikle eğitimde, işgücü piyasasında, sağlık ve sosyal güvenlik sisteminde uygulanacak doğru politikaların, kişi başına düşen geliri ve ekonomik büyümeyi arttırabileceğini ifade etmektedirler.

Telatar ve Terzi (2010), Türkiye de nüfus ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1968-2006 dönemi için VAR analizi ile test etmişlerdir. Ekonomik büyümeden nüfusu doğru tek yönlü bir negatif nedensellik tespit etmişlerdir. Diğer bir anlatımla kişi başına gelirdeki artış nüfus artış hızında yavaşlamaya yol açmaktadır.

Analiz ve Bulgular

Bu çalışmada demografik dönüşüm milli gelir arasındaki ilişki analiz edilmeye çalışılmıştır. Bulgaristan, Romanya, Polonya, Litvanya, Letonya ve Türkiye'den oluşan ülke grubuna 1995-2017 yılları panel veri analizi uygulanmıştır. Çalışmada yer alan ülkeler Türkiye'nin demografik yapısına benzeyen Avrupa Birliği üyesi ülkelerinden seçilmiştir. Bu çalışma Yoon, Kim ve Lee'nin (2014) çalışması örnek alınarak modellenmiştir. Model aşağıda gösterilmektedir.

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta \text{Demo}_{it} + \delta Z_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 1})$$

Model 1'de Y milli gelir, Demo demografik değişkenleri temsil eden değişkenler, Z kontrol değişkenleri, i ve t ise sırasıyla ülke ve zaman dilimini göstermektedir. Demografik değişkenleri temsilen nüfus artış oranı, 15-64 yaş arasındaki nüfus, 64 yaş üstü nüfus ve yaşam beklentisi değişkenleri kullanılmıştır. Kontrol değişkeni olarak ise dışa açıklık, ortaokul kaydı, enflasyon ve yatırım değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenlerin tümü Dünya Data Banktan elde edilmiştir. Tüm değişkenlerin logaritmaları alınarak modele dâhil edilmiştir. Değişkenlerin tanımı Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımı

Değişkenin adı	Açıklaması	Kaynak
GDP	Gayri safi yurt içi hasıla	World Data Bank
Popg	Nüfus artışı	
Pop1	15-64 yaş nüfus	
Pop2	65 yaş üstü nüfus	
Life	Yaşam beklentisi	
Open	Dışa açıklık	
Sse	Orta okul kaydı	
İnf	Enflasyon	
İnv	Yatırım	

Değişkenlerin Modele ilişkin gözlem sayıları, ortalama, minimum ve maksimum değerlerine ilişkin veriler özet istatistik tablosunda (Tablo 2) verilmiştir.

Tablo 2: Özet istatistikleri

	obs	mean	Std. Dev.	min	max
GDP	138	33.18921	1.083161	27.19196	34.53575
Popg	138	-18.46831	27.50573	-34.53553	34.26532
Pop1	138	15.90643	1.263022	14.04533	17.80469
Pop2	138	14.3048	1.037838	12.73957	15.69996
Life	132	29.54379	9.450608	4.343805	34.28521
Open	138	.805199	1.480741	-4.410392	6.339664
Sse	130	17.9327	6.02631	13.50962	34.53778
İnf	127	33.28395	1.036658	27.6774	34.52874
İnv	123	32.9587	.7258879	28.27908	34.48774

Tablo 3 değişkenlere ait korelasyon tablosunu göstermektedir. Korelasyon sonuçlarına bakıldığında 15-65 yaş ile 65 yaş üstü nüfus değişkenleri arasında yüksek korelasyon (%98)

görülmektedir. Diğer değişkenler arasında ise modeli tehlikeye atacak yüksek korelasyon ilişkisi çıkmamıştır.

Tablo 3: Korelasyon Tablosu

	GDP	popg	Pop1	Pop2	Life	Open	Sse	İnf	İnv
GDP	1.0000								
Popg	-0.0683	1.0000							
Pop1	-0.0407	0.6001	1.0000						
Pop2	-0.0394	0.5038	0.9849	1.0000					
Life	-0.0501	-0.5956	-0.4758	-0.3760	1.0000				
Open	-0.8717	-0.0174	0.0323	0.0412	0.1088	1.0000			
Sse	0.0896	-0.1075	-0.0235	-0.0002	0.1639	-0.0252	1.0000		
İnf	-0.0409	0.0033	0.1173	0.1085	-0.1393	0.0771	0.0165	1.0000	
İnv	-0.0676	-0.1844	-0.1493	-0.1077	0.1822	0.0290	0.0935	-0.1055	1.0000

Panel Analizi

15-65 yaş arası nüfus ile 65 yaş üstü nüfus değişkenleri arasında korelasyonun yüksek çıkması nedeni ile iki ayrı model kurulmuş ve bu değişkenler ayrı ayrı ele alınmıştır. Diğer değişkenler arasında yüksek korelasyon çıkmadığı için her iki modelde de kullanılmışlardır.

Birinci Model İçin Panel Analizi

İlk modelde nüfus bileşimini temsilen 15-65 yaş arası çalışan nüfus, nüfus büyüme oranı ve yaşam beklentisi değişkenlerinin yanı sıra kontrol değişkenleri olarak da yatırım, enflasyon, ortaokul kaydı, dışa açıklık oranı eklenmiştir.

Model 1 için değişen varyans ve otokorelasyon test sonuçları Tablo 4’de verilmiştir. Buna göre model 1 değişen varyans sorunu bulundurmasına rağmen, otokorelasyon sorunu içermemektedir. Değişen varyans sorununu gidermek için robust yapılmıştır.

Tablo 4: Değişen Varyans ve Otokorelasyon Test Sonuçları

Modifiye Edilmiş Wald Testi	Wooldridge Testi
Chi2 (6) = 39.89	F (1,5) = 0.142
Prob>chi2 = 0.0000	Prob > F = 0.7221

Model 1 için Hausman test sonuçları Tablo 5’de verilmiştir. Sonuçlara göre modelde Random effect test sonuçları değerlendirilmeye alınmıştır.

Tablo 5: Hausman Test Sonuçları

Chi2 (8) = 1.01
Prob>chi2= 0.9947

Tablo 6 Model 1 için panel tahmin sonuçlarının göstermektedir. Buna göre nüfusun büyümesi ile milli gelir arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. 15-65 yaş aralığı nüfus ile milli gelir arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışan aktif nüfus arttıkça milli gelir üzerindeki olumlu etkisi artacaktır. Ülkelerin dışa açıklık oranı ile milli gelir arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ortaokul kaydı ile milli gelir arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Orta öğretim eğitime katılım arttıkça milli gelirden artış gösterecektir.

Tablo 6: Panel Data Tahmin Tablosu

Değişkenler	gdp	gdp	gdp	gdp	gdp	gdp	gdp
Popg	6.64e-05 (0.00323)	0.000522 (0.00415)	- 0.00648*** (0.00159)	- 0.00491*** (0.000850)	- 0.00499*** (0.000785)	-0.00430*** (0.000741)	-0.00533*** (0.00117)
Pop1		-0.148 (0.0528)	-0.0138 (0.0324)	0.0562** (0.0227)	0.0531*** (0.0177)	0.0422*** (0.0111)	0.0464*** (0.0150)
Life			-0.0227*** (0.00244)	- 0.00588*** (0.00195)	- 0.00627*** (0.00228)	-0.00606* (0.00338)	-0.000262 (0.00554)
open				-0.632*** (0.0893)	-0.633*** (0.0914)	-0.640*** (0.0915)	-0.650*** (0.107)
Sse					0.0103*** (0.00357)	0.0110*** (0.00404)	0.0113*** (0.00394)
İnf						0.0220 (0.0351)	0.0151 (0.0374)
İnv							-0.0927 (0.108)
constant	33.19*** (0.0999)	33.43*** (0.902)	33.95*** (0.529)	32.88*** (0.396)	32.75*** (0.306)	32.17*** (1.046)	35.15*** (4.272)
Gözlem	138	138	132	132	130	119	110
Ülke sayısı	6	6	6	6	6	6	6

Not: Parantez içerisindeki değerler Robust yapılmış standart hataları vermektedir.
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

İkinci Model İçin Panel Analizi

İkinci modelde nüfus bileşimini temsilen ise 65 yaş üstü yaşlı nüfus, nüfus büyüme oranı ve yaşam beklentisi değişkenlerinin yanı sıra kontrol değişkenleri olarak da yatırım, enflasyon, ortaokul kaydı, dışa açıklık oranı eklenmiştir.

Model 2 için değişen varyans ve otokorelasyon test sonuçları Tablo 7’de verilmiştir. Buna göre model 2’nin değişen varyans sorunu bulunmasına rağmen, otokorelasyon sorunu içermemektedir. Değişen varyans sorununu gidermek için robust yapılmıştır.

Tablo 7: Değişen Varyans ve Otokorelasyon Test Sonuçları

Modifiye edilmiş Wald testi	Wooldridge testi
Chi2 (6) = 44.00	F (1,5) = 0.156
Prob>chi2 = 0.0000	Prob > F = 0.7094

Model 2 için Hausman test sonuçları Tablo 8’de verilmiştir. Sonuçlara göre modelde Random effect test sonuçları değerlendirilmeye alınmıştır.

Tablo 8: Hausman Test Sonuçları

Chi2 (7) = 0.60
Prob>chi2= 0.9990

Model 2 için panel tahmin sonuçları Tablo 9’da verilmiştir. Buna göre nüfusun büyümesi ile milli gelir arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. 65 yaş üstü yaşlı nüfus ile milli gelir arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. 65 yaş üstü nüfus arttıkça milli gelir üzerindeki olumlu etkisi artacaktır. Ülkelerin dışa açıklık oranı ile milli gelir

arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ortaokul kaydı ile milli gelir arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Orta öğretim eğitime katılım arttıkça milli gelirde artış gösterecektir.

Tablo 9: Panel Data Tahmin Tablosu

Değişkenler	gdp	gdp	gdp	gdp	gdp	gdp	gdp
Popg	6.64e-05 (0.00323)	0.000432 (0.00374)	- 0.00673*** (0.00146)	- 0.00453*** (0.000780)	- 0.00466*** (0.000774)	-0.00396*** (0.000769)	-0.00529*** (0.00111)
Pop2		-0.0177 (0.0608)	-0.00520 (0.0477)	0.0555*** (0.0208)	0.0537*** (0.0186)	0.0384** (0.0172)	0.0487*** (0.0176)
life			-0.0224*** (0.00250)	- 0.00673*** (0.001739)	- 0.00704*** (0.00211)	-0.00668** (0.00332)	-0.000266 (0.00532)
open				-0.632*** (0.0893)	-0.632*** (0.0913)	-0.639*** (0.0915)	-0.650*** (0.107)
sse					0.0104*** (0.00376)	0.0111*** (0.00422)	0.0113*** (0.00407)
inf						0.0230 (0.0348)	0.0154 (0.0373)
inv							-0.0942 (0.108)
constant	33.19*** (0.0999)	33.45*** (0.916)	33.79*** (0.681)	33.01*** (0.323)	32.86*** (0.254)	32.29*** (1.045)	35.25*** (4.303)
Gözlem	138	138	132	132	130	119	110
Ülke sayısı	6	6	6	6	6	6	6

Not: Parantez içerisindeki değerler Robust yapılmış standart hataları vermektedir.
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

SONUÇ

Günümüzde neredeyse tüm ülkeleri içine alan demografik dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Nüfusun genç nüfustan yaşlı nüfusa doğru kayması olarak nitelendirilen bu durum, tüketim, tasarruf, işgücü arzı gibi değişkenleri etkileyerek ülkelerin milli gelirini etkileyebilmektedir. Gelişmiş ülkeler nüfussal dönüşümlerini tamamlamış ya da tamamlamak üzeredir. Buna karşın gelişmekte olan ülkeler ise demografik dönüşüm sürecinin içerisinde yer almaktadırlar.

Bu çalışma demografik dönüşümün milli gelir üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamıştır. 1995-2017 yılları arasında içerisinde Türkiye'nin de bulunduğu altı ülkeye iki ayrı model kurulmuş ve panel veri analizi uygulanmıştır. Ulaşılan sonuçlar maddeler halinde belirtilmiştir.

1. Her iki modelde de nüfus artışı milli geliri olumsuz yönde etkilemektedir. Nüfusun %1 artması, milli geliri % 0.005 oranında azaltmaktadır. Bu sonuç literatürde nüfus artışı ile ekonomik büyüme arasındaki karamsar ilişkiyi açıklayan Maltus Nüfus Teorisiyle örtüşmektedir.

2. 15-65 yaş arası nüfus ile milli gelir arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Aktif çalışma çağındaki nüfus %1 arttığında milli gelir % 0.01 oranında artacaktır. Yaşam boyu gelir hipotezinde de belirtildiği gibi aktif çalışma çağındaki nüfus daha fazla tüketim ve tasarruf yapmaktadır. Böylece ekonomik büyüme artmaktadır. Bu sonucumuz Miri ve Maddah'ın (2016) çalışmasıyla uyumaktadır.

3. 65 yaş üstü nüfus ile milli gelir arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu ilişkinin genel olarak negatif beklenmesine rağmen, ülkelerin kendi koşullarına bağlı olarak yaşam beklentisinin uzaması, yaşlılara yönelik olarak yapılan sosyal ve ekonomik uygulamalar;

emeklilik yaşının arttırılması, yaşlıların iş hayatından çıkarılmaması aktif yaşlanma, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, bu kitlenin milli gelir üzerindeki etkisini olumluya çevirebilmektedir. Ayrıca nüfus yaşlanmasının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri sadece fiziksel sermaye birikimi ve yaşam-boyu tasarruflara odaklanırsa etkinin yönü negatif olabilmektedir. Ancak beşeri sermaye ve teknolojik gelişmeyle birlikte bu durum tersine de çevrilebilir, ya da olumsuz etki çok uzun süre sonunda çıkabilmektedir. Elde edilen bu sonuç Lee vd. (2013) ve Pham ve Vo'nun (2019) çalışmalarıyla paralellik göstermektedir.

4. İlgili değişkenlerimizden “yaşam beklentisi” 1. modelde pozitif, ikinci modelde negatif işaretli çıkmış fakat her iki modelde de istatistikî olarak anlamlı bulunmamıştır.
5. Kontrol değişkenlerimizden dışa açıklık oranı ile milli gelir arasında negatif yönlü ve istatistikî olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Dışa açıklık oranındaki % 1’lik artış, %0.1 oranında milli geliri azaltacaktır. Buna göre ülkelerin dış ticaretlerinde ithalatın daha ağırlıklı olduğunu söyleyebiliriz.
6. Kontrol değişkenlerimizden “eğitim değişkeni” milli gelir ile pozitif ve anlamlı bir ilişki içerisindedir. Buna göre orta öğretim kayıtları % 1 arttığında milli gelir %0.004 oranında artacaktır.
7. Kontrol değişkenlerimizden enflasyon ve yatırım miktarları ile milli gelir arasında istatistikî olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Sonsöz olarak: Nüfusun giderek yaşlanması olarak da ifade edebileceğimiz demografik dönüşüm ülke ekonomileri üzerinde bazı negatif etkilere neden olabilmektedir. Bu etkiler, işgücü arzı, üretkenlik ve tasarrufların yaşam döngüsü boyunca değişmesi nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Fakat bu etkiler ülkelerin yapısına göre ve uyguladıkları politikalara göre bertaraf edilebilir ya da daha uzun vadeye yayılabilir. Örneğin, artan uzun ömür yaşam döngüsü davranışını değiştirerek daha uzun bir çalışma ömrü, daha yüksek tasarruflar ve insan sermayesine daha fazla yatırım getirebilir. Yukarı da ki sonuçlar dikkate alındığında demografik dönüşümün ülke ekonomisinde olumsuz etki yaratmaması için, emeklilik yaşı, aktif yaşlanma, sağlık ve eğitim koşullarının iyileştirilmesi gibi önlemlerin alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte ülkelerin dış ticaretlerinde ithalattan ziyade ihracat ağırlıklı ticaret yapmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Bloom E. D., Canning, D. ve Sevilla, J. (2002). The Demographic Dividend, A New Perspective on the Economic Consequences of Population Change. Paper 8808, RAND Corporation, Santa Monica, C.A.
- Bloom, D. E., D. Canning, and G. Fink (2011). Implications of Population Aging For Economic Growth. *NBER Working Paper* No. 16705.
- Bloom, D.E., Canning, D. and Finlay, J. E. (2010). Population Aging And Economic Growth in Asia. The Economic Consequences Of Demographic Change in East Asia. *NBER-EASE*, Volume 19, 61 – 89.
- Cillov, H. (1974). Türkiye Nüfusundaki Gelişmeler ve Bu Gelişmeye Etken olan Amiller. *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 6, 2-13.
- Danış, D. (2018). Demografi: Nüfus Meselesine Sosyolojik Bir Bakış. *Türkiye Bilimler Akademisi*, Ulusal Açık Ders Malzemeleri. Erişim adresi: <http://www.acikders.org.tr/course/view.php?id=86>, (05 Ocak 2020)
- Erdönmez, P.A. (2007). Küresel Demografik Değişim Süreci ve Finansal Sektör Üzerindeki Etkileri. *Bankacılar Dergisi*, 62: 59-70.

- Fougere, M. ve Merette, M. (1991). Population Ageing and Economic Growth in Seven OECD Countries. *Economic Studies and Policy Analysis Division Department of Finance*, Kanada: 411-427.
- Futagami, K. ve Nakajima, T. (2001). Population Aging and Economic Growth. *Journal of Macroeconomics*, Vol: 23, No: 1: 31-44.
- Günsoy G. ve Tekeli S. (2015). Nüfusun Yaşlanması ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Analiz. *Amme İdaresi Dergisi*, Vol. 48, 35-87.
- Gürsoy Çuhadar, S. ve Lordoğlu, K. (2016). Demografik Dönüşüm Sürecinde Türkiye’de Yaşlanma ve Sorunlar. *İ.Ü. Siyasal İlgiler Fakültesi Dergisi*, No:54, 63-80.
- Kalkınma Bakanlığı (2014). 10. Kalkınma Planı. Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- Karaca, S. (2018). Demografik Dönüşümün Muhtemel İktisadi Etkileri. *Analist*, 36-39. Erişim adresi: https://www.academia.edu/6893295/Demografik_D%C3%B6n%C3%BCm%C5%9F%C3%BCm%C3%BCn_Muhtemel_%C4%B0ktisadi_Etkileri (02.01.2018).
- Kaya, V. ve Yalçınkaya Ö. (2014). Nüfus Ekonomik Büyüme Kaynağı Olabilir Mi?: En Az Üç Çocuk Politikasına Tarihsel Bir Bakış. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, C:28, Sayı:1, 165-198.
- Kaynak, M. (2011). *Kalkınma İktisadı (4. Baskı)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kinsella, K., He, W., (2009). An Aging World: 2008, U.S. Census Bureau, *International Population Reports*, Washington, DC, Government Printing Office, P95/09-1.
- Lee, H-H. and Shin, K. (2019). Nonlinear Effects Of Population Aging On Economic Growth? *Hitotsubashi Institute for Advanced Study*, , Hitotsubashi University , 2-1, HIAS-E-86
- Lee, H.-H. and Huh, H.-S. and Lee, Y.-Y. and Lim, J.-Y., (2013). Effects of Population Aging on Economic Growth: A Panel Analysis (November 29, 2013). *Seoul Journal of Economics* 26 : 401-432, Erişim Adresi: <https://ssrn.com/abstract=2364194>.
- Li, X., Li Z. and Chan M-w. L. (2012). Demographic Change, Savings, Investment, and Economic Growth, *Chinese Economy*, 45:2, 5-20,
- Maestas N., K. J. Mullen ve D. Powell (2016). The Effect Of Population Aging On Economic Growth. *The Labor Force And Productivity*. Working Paper No: 22452, <http://www.nber.org/papers/w22452>
- Miri, N. ve Maddah, M. (2018). The effect of Age Structure Of The Population on Economic Growth in Iran Using The ARDL Approach. *AIP Conference Proceedings* 1978; <https://doi.org/10.1063/1.5043839>.
- Özbay, F. (2015). Dünden Bugüne Aile, Kent Ve Nüfus. Ankara: İletişim Yayınları.
- Pham T. N. and Vo, D. H. (2019). Aging Population And Economic Growth in Developing Countries: A Quantile Regression Approach. *Business And Economics Research Group*, Munich Personal Repec Archive Paper no. 103279.
- Prettner, K. (2009). Population Ageing and Endogenous Economic Growth. *VID Working Paper*, (8), 1-30
- Reher, D.S. (2004). The Demographic Transition Revisited as a Global Process. *Population, Space and Place*, 10, 19-41.

- Sertkaya Doğan, Ö. ve Bostan, H. (2019). Türkiye'nin Demografik Dönüşümü ve Nüfus Projeksiyonlarına Göre Fırsatlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*: Haziran-2019, Yıl:24, Sayı: 41, 61-90
- Sertkaya Doğan, Ö. (2018). Türkiye'ye 2040 ve 2060 Nüfus Projeksiyonlarına Göre Demografik Fırsatlar. *TİDSAD*, 5 (18), 26-42.
- Telatar, O. M.ve Terzi, H. (2010), Nüfus ve Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, Sayı 2, 197-214.
- Thuku, G. K., Paul, G. and Almadi, O. (2013). The Impact of Population Change On Economic Growth in Kenya . *International Journal of Economics and Management Science*, Vol. 2, No. 06, 43-60
- Yoon J. W., Kim, J., and Lee, J. (2014). Impact of Demographic Changes On Inflation And The Macroeconomy. *IMF Working Paper*, WP/14/210.
- Yüceşahin, M.M, (2011). Küresel Bir Süreç Olarak Demografik Dönüşüm: Mekansal bir Değerlendirme. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(1), 11-27.
- Yüksel, Y. (2007). Türkiye'de Demografik Geçiş Süreci Ve Sosyal Politikalar. *DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü*, (DPT Uzmanlık Tezleri), Yayın No: 2732, Ankara.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 5 Issue 2, July 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 27.03.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 27.05.2021

DOI: 10.30692/siad.904445

ETİK FİNANS MI İSLAMİ, İSLAMİ FİNANS MI ETİK?

Ethical Finance is Islamic or Islamic Finance is Ethical?

Özcan KUZULU

Çukurova Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Finans Bölümü Doktora Öğrencisi

ORCID ID: 0000-0001-8557-9354

ozcan@ozcankuzulu.com

Gamze VURAL

Doç. Dr.

Çukurova Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

ORCID ID: 000-0002-1385-7551

gvural@cu.edu.tr

Atıf/Citation: Özcan Kuzulu, Gamze Vural (2021), "Etik Finans mı İslami, İslami Finans mı Etik", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.2 Temmuz 2021 s.245-279.

Öz: Etik finans kavramının tarihi, finansın tarihi kadar eskidir. Toplumsal dinamikler finansal ilişkilerin ahlâki temellere dayalı olması için baskı yapmıştır. Bu dinamikler içinde dinin rolü büyüktür. 20. yüzyılda daha çetrefil hale gelen finans enstrümanları etik finansman kavramının daha çok gündeme gelmesine sebep olmuştur. Geçen yüzyılın ikinci yarısından sonra, sanayi devriminin insan unsurunu hiçe sayan çalışma biçimi yerini insan odaklı, çevre ve doğaya saygılı, sosyal refah ve adaletin daha çok konuşulduğu bir sürece bırakmış, finans dünyasında etik olmayan ilişki biçimi gerek akademik gerekse iş dünyasının dikkatini çekmiştir.

Bu çalışmada, etik kavramı ve etik finans kavramı üzerinde durulmuş, etik finansın altında yatan dinamikler ortaya konulmaya çalışılmıştır. İslami finansta sürdürülebilir kalkınma yatırımları ve sosyal sorumluluk içeren yatırımlar olarak şekillenen etik kavramı, bu çalışmada finansın her boyutunu ilgilendiren hatta onu aşan, etik finans içinde bir kategori olmaktan ziyade bizatihi kendisi olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Akabinde İslami finans, tarihçesi ve temel dayanakları ile anlatılmış ve etik ve İslami finansın ortak noktaları ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Etik Finans, İslami Finans, Sosyal Sorumlu Yatırım, İnanç Temelli Yatırım

Abstract: The history of the concept of ethical finance is as old as the history of finance. Social dynamics have pressed financial relations to be morally based. Religion plays an important role in these dynamics. Financial instruments, which became more complicated in the 20th century, caused the concept of ethical financing to come to the fore more. After the second half of the last century, the way of working that ignored the human element of the industrial revolution was replaced by a human-oriented, respectful of the environment and nature, social welfare and justice were spoken more, and the unethical relationship style in the financial world attracted the attention of both academic and business world.

In this study, the concept of ethics and ethical finance are emphasized, and the dynamics underlying ethical finance are tried to be revealed. In this study, the concept of ethics, which is shaped as sustainable development investments and investments involving social responsibility in Islamic finance, is intended to be itself a category within ethical finance, which concerns and even surpasses all aspects of finance. Subsequently, Islamic finance is explained with its history and basic foundations and common points of ethics and Islamic finance are revealed.

Keywords: Ethical Finance, Islamic Finance, Socially Responsible Investment, Faith Based Investment

GİRİŞ

Dünya, para ve sermaye piyasalarının ve finansal sistemlerin hızlı geliştiği 20. yüzyılda birçok ekonomik ve finansal kriz yaşamıştır. Bu krizler 21. yy. 'ın da başında ABD'nde kendini gösteren ve bütün dünyaya yayılan 2008 Global Krizi ile günümüzde etkilerini hâlâ devam ettirmektedir. Yaşanan bütün finansal krizler her seferinde yeni ekonomik ve finansal sistemler, finansal hizmetler ve ürünler için birtakım arayışlar başlatmıştır. Öte yandan kullanılan tekniklerin ve takas süreçlerinin karmaşıklığı, mevcut piyasa ve oyuncuların çeşitliliği finans dünyasını sürekli bir gelişim ve değişime itmektedir (Pellerin ve Casimiro, 2009, s. 16).

Büyüme/gelişme dönemleri ve kriz/çöküş dönemleri arasında kesişen bir alan olarak değerlendirilebilen finans dünyası, ekonomik koşulların elverişli olduğu büyüme/gelişme dönemlerinde ekonomik birimler için daha istikrarlı çalışma ortamı sunmakta, öte yandan, olumsuz ekonomik koşullar, yüksek istikrarsızlık ve güven kaybı ile karakterize edilen kriz dönemleri yaşamakta ve etik olmayan hâl ve koşullara maruz kalabilmektedir (De Courcelles, 2008, s. 21). Bu koşullar altında gündeme gelen "Etik Finansın" ne anlama geldiğini ve finans dünyasındaki rolünü, finansal piyasalarda "etik" eksikliği olup olmadığı ve finansal piyasaların çökmesine yol açan "etik olmayan" uygulamaların baskın olup olmadığını ortaya koymak gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Khamlichi, 2012, s. 1).

Finans ve etik kavramları tarihin ilk dönemlerinden bu yana yan yana kullanılmıştır. İslam dini de önerdiği adil, sosyal, eşitlik ve paylaşım temelli toplumsal yapısıyla bireyler arasındaki ticari ilişkileri de düzenlemiştir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar insan unsurunu göz ardı eden kapitalizm, 1950'li yıllardan sonra insan odaklı olarak değişmeye başlamış, sosyal sorumluluğu olan, çevreye ve doğaya saygılı insan modeli ile sosyal adalet ve eşit gelir dağılımı gibi konular daha çok konuşulmaya başlanmıştır. Bu dönem aynı zamanda İslami finansın dünya üzerinde büyümeye başladığı dönemlerdir. Günümüze kadar çok büyük bir hızla gelişim gösteren İslami finans ekosistemi özellikle kriz dönemlerindeki başarısı ve insan odaklı, paylaşımcı, sosyal adalet ve refaha dayalı adil düzenlemeler getirmesi ile konvansiyonel sisteme karşı önemli bir finans sistemi haline gelmiştir. Batı dünyasının etik, yeşil, sosyal veya ahlâki olarak nitelendirdiği bütün sermaye biçim ve hareketleri İslami finansın tamamen içinde barındırdığı kavramlardır. Sürdürülebilir Kalkınmanın bütün işlev ve unsurlarını kapsayan yine İslami finansın ta kendisidir. Sosyal sorumlu yatırımların ve inanç temelli yatırımların dünyadaki örnekleri incelendiğinde yapıları itibarıyla birbirine çok benzedikleri, esasları arasında tam bir ayırım olmadığı görülmektedir. Örneğin, ABD'de faaliyet gösteren LKCM Aquinas Fonları bir sosyal sorumlu yatırım fonu olmasına rağmen ABD Katolik Piskoposlar Konferansı tarafından belirlenen Sosyal Sorumluluk Sahibi Yatırım Kılavuzlarına tabidir. İlâveten, Ava Maria Yatırım Fonları, Roma Katolik Kilisesi'nin öğretilerine bağlı olarak oluşturulmuş "Katolik Danışma Kurulu"

rehberliğinde "ahlaki olarak sorumlu yatırım" kriterlerini uygular, fakat sosyal sorumlu yatırım olarak tesis edilmiştir (İnanç Temelli Yatırım Kılavuzu, 2021). Dolayısıyla adı etik, yeşil, inanç bazlı, sosyal sorumlu olsun beslendikleri kaynak dini kural ve kaidelerdir.

Etik Nedir

Türk Dil Kurumu sözlüğünde Etik, töre bilimi, ahlâki ve çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması veya kaçınması gereken davranışlar olarak tanımlanır (TDK Sözlük, 2020). “Etik” sözcüğü Yunancadan “ethos” sözcüğünden gelmekte olup karakter anlamına gelir. Etik, insan davranışlarında ahlâki olanın temeline inerek onun özünü araştıran felsefe disiplini olarak tanımlanır. Etik, ahlâk felsefesidir ve insanın bütün davranış ve eylemlerinin temelini araştırır (Meslek Etiği, 2016, s. 3).

Etik sözcüğünün iki farklı kullanımı vardır. İlk kullanımı; alışkanlık, töre ve gelenek anlamlarını taşır. İkinci kullanımı ise eylemde bulunan kişinin, aktarılan eylem kurallarını ve değer ölçülerini sorgulaması, kavraması ve üzerinde düşünerek iyi ve doğru olanı gerçekleştirmek için bu süreci alışkanlığa dönüştürmesine denir. Alışkanlık, töre ve gelenek böylelikle karakter anlamını da almakta, erdemli olmanın temel tavrı olarak pekişmektedir (Güçlü, Uzun, Uzun ve Yolsal, 2002, ss. 501–502).

İlk çağlardan bu yana etik kavramının birçok tanımı yapılmış, eski çağlardan itibaren üzerinde düşünülüp tartışılan bir felsefe disiplini olmuş, felsefi, psikolojik ve sosyolojik açılardan ele alınmıştır. Bu bağlamda etik kavramının anlamı ve etik davranışı belirleyen önemli öğeler olan kültür, değer, norm kavramları, görgü kuralları olmuştur (Meslek Etiği, 2016, s. 2).

Aristoteles, etiği kuramsal felsefeden ayırarak kendi başına bir felsefe alanı olarak ele alan ilk filozoftur. Anglo-Sakson anlayışta ise "etik" kavramı, hem etiği hem de ahlâki bir araya getiren daha geniş bir anlama sahiptir (Khamlichi, 2012, s. 1).

Etik, "eylem ve davranışların düzenleyici ilkeleriyle ilgilenen felsefe disiplini. Bu kavram, özgürlükler ve kısıtlar ile belirlenen ilkeler çerçevesinde bir eylemin düzenlenmesini amaçlar. Etik, doğru ve yanlış davranış teorisi ahlâk ise onun pratiğidir. İlkeler söz konusu olduğunda etik kavramı kullanılırken, davranış söz konusu olduğunda ahlâk kavramı kullanılır (Khamlichi, 2012, s. 1).

Frank Navran’a göre etik değerler, sahip olduğumuz temel inançlardır. İyi, doğru ve adil olanı tanımlamak için kullandığımız ilkelerdir. Bunlar bize doğruyla yanlış, iyiyle kötüyü birbirinden ayırt etmemizde yol gösterirler ve davranış standartlarımızı oluştururlar. Etik, bizim davranışlarımızı düzenlerken seçimlerimizi yansıtan ancak yasal yaptırım olmayan ilkelerdir (Navran, 2004).

Etik ve ahlâk birbirinden farklı kavramlardır ve onları ayırt etmemiz gerekmektedir. Ancak pek çok yazar iki kavramı karıştırmaktadır. Etik ile ahlâkın farklı olmasının nedeni, etiğin ahlâk felsefesi olması, ahlâkın ise etiğin araştırma konusu olmasındandır (Altınırnak Gökbel, 2007, s. 160). Etik, emredici olmayan bir söylemdir, ahlâk ise zorunlu bir söylemdir, yükümlülüktür (Guéranger, 2009, s. 9). Etik, eylem, davranış ve yargıları ilgilendiren bir disiplin olarak felsefenin önemli bir parçası ve sistematik bir çalışma alanı olmuştur. Ahlâk felsefesi ya da etik, ahlâki konu edinen felsefe disiplini. Etik tartışmasının temel konusu, insanın eylemlerini ahlâki bakımdan değerli ya da değersiz kılanın ne olduğudur. Günümüzde ise etik kavramı, daha çok iş hayatı içerisindeki davranış biçimlerini irdelenen, düzenleyen bir disiplin olarak görülmektedir (Etik Kavramı, 2020).

Etik, İslam'ın bütün temel ilke ve kurallarının içine yerleşik durumdadır. Her bir kuralın, temel değerlere ve erdemlere bağlılığını yansıtan açık veya örtük etik boyutları vardır. İslam ahlâkı; karakter, eğilim ve tabiat anlamına gelen ve "hulk" kelimesinin çoğulu olarak tanımlanır. İslam'da, etik anlamı olan veya etik nitelik taşıyan anlayış ve uygulamalar İslam ahlâkı olarak değerlendirilir. "İslâm ahlâkı" sözünden, özellikle Kur'an ve Sünnet 'in ortaya koyduğu ahlâk anlaşılır. Kitap ve Sünnet 'in hükümleri ve kanunları İslâm ahlâkının esasını teşkil eder ve bütün ahlâk nazariyelerinin "İslâm ahlâkı" ile ilişkisi de bu iki temel kaynağın ahlâkî hükümleri ve prensipleri ile uyumları ölçüsündedir (İslam Ahlâkının Temel Kaynakları Nelerdir, 2019). İslam ahlâkı, aynı zamanda ilm-i ahlak adıyla bir bilim dalıdır. İslam ahlâk anlayışında ahlâk genel olarak ferdi ahlâk, aile ahlâkı, devlet ahlâkı şeklinde bölümlere ayrılır.

İslam ahlâkının başlıca iki kaynağı Kur'an ve Hz. Muhammed'in (sav) sünnetidir. Kur'an, Allah tarafından insan için gönderilen ve insan davranışlarıyla ilgili en önemli kaynaktır. Hz. Muhammed'in (sav) sünneti ise, O'nun bütün hayatının insanlığa örnek teşkil etmesi ve ayrıca Kur'an'ın tanımladığı örnek insanın tezahürü olarak diğer en önemli kaynaktır (Rahim, 2013, s. 239) .

İslam ahlâkının diğer önemli kaynakları ise İslam kelamı ve İslam Felsefesidir. Kelam alimleri ahlaki bilginin kaynağı, ahlâkî yükümlülüğün temeli ve ahlâkî terimlerin anlamı üzerinde tartışmışlar, Fârâbî, İbn Miskeveyh, Nasîrüddin Tûsî ve Celâleddin ed-Devvânî gibi Müslüman filozoflar ise fazilet problemiyle yakından ilgilenmişlerdir. Yunan etiğine benzer şekilde bu filozoflar nihâî iyilik veya mutluluk ya da saadet olan bizzat iyiliğin araştırılmasıyla ilgilenmişlerdir (Rahim, 2013, s. 241).

Literatür Taraması

Literatürde İslami finans ile etiği ilişkilendiren birçok çalışma bulunmaktadır. Batı'da yapılan çalışmaları İslami finansın toplum içindeki popülaritesini konu eden çalışmalar, kriz ile ilişkilendirip geleneksel finansa göre daha etik olduğunu anlatan çalışmalar, sürdürülebilir finans ile ortak özelliklerini ortaya koyan çalışmalar, davranışsal finansın konusu olan rasyonel olmayan insanın etik homo İslamicus ile ilgisini konu alan çalışmalar ve etik veya İslami yatırımların performanslarını ölçen çalışmalar olarak sıralamak mümkündür. Aynı zamanda genel düşünce İslami finans'ın bir etik yatırım türü olduğudur.

	YAZAR	ÇALIŞMA KONUSU
1	De Courcelles, Dominique, 2010	Çalışmada, İslami finansın küresel ölçekte sermaye akışlarının etik olarak yeniden düzenlenmesine ve böylece dünyadaki adalet ve barış koşullarının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabileceği anlatılmıştır.
2	Boatright, John R., 2018	Finansta etiğin, finansal faaliyetlerde uygulanan ahlaki normlardan oluştuğu, finansmanın ahlaki normlara göre yürütülmesi, yalnızca finansal faaliyetin kişisel, ekonomik, politik ve sosyal alanlarda oynadığı kritik rol nedeniyle değil, aynı zamanda insanları teşvik edebilecek büyük finansal kazanç fırsatları nedeniyle de büyük önem taşıdığı anlatılmaktadır.

3	Iqbal, Zamir ; Mirakhor, Abbas, 2017	Yazara göre, etik, İslam'ın temel ilkelerine gömülüdür ve öngörülen her kuralın, temel değerlere ve erdemlere bağlılığını yansıtan açık veya örtük etik boyutları vardır. Yasal kuralların ve amaçlarının (makasid) geliştirilmesinin altında yatan felsefi temel, İslam'ın özüne dayanır. Bu, bir bütün olarak toplumun genel refahını sağlamak amacıyla ahlaksız ve zararsız faaliyetlerin oluşturduğu çerçeveyi tanımlar. Kurallar tarafından tanımlanan çevre, ötesinde etiğin tehlikeye atılacağı sınır haline gelir. Kurallara uygun olduğu sürece, herhangi bir etik olmayan davranış sorunu ortaya çıkmaz.
4	Fang, Eddy S.; Foucart, Renaud, 2014	Bu makale Batılı profesyonel bankacıların İslami finans algılarını araştırmaktadır. Finansal değerlerin Batı'daki etik uygulamalarla artan ilişkisini teyit edilmekte, İslami finans fikirlerinin uluslararası piyasalara yayılmasında etik yapısının boyutu araştırılmaktadır.
5	Hamza, Hichem ; Guermazi-Bouassida, Sana, 2013	Yazar, subprime bankacılık ve finansal krizlerinin, geleneksel finans ve bankacılık sisteminin karmaşıklığını ve kırılganlığını ortaya çıkardığını anlatmakta, etik ve ahlaki sorunların ekonomik birimlerin finansman sistemiyle bağlantılı eksiklikleri ortaya konmaktadır. Geleneksel sistemde, kaldırılabilir alım satım, açığa satış ve spekülasyon yoluyla kar maksimizasyonu, finans ve bankacılık faaliyetlerinde etik bir bozulmaya yol açmıştır. Açgözlülük, yolsuzluk ve bilgi asimetrisi gibi uygunsuz ve etik olmayan uygulamalar, finansal kurumların ve piyasa katılımcılarının davranışlarını karakterize ettiği ileri sürülmüştür.
6	Gündoğdu, Aysel, 2018	Bankacılık sisteminin temelini güven ve itibar oluşturmaktadır. Bazı görüşlere göre bankacılık ve etik kavramlarının birlikte anılması bile anlamsızdır. Çünkü etik değerler, yükselen risk ve kar iştahı ile örtüşmez. Literatürde bu husus, son zamanlarda sıklıkla tartışılmaktadır. Özellikle küresel finans krizinden sonra artan rekabet ortamında etik ilkeleri ihlal eden geleneksel bankalar nedeni ile etik bankacılığın önemi artmıştır.
7	Ramadani, Veland ; Dana, Léo Paul ; Gërguri-Rashiti, Shqipe ; Ratten, Vanessa, 2016	Etik ve sosyal sorumluluğun, şirketlerin ve finans kurumlarının başarılı bir şekilde çalışması için giderek daha önemli hale geldiği anlatılmaktadır. Etik ve sosyal sorumluluk anlayışıyla sosyal çevreye saygı organizasyonun genel amaç ve hedeflerine ve ilgili grupların amaçları / hedefleri için gereklidir. Hedeflerin gerçekleştirilmesi kuruluşların sürdürülebilir kalkınmasında şeffaf ve etik davranışları ile sağlanır ve kuruluşa entegre uluslararası etik standartlarına uygun olarak paydaşların beklentilerini dikkate alır.

8	Djabali, Yasmina, 2013	İslami finans, özellikle faizin yasaklanması ve hatta kar ve zararların paylaşılmasıyla sonuçlanan belirli etik ilkelere tabi olması nedeniyle Batı bankacılık ve finans sistemine iyi bir alternatif oluşturmaktadır. Fakat pek çok insan maalesef İslami finansmanı basın ve medyada altı çizilen birkaç aşırı güncel olayla ilişkilendirmektedir. Bu nedenle toplumda finansal sistemin dini çağrışımının isteksizliğe yol açtığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.
9	Altınırnak Gökbel, Serpil, 2007	Finansal piyasalar istenildiği şekilde etiğe uygun hale gelebileceği ileri sürülmektedir. Firma paydaşlarıyla ilişkilerde etik olmayan kararların bir tehdit olarak algılanması risk olarak kabul edilirse etiğe uyum uzun dönemde bir strateji haline gelir. Etik bir yönetim etik olmayan davranış cesaretini kırar ve etik olmayı ödüllendirir.
10	Nienhaus, Volker, 2013	Yazara göre, İslami finans dini bir dünya görüşüne dayanır ve bu nedenle genellikle kendi başına "etik finans" olarak kabul edilir. İslami bankacılığın savunucuları, bu nedenle verimlilik, adalet ve istikrar açısından geleneksel finansmanın üstün olduğunu iddia etmektedirler. İslami finans endüstrisi, daha etik bankacılık ve sosyal açıdan sorumlu yatırım için halkın artan talebine ve bazı düzenleyicilerin daha gerçek Şeriat temelli finansal yeniliklerle ilgili olarak artan ilgilerine, açık bir etik profil ve reel ekonomiyle tutarlı bir bağlantı kurmaktadır.
11	Kaymak, Ozan ; Çerikçioğlu, Görkem, 2017	Türkiye’de sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk uygulamaları bakımından önemli faaliyetleri olan şirketler ile daha az sürdürülebilir ve sosyal sorumluluk taşıyan şirketlerin 5 yıllık ortalama özkaynak karlılığı, aktif karlılığı ve yatırım karlılığı verilerinden yola çıkarak bir karşılaştırma yapılması hedeflenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik faaliyetlerinden dolayı beğenilen şirketlerin, seçilen diğer şirketlere göre aktif karlılığı (ROI) oranları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.
12	Crifo, Patricia ; Mottis, Nicolas, 2016	Bu araştırmanın amacı, Fransız SRI pazarını değerlendirmek ve bu konuyu ulusal bağlamda incelemektir. Finansal analistlerin varlık yönetiminde rollerinin Fransa’da artarak devreye girdiği ifade edilmekte, SRI uzmanlarına giderek daha sık danışıldığı anlatılmaktadır. Fransız finans piyasalarında şirketleri için sürdürülebilirlik danışmanlığı veren firmalarda artış bulunmaktadır.

13	Kabaş, Tolga, 2020	Yazar, modern sanayi toplumlarının ihtiyacı olan orta sınıfların yetiştirilmesi için sosyal ahlakın önemli bir rolü bulunduğunu ve sosyal ahlakın gelişmesi için dini metinlerin yorumlanması ve günümüz koşullarına uyarlanması gerektiğini ifade etmektedir. Dini metinlerin insanlardan nasıl yaşamaları istediğinin anlaşılması ve yorumlanmasıyla ideal bir ekonomik sisteme ulaşılmasının mümkün olacağı gelişme perspektifine dayalı olarak yorumlanmalıdır. Bu bağlamda çalışmada, ekonomi biliminin teolojik kaynaklardan ayrılması ve sosyal ahlakın ortaya çıkışı kısaca anlatılmaktadır.
14	Çekici, İbrahim, 2009	Novethic gibi aktörlerin veya derecelendirme kuruluşlarının (Moody's, Standard ve Poor's) şeffaf bilgilerin yayılmasında önemli rol oynamaktadırlar. Etik kriterlere uymanın finans üzerinde sürdürülebilir sonuçları bulunduğu ifade edilmektedir.
15	Mannan, M. A., 2016	Yazar, İslami finans yöntemlerinin, ekonomik, sosyal ve etik tercihlerinin operasyonel düzeylerde açığa çıkarıldığı bir içsel bağlılık içinde yeniden tasarlanması gerektiğini iddia etmektedir. Böylece İslami üretim ve tüketim fonksiyonlarının yeniden formüle edilmesi sağlanabilecektir. Ayrıca, fakirler için yeni bir faizsiz mikro kredi stratejisi olarak World Social Bank 'ın kurulması için küresel boyutta para vakfı fonunun oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda para vakfı sertifikası, İslami bankacılık ve finansmanın sosyal, etik ve ahlaki boyutlarının açık bir tezahürüdür.
16	Akyıldız, Hüseyin, 2008	Ne "homo economicus" ne de alternatif olarak sunulan rasyonel davranış modelleri insan davranışını tanımlayamamaktadır. Çünkü insan ekonomik varlıktan ziyade psikolojik varlıktır. Bu nedenle de davranışın belirli bir formülasyon içinde ifade edilmesi mümkün değildir. Homo islamicus, etik kaideler çerçevesinde davranan, davranışsal finansın öznesi olmaya daha yakın psikolojik bir varlıktır.
17	Yenice, Ali Can, 2020	Bu çalışmada modern İslam iktisadi düşünürlerinin insana yönelik yaklaşımları bilgi, rasyonalite, objektivite, fayda/kâr gibi dört kavram üzerinden değerlendirilmektedir. Bu kavramlar ana akım ile İslam iktisadındaki insan tasavvurlarının farklılıklarını göstermesi açısından zengin bir içerik sunmaktadır. Çalışmada modern İslam iktisadi düşünürlerinin insan tasavvuruna yönelik düşüncelerine yer verildikten sonra belirlenen kavramlar çerçevesinden karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmaktadır.

18	Rudnyckyj, Daromir, 2011	Bu makale, İslam'ı kapitalizmle uyumlu hale getirme çabalarının bazı özelliklerini incelemektedir. Konvansiyonel finansın ve daha genel olarak neoliberalizmin özelliği olan ekonomik rasyonalitenin uzantısında, varsa, hangi sınırların var olduğunu sorar. Bunu yaparken, homo economicus ve homo Islamicus arasındaki bir karşıtlığın hem geleneksel hem de İslami finansla ilgili olduğu için ekonomik rasyonalitenin genişletilmesi sorununa farklı yaklaşımlara dikkat çekmesi açısından yararlı olduğu ileri sürülmüştür.
19	Yazıcı, Mehmet, 2017	Bu çalışmada global krizin başlamasından bugüne artan regülasyon uygulamalarına rağmen ulusal ve uluslararası alanda bankacılık kesiminde karşılaşılan suç ve etik dışı davranışların analizi, bankaların belirli dönemlerde artan etik davranmama eğilimlerinin ve bunun ardındaki nedenlerin araştırılması amaçlanmaktadır.
20	Altun, Fatma, 2019	Sürdürülebilirliğin ekonomik, sosyal ve çevresel alanlarda ortaya koyduğu temel hedefler olan toplumsal eşitlik, adaletli gelir dağılımı, kaynakların geri dönülemez şekilde tüketilmesinin engellenmesi, çevrenin ve tüm canlıların korunması gibi hedeflerin İslami finansal uygulamaların da dayanağı olan İslami prensiplerle örtüştüğü ancak İslami finansal kurumların söz konusu prensipleri uygulamaya geçirme noktasında kaydettikleri ilerlemelerin oldukça sınırlı kaldığı görüldüğü anlatılmaktadır.
21	Naughton, Shahnaz ; Naughton, Tony, 2000	Bu yazıda, işlem gören enstrümanlar ve hisse senedi piyasalarının yapısı ve uygulamaları İslami bir bakış açısıyla incelenmiştir. İslam'da spekülasyon kabul edilemez ve spekülatif ticareti kontrol etmek için önlemler alınması gerekir. Ek olarak, açığa satış ve marj ticareti ciddi şekilde sınırlandırılmıştır. Hisse senedi endeksi ve hisse senedi vadeli işlemlerinin ve opsiyonlarının kullanımının da İslami bir piyasada kabul edilmesi olası değildir.
22	Martin, Virginie, 2012	Bu makale, klasik Batı finansmanını daha etik hale getirmeye nasıl yardımcı olabileceğini görmeye çalışmak için İslami finansın ilkelerini sunmayı amaçlamaktadır. İlkeleri sündükten sonra yazar, kapitalizme ne ölçüde olumlu unsurlar getirebileceklerini göstermekte, aynı zamanda finansın bu anlamının sınırlarını da vurgulamaktadır. Helal finans, finansal dinamiklere önemli bir etik boyut getirmeyi kesinlikle mümkün kılıyorsa, özellikle cinsiyet eşitliği, kadınlar veya iş dünyasına müdahale açısından kusurlardan ve sınırlamalardan arınmış değildir. Bu makale aynı zamanda Fransa'nın kapılarını bu tür finansmana açma konusundaki isteksizliğini de hatırlatmaktadır.

23	Jeanson, Pierre, 2019	Spekülasyon", "balon", "subprime", "borsa çöküşü" finans söz konusu olduğunda düşünebileceğimiz kavramlardır. Yalnızca en zenginlere fayda sağlar ve en fakirleri açlığa ve işsizliğe sürükler. 2008 krizi, kurlsız finansmanın reel ekonomiden kopuk olarak bize nereye gidebileceğini göstermesi sonrasında etik finanstan bahsedebilmeye başladığı, iş dünyasında etik ve finans arasında sıkı bağlantı kurulduğu anlatılmaktadır.
24	Ghoul, Wafica ; Karam, Paul, 2007	Yazarlar, hem inanç temelli fonlar veya Ahlaki Sorumluluk Sahibi Yatırım (MRI) fonları olarak sınıflandırılan Hristiyan fonları, İslami fonların hem de Sosyal Sorumluluk Sahibi Yatırım (SRI) fonlarının ilgili kategorisi arasındaki örtüşmenin kapsamını araştırmaktadır.
25	Hussein, Khaled A, 2004	Bu makale, etik yatırımın, taranmamış ölçütlerine kıyasla daha düşük performansa sahip olduğu hipotezini incelemektedir. FTSE Küresel İslami Endeksi'nde hisse satın alan yatırımcıların kazandıkları getirilerin endeks emsallerinden (FTSE Tüm Dünya Endeksi) önemli ölçüde farklı olup olmadığını deneysel olarak test edilmektedir. Genel olarak bulgular, etik tarama uygulamasının FTSE Küresel İslami Endeks performansı üzerinde olumsuz bir etkisi olmadığını göstermektedir.
26	Hayat, Usman ; Malik, Adeel, 2014	İslam'ın uluslararası haber medyasında aldığı imajının ve sektörün kapsayıcı doğasının ardından, İslami finans pratiğinde "etik finans" gibi başka bir isimle pazarlanıp pazarlanmayacağı tartışılmaya devam edilmesine rağmen İslami finansın etik finans ile örtüşen birçok unsurunun olduğunun altı çizilmektedir.
27	Ahmed, Habib, 2003	Yazar'a göre, İslam ekonomisinin öncüleri, İslami değerlere ve ilkelere dayalı bir ekonominin, sadece Müslümanların değil, genel olarak insanlığın ihtiyaçlarına hizmet eden ahlaki bir ekonomik sistem üreteceğini iddia etmektedirler. Kısa tarihinde İslami finans endüstrisinin büyümesi etkileyici olsa da İslami finansın Şeriatın sosyal ve etik hedeflerini yerine getirmekte başarısız olduğuna dair genel bir his olduğu anlatılmaktadır.
28	El-Karanshawy, Dr. Hatem A. ; Omar, Dr. Azmi ; Khan, Dr. Tariqullah, ; Ali, Dr. Salman Syed ; Izhar, Dr. Hylmun ; Tariq, Wijdan ; Ginena, Karim ; Quradaghi, Bahnaz Al, 2015	Genelde ticari faaliyetlerin ve özelde finansal hizmetlerin amacının tüketici için değer yaratmak olduğu gerekçesiyle finansal hizmetler sektöründe etik önemi giderek artmaktadır. Ayrıca, iş ve finans sektörlerindeki etik ortam, uzun vadede değerini en üst düzeye çıkarmak için hayati bir destek sağlar. Etik, finansal hizmetler sektöründe daha büyük bir rol oynasaydı, son küresel mali kriz olmamıştı. Bu makale tutarlılıkları veya varsa tutarsızlıkları araştırmaya ve Malezya'daki İslami iş ahlakı normları ile İslami bankaların uygulamaları arasındaki ilişkiyi incelemeye çalışmıştır.

Etik Finans

Finansın, geniş anlamda parasal kaynakların yaratılması, tahsisi, değişimi ve yönetimi olarak tanımladığımız ana hatlarını; bireylerin özel hayatlarını sürdürmek için biriktirdikleri, yatırım yaptıkları ve borç- alacak ilişkisine girdikleri kişisel finans, ticari kuruluşların menkul kıymet ihracı yoluyla sermaye artırdığı ve bunu en verimli kullanımlarına tahsis ettiği kurumsal finansman ve hükümetin vergilendirme ve borçlanma yoluyla gelir yarattığı ve vatandaşlarına hizmet sağlamak için harcadığı kamu maliyesi alanları olarak tasnif edebiliriz. Ek olarak, finans, finans adı verilen akademik konuyu da içerir (Boatright, 2018, s. 2). Bu faaliyetlere, menkul kıymetler ve emtia borsaları, ticari ve yatırım bankaları, sigorta şirketleri, emeklilik fonları ve benzerleri gibi çeşitli mali piyasalar ve mali kurumlar tarafından kolaylaştırılarak aracılık edilir.

Etik ve finans arasındaki bağlantı filozofların, ekonomistlerin, finansörlerin, sosyologların ve teologların ilgisini çekmiştir ve hâlâ çekmeye devam etmektedir. Tarih, ekonomi ve finansın uzun zaman önce “etik” ile ilişkilendirildiğini ve finans ve etiğin tarihsel ilişkisinin antik çağlardan başladığını göstermektedir. Antik çağ, finansal faaliyetlerde aşırı ahlâki bir çerçevenin ve sınırların olduğu bir dönemdir (Khamlichi, 2012, s. 1). Yunan filozofları finansal konularda etik olmayan uygulamaları hep kınamışlardır. Aristoteles, “Nikomakhos’a Etik” adlı eserinde tefeciliği etik bulmamış bencil ve onursuz bir davranış olarak görmüştür. Lüksü onaylamış fakat israfi ve faizi kınamıştır. Atinalı devlet adamı olan Solon ise o dönemde bir ekonomik ve sosyal krize neden olan her türlü borç köleliğini yani borçlunun, borçlu olduğu kişiye ödeme yapmadığı zaman onun kölesi olduğunu belirten yasayı ve çiftçi borçlarının ve şahsi hürriyetin ipotek için kısıtlanmasını kaldırmıştır (Guéranger, 2009, s. 7).

İnsanlık tarihi, toplumların ve mekânların değişmesine rağmen değerlerin değişmediğine şahitlik eder. Bu durum, değerlerin ya da ahlâk ilkelerinin aynı kaynaktan geldiğine işaret eder. İlahi dinlerin kutsal kitapları bu açıdan incelendiğinde ahlâki esaslarda hemen hiçbir değişikliğin olmadığı görülür. Bu çerçevede doğru sözlü olmak, adaletli davranmak, iyilik yapmak, cana kıymamak, faizden kaçınmak, kul hakkı yememek gibi hususların insanlığın üzerinde ittifak ettiği ortak değerlerden olduğu anlaşılmaktadır (Bulut, 2015, s. 65). Semavi ve beşerî dinler olarak dünya nüfusunun %85’ini temsil eden Hinduizm, Budizm, Konfüçyanizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm dini, inanç ve ibadet sistemlerinin yanında ahlâki sistem üzerine bina edilmiştir. Örneğin, dini metinler araştırıldığında diğergamlıkla ilgili benzer ifadeler göze çarpmıştır. Hinduizm “Bir kişi kendisini incitecek şeyi kesinlikle diğerine yapmasın. Bu Dharma’nın kuralıdır” der. Gandhi, bütün dinler aynı okyanusa akan ırmaklar, hatta aynı ağacın dalları benzetmesini yapar (Karataş, 2018, s. 293). Beşerî hayatın bir parçası olan alış-veriş, ticaret gibi konulara da bu inanç sistemlerinde değinilen ahlâk kuralları çerçeve oluşturmuştur.

Etik finansman modeli olarak İslami finans, özellikle son elli yılda giderek artan bir şekilde akademik çalışmaların konusu olmuştur. Mevduci’nin bir ekonomik model olarak ele alıp ortaya koyduğu çalışmasının ardından Sadr’ın İslam ekonomisinin bir doktrin olduğunu savunmasıyla gelişen literatür, günümüzde Batı dünyasından birçok gayrimüslim akademisyenin de ilgi sahasına girmektedir. İslam alimlerinden fikir adamı Âyetullah el-Uzmâ Seyyid Muhammed Bâkır es-Sadr (1935-1980) ekonomiyi adalet ve ahlâk ile temellendiren ve bu konularda ilk teorik çalışmayı yapanlardan birisidir. Sadr’a göre ahlâklı olmak önemlidir. Sadr, faiz haksız ve gayri ahlâkidir diyerek finans teorisine de bu gözle bakar ve faiz yasağını merkeze koyar. İslam ekonomisini "ahlâki ve gerçekçi" olarak tanımlar. Bencillik, inkâr edilemez bir insani niteliktir. Dolayısıyla, ahlâki davranış biçimi geliştirilmeli ve teşvik edilmelidir (Wilson, 1998).

Finans etiği genel olarak finansal faaliyete uygulanan ahlâki normlardan oluşur (Boatright, 2018, s. 2) ve finans etiğinin konusu finansal piyasalar, finansal yönetim, finans teorisi ve finansal

hizmetler olarak dört kısma ayrılabilir. Finansmanın ahlâki normlara göre yürütülmesi, yalnızca finansal faaliyetin kişisel, ekonomik, politik ve sosyal alanlarda oynadığı kritik rol nedeniyle değil, aynı zamanda insanları teşvik edebilecek büyük finansal kazanç fırsatları nedeniyle de büyük önem taşımaktadır (Boatright, 2018, s. 3). Finans etiği akademik çalışması nispeten yeni olsa da bu konuların ve normların incelenmesi, finansal piyasaların ve kurumların düzenlemelerinin çoğunun temelini oluşturduğu için uzun süredir devam etmektedir. İkel finansal faaliyetlerin başlangıcından itibaren insanlar, piyasalarda neyin adil olduğu ve bu piyasalardaki katılımcıların hakları ve görevleri hakkında sorular sormuşlardır. Finans kurumlarının boyutları ve önemi arttıkça, faaliyetleriyle ilgili adalet, haklar ve görevler hakkında etik kaygılar ortaya çıkmıştır. Finansa etik olmadığına dair popüler alaycı görüşe rağmen, finansın etik ilkelerden arı olamayacağı açıktır. Adaletin teminatı olan temel haklara ve görevlere uyulmadan, hiç kimse bir piyasada takas yapamaz veya varlıklarını finansal kuruluşlara kanalize edemez. Dolayısıyla, akademik bir çalışma alanı olarak finans etiği görece yeni olsa bile, finanstaki etik konuların dikkate alınması uzun ve zengin bir tarihe sahiptir (Boatright, 2018, s. 3). “Finans etiği” ya da “etik finans” dan bahsetmek, insanın hizmetindeki bir finansın hayalini kurmak değil, iyi düzenlenmiş bir finans sisteminin hayalidir (Pellerin ve Casimiro, 2009, s. 17).

Finansa etik olmayan uygulama ve davranışların nedenlerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz;

Kaynakların adaletsiz tahsisi; Etik finansman, finansal sisteme düzen getirmeyi amaçlayan tüm girişimleri kapsar dolayısıyla finansın en önemli işlevi olan kaynakların en başarılı projelere kanalize edilmesi için en iyi şekilde organize edilmesini ve iyi düzenlenmesini gerektirir. Piyasadaki çeşitli oyuncuların faaliyetlerini çerçeveleyebilecek bir organizasyon biçimi sağlar ve yatırımcıların finansal kararlarını yatırım kararlarına entegre etmeye teşvik eder. (Pellerin ve Casimiro, 2009, s. 17). Yaratılan kaynakların adil tahsisi, yine elde edilen kârın adil paylaşımı ve sürdürülebilir kılınması, yeni kaynaklar ortaya çıkaracak projeler için kaynak sağlamak hedefi olan finansın ahlâki bir boyutu olduğunu göstermektedir. Finansal piyasaların düzgün işlemesi, bu pazardaki araçlar ve paydaşlar tarafından etik davranışların benimsenmesine bağlıdır (Khamlichi, 2012, s. 10). Finansal sistemlerin gelişimine paralel daha sık ve karmaşık yaşamaya başladığımız finansal krizlerin temelinde de kredi hacminin aşırı miktarda büyümesi ve bunun adaletsiz biçimde dağılımı yatmaktadır (Chapra, 2018, s. 5).

Kâr maksimizasyonu ; Çok çeşitli ülkelerden birçok düşünce okulu, kârı maksimize etme anlayışı ile sürdürülen bir ekonomik hayatın değerlere saygıyı ihmal etmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu vizyon, son yıllarda etik finans ve sosyal olarak sorumlu ekonomi kavramlarına önem kazandırmıştır (Guéranger, 2009, s. 14). Firmaların finansal amacı yakın tarihe kadar kâr maksimizasyonu olmuştur. Ancak yaşanan gelişmeler firmaların finansal amaçlarının sorgulanmasına neden olmuş, kâr maksimizasyonunun rasyonel olmayan kararların alınmasında etkili olduğu görülmüştür. Günümüzde firmalar, işletmelerin cari değerini maksimum yapma nihai amacını benimsemektedirler. Bazı bilim adamlarının ise paydaşların korunmasının firmaların nihai amacı olması gerektiği konusunda görüşleri vardır. Finans etiği konusu tartışılırken firmaların kârı maksimize etme amacı ve hissedarlarının servetlerini maksimize etme amacı ve paydaşların korunması amacının etik açıdan kıyaslanması gerekli görülmüştür. Konvansiyonel sistem, açığa satış ve spekülasyon, kaldıraçlı finansal işlemler, menkul kıymetleştirme ve krediler eliyle artan borçlanma gibi yollarla bankacılık faaliyetlerinde ve daha geniş çerçevede finans dünyasında etik bozulmaya yol açmış ve açmaya devam etmektedir (Altınırnak Gökbel, 2007, s. 160).

İstikrarsızlık ve güven kaybı; Genişleme ve kriz dönemlerinin sürekli yaşandığı finans dünyasında kullanılan tekniklerin karmaşıklığı, para ve veri akışlarının önemi ve mevcut

kuruluşların ve aktörlerin çokluğu, kaynaklar ve projeler arasındaki akışın etik sürdürülmesini gerekli kılmaktadır (Pellerin ve Casimiro, 2009, s. 18). Genişleme dönemlerinde ekonomik durum genelde olumludur ve aktörler, kâr elde etmeye izin veren istikrarlı bir çerçeve içinde faaliyetlerini yürütürler. Zaman zaman ise iş dünyası, olumsuz ekonomik koşullar, güçlü istikrarsızlık ve güven kaybıyla karakterize kriz dönemleri yaşar ve doğal olarak “ahlâk dışı” spekülasyonlara elverişli hale gelir (Khamlichi, 2012, s. 1). Kriz koşulları altında, bazı finansal aktörler finansal zorluk ve adaletsizliğe yol açan ve aracılık rolünün yerine getirilmesini engelleyen şeyin "etik" eksikliği ve "etik olmayan" uygulamaların egemenliği olduğunu ileri sürmektedirler.

Açgözlülük, yolsuzluk ve bilgi asimetrisi, 2008 yılında ABD ‘nde görülen ve bütün dünyada etkisini gösteren ve hala süregelen Mortgage krizi geleneksel finans ve bankacılık sisteminin karmaşıklığını ve kırılabilirliğini yeniden ortaya çıkarmıştır. 1980’ler de Wall Street’in önemli yatırım bankalarından ve ABD’nin en büyük 5. yatırım bankası olan Drexel Burnham Lambert’in skandalları ve yolsuzlukları, 2000’li yılların başında ABD finans piyasalarında Enron, Worldcom ve bunları denetleyen Arthur Anderson gibi uluslararası işletmelerin bilgi asimetrisine sebep olan muhasebe yolsuzlukları, 2003 yılında Mortgage-Finans devi Freddie Mac’in 5 milyar dolarlık kazancını yanlış beyanda bulunarak yaptığı şirket yolsuzlukları, 2008 krizinin de en büyük etkenlerinden biri olarak gösterilen Lehman Brothers Skandalı finans tarihinin en büyük açgözlülük, bilgi asimetrisi ile yolsuzluk örnekleridir. Kendisiyle birlikte tüm Amerikan ekonomisini de iflasa götüren Lehman Brothers tarihin en büyük iflasını yaşamıştır (Gülmen, 2018). Yaşanan büyük yolsuzluklarda etik ve ahlâki sorunların yanı sıra ekonomik birimlerin finansman sistemiyle bağlantılı eksiklikleri de gözlemlenmiştir. Açgözlülük, yolsuzluk ve bilgi asimetrisi gibi etik olmayan uygulamalar, finansal kurumların ve piyasa katılımcılarının davranışlarını karakterize etmiştir ve etmektedir. Sermaye piyasasında gözlemlenen başarısızlıklar ve çarpıklıklar, reel yatırım operasyonlarına karşı spekülatif hareketleri artırmış, disiplinsizlik, şeffaflık ve finansal aracılık rolünde etik eksiklik ve bilgi asimetrisi sorunu finans dünyasını kaplamıştır (Hamza ve Guermazi-Bouassida, 2013, s. 161).

Bu yaşananlar, yıllar boyunca geliştirilen bireylerin rasyonel davrandıkları ve karar alma süreçlerinde mevcut tüm bilgileri dikkate aldıkları esasına dayanan ekonomi ve finans teorilerinin birçok durumda piyasaya uymadığını ortaya çıkarmıştır. Bu noktada davranışsal finans gelişerek boşluğu doldurmuş ve insanların rasyonel değil “normal” kabul edilmesi gerektiğini, yatırımcıların, yatırım kararlarını alırken risk ve getiri dışında başka değişkenleri de dikkate aldıklarını ve alınan kararların, faydayı maksimize eden değil, en iyi ihtimalle karar alıcının tatmin olduğu kararlar olduğu varsayımlarını geliştirmiştir (Yörükoğlu, 2007, s. 1). 1980’li yıllardan itibaren başlayan finansal serbestleşme ve finansal piyasalarda deregülasyon, finansal piyasalarda küresel ölçekte de volatilitiyi arttırmıştır. Giderek bütünleşen finansal piyasalardaki bu volatilitenin yarattığı krizler bireysel veya kurumsal yatırımcıların neden kötü kararlar aldıklarının sorgulanmasına yol açmıştır. Bu kararların altında yatan sorunlar duygular, önyargılar, psikolojik tahliller, bilişsel hatalar gibi geleneksel finasta çokça sözkonusu olmayan davranışsal finans unsurlarıdır (Bayar ve Kılıç, 2012, s. 177).

18. ve 19. yüzyıllarda ‘Homo economicus’ iktisadi denklemlerin oluşturulması amacıyla temel insan modeli olarak ortaya konulmuştur (Yörükoğlu, 2007, s. 1). Küreselleşmeyle yaygınlaşan neoliberal anlayışa uygun olan insan tipi Homo-economicustur (Cantekin, 2015, s. 43). Homo economicus, sınırsız ihtiyaçlarının sınırlı kaynaklarla yoğun rekabet ortamı içinde karşılayan, fayda maksimizasyonunu amaçlayan ve bu doğrultuda rasyonel karar vermek durumunda olan bencil bir bireydir (Güngör, 2009, s. 217). Aynı zamanda farklı iktisadi konularda bilgisi olan, ticari süreçlere hakim, piyasaları takip eden, aza kanaat etmeyip çoğu isteyen, tercihlerinde akıl

ve mantığıyla davranan ve çelişmeyen kişidir (Kartal, 2016, s. 307). Bu tip birey, kararlarını fayda ve maliyet düzleminde analiz eden, mutluluğunu materyalist dünyada arayan, kendi çıkarlarının önemseyen, mal düşkünü bireydir (Cünedioğlu, 2010). İslam ekonomisi etik ve ahlâki değerler üzerine bina edilmiş bir disiplindir. Bireysel çıkarlar toplumun kolektif çıkarlarından daha çok önemli değildir. Bu nedenle İslam'ın kolektif sosyal ve dini normları Müslüman bireyin iktisadi davranışına rehberlik eder. Homo-islamicus, homo-economicus ile karşılaştırıldığında etik ve ahlâki değerleri önemseyen, kendisi kadar içinde bulunduğu toplumun diğer fertlerinin de ihtiyaçlarını önemseyen örnek birey olmaktadır (Cünedioğlu, 2010).

Dünya’da Etik Finans Uygulamaları

Yatırımların performansı finansal açıdan bu yatırımları değerlendirmekle ölçülebilir. Etik yatırımcı ise, yatırım tercihlerini yatırımının sosyal ve çevresel etkileri yoluyla kendini gösteren finansal olmayan performansa, başka bir deyişle, "etik sermayesi" ve "etik katma değer" de bakar. Etik kriterlere verilen ağırlıklara göre bağlılığını gösterir. Bu vizyona göre yatırımcı, kendi etik ilkelerine uygun olarak yatırım yapmak için fedakarlık yapmayı kabul edebilir (Khamlichi, 2012, s. 3). Etik temelli yatırım, etik ve sosyal değerleri kriter olarak portföy seçimi ve yönetimi olarak tanımlanabilir. Etik yatırımı, yatırım portföylerini seçmek ve yönetmek için etik ve sosyal kriterleri gözetmek, etik fonları ise finansal olmayan nedenlerle portföylerinden bir veya daha fazla şirket grubunu filtreleyip dışlama olarak tanımlar. Etik yatırım, potansiyel yatırımın özelliklerini beklenen riskler ve getiri ile birlikte dikkate alır (Hussein, 2004, s. 23). Etik yatırım savunucuları, potansiyel yatırım fırsatlarının hem finansal hem de etik kriterlerle taranmasının olumlu sosyal ve ekonomik katkılar sağladığını iddia etmektedir. Etik yatırımcılar, potansiyel yatırımları tarayarak, seçtikleri yatırımların kişisel değerleriyle tutarlı olmasını gözetir, tepkisiz firmalara sosyal ve etik kaygıları göz ardı etmemeleri için baskı yapar (Hussein, 2004, s. 23).

İşletmelerin etik ve sosyal değerleri, sahip oldukları finansal varlıkları, hisse senedi fiyatları ve getirileri, yatırımcı taleplerini etkilemektedir. İşletme ile ilgili etik içeren bir haberin, işletmenin değerini olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir. Sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarda etik sonuçları olan haberler de firmanın piyasa değerini artırmakta veya azaltmaktadır (Aktaş, Kayalıdere ve Karğın, 2013, s. 136).

Bu çerçevede de günümüz etik finans uygulamaları başlıca üç alanda kendini göstermektedir. Şimdi bunları sırasıyla açıklayalım.

Sürdürülebilir Kalkınma Yatırımları

Sanayi devrimiyle başlayan ve Dünya’ya egemen olan ekonomik düzenin son yüzyılın ikinci yarısında tabiatın olduğu gibi, insan hayatı ve toplumsal yapıya da büyük zararlar verdiği konuşulmaya başlanmıştır. Doğal kaynakların geri dönülemez şekilde tüketilmesine ve buna bağlı olarak ekolojik dengenin bozulması, kaynakların belirli ellerde toplanarak gelir dağılımındaki adaletsizliklerin artması ile bir yandan açlıkla ve hastalıklarla mücadele eden insanların sayısının artması diğer yandan servetin neredeyse yarısını elinde bulunduran ve lüks ve israf içerisinde yaşayan azınlık bir grubun oluşması sözünü ettiğimiz ekonomik sistemin sonucu oluşmuştur. Sürdürülebilirlik kavramı, bu düzenin getirdiği gerek çevresel gerekse toplumsal ve kurumsal bozulmaya tepki niteliğinde ortaya çıkmıştır. İlk olarak 1970’lerde temelleri atılan kavram bu alanda faaliyet gösteren uluslararası girişimlerin de katkısı ile gelişimini sürdürmüştü ve etki alanını genişletmiştir. Bu etkinin finansal işlemlerdeki yansımaları ise sürdürülebilir yatırımlar kavramını ortaya çıkarmıştır. Yatırım kararı verirken ekonomik, çevresel ve sosyal etkilerin dikkate alınması şeklinde tanımlanan sürdürülebilir yatırımlar 1970’lerden bu yana hızla büyümektedir. Yoksulluğu sonlandırmak, çevrenin ve tüm canlıların korunmasını ve tüm insanların barış ve

refah içinde yaşamasını sağlamak için ortaya çıkan bu sürdürülebilirlik çağrısı, yüzyıllardır İslam'ın dile getirdiği söylemlerle bu kadar örtüşüyorken, finansal boyutunun, kaynağını İslami prensiplerden alan, İslami finansal kurumlar tarafından yeterince karşılanamamış olması bu alanda ortaya çıkan önemli bir potansiyelin değerlendirilemediği anlamına da gelmektedir (Altun, 2019, s. 1).

Siyasi ve ekonomik dünyanın en önemli temel ilkeleri ve hedeflerinden olan sürdürülebilir kalkınma, yönetim gibi çevre ve insan sermayesinin de şirketlerin ekonomik büyümesinde içsel değil, dışsal faktörler olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınmanın amacı, kuşakların refahından ödün vermeden sermaye ve emek gibi geleneksel faktörleri ve teknik ilerleme, insan sermayesi, çevre, yönetim gibi yeni faktörleri kullanarak sürdürülebilir büyümeyi amaçlamaktadır (Guéranger, 2009, s. 14). Bunu gözeten işletmeler etik değerlere önem veren firmalar olarak ayrılmakta sürdürülebilir toplumsal ekonomik kalkınmanın motorunu oluşturmaktadırlar. Sürdürülebilir kalkınma kavramının finansal bir boyutu olan etik finans, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama düşüncesinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda konu uluslararası arenada tartışılır hale gelmiş, sürdürülebilir kalkınmanın esas ve amaçları belirlenmeye çalışılmıştır. 2015 yılının Eylül ayında Birleşmiş Milletler (BM) düzeyinde bir Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi gerçekleştirilmiştir. 193 ülke liderlerinin üzerinde uzlaştıkları Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi'nde (2030 Agenda for Sustainable Development), kabul edilen genel amaçlar aşağıdaki gibidir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020);

- Dünya üzerinde her türlü yoksulluğu bitirmek,
- Güvenli gıdaya erişimi sağlayarak, açlığı sona erdirmek ve herkesin iyi beslenmesini sağlamak. Sürdürülebilir tarımı desteklemek,
- Her yaşta bireyin sağlıklı yaşamasını ve hayat kalitesini güvence altına almak,
- Nitelikli eğitimi bütün bireyler için eşit koşullarda sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenim fırsatlarını teşvik etmek,
- Kadınlar ile kız çocuklarına yönelik negatif ayrımcılığı ortadan kaldırmak,
- Bütün bireyler için su ve su kaynaklarına erişimi sağlamak, atık su hizmetlerini ve sürdürülebilir su yönetimini güvence altına almak,
- Bütün bireyler için yenilebilir ve modern enerji kaynaklarına erişimi sağlamak ve güvence altına almak,
- Sürdürülebilir ekonomik büyümeyi kalıcı ve kapsayıcı hale getirerek tam ve üretken istihdamı desteklemek,
- İnsan onuruna yakışır ticari faaliyetleri desteklemek,
- Dayanıklı altyapılar tesis etmek, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi desteklemek,
- İnnovatif yatırımları desteklemek,
- Dünya üzerinde insanlar arasında eşitsizlikleri azaltmak, ülkeleri bu konuda yönlendirmek,
- Güvenli ve sürdürülebilir şehirler ve insan yerleşimleri kurmak,
- Üretim ve tüketim alışkanlıklarını bilinçli hale getirmek,
- İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acilen eyleme geçmek,
- Sürdürülebilir kalkınma için okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını korumak ve sürdürülebilir kullanmak,
- Karasal ekosistemleri korumak, iyileştirmek ve sürdürülebilir kullanımını desteklemek,

- Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl toplumlar tesis etmek, herkes için adalete erişimi sağlamak ve her düzeyde etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumlar oluşturmak,
- Uygulama araçlarını güçlendirmek ve sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığı tesis etmek şeklindedir.

Bu amaçlar doğrultusunda yapılan yatırımlar etik finans ilkelerini kapsayan yatırımlardır.

Sosyal Sorumlu Yatırımlar

Hem Hristiyan ve İslami temelli yatırımlar gibi inanç temelli yatırımlar hem de Ahlaki Sorumluluk Sahibi Yatırım (Morally Responsible Investment- MRI) ve Sosyal Sorumluluk Sahibi Yatırımların (Socially Responsible Investment -SRI) hedefleri ve bileşenleri arasında örtüşmeler vardır. İnanç temelli yatırımlar, ürünleri ve politikaları yatırımcının dini (genellikle ahlâki) inançlarıyla tutarlı olan şirketlere yatırım yaparken, Sosyal Sorumluluk Sahibi Yatırımlar sosyal değerlere dayalı olarak yatırım yaparlar (Ghoul ve Karam, 2007, s. 96).

Büyümeyi sürdürülebilir kılmak için ancak sosyal olarak sorumlu bir yatırım gerçekleştirmek, yani etik, çevre ve birey arasındaki dengeyi bulmaya izin veren bir ekonomik aktivite sağlanmalıdır. Sosyal sorumlu yatırımlar 1970'lerde finansal bir merak, şimdi ise küresel bir harekettir. Sosyal sorumlu yatırım küresel ısınmayı azaltmayı amaçladığında buna "yeşil finans" denmektedir. Örneğin, yeşil tahviller yenilenebilir enerjiler geliştiren şirketlere verilen kredilere karşılık gelmektedir (Jeanson, 2019, s. 101). Birleşmiş Milletler bununla ilgilenmeye başlamış ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nı (UNEP-FI) bir finans girişimi olarak devreye almıştır. Birçok çalışma çevresel, sosyal ve yönetim kriterlerinin yatırım analizine entegrasyonuna odaklanmıştır. Bu durum, 2006 yılında Birleşmiş Milletler himayesinde kabul edilen Sorumlu Yatırım İlkeleri'nin oluşturulmasına yol açmıştır (Guéranger, 2009, s. 14).

Sorumlu yatırım için altı ilke belirlenmiştir. Bildiriyi imzalayanlar aşağıdaki ilkeleri kabul eder (Kaymak ve Çerikçioğlu, 2017, s. 81):

- Yatırımların analizinde çevresel, sosyal ve yönetim kriterlerini dikkate almak,
- Çevresel, sosyal ve yönetim kriterleri ile ilgilenirken aktif bir hissedar olmak,
- Yatırımlarla ilgili kuruluşlar tarafından yayınlanan çevresel, sosyal ve yönetim kriterlerini hakkında bilgi sahibi olmak,
- Sosyal olarak sorumlu yatırım ilkelerinin finans endüstrisinde yaygınlaştırılmasını teşvik etmek,
- İlkelerin uygulanmasını artırmak,
- İlkelerin uygulanması hakkında rapor verebilmek.

Yayınlanan bu bildiride sosyal, kurumsal yönetim ve çevresel kriterlerin çerçevesi belirlenmiştir. Daha çok sosyal etki yatırımı olarak adlandırılan etik yatırımlar, topluma zararlı olduğu düşünülen (örneğin tütün, alkol veya çevreye zarar veren işletmeler) alanlara yatırım yapmamayı ifade eden negatif izleme ile çevresel, sosyal ve kurumsal yönetimle ilgili konularda iyi uygulamalara yer veren işletmelere veya projelere yatırım yapmayı ifade eden pozitif izleme yöntemlerini kullanılmaktadır (Kuzucu, 2018, s. 181).

Sosyal sorumlu yatırımları kullanarak oluşturulmuş endekslerden en iyi bilinen etik ve sosyal endeksler Domini 400 Sosyal endeksi (DSI), GIIS ve FTSE4Good endeksleridir.

Domini 400 Sosyal endeksi, en eski etik endekstir ve Mayıs 1990'da kurulmuştur. Çok sayıda geniş tabanlı sosyal kriterli filtrelemeden geçen 400 ABD şirketinin performansını izlemektedir.

Endeks, Standard&Poor500 Endeksinde yer alan yaklaşık 250 şirketten, S&P 500'de yer almayan ancak endüstriyel faaliyetleri itibarıyla dahil edilen yaklaşık 100 ek büyük şirketten ve özellikle güçlü sosyal faaliyetlere sahip yaklaşık 50 ek şirketten oluşmaktadır. Endeks her zaman 400 şirkette durur ve endekse başka bir şirketin çıkarılmasıyla birlikte yeni bir şirket eklenir (Hussein, 2004, s. 24). DSI, satışlarının yüzde ikisini veya daha fazlasını askeri silah sistemlerinden sağlayan şirketleri dışlamakla birlikte alkollü veya tütün ürünlerinin imalatından herhangi bir gelir elde eden veya kumar hizmetlerinin sağlanmasından herhangi bir gelir elde eden şirketleri portföyüne dahil etmemektedir. Aynı zamanda, nükleer santrallerde çıkar sahibi olan veya elektrik elde eden elektrik hizmeti kuruluşlarını da dışlamaktadır. Ayrıca DSI, şirketleri çevre, çeşitlilik, çalışan ilişkileri ve ürünleri çerçevesinde de değerlendirmeye tabi tutmaktadır (Hussein, 2004, s. 24).

FTSE4Good Index Series, Temmuz 2001'de piyasaya sürülmüş ve dünya çapında tanınan kurumsal sorumluluk standartlarını karşılayan şirketlerin performansını ölçmek ve bu şirketlere yatırımları kolaylaştırmak için tasarlanmıştır. FTSE4Good Index Serisine dahil olmaya hak kazanmak için, şirketlerin ya FTSE All Share Index (UK) ya da FTSE All-World Developed Index (Global) içinde olması gereklidir. Şirketler üç alanda kriter gereksinimlerini karşılamalıdır: çevresel sürdürülebilirliğe yönelik çalışma, paydaşlarla olumlu ilişkiler geliştirme ve evrensel insan haklarını sürdürme ve destekleme. Aşağıdaki sektörlerde ticari çıkarları olduğu belirlenen şirketler ise hariç tutulmuştur:

- Tütün ürünleri,
- Nükleer silah sistemlerinin parçalarını veya tamamını üreten şirketler,
- Bütün silah sistemlerini üreten şirketler,
- Nükleer santral sahipleri veya işletmecileri,
- Uranyum çıkarılması veya işlenmesiyle ilgili şirketler (Hussein, 2004, s. 25).

Calvert Endeksleri, toplu olarak, genel geniş pazar performanslarını karşılayan veya aşma potansiyeline sahip olabilecek güçlü sürdürülebilirlik profillerine sahip şirketleri içerir. Calvert ABD Büyük Kapasiteli Şirketler Sosyal Sorumluluk Endeksi (eski adı Calvert Sosyal Endeksi) bir dizi tescilli endeks hizmetlerini sunmaktadır (Calvert Indexes, 2021).

Calvert Social Index, Calvert Investments tarafından sosyal açıdan sorumlu veya etik olarak kabul edilen büyük şirketlerin bir referans noktası olarak oluşturulan bir borsa endeksidir. Calvert'in sosyal kriterleri kullanılarak Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en büyük halka açık şirketlerden yaklaşık 1000 tanesi arasından seçilen, piyasa değerine göre ağırlıklandırılmış 680 şirketten oluşmaktadır. Bu kriterler çevre, işyeri sorunları, ürün güvenliği, toplum ilişkileri, silah sözleşmeleri, uluslararası ilişkiler ve insan haklarıyla ilgilidir. Bu endeks, KLD Research & Analytics, Inc. tarafından tesis edilen Domini 400 Sosyal Endeksinin başarısının ardından oluşturulmuştur. Calvert endeksi, birçok sosyal sorumluluk yatırım fonu tarafından performanslarının bir ölçütü olarak kullanılmaktadır (Kaya, 2017, s. 55).

Natur-Aktien Index (NAI), dünyanın dört bir yanından seçilen, ülke ve sektörlerle yayılmış 30 hisse senedinden oluşan etik ve ekolojik odaklı bir hisse endeksidir. NAI'deki tüm hisse senetlerinin piyasa değeri yaklaşık 150 milyar dolardır. NAI, 1 Nisan 1997'de NAX adı altında Natur Media GmbH tarafından hayata geçirilmiştir. 2003 yılında hisse senedi sayısı 20'den 25'e, 2007'de 30'a çıkarılmıştır. NAI'nin geliştirilmesi, Hamburg'daki finansal hizmet sağlayıcı Securvita tarafından gerçekleştirilmiştir. Endeks, Stuttgart'taki Solactive AG tarafından MSCI yöntemiyle hesaplanmaktadır (Natur Aktien Index, 2021).

Yapılan değerlendirme sonrasında aşağıdaki faaliyetlere sahip olan şirketler endeksten dışlanır (Natur-Aktien-Index - Die NAI-Kriterien - Langfassung, 2020) :

- Nükleer enerji veya teknoloji üretmek ve/veya pazarlamak, Silah üretmek (ateşli silahlar, tanklar, mayınlar gibi) ve/veya pazarlamak, askeri kullanım için uzmanlaşmış teknik teçhizat üretmek ve pazarlamak veya bu faaliyetlerin cironun %5'inden fazlasını oluşturması,
- Kadınlara, sosyal veya etnik azınlıklara karşı ayrımcılık yapmak, işyerlerinde sendika faaliyetlerini önlemek ve/veya engellemek,
- Üretimin bir kısmını çocuk işçiliği veya zorla çalıştırma yoluyla yapmak veya bu yöntemlerle üretilen malları tedarikçilerden temin etmek,
- Tanınmış bir protesto hareketinin yabancı şirketlere ülkeden uzak durma çağrısı yaptığı bir ülkede faaliyet göstermek,
- Yasalar gerektirmedikçe (çevre koruma, kimyasal testler, ilaç) omurgalı hayvanlar üzerinde deneyler yapmak veya bunları desteklemek,
- Genetiği değiştirilmiş bitkileri, hayvan veya bakteri türlerini serbest bırakmak, ilgili tarım ürünlerini veya gıda üretimi için yardımcı malzemeleri işlemek, imal etmek veya ticaretini yapmak, pestisitler, fosil yakıtlar gibi çevreye veya sağlığa son derece zararlı üretim yöntemleri üretmek veya kullanmak,
- Ana faaliyet alanlarında çevre ve/veya sağlığa son derece zararlı faaliyetlerin reklamını yapmak, temel çevresel ve sağlıkla ilgili göstergeleri halk için şeffaf hale getirmeyenler (enerji kullanımı, su tüketimi, atık oluşumu, emisyonlar, kirletici ile ilgili kazalar ve hastalıklar, her durumda satış veya ürün miktarı başına) tekrar tekrar veya sürekli olarak geçerli yasal hükümleri ihlal edenler.

SECURVITA, şirketlerin NAI kriterlerine uyup uymadığını düzenli olarak kontrol etmekte, NAI endeksine hangi şirketlerin ekleneceğine veya çıkarılacağına karar vermektedir. NAI kriterleri yalnızca SECURVITA tarafından değiştirilmektedir.

ASPI (Advanced Sustainable Performance Indices) Eurozone endeksi, sürdürülebilir kalkınma kriterlerine göre en iyi performansa sahip euro bölgesinde borsada işlem gören 120 şirketten oluşur. Şirketler, Vigeo tarafından değerlendirilen ve derecelendirilen kurumsal sürdürülebilirlik performansları temelinde ASPI Eurozone'a dahil edilmek üzere seçilir.

Referans endeksi EURO STOXX'tir. Referans endeksine dahil olan tüm şirketler ASPI Eurozone'a dahil edilmeye uygundur. Vigeo, kurumsal sosyal sorumluluğu (KSS) şirketlerin, paydaşların meşru haklarını ve beklentilerini stratejilerine, yönetimlerine ve iş uygulamalarına entegre etme taahhüdü olarak tanımlamaktadır. Sağlam KSS yönetimi uygulamalarının riskleri azaltmaya yardımcı olduğunu (itibar, işletme lisansı, insan sermayesi vd.) ve şirketler için bir fırsat kaynağı ve sürekli iyileştirme sağladığı kabul edilir. Metodolojisi, Birleşmiş Milletler, OECD, ILO gibi uluslararası kuruluşlardan kaynaklanan uluslararası kabul görmüş standartlara dayanmaktadır. Vigeo, kurumsal çevresel, sosyal ve yönetim sorumluluğunun 6 alanında şirketlerin performanslarını değerlendirir ve derecelendirir :

- Çevre
- İnsan hakları
- İnsan kaynakları
- Toplum katılımı

- Kurumsal davranış (İşletmenin değerlerini ve ne ölçüde etik olduğunu yansıtır)
- Kurumsal Yönetim

Vigeo, incelenmekte olan her kriter için üç aşamalı bir analitik süreç izler:

- Liderlik Şirket stratejisi ve politikalarında KSS hedeflerinin entegrasyonu,
- Şirket tarafından operasyonları boyunca KSS politikalarını ve stratejilerini uygulamaya koymak için üstlenilen uygulama programları ve eylemler,
- Sonuçlara şirketin ulaştığı, kantitatif göstergeler ve tartışmalara açık olarak ölçülen performans seviyesi.

Vigeo, incelenen altı CSR alanının her biri için şirketlere bir derecelendirme notu vererek filtrelemeyi gerçekleştirmektedir (Advanced Sustainable Performance Indices (ASPI) Eurozone Guidelines, 2020).

Ethibel Sürdürülebilirlik Endeksleri, ETHIBEL'in seçimleri büyük ölçüde, veri toplama ve işleme, performans analizi ve endüstri karşılaştırmasından sorumlu Avrupa derecelendirme kuruluşu Vigeo tarafından yürütülen değerlendirme ve derecelendirmeye dayanmaktadır. Endekslerin bileşimi yılda iki kez gözden geçirilir. Endeksin periyodik olarak gözden geçirilmesinin genel amacı, bileşenlerin seçiminin ve ağırlıklandırılmasının, temsil ettiği temel piyasayı veya piyasa bölümünü yansıtmaya devam etmesini sağlamaktır.

Kriterler, kurumsal sorumluluk alanındaki gelişmeleri ve sosyal açıdan sorumlu yatırımlardaki eğilimleri yansıtılmalarını sağlamak için düzenli olarak gözden geçirilmekte ve güncellenmektedir (Ethibel Sustainability Index (ESI), 2020).

Tablo 1. ABD'ne Başlıca Sosyal Sorumlu Endekslerin Kuruluş Tarihi ve Özellikleri

ABD'NDE SOSYAL SORUMLU ENDEKSLERİN BAŞLICALARI		
ENDEKS	TARİH	ÖZELLİKLERİ
DSI 400	Mayıs 1990	Derecelendirme Kuruluşu: KLD Endeks İçeriği: 400 şirket Endeks Hesaplama: Dow Jones
Calvert Social Index	Haziran 2000	Derecelendirme Kuruluşu: Calvert Endeks İçeriği: 680 şirket Endeks Hesaplama: Calvert

Tablo 2. Avrupa'da Başlıca Sosyal Sorumlu Endekslerin Kuruluş Tarihi ve Özellikleri

AVRUPA'DA SOSYAL SORUMLU ENDEKSLERİN BAŞLICALARI		
ENDEKS	TARİH	ÖZELLİKLERİ
NaturAktien Index	Nisan 1997	Derecelendirme Kuruluşu: IMUG Endeks Hesaplama: MSCI
DJSI DJSI STOXX	Eylül 1999 Ekim 2001	Derecelendirme Kuruluşu: SAM Endeks Hesaplama: Euro İndex
ASPI Eurozone	Haziran 2000	Derecelendirme Kuruluşu: VIGEO

		Endeks Hesaplama: DJ Euro STOXX
Ethibel Sustainability Index	Haziran 2001	Derecelendirme Kuruluşu: VIGEO Endeks Hesaplama: Standart & Poor's
FTSE4Good	Temmuz 2001	Derecelendirme Kuruluşu: EIRIS Endeks Hesaplama: EIRIS

Tablo 3. Başlıca Sosyal Sorumlu Endekslerin Derecelendirme Kuruluşları ve Dışladıkları Sektörler

SOSYAL SORUMLU ENDEKSLERİN DIŞLADIKLARI SEKTÖRLER		
Derecelendirme Kuruluşu	Endeks Adı	Dışlanan Sektörler
EIRIS (UK)	FTSE4GOOD	Tütün, Kumar, Silah, Nükleer Enerji
ETHİBEL (B)	ESI	Hayvanlar Üzerinde Deney, Silah, Nükleer Enerji
SAM (CH)	DJSI	Alkol, Tütün, Kumar
KLD (USA)	DSI 400	Alkol, Tütün, Kumar, Silah, Nükleer Enerji
VİGEO	ASPI	Ottawa Konvansiyonu ve Misket Bombaları Konvansiyonu kapsamında yasaklanan anti-personel kara mayınlarının ve misket bombalarının üretimi veya dağıtımına dahil olan şirketler (minimum %20 sahiplik eşiği ile)
SECURVITA	NAI	Nükleer ve konvansiyonel silahlar, kurumsal yönetim ilkelerine uymayan firmalar, çevre ve doğaya zararlı üretim yapan firmalar, genetik üzerine çalışan firmalar

Not: Aktaş, H., Kayalidere, K. ve Karğın, M. (2013). Avrupa Hisse Senedi Piyasalarında İnanç Temelli Endekslerin Performanslarının Analizi. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 135–145, çalışmasından alınmış ve yazar tarafından eklemeler yapılmıştır.

ABD’nde faaliyet gösteren LKCM Aquinas Fonları, ABD Katolik Piskoposlar Konferansı tarafından belirlenen Sosyal Sorumluluk Sahibi Yatırım Kılavuzlarına tabidir. Başka bir fon ailesi olan Ava Maria Yatırım Fonları, Roma Katolik Kilisesi'nin öğretilerine bağlı olarak oluşturulmuş "Katolik Danışma Kurulu" rehberliğinde "ahlaki olarak sorumlu yatırım" kriterlerini uygular (İnanç Temelli Yatırım Kılavuzu, 2021). Meeschaert Portföy Yönetimi tarafından yönetilen bazı toplu yatırım teşebbüsleri de Hristiyan sosyal düşüncesine mümkün olduğu kadar saygı göstermeyi taahhüt eder. Bu özellikle klasik sosyal sorumlu yatırım kriterlerine ek olarak pornografiye yatırım yapmayı reddetmeyi de içerir (Jeanson, 2019, s. 101).

Etik yatırımların bir miktar kârlılık yaratması da amaçlanmaktadır. Bu Sycomore Happy ve Work SICAV'ın performansı ile kanıtlanmıştır. 2015 yılında oluşturulan bu sosyal sorumlu yatırımlar çalışanlarının işyerindeki mutluluğuna kendini adanmış şirketlere yatırım yapmayı desteklemektedir. Bu yaratıcılık, verimlilik ve dolayısıyla kârlılığa çok olumlu yansıdığı için, yatırımın performansı hemen hemen her zaman referans noktası EURO STOXX'tan çok daha fazla olmuştur (Jeanson, 2019, s. 101).

Dini inançla uyumlu olmayan hisse senetlerini dışlamanın baskın olduğu Amerika Birleşik Devletleri veya Birleşik Krallık gibi ülkelerde kullanılan "dışlama" yaklaşımlarının aksine, Fransa'da sosyal açıdan sorumlu yatırım (SRI) "sınıfının en iyisi" yaklaşımına dayanmaktadır. Fransız SRI pazarının, ABD, Birleşik Krallık ve hatta İsveç gibi diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, etik değil de finansal konulara odaklanarak, bir tür SRI süreçlerinin "yaygınlaştırılması" amacı taşıdığını söylemek yanlış olmaz. 2000'lerin başında Fransa'da kabul edilen etik finans yasaları SRI pazarının gelişiminde önemli rol oynamıştır (Crifo ve Mottis, 2016, s. 1).

Dini/İnanç Temelli Yatırımlar

Modern finasta etik ve sosyal değerler ya da inanç konusunun finansal yatırım konuları ile ilgilerinin incelenmesi ve irdelenmesi oldukça zor bir konu olarak kabul edilmesine rağmen dini inanışları gereği hareket eden yatırımcıların ilgisini çekmek ve taleplerini karşılamak amacıyla, İslami değerler ve Hıristiyanlık değerlerini baz alan yatırımların önemi ve çeşitliliği artmaktadır. Özellikle 2008 finans krizinden sonra bu yatırım araçlarının ve özellikle inanç kıstaslarına göre oluşturulan endekslerin oluşturulduğu hatta son yıllarda yapılan ampirik çalışmalarda getiri ve risk açısından geleneksel endekslere göre daha iyi performans sergiledikleri görülmüştür. Endekslerde bazı ticari faaliyetlere yer yermeme durumu Hıristiyan inanç temelli yatırımlar için oluşturulan endekslerde de görülmektedir. Sermaye piyasalarında bu endeksler bir fırsat olarak görülmektedir (Aktaş ve diğerleri, 2013, s. 138).

Modern finans evreninde gerek bireysel olsun gerek kurumsal olsun finansal yatırım araçlarına ilgi duyan yatırımcılar için birçok gelişmiş finansman araç ve yöntemler bulunmaktadır. Finansal yatırımcıların yatırım kararlarını, sahip oldukları dini ve etik değerler kıstas alınarak düzenlenmiş endeksleri göz önüne alarak verdikleri görülmektedir. Bu yatırımcılar bankalara, finansal ve finansal olmayan piyasalara ya da sermaye piyasalarına yönelmekte ve bu hareket yukarı doğru ivmesini sürdürmektedir (Aktaş ve diğerleri, 2013, s. 137). Bu endeksler de muhtelif inanç temelli borsa yatırım fonlarının oluşturulmasında esas alınmaktadır.

Hıristiyanlık temelli yatırımların gelişim sürecinde 1986 yılında hazırlanan kılavuz, Katolik yatırımcıların yatırım kararlarını olumlu etkilemiştir. Katolik Piskoposları Birleşik Devletler Konferansı'ndan sonra oluşturulan bildirge ile (Economic Justice for All) Kilisenin öğretilerini ekonomik yaşama aktarmaktadırlar. Herkes için Ekonomik Adalet bildirgesi (Economic Justice for All) 1986 yılında Amerika Birleşik Devletleri Katolik Piskoposlar Konferansı tarafından yürürlüğe konulan bir mektuptur. Katolik sosyal öğretim geleneğinin bir parçasıdır. Bu mektup, Reagan yönetiminin laissez-faire kapitalist politikalarını uyguladığı bir zamanda yazılmış ve Katolik Kilisesi'nin sosyal adalet, yetki ikamesi, korporatizm öğretilerine karşı düşmanlık olarak görülmesine bir tepki olarak yorumlanmaktadır. Katolik Piskoposlar Konferansı 2003 yılında "Sosyal Sorumluluk Yatırım Kılavuzunu" yayınlamış, Katolik yatırımcıların yatırımlarında dikkate almalarını istediği önemli unsurları sıralamıştır. Araştırmacılar, Katolik kurumsal yatırımcıların %83'ünün yatırım kararlarının bu ilkelerden etkilendiğini belirtmektedirler (Aktaş ve diğerleri, 2013, s. 138).

Bütün Dünya nüfusunun yaklaşık beşte birini oluşturan Müslümanların ve özellikle Körfez sermayesi de göz önüne alındığında sahip oldukları sermaye büyüklüğü dikkate alındığında bu alanda büyük bir yatırımcı kitlesinin bulunduğu aşikârdır. İnanç temelli yatırımların giderek artış göstermesi bu alandaki pazarın önemini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, bu tutarın çok az kısmının İslami yatırım araçlarına yönelmiş, pazarın büyük çoğunluğu henüz aktif hale gelmemiştir (Girard ve Hassan, 2010, s. 2). İslami yatırım araçlarının, geleneksel yatırım araçlarına bir alternatif olarak ortaya çıkması İslami standartları yeterince karşılayamadıkları sorununu da beraberinde getirmektedir.

İslami finansa olan ilginin artması ile Aralık 1998'in sonunda FTSE, Uluslararası yatırımcı ile iş birliği içinde, FTSE Küresel İslami Endeks Serisini (GIIS) başlatmıştır. GIIS, faaliyetleri İslami şeriat ilkeleri ile uyumlu olan, halka açık olarak ticaret yapan önde gelen şirketlerin performansını izlemek için tasarlanmış hisse senedi endeksleridir. GIIS, 29 ülkeden hisse senetlerini içeren FTSE All-World Index grubunun bir alt kümesidir. FTSE'nin 15 İslami endeksi vardır ve sınıflandırma faaliyet gösterdikleri endüstri dalı (10 endeks) ve bölgeye (Küresel, Amerika, Avrupa, Pasifik Havzası, Güney Afrika) göre yapılmaktadır. Dow Jones İslami Endeksi ise İslami finans endüstrisinin büyümesine, kurumsallaşmasına önemli katkı sağlayan, İslami finans endüstrisinin ilk büyük endeksi olarak işlem görmektedir. İnanç temelli endekslere Avrupa'dan örnek olarak 18 Avrupa ülkesinde büyük, orta ve küçük ölçekte faaliyette bulunan, seçilmiş işletmelerin hisse senetlerinden oluşturulan STOXX Avrupa İslami Değerler Endeksi ve STOXX Avrupa Hıristiyan Değerler Endeksi gösterilebilir (Aktaş ve diğerleri, 2013, s. 139).

STOXX Avrupa Hıristiyan Değerler Endeksi (STOXX Europe Christian Index) borsa yatırım fonlarına dayanak olarak geliştirilmiştir. Hıristiyanlık değerlerine önem veren yatırımcıların taleplerini karşılamak üzere etik, sosyal, çevresel ve ekonomik sorumluluklar temelinde geliştirilmiştir. Avrupa'da faaliyet gösterip endekse dahil edilen işletmeler, bağımsız bir komite tarafından belirlenmektedir. Komite tarafından yapılan sektör filtrelemelerinde silah endüstrisi, kumar oyunları, doğum kontrolü alanında çalışan işletmeler ve pornografiye dair her türlü medya faaliyetleri gibi alanlarda faaliyet gösteren işletmelerin hisse senetleri endekse dahil edilmemekte ve bu alanlarda önceden belirlenmiş tolerans düzeylerini aşanlar, endeks kapsamından çıkarılmaktadırlar. Hıristiyan kanaat önderleri, akademisyenler ve yatırımcılar arasından seçilen hıristiyanlık inanç ve moral değerler konusunda uzman bağımsız komite üyeleri, endekse dahil edilecek işletmelerin tarama ve izleme kriterlerini belirlemekte ve bunların faaliyetlerini gözlemlemektedirler (Aktaş vd., 2013, s. 139).

STOXX Avrupa İslami Değerler Endeksi (STOXX Europe Islamic Index) ise aktif olarak yönetilen fonlar ile borsa yatırım fonlarına referans olmak üzere, STOXX Limited Şirketi tarafından geliştirilmiştir. Müslüman din adamlarından oluşan bir gözetim komitesi olan endekse İslami kurallara ve geleneklere göre faaliyette bulunan işletmeler taranarak belirlenmekte ve izlenmektedir. Euro Bölgesinde bulunan işletmelerin hisse senetlerinin endekse dahil edilmesi için faize dayalı banka ve finansal kurumlar olmamaları, sigara ve türevleri ile domuz ve domuz eti ürünlerinin üretimini yapmamaları, kumar, reklam, eğlence sektörü ve silah sanayinde belirli tolerans düzeyini aşan faaliyetlerde bulunmaması şartlarını da taşımaları gerekmektedir. Bir diğer ölçüt ise bu işletmelerin faiz ve İslami değerlere aykırı faaliyetlerden elde edilen gelirlerinin, toplam gelirlerinin %5'ini faiz esaslı borçlar ile faiz geliri sağlayan varlıkların, toplam varlıkların ya da firma piyasa değerinin %33'ünü aşmaması koşulu aranmaktadır (Aktaş vd., 2013, s. 139).

Bununla birlikte gerek birçok Müslüman ülkede gerekse halkı büyük oranda Hıristiyan olan ve gelişmiş finansal piyasa ve aracılık sistemlerine sahip olan ülkelerde özellikle Dow Jones, FTSE ve MCSI 'ın kurduğu İslami endeksler bulunmaktadır.

İslami Finans

Tarihsel Gelişim

20. yüzyılın başlarında gelişen para ve sermaye piyasaları ile insanoğlunun çokça kullandığı finans kavramı, önceleri, firma varlık ve yükümlülüklerinin en kârlı ve verimli şekilde yönetilmesi iken sonraları bu tanıma ilaveten “değer yaratmak” olgusunu da içine katmıştır. Başka bir deyişle, kâr ve kazanç kavramlarının başat kabul edildiği finansal sisteme artık insan unsuru ve sosyal sorumluluk daha çok dahil olmuş, müreffeh insan / müreffeh toplum teması daha çok işlenmeye başlanmıştır.

Geçmişten, özellikle Sanayi Devrimine kadar olan ekonomik ve iktisadi düşünce akımlarının fikir öncülerinin ideolojilerinden, inançlarından, kültürlerinden ve dinlerinden etkilendiği apaçık görülecektir. Ekonomi, önceleri ahlâk ilminin bir dalı iken, Sanayi Devrimi'yle birlikte kapitalizmin teorik esasları halini almıştır. İktisat ise başlangıçta taşıdığı tutumluluk, ılımlı ve kanaatkâr olma ve tasarruf anlamlarını kaybetmiş, kitlesel üretim ve tüketime dayalı bir sistemin açıklayıcısı olmuştur. Bu yüzdendir ki, Batı kaynaklı iktisat teorilerini evrensel gerçek olarak görmek büyük bir yanıldan öte bir şey değildir (Tabakoğlu, 2016, s. 26).

İslami ekonomi ve finans kaidelerinin özellikle Vakıf müessesesi ile vücut bulduğu Osmanlı döneminde ise âhilik teşkilatları sosyal yardımlaşma ve karz-ı hasenin en güzel örneklerini vermiş, para vakıfları ise günümüz bankacılık sisteminin İslami finans kurumları olarak faaliyet göstermişlerdir. Kişilerin gelir fazlaları bizzat kendileri tarafından vakıflara aktarılmış, lüks tüketim ve israfın önüne geçilmiş, toplum refahının artmasına yardımcı olunmuştur. Kaldı ki, Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıl sonlarına kadar yüksek bir üretim ve arz yapısına sahip olduğu bilinmektedir (Tabakoğlu, 2016, s. 28). 19. yüzyılın başlarında başlayan Batılılaşma hareketleri ve ilaveten gerileme sürecine giren İmparatorlukta Batı devletlerinin ekonomik ve finansal faaliyetleri ve akabinde gelen savaşlar ekonomik yıkımı başlatmış, Cumhuriyet dönemi ile Batı tarzı finansal kurumların yerleşmesi ve gelişmesi devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nı müteakiben bütün dünyada ve özellikle bağımsızlıklarını elde etmeye başlayan birçok Müslüman ülkede, İslam'ın Kur'an'da ve Hz. Muhammed (sav) sünnetinde emrettiği ya da yasakladığı hususlar çerçevesindeki temel prensiplere ve değerlere yönelik alternatif bir finansal sistem arayışı başlamıştır (Özdemir ve Aslan, 2017, s. 11).

İslami finansın teorik ilkeleri büyük ölçüde Pakistanlı teolog Seyyid Abdul Alâ Mevdudi tarafından 1940'lardan itibaren formüle edilmiştir. İslami ilkelere dayalı bir ekonomi ise 1946'da Enver İkbâl Kureyşi, 1948'de Naim Sıddıki ve 1948'te Şeyh Mahmud Ahmed tarafından da savunulmuştur. İlk İslami finans kurumu ise 1957 yılında Arabistan'da Al Rajhi Bank adıyla kurulmuştur. Arabistan, bu bankayı 1978 yılında "Al Rajhi Trading and Exchange" şirketine dönüştürmüştür (Ouendi, 2015, s. 3). Ağustos 1962'de Malay hacıları finanse etmek için "The Pilgrims Saving Corporation" kurulmuş ve 30 Eylül 1963'te Malezya'da faaliyete geçmiştir. 1969'da şirket "The Pilgrims Affairs Office" ile birleştirilmiş (1951'den beri Penang'da faaliyettedir) ve böylece "The Pilgrims Management and Fund Board" doğmuştur. Gerçek bir başarı deneyimi olarak 1963'te Mısır'ın Mit Ghamr köyünde ekonomist Ahmed El Neccar tarafından kurulan ilk Müslüman tasarruf bankası "Mit Ghamr Tasarruf Bankası" siyasi nedenlerle sadece dört yıl faaliyetini sürdürebilmiştir. 1969'da "Dallah Albaraka", Riyad'da (Suudi Arabistan) Şeyh "Saleh Kamel" tarafından kırk yıllık bir süre içinde büyütülmüş uluslararası bir holdinge dönüşen küçük bir şirket olarak kurulmuş ve dünya çapında kırk ülkede milyar dolar seviyesinde önemli yatırımları finanse etmiştir. Grup ticaret, emlak, finans, sağlık, ulaşım dahil ekonomik hayatın tüm sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Dallah Albaraka, Al

Baraka Banking Group, Altawfeeq Financial Group ve Altawfeeq Company Yatırım Fonları'nın bağlı olduğu ana kurumdur (Ouendi, 2015, s. 109).

Modern İslami finansın gerçek başlangıcı, birçok büyük İslami finans kurumunun kurulması, Pan-İslamcılığın yükselişi ve 1970'lerdeki petrol krizinin patlamasının kesişme noktasındadır. 1972'de, düşük gelirli sınıflara yönelik, yoksulluk ve işsizlikle savaşmak için zekâtın toplanması ve dağıtılması ve Mekke'ye yapılan hac yolculuğunun finansmanı için İslami finansörler tarafından geleneksel sosyal bankacılık çerçevesinde kurulan Mısır bankası "Nasır Sosyal Bankası" ilk modern İslami finans kurumudur.

Aralık 1973'te Cidde'de (Suudi Arabistan) düzenlenen İslam Konferansı Örgütü'nün (İİT) konferanslarından birinde "İslam Kalkınma Bankası"nın kurulması kararlaştırılmıştır. Yönetim Kurulu'nun açılış toplantısı Temmuz 1975'te yapılmış ve banka, üye ülkelerin ve Müslüman toplulukların ekonomik ve sosyal ilerlemelerini bireysel ve ortaklaşa sürdürmek amacıyla Ekim 1975'te resmen açılmıştır. Aynı yıl, "Dubai İslam Bankası" kurulmuş ve bu banka, İslam ilkelerini tüm uygulamalarına dahil eden Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki en büyük İslami bankadır.

1980 yılından 2000 yılına kadar İslami finans kurumları ve varlıklarının hacmi sürekli olarak büyümüş ve mevduat tabanlarını sağlamlaştırmış ve ürün çeşitliliğini genişletmek için finansal yeniliklerden yararlanmışlardır. Bu hızlanma, esas olarak petrol gelirleriyle beslenen ve şeriat uyumluluğa vurgu yapan ama yatırılan sermayenin geri dönüşüne ve bir yandan finansal kurumun çalışma tarzına somut çözümler bulma üzerine olmuştur. En önemli İslami finans kuruluşlarından biri 1981'de "Mohamed Al Faisal Al Saoud" tarafından kurulmuş ve Cenevre'deki merkezi "Dar Al Maal Al İslami" olarak adlandırılmıştır (Ouendi, 2015, s. 110).

İslami finansın gelişimi 2000'li yıllarda İslami finans piyasaları, çok sayıda finansal kurum (bankacılık, sigorta, kontrol vd.) ve finansal ürünlerin çeşitlendirilmesiyle devam etmiştir. Şeriat uyumlu finansmana olan ilgi 2008 mali krizinden sonra ise küresel bir ilgi haline gelmiştir.

Şekil 1. Modern İslami finansın gelişim süreci

Kriz sonrası süreçte İslami finans mühendisliğinin geliştiği, birçok yeni finansal ürünün ya adapte edildiği ya da özgün tasarlandığı görülmektedir. Özellikle sukuk çeşitleri ve ihracı konusunda büyük gelişim kaydedilmiştir. Bunun yanında İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB), düzenleme, denetleme ve kurumsal yönetim konularını ele almak için kurulmuştur. Bu dönemde yatırımcı ilgisi ve ürün çeşitliliğinin artması, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da Şeriata uygun birçok işlemin yapılmaya başlamasıyla İslami finans küreselleşmeye başlamıştır. Akademik ilginin artması ve devamında saygın batılı üniversitelerce organize programlar sunulmaya başlanmıştır. 120 adet İslami fon idaresi kurulmuş, İslami para piyasası uygulamaları başlamış, teverruk kullanımı yaygınlaşmış ve İslami Fintech uygulamaları başlatılmıştır. Bununla birlikte bölgesel ve kurumsal uygulamalarda İslami prensiplerin tam olarak uygulanamaması, şeri standartların oluşturulamaması gibi hukuki sorunların arttığı da gözlenmektedir.

Son altmış yılda büyük bir gelişme gösteren İslami finans piyasası, önceleri özellikle konvansiyonel piyasalardan uyarlan bir ürün geliştirme yolu izlemiş ve özellikle ABD ve İngiltere’de önemli bir büyüklüğe erişmiştir. Bunun altında yatan neden Körfez sermayesinin cazibesidir. Sonrasında, İslam ülkelerinde bankacılık ve banka dışı finans kurumlarının gelişip yaygınlaşması, İslami finans mühendislerinin yaptıkları çalışmalar ve şeriatı uyum çalışmaları İslam ülkelerinde de İslami finansı önemli bir büyüklüğe taşımıştır. Buna rağmen büyüme oranı yüksek ise de konvansiyonel sisteme göre büyüklüğü çok cılız seviyelerdedir. Özellikle 2008 küresel finans krizi sonrası dikkatleri üzerine çeken İslami finans, kriz dönemlerindeki olumlu performansı ile günümüzde finansal sistem içerisinde giderek önemli bir yer edinmiştir. Modern İslami finans önce bankacılık uygulamaları ile vücut bulmuş ise de banka dışı finansal kurumlar ile gelişmektedir. Bunlar arasında sermaye piyasalarında sukuk ve İslami endeksler, sigortacılık alanında Tekâfül modeli, yoksullukla mücadele ve finansal tabana yayılmayı hedefleyen İslami mikro finans ürünleri bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda İslami finansın gelişimi ayrıntılı kronolojik tablo olarak sunulmuştur.

Tablo 4. İslami Finans Sisteminin Dönemsel Gelişim Süreci

Dönem	İslami Finans Sisteminin Tarihsel Süreci
1950 Öncesi	<ul style="list-style-type: none"> Barclays Bank, 1890’larda Kahire Şubelerini Süveyş Kanal inşaatı ile ilgili finansal işlemleri yürütmek üzere açar. İslam alimleri, faizli işlemler yaptığı gerekçesiyle bankanın faaliyetlerini eleştirir. Bu eleştiri aynı zamanda diğer Arap bölgelerine ve büyük bir Müslüman topluluğunun bulunduğu Hindistan alt kıtasına da yayılmıştır. İslam alimlerinin büyük çoğunluğu faizin tüm formlarının ribâ kapsamında yasaklanmış olduğunu deklare ederler.
1950-1960	<ul style="list-style-type: none"> İslam ekonomisi üzerine teorik çalışmalar 1953 ’lü yıllarda başlamıştır. Mudâraba ve wakala temelli ilk faizsiz bankacılık önerisi gelmiş ve Mısır’daki Mit Ghamr Bank ve Malezya’daki Hac Fonu faaliyetlerine başlamıştır.
1970’li yıllar	<ul style="list-style-type: none"> Iraklı bir âlim olan Baqir Al Sadr, 1970’de Kuveyt’te yayımlanan “İslâm’da Faizsiz Bankacılık” kitabını yayınlamıştır. İlk İslami ticari banka, Dubai İslam Bankası 1974 yılında açılır. İslam Kalkınma Bankası (IDB) 1975 yılında kurulur. Petrol gelirlerinin ve petro dolarların birikmesi, Şer’i uyumlu finansal ürünlere olan talebi artırmaktadır.
1980’li yıllar	<ul style="list-style-type: none"> İslâm iktisatçıları kısa vadeli murabaha finansmanına fazla yoğunlaşma olması ve bu yüzden de kalkınmayı destekleyen uzun vadeli fonlamanın yeterince yapılamamasını eleştirmişlerdir. Dar Al-Maar Al-İslâmî Cenevre’de kurulmuştur. Bank Negara Malaysia (BNM- Malezya Merkez Bankası), Malezya’da kurulan ilk İslâmî banka. İslami Bankacılık sistemlerini tanıtan İran, Pakistan ve Sudan’ın ekonomilerinin İslamileşmesi. Artan talep, Batı aracı kuruluşları ve enstitülerini cezbeder. IDB, 1981’de İslami Araştırma ve Eğitim Enstitüsü’nü (IRTI) kurdu. Bahreyn ve Malezya gibi ülkeler, geleneksel bankacılık sistemine paralel olarak İslami Bankacılık faaliyetlerinde bulunmaya başladır.
1990’lı yıllar	<ul style="list-style-type: none"> Bireysel bankacılık faaliyet çeşitlendirilmesi. Geleneksel bankaların İslâmî banka uygulamalarına bünyelerinde yer vermeleri Para piyasası rehberi yayınlandı. İslâmî Bankalar Arası Para Piyasası Kuala Lumpur’da açılmıştır. İslâmî Piyasa Minimum gösterge oranı ilk olarak belirlenmiştir. Bahreyn bazlı Islamic Investment Company of the Gulf tarafından, 1 milyar dolarlık İslâm Konferansı Örgütü Altyapı Fonu’nu (OIC Infrastructure Fund) kurulmuştur.

	<ul style="list-style-type: none"> • Muhasebe standartlarına ve düzenleyici yapıya olan ihtiyaca dikkat çekilir. İslami Finansal Kuruluşlar Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI) 1991’de kuruldu. İslami sigorta (Tekâfûl) tanıtıldı. İslami sermaye İonian kuruldu. • Malezya’da endeks oluşturulmuştur. Dow Jones ve FTSE İslami hisse senedi endeksleri geliştirilmiştir.
2000’li yıllar	<ul style="list-style-type: none"> • Bahreyn Merkez Bankası bono ihraç etmiştir. • İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB), düzenleme, denetleme ve kurumsal yönetim konularını ele almak için kuruldu. Sukuk (İslami tahvil) lanse edildi. Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika’da Şeriata uygun işlemlerin başlamasıyla İslami finans küreselleşmeye başlamış oldu. Akademik ilginin artması ve devamında saygın batılı üniversitelerce organize programlar sunulmaya başlandı. Kâr oranlı swapların başlangıcıyla finansal mühendisliğin sınırlı bir şekilde uygulanması Mali kriz sırasında ve sonrasında şeriata uygun işlemlerden sonra sınır ötesi yargı bölgelerinde hukuki sorunlar gündeme getirilmiştir. 2008 küresel kriz dönemi ve sonrasında Şer’i uyumlu işlemlerin başarısız olması sonucunda yasal sorunların artması. • 120 adet fon idaresi kurulmuştur. • İslami para piyasası uygulamaları başlamış, teverruk kullanımı yaygınlaşmıştır. • İslami Fintech uygulamaları başlamıştır.

Kaynak: (Iqbal ve Mirakhor, 2011), (Çelik, 2016)

İslami Finansın Temel Unsurları

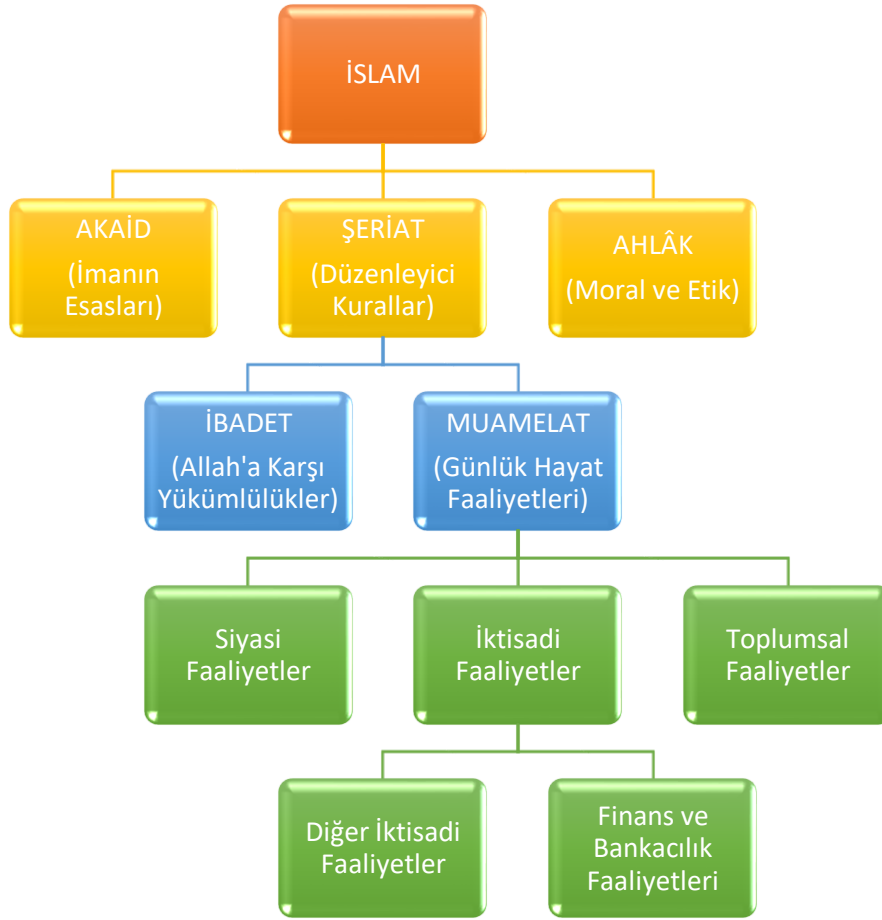
Sabahattin Zaim’e göre İslâm ekonomisi ; insanoğlunun ekonomik hayat şartlarının İslami ilke ve kaideler çerçevesinde incelenmesi için yürütülen çalışmalar olmakla birlikte ticari faaliyetlerin üretim, tüketim ve dağıtım faaliyetlerinde uygulanabilecek politikalar ile bunları hayata geçirecek olan kurumların alt yapılarının nasıl olması gerektiğini ve teorik olarak disiplin haline getirilmesi için gerekli bilimsel ortamın oluşturulmasını hedefleyen bir modeldir. Bu açıdan bakıldığında İslami finans sistemi, İslam ekonomisinin bir alt bileşeni olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte yine de İslâmî finans ; her çeşit finansal oluşumların İslâm dininin prensiplerine uygun olarak gerçekleşmesini şart koşan bir sistem olarak tanımlamak yerinde olacaktır. İslâmî finansal sistem, İslam’ın ahlâkî ilkelerine göre finansal faaliyetlerin gerçekleşmesi için kurgulanmış bir finansal yapı olarak görülebilir (Çelik, 2016, s. 160).

İslam inancı şu üç temel unsuru kapsamaktadır ve bu temel unsurlar İslami finansın köklerini de oluşturmaktadır :

- Akaid (“İslâm dininin temel kaideleri, zaruri hükümleri" anlamına gelir)
- Şeriat (Kuran’ın ayetlerine, Hazreti Muhammet’in sözlerine ve yaptıklarına, bunlardan çıkarılmış yorumlara dayanan, bireysel ve toplumsal yaşamı düzenleyici dinsel kurallar bütünü, İslam hukuku)
- Ahlâk, Etik-Moral Değerler (Buğan, 2019, s. 9).

İslami Finans bu üç unsuru temele yerleştirmiş olup bütün pazar ve ürün çalışmalarının bu temel üzerine inşa edilmesini gerekli bulmaktadır.

Şekil 2. İslam inancının temelini teşkil eden ve İslami finansın köklerini oluşturan unsurlar

Kaynak: (Kettell, 2011), Introduction to Islamic Banking and Finance, A John Wiley and Sons, Ltd.

İslami Finans en temel haliyle, her türlü finansal iş ve işlemin İslami usul ve esaslara uygun yapılması olarak tanımlanabilir (Çolak, 2019, s. 43). Borçtan ziyade öz kaynağa, sermaye veya emek ortaklığına dayanmakta, risk transferinden ziyade risk paylaşımını esas almaktadır. Risk paylaşımını gerçekleştirilirken bir yandan basiretli iş adamı olarak hareket etme, mülkiyet haklarına saygı, yapılan her ticari faaliyetin bir akde bağlanması, emanete ihanet etmeme, erdemli olma, diğerlerini düşünme, adalet ve yardımseverlik gibi toplumsal dayanışmanın gerekleri doğrultusunda hareket etmeyi ön koşul kabul eder. Kârların mutlaka bir faaliyet, çaba veya girişim sonucu olması, kazancın kaynağının kâr paylaşımı esaslarına uygun olması ve faiz, kumar ve olmayan bir şeyin satışından gelmemesi gereklidir (Girard ve Hassan, 2008, s. 113). Bütün bunlara ilaveten bazı İslam alimleri, İslami finansal işlemlerin esaslarına istekli alıcı, istekli satıcı, iyi tanımlanmış veya belirlenmiş mallar veya ürünler, her iki tarafın karşılıklı olarak kararlaştırdığı fiyat ve teklif ve kabul unsurlarını da eklemiştir (Saiti ve Ahmad, 2017, s. 116).

Ekonomik ilişkilerde İslam, dürüstlüğü, güveni, başkalarına saygıyı ve sosyal adaleti teşvik eder. İslam'ın faizsiz ekonomi mantığı içinde adil, etik, sosyal fayda esaslı, insan merkezli yöntemler sunması günümüz modern finans anlayışı ile yakınlaşmasının altında yatan en önemli nedenlerdir. (Vural ve Kuzulu, 2019, s. 148). İslami finansın, sosyal, çevresel, siyasi ve kültürel alanlarda olduğu gibi iktisadi olarak insanların yararını gözetleyen, yanlış ve haksız uygulamaları ortadan

kaldıran bir sistem olması geniş anlamda en temel özelliğidir (Karahana ve Ersoy, 2016, s. 95). Value-neutral yani değer hükümlerinden arı değildir. Aksine kendine özgü değerler grubuna ve içinde faaliyet gösterdiği öz değerler çerçevesine sahiptir. İslam hukukunda yapılması uygun görülen ve yasaklanan faaliyetler ile ticari faaliyetlerin sınırı ve çerçevesi çizilmiştir (Çürük, 2013, s. 1). İslami finans, İslam hukukuna veya şeriate uygun olarak ekonomik ve sosyal kurallara saygı duyar, bu da hem etik hem de kârlı bir model sunmayı mümkün kılar. İslami finans faaliyetinin amacı, finansal ilişkilerde etik, sosyal ve ahlaki bir denge kurmaktır.

Günümüzde sosyal piyasa ekonomisinden çokça söz edilmektedir. Batı'da sosyal kavramının ahlâki bir yönü de bulunmaktadır. Sosyal piyasa ekonomisinde aranan esasında adil bir iktisadi sistemdir. Bu düzen İslam ekonomisinde mevcuttur. Çünkü İslam İktisadı esasında serbest piyasa ekonomisinin ahlâk ile düzenlenmiş halidir (Çapak, 2018, s. 44). İslam ahlâk ekonomisi (Islamic Moral Economy), rasyonel insan yerine Allah rızasının kazanılmasını önemsemiştir. Bu görevi yerine getirmek için, sosyal ve ekolojik kaygıları ticari faaliyetlerine ve paydaşlarıyla ilişkilerine gönüllü olarak entegre eden şirketlere sermayenin kanalizasyonu de teşvik etmektedir.

İslami finans, özel bir etik finans biçimi olarak görülmekte, ahlâki ve sosyal açıdan sorumlu bir boyutla nitelendirildiği için bir etik finansın biçimi olarak düşünülmektedir. İslami finans ile Batı'da popüler hale gelen etik finans veya sorumlu yatırım kavramları arasında benzerlikler bulunmaktadır. Her ikisi de değer bazlı yatırımları desteklemektedir. İslami finans, dini kural ve kaidelerle yönetilmekte ve tüm işlemlerde sosyal, etik ve ahlâki değerler dikkate almaktadır (Seçme, Aksoy ve Uysal, 2016, s. 108). İslami finansı, İslam hukukuna uymaları koşuluyla tüm faaliyet sektörlerine yatırıma izin veren bir sosyal sorumluluk yatırım biçimi olarak görmekte mümkündür. Bu, silah, alkol, tütün, pornografi ve kumar gibi yasa dışı sektörlerle yönelik, doğaya ve çevreye zararlı mali işlemlerin yasaklanması anlamına gelir. Amaç, insanların ve nesillerin refahını, inançları, hayatları ve servetlerinin korunmasını teşvik etmektir. Bu anlamda İslami finansın, ekonomilerin sürdürülebilir kalkınmasını sağladığını da söyleyebiliriz. Finansal ve ekonomik yön arasındaki ilişkinin koşulları ve aynı zamanda finansmanın ekonomik büyümeyi etkilediği mekanizmalar finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi öne çıkarmaktadır. İslami finans, uluslararası finansal kriz sırasında daha yüksek etik ve istikrar standartları sağlamıştır ve sağlamaktadır (Mtiraoui, 2018, s. 2).

İslami Finansın dayanağı, özünde iyi ve faydalı olanı korumak, zararlı olandan kaçınmak ve toplumda adaleti sağlamak anlayışını temel alan İslam hukukudur. İslam hukukunun amacına ulaşması için beşeri düzen ve ilişkilerin siyasi, ekonomik ve sosyal olmak üzere tüm alanlarını kapsayan ve düzenleyen ahlâki ve etik değerlere ihtiyaç duyulmaktadır (Koçak, 2018, s. 70). Böyle bir sistem, kapitalist düzenin vurgu yaptığı doyumsuzluk, servet hırsı, makul kâr yerine kârın maksimizasyonu ve insan başarısının en önemli ölçüsü kabul edilen tatmin maksimizasyonu güdüsünü önemsizleştirmektedir (Chapra, 2018, s. 141). İslam'daki doğruluk ve adalet anlayışı, İslami finans sisteminin bir diğer temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle İslami finans sisteminde kâr ve fayda maksimizasyonu yerine, etik davranış ve ahlaki değerler bir zorunluluk olarak öne çıkmaktadır (Koçak, 2018, s. 70)

İslami Finansın Temel Dayanakları

İslami finans ilkeleri, Müslümanların hayatlarını düzenleyen dini kurallar bütünü olan Şer'i İkelere dayanır. Şer'i ilkeler veya Şeriat "İslami hukuk" olarak tercüme edilebilir ve birinci evrede Kur'an, Hadisler ve Sünnete (Alrifai, 2017, s. 167), bu üç ana kaynağa ek olarak kıyas (analojik akıl yürütme), icmâ (bilimsel fikir birliği) ve içtihad (bağımsız akıl yürütme) gibi ikincil kaynaklara dayanır (Soage, 2020, s. 67). Şeriat temeli (Kur'an, Sünnet ve Hadis) icmâ, kıyas ve içtihad ile birleştiğinde "fıkıh" adı verilen İslam Hukuku ortaya çıkar (Alrifai, 2017, s. 168).

Fıkıh veya İslam hukuku iki alana bölünmüştür: Bunlar kulun Allah ile ilişkilerini ele alan İbâdet (ritüeller) ve kulun kul ile ilişkilerini düzenleyen mu‘âmelât’tır (sosyal ilişkiler). İkincisi, İslami finansı şekillendiren kararları vermektedir. Mu‘âmelât söz konusu olduğunda konsensüs, sonuç çıkarma ve muhakeme çok daha büyük bir rol oynamaktadır (Alrifai, 2017, s. 168). Muâmelât İnsanların birbirleri arasında olan alış-veriş, kira, şirketler, faiz, miras gibi iş ve faaliyetlerdir. Fıkıhın ibadetler dışında kalan kısmını, yani hukukun tamamını ifade eder. Buna, “kişinin diğer fertlerle ve toplumla ilişkilerini düzenleyen fıkıh kâideleri” de denebilir. İslâm, toplumları oluşturan fertlerin şahsî ve gündelik hayatından aile hayatına, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinden ticari ve iktisadi faaliyetlerine, eğitim ve öğretim hizmetlerinden huzur ve asayişini temin eden terbiye, nezaket ve görgü kurallarına kadar her alanda, insanların görev, sorumluluk ve haklarını, bunların ihlâli durumunda uygulanması gereken cezâî yaptırımları düzenlemiştir.

İslam hukuku, İslami finansın da dayanağını oluşturur. İslam hukukunun amacına ulaşması için beşeri düzen ve ilişkilerin siyasi, ekonomik ve sosyal olmak üzere tüm alanlarını kapsayan ve düzenleyen ahlaki ve etik değerlere ihtiyaç duyulmaktadır (Koçak, 2018, s. 70).

İslami Finansın Esasları

İslami finans alanındaki araştırmacılar, İslam'da finansal uygulamayı yöneten ve ikisi pozitif üçü negatif (yasaklar) olmak üzere beş temel ilke ileri sürerler (Khamlichi, 2012, s. 53). Bunlar :

- Faiz yasağı prensibi,
- Haram mal ve sektörlerden kaçınma prensibi,
- Spekülasyon ve garar (belirsizlik) yasağı prensibi,
- Kâr zarar paylaşımı prensibi ve
- Bir varlığa dayama/bağlama prensibi şeklindedir. Ticaret, ortada mal veya hizmetin bulunması, bir taraftan diğer tarafa transferinin söz konusu olması ve bunun karşılıklı rızaya dayalı olarak gerçekleşmesi ile olur. Bu kapsamda olmayan her türlü mal transferi batıldır (Bayındır, 2015, s. 262).

İslam ekonomisi ve finansı, faiz, risk, belirsizlik ve spekülasyonlardan kaçınmayı öngörmektedir. Caiz kabul edilen yollarla gelir elde etmeyi şart koşar. Bütün ticari ve finansal işlemler sözleşmelere dayalı olarak alım satıma konu edilmeli, mal ve emtia takasında faize kesinlikle yer verilmemelidir. İslam, paranın zaman değerini potansiyel sermaye iken değil, sadece sermaye olarak aktif bir şekilde kullanıldığı zaman benimsemektedir. İslami finans sistemi stokçuluğu uygun görmemekte, aynı zamanda aşırı belirsizlik, risk ve kumar niteliğine sahip işlemleri de yasaklamaktadır. İlâveten İslamiyet sözleşmeler konusunda şeffaflığı ve yükümlülüklerle bağlılığı kutsal bir görev olarak kabul etmektedir. İslami prensiplere göre işletilen bir ekonomide tüm bu ilkeler hassasiyetle takip edilmektedir. Adalet konusu son derece önemlidir ve sistem içindeki her bireyin haklarına hassasiyetle riayet edilir. Ayrıca, İslam ekonomisinin; piyasa mekanizması, özel teşebbüs, mülkiyet hakkı ve rekabete saygı göstermesi serbest piyasa ekonomisine yaklaşma eğilimi de göstermektedir. Piyasa işlemleri, bireysel, firma üzerinden veya ortaklık/şirket olarak İslami kurallara göre taraflar arasında düzenlenmiş kontratlar yapılarak gerçekleştirilir. İslam ekonomisi toplumsal refahın yükselmesine dikkat çeker. Diğer taraftan ise devlet mekanizması da reel ekonomi kanalları ile finansal kanallar arasındaki bağı oluşturarak büyüme ve adil gelir paylaşımı için tedbirler almakla görevlendirilmiştir (Trenovski, Merdzan ve Kozheski, 2019, s. 584–585).

İslami Finansın Etik Finans İle Kesişen Noktaları

İslami yatırım, sosyal-etik bir yatırım şeklidir. Etik yatırımın yeşil yatırım, inanç temelli yatırım ve sosyal açıdan sorumlu yatırım olarak bilinen modern yatırım biçimleriyle pek çok ortak yanı vardır. İslami yatırımlarla diğer etik olarak değerlendirilen yatırımlar arasındaki en önemli fark ise İslami yatırımların sabit gelir piyasasında işlem görmemesi ve faizin alınması ve ödenmesine izin verilmemesidir (Hussein, 2004, s. 26).

İslami finans, sürdürülebilir ve sorumlu bir yatırım evreni sunar. Sosyal sorumluluk yatırımlarının ilkeleri, esas olarak dini değerlerden ortaya çıkmış ve çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim kriterlerini içerecek şekilde gelişmiştir (Gamaleldin, 2015, s. 2) İslami finans, Müslümanların ticari faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin gelecek nesillere beraberinde getirdiği finansal, sosyal sonuçlarından endişe ederek özellikle çevreye büyük önem atfetmesinden ötürü sürdürülebilir kalkınmanın alanına girmektedir (Peillex ve Ureche-Rangau, 2009, s. 291).

Etik finansın İslami finans ile kesişen noktalarına gelirsek (Bari ve Radi, 2011, s. 13):

İslami finans, ekonomik faaliyeti teşvik eder, mal ve hizmet üretiminin, ticaretin ve yatırımın, efektif değer yaratan reel ekonomi çerçevesinde yapılması gerektiğini düşünür. Para, para yaratamaz, paranın mümkün kıldığı değeri yücelten insan çabasının katkısıdır (Bari ve Radi, 2011, s. 13). Etik finans anlayışında sürdürülebilir kalkınma için büyümeyi sürdürülebilir kılmak, üretim ve istihdamı sürekli kılmak ile mümkündür. Dolayısıyla kaynakların çabası zenginleşmeyi sağlamak yerine üretim ve kalkınmaya kanalize edilmesi, ekonomik faaliyetlerin teşvik edilmesi gerekmektedir.

İslami finasta sözleşmeler adalet ve denge ilkelerine göre düzenlenir. Yatırım sözleşmesinin, içerebileceği risklerin, kârların ve zararların adil bir şekilde paylaşılmasını düzenlemesi gerekir. İslam hukukunda, taraflardan birinin diğer ortağı haksız bir şekilde istismar ettiği veya onun aleyhine bir kazanç sağladığı sözleşmeler geçersiz sayılır. Bir Müslüman ancak şeffaf bir risk paylaşımı esasına göre yürütülen işlemlerden veya faaliyetlerden kâr edebilir. Örneğin, ödemeyi temerrüde düşen bir borçluya geç ödeme cezası gibi bir mali kâr elde edilmesi yasaktır (Bari ve Radi, 2011, s. 13). Bu ilke, Batı'da etik finans modellerinin insan haklarını gözetken kriterleri ile örtüşmektedir. Bir kimse diğerinin kazancına haksız biçimde el koyamaz. İlâveten, sözleşmeler belirsizlik unsurlarının ortadan kaldırılmasını sağlamalı ve sözleşme adaleti, belirsizliği olabildiğince kapsamlı bir şekilde ortadan kaldırarak inşa edilmelidir. Konusunda belirsizlik olan bir sözleşme geçersiz sayılır (Bari ve Radi, 2011, s. 13).

İslami finans ekosisteminde para yalnızca bir değişim aracı olarak görülür ve dolayısıyla bir miktar para karşılığı ödenen herhangi bir faiz hukuka aykırıdır. Bu yasağın sertliği, aşağıdaki sadece ikisi yer alan birçok ahlâki düşünceye dayanmaktadır :

- En dezavantajlı durumda olanlar için krediye erişmeyi zorlaştıran haksız ve ayrımcı uygulamalar, kaynakların adil dağıtılmaması.
- Alınan riskler, elde edilen kârlar ve maruz kalınan başarısızlıklar açısından eşitsiz veya belirsiz bir dağılım.

Burada başlı başına faizin birçok hususta adil olmayan, hakkaniyetten uzak durumlara sebebiyet vereceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla, sürdürülebilir kalkınma, üretim ve istihdam için öncelikle faizden uzak durulmalıdır. Bu aynı zamanda İslami finansın en önemli ve birincil prensibidir.

İslami finansta mali spekülasyon sistematik olarak yasaklanmıştır. Bu yasak, finansal aktiviteyi gerçek ekonomik değer yaratma yükümlülüğünden ayıramamanın bir uzantısıdır. Spekülasyonun reddi, kişinin sahip olmadığını satamayacağı şeklinde ifade edilir. Dolayısıyla bu doktrin, herhangi bir yatırımcının türev piyasasına erişimini yasaklamaktadır. İslami finans ticareti yapılan malların özellikleri üzerinde spekülasyonu yasakladığı gibi belirsizliği ve finansal faaliyetteki her türlü yolsuzluğu da yasaklar. Bu yasağa uyum, finansal varlıkları üzerindeki piyasa riskini azalmasına ve finansal kaynakların uzun vadeli gerçek varlıklara tahsis etmesine izin verir. İslam hukukunda, İslami finansmanı reel ekonomiye bağlayan ve aşırı spekülasyon olasılığını sınırlayan kurallar vardır. Türev piyasası yoluyla sahip olunmayan hak ve malların veya varlıkların satışı, menkul kıymetleştirme gibi her türlü borç karşılığı borç satışının yanı sıra artan faiz oranları ile yeniden borç planlaması da yasaktır (Bari ve Radi, 2011, s. 13).

İster İslami ister etik olsun, yatırımlar, etik kriterleri karşılamalı, yasa dışı varlıklardan ve ahlaki açıdan kınanacak faaliyetlerden kaçınmalıdır. Yasaklanan faaliyetlerin listesi halka açıktır, ancak toplumlarımızın gelişimiyle bağlantılı değişikliklere tabidir ; içeriği öncelikle kumar, alkol, pornografi ve silahlar gibi yasaklanmış sektörlerdeki yatırımları hedeflemektedir. İslami finansın yasak faaliyetler olarak sıraladığı sektörler, aynı zamanda etik finans yatırımcılarının da dışladığı sektörlerdir (Bari ve Radi, 2011, s. 13). Etik yatırım ve endekslerde olduğu gibi, İslami fonların yöneticileri ekonominin bazı sektörlerini portföyden çıkarmaya yönelik negatif bir filtre işletmektedir. Etik ya da İslami olsun, bu yatırımcılar yatırım kararlarına ekstra finansal kriterleri dahil etmektedirler. Etik finans endüstrisinin ayrılmaz bir parçası olan bu yatırımlar, yatırım kararlarında ahlaki kriterleri de dahil eden gayrimüslimler arasında da giderek popülerlik kazanmaktadır (Peillex ve Ureche-Rangau, 2009, s. 291).

İslami finansta elde edilen kazançlara bir paylaşım yükümlülüğü uygulanmalıdır. Kârın bir kısmını sivil toplum kuruluşlarına, insani yardım kuruluşlarına veya sadece yoksullara ayırmaktan oluşan İslami finans uygulamaları mevcuttur. Müslüman yatırımcılar bu ahlaki yükümlülüğü zekatla, elde edilen kazancın bir kısmını bağışlayarak yerine getirirler. Bu yükümlülük servet vergisine benzetilebilir ancak taban tabana farklıdır. Sürdürülebilir kalkınmanın motoru olan bütün insanlığın asgari eğitim ve sağlık hizmetlerinin sağlanması için gelirlerin paylaşılması elzemdir.

Özel teşebbüs, mülkiyet hakkı, rekabete saygı göstermek serbest piyasa ekonomisinin temel taşlarıdır. Bunlar aynı zamanda İslami finans sisteminin de özünü oluşturur. Burada güven unsuru kilit bir unsurdur. Sosyal sermayede en önemli unsur, olan güven, Peygamber (sav)'in de ifade ettiği gibi güvenilir olmakla iman arasında doğrusal bir ilişki ile asıl anlamını bulmaktadır (Bari ve Radi, 2011, s. 13). Emin kişi olmak, sözünden dönmek basiretli iş adamının temel özelliğidir.

SONUÇ

Finans ve etik kavramları tarihin ilk dönemlerinden bu yana yan yan kullanılmıştır. İslam dini de getirdiği adil, sosyal, eşitlik ve paylaşım temelli toplumsal yapısıyla bireyler arasındaki ticari faaliyetleri de düzenlemiştir. İnsan unsurunu hiçe sayan ve özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısında değişmeye başlayan vahşi kapitalizm dönemi aynı zamanda İslami finansın dünya üzerinde büyümeye başladığı dönemlere rast gelir. Bunun altında yatan özellikle İslami finansın kriz dönemlerindeki başarısı ve insan odaklı adil düzenlemeler getirmesidir. Günümüzde ise Batı dünyasının etik, yeşil, sosyal veya ahlaki olarak nitelendirdiği bütün sermaye hareketleri İslami finansın kavrayıp kapsadığı kavramlardır. Sürdürülebilir Kalkınmanın bütün işlev ve unsurlarını

kapsayan yine İslami finansın ta kendisidir. Dünyada sosyal sorumlu ve din/inanç temelli yatırım fonları ve endekslerinin yapıları incelendiğinde aslında girift oldukları, aralarında tam bir ayırım olmadığı görülmektedir. Örneğin, ABD’de faaliyet gösteren LKCM Aquinas Fonları, ABD Katolik Piskoposlar Konferansı tarafından belirlenen Sosyal Sorumluluk Sahibi Yatırım Kılavuzlarına tabidir. İlâveten, Ava Maria Yatırım Fonları, Roma Katolik Kilisesi'nin öğretilerine bağlı olarak oluşturulmuş "Katolik Danışma Kurulu" rehberliğinde "ahlaki olarak sorumlu yatırım" kriterlerini uygular, fakat sosyal sorumlu yatırım olarak tesis edilmiştir. Dolayısıyla adı etik, yeşil, inanç bazlı, sosyal sorumlu olsun beslendikleri kaynak dini kural ve kaidelerdir. İslam, bireysel değil toplumsal refahı, sosyal adalet ve düzeni, ihtiyaçtan fazlasının infak edilmesini tavsiye eden düşünce sistemi, güzel ahlâk üzerine tesis edilmesi onu sadece bir inanç temelli yatırım sistemi yapmamaktadır. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra artan kapitalist ekonomik ve finansal sisteme alternatif arayışları batı dünyasında sosyal sorumlu, çevreye duyarlı, iyi yönetim gibi kavramlar çevresinde sarmalanan finansal sistem, ürün ve yöntemler oluştura dursun, İslami finans bütün bunları içinde barındıran bir finans doktrindir.

KAYNAKÇA

- Advanced Sustainable Performance Indices (ASPI) Eurozone Guidelines. (2020). 8 Mayıs 2021 tarihinde <https://silo.tips/download/advanced-sustainable-performance-indices-aspi-aspi-eurozone-guidelines> adresinden erişildi.
- Aktaş, H., Kayalidere, K. ve Karğın, M. (2013). Avrupa Hisse Senedi Piyasalarında İnanç Temelli Endekslerin Performanslarının Analizi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 135–145.
- Alrifai, T. (2017). İslami Finans ve Yeni Finansal Sistem. Ankara: Buzdağı Yayınevi.
- Altınırnak Gökbel, S. (2007). Finans Etiği. *Öneri Dergisi*, 7(27), 159–164. doi:10.14783/maruoneri.684946
- Altun, F. (2019). *İslami Finans İçin Bir Gelişim Alanı Olarak Sürdürülebilirlik*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Bari, I. ve Radi, B. (2011). Au-delà de la crise. La finance islamique est-elle un moyen de régulation? *Revue internationale d'éthique sociétale et gouvernementale*, 13(2), 1–18.
- Bayar, Y. ve Kılıç, C. (2012). Küresel Finansal Krizin Davranışsal Finans Perspektifinden Değerlendirilmesi. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(2), 177–195.
- Bayındır, S. (2015). Fıkhi ve İktisadi Açından İslami Finans. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- Boatright, J. R. (2018). Ethics in Finance. R. W. Kolb (Ed.), *Finance Ethics: Critical Issues in Theory and Practice* içinde (ss. 1396–1402). Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc. doi:10.1002/9781118266298.ch1
- Buğan, M. F. (2019). İslami Hisse Senedi Piyasası (1.Edition.). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Bulut, H. İ. (2015). Semavi Dinlerin Ortak Ahlâk İlkeleri ya da Evrensel Değerler. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 65–81.
- Calvert Indexes. (2021). 30 Nisan 2021 tarihinde <https://www.calvert.com/calvert-indexes.php> adresinden erişildi.
- Cantekin, Ö. F. (2015). Küreselleşme ve Eğitim: “Homo Economicus” Eğitim Anlayışının

Dönüşümü. *Akademik Hassasiyetler*.

- Çapak, İ. (2018). İslam İktisadı İlmihali. (O. Üstün, Ed.) (1. bs.). İstanbul: İras Yayınları.
- Çelik, İ. (2016). İslâm Finans Sisteminin Geleceğinin Aksiyomları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (49), 159–182.
- Chapra, M. U. (2018). İslam İktisadında Ahlak ve Adalet. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İslam İktisadı ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Çolak, K. U. (2019). İslami Endeksler ve Hisse Senedi Yatırımlarının İslami Finans İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Crifo, P. ve Mottis, N. (2016). Socially Responsible Investment in France. *Business and Society*, 55(4), 576–593. doi:10.1177/0007650313500216
- Cünedioğlu, E. (2010). Bir İktisadi Sistem Olarak İslam. *İktisadi Hayat*. 9 Kasım 2020 tarihinde <http://www.iktisadiyat.com/2010/09/12/bir-iktisadi-sistem-olarak-islam/> adresinden erişildi.
- Çürük, S. A. (2013). İslami Finansın Türkiye’deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri (Basılmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi.
- De Courcelles, D. (2008). La Finance Islamique est-elle aujourd’hui une chance pour l’éthique ? *Techniques financières et développement*, (90), 19–24. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00423242> adresinden erişildi.
- Ethibel Sustainability Index (ESI). (2020). 30 Nisan 2021 tarihinde <https://www.home.sandvik/en/about-us/sustainable-business/global-commitments/ethibel-sustainability-index-excellence-europe/> adresinden erişildi.
- Etik Kavramı. (2020). 9 Mayıs 2021 tarihinde [https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/21984/mod_resource/content/1/Meslek Etiği 1. Hafta.pdf](https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/21984/mod_resource/content/1/Meslek_Etiği_1_Hafta.pdf) adresinden erişildi.
- Gamaleldin, F. (2015). Shariah-Compliant Stocks Screening and Purification (Basılmamış Doktora Tezi). University of Liverpool.
- Ghoul, W. ve Karam, P. (2007). MRI and SRI Mutual Funds; A Comparison of Christian, Islamic (Morally Responsible Investing), and Socially Responsible Investing (SRI) Mutual Funds. *The Journal of Investing*, 16(2), 96–102. doi:10.3905/joi.2007.686416
- Girard, E. ve Hassan, M. K. (2008). Is There a Cost to Faith-Based Investing: Evidence from FTSE Islamic Indices. *The Journal of Investing*, 17(4), 112–121. doi:10.3905/joi.2008.17.4.112
- Girard, E. ve Hassan, M. K. (2010). Faith-Based Ethical Investing : The Case of Dow Jones Islamic Indexes. *Islamic Economic Studies*, 17(2).
- Güçlü, A., Uzun, E., Uzun, S. ve Yolsal, Ü. H. (2002). Felsefe Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Gülmen, A. C. (2018). Yolsuzluklar Tarihinde Kısa Bir Gezinti. 8 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.etikblog.com/yolsuzluklar-tarihinde-kisa-bir-gezinti-puslu-isler-atlasi> adresinden erişildi.
- Guéranger, F. (2009). Finance islamique: Une illustration de la finance éthique. <https://books.google.com/books?hl=fr&lr=&id=SGHILESIIY6sC&pgis=1> adresinden erişildi.

- Güngör, K. (2009). Bir Finansal Araç Olarak Katılım Bankacılığı: Tesbitler-Teklifler. A. Yabancı (Ed.), *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı içinde* (ss. 207–271). İstanbul: TKBB Yayınları.
- Hamza, H. ve Guermazi-Bouassida, S. (2013). Financement Bancaire Islamique : Une Solution Ethique à la Crise Financière. *La Revue des Sciences de Gestion*, 12, 27–40.
- Hussein, K. A. (2004). Ethical Investment: Empirical Evidence From Ftse Islamic Index. *Islamic Economic Studies*, 12(1), 22–40.
- İnanç Temelli Yatırım Kılavuzu. (2021). 9 Mayıs 2021 tarihinde <https://tr.publicspeakingtip.org/investing-and-faith-4704> adresinden erişildi.
- Iqbal, Z. ve Mirakhor, A. (2011). An introduction to Islamic finance: Theory and Practice. (J. W. & S. (Asia), Ed.) (2nd ed.). Singapore.
- İslam Ahlâkının Temel Kaynakları Nelerdir. (2019). *Fikriyat Gazetesi*. 8 Kasım 2020 tarihinde <https://www.fikriyat.com/ilahiyat/islam-ilmihali/2019/03/18/islam-ahlaki-nedir-islam-ahlakinin-temel-kaynaklari-nelerdir-islam-ahlakinin-kaynaklari-nelerdir> adresinden erişildi.
- Jeanson, P. (2019). Finance, Ethique et Traduction. *Revue française de la traduction*, (240), 96–106. doi:10.4000/traduire.1730
- Karahan, H. ve Ersoy, H. (2016). Faizsiz Finansın Temel Prensipleri ile Türkiye’de Reel Kesimde Kullanılması. *Maliye Finans Yazıları*, 0(105), 93–114. doi:10.33203/mfy.312137
- Karataş, M. (2018). Dünya Dinlerinde Ahlak. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, 3(2), 290–298.
- Kartal, G. (2016). Homo-Economicus’a Karşı Homo-İslamicus. *I. International Social Sciences and Muslims Congress / Issmc-2016*, 295–310.
- Kaya, E. (2017). İşletmelerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamalarında Kurumsal Yönetimin Etkisi : BİST100 Üzerinde Bir Uygulama (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi.
- Kaymak, O. ve Çerikçioğlu, G. (2017). Şirketlerin Sürdürülebilirlik ve Sosyal Sorumluluk Anlayışlarının Finansal Performanslarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye Uygulaması. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(3), 77–90. <http://dergipark.org.tr/tr/pub/gjeb/issue/31271/340708> adresinden erişildi.
- Kettell, B. (2011). *Introduction to Islamic Banking and Finance*. United Kingdom: A John Wiley and Sons, Ltd.
- Khamlichi, A. El. (2012). *Éthique et Performance : Le Cas des Indices Boursiers et des Fonds d’Investissement en Finance Islamique*. Université d’Auvergne.
- Koçak, E. (2018). İslami Finans ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (51), 67–91.
- Kuzucu, N. (2018). Sosyal Sorumlu Yatırım Perspektifinden İslami Finans: Eleştiriler ve Öneriler. *ISEFE içinde* (ss. 180–190).
- Meslek Etiği. (2016). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. 5 Eylül 2020 tarihinde https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/21984/mod_resource/content/1/Meslek_Etiği_1_Hafta.pdf adresinden erişildi.
- Mtiraoui, A. (2018). Décoloppement Financier Islamique entre L’investissement et La Croissance

- Economique dans la région MENA et L'Asie de l'Est et Pacifique, 1–26.
- Natur-Aktien-Index - Die NAI-Kriterien - Langfassung. (2020). 9 Mayıs 2021 tarihinde https://nai-index.de/seiten/kriterien_lang.html adresinden erişildi.
- Natur Aktien Index. (2021). 18 Şubat 2021 tarihinde <https://de.wikipedia.org/wiki/Natur-Aktien-Index> adresinden erişildi.
- Navran, F. (2004). What is the difference between ethics, morals and values. 6 Eylül 2020 tarihinde <http://www.navran.com/article-values-morals-ethics.html%0A> adresinden erişildi.
- Ouendi, L. (2015). La Finance İslamique Face Aux Défis de la Globalisation Financière (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Université Mouloud Mammeri de Tizi-Ouzou.
- Özdemir, M. ve Aslan, H. (2017). Türkiye'de İslami Finansın Dönüşümünün Ekonomi Politikası. Seta Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı. www.setav.org adresinden erişildi.
- Peillex, J. ve Ureche-Rangau, L. (2009). Création d'un Indice Boursier İslamique Sur la Place Financière de Paris. *Revue D'Économie Financière*.
- Pellerin, E. ve Casimiro, M. (2009). Du Bon Usage de l'Ordre Dans le Désordre de la Finance. *Distribution Electronique Cairn.info Pour De Boeck Supérieur*, (33), 16–25. <https://www.cairn.info/revue-finance-et-bien-commun-2009-1-page-16.htm> adresinden erişildi.
- Rahim, A. B. A. (2013). İslam Ahlâkı ve Onun Karakter İnşasındaki Önemi Anlamak. *International Journal of Social Science and Humanity*, 3(6), 508–513.
- Saiti, B. ve Ahmad, K. (2017). Fundamentals, Universe Creation And Appraisal Of Major Shari'ah-Compliant Stocks Screening Methodologies. *Journal of The International Institute of Islamic Thought and Civilization*, 105–139.
- Seçme, O., Aksoy, M. ve Uysal, Ö. (2016). Katılım Endeksi Getiri, Performans ve Oynaklığının Karşılaştırmalı Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (72), 107–128. doi:10.25095/mufad.396724
- Soage, A. B. (2020). An overview of Islamic finance: History, Instruments, Prospects. *Ediciones Universidad de Valladolid*, 9, 60–81. doi:<https://doi.org/10.24197/jstr.0.2020.60-81> Abstract:
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). Sürdürülebilir Kalkınmanın Amaçları. 15 Nisan 2021 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Degerlendirme-Raporu_13_12_2019-WEB.pdf adresinden erişildi.
- Tabakoğlu, A. (2016). İslam İktisadına Giriş (4. bs.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- TDK Sözlük. (2020). Etik. 6 Eylül 2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Trenovski, B., Merdzan, G. ve Kozheski, K. (2019). Gelecekteki Krizleri Engellemek İçin İslami Finans Araçlarının Alternatif Olarak Kullanılmaları. *ICOMEF'19-Spring* içinde .
- Vural, G. ve Kuzulu, Ö. (2019). İş Ortaklığına Dayalı Finansman Yöntemlerinin İslami Bankacılık Sistemindeki Yeri: Ülkeler Arası Bir Değerlendirme. *ISEFE* içinde (ss. 148–180).
- Wilson, R. (1998). Muhammed Bakır Es-Sadr'ın Günümüz İslam Ekonomi Düşüncesine Katkısı. 17 Eylül 2020 tarihinde <https://www.haksozhaber.net/okul/muhammed-bakir-es-sadrin-gunumuz-islam-ekonomi-dusuncesine-katkisi-2180yy.htm> adresinden erişildi.

Yörükoğlu, A. (2007). Davranışsal Finans. Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 5 Issue 2, July 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 13.04.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 07.04.2021

DOI: 10.30692/siad.914978

THE METHODS AND TOOLS USED BY MANAGERS IN THEIR STRATEGIC DECISION MAKING PROCESSES

Yöneticilerin Stratejik Karar Verme Süreçlerinde Kullandığı Yöntem ve Araçlar

Salih AYGÜN

İstanbul Milli Savunma Üniversitesi

ATASAREN Savunma Kaynakları Bölümü Yüksek Lisans Mezunu

ORCID ID: 0000-0003-4254-8202

salih3298@gmail.com

Orhan SEZGİN

Dr. Öğr. Üyesi

Atlas Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İşletme (İngilizce)

ORCID ID: 0000-0002-2375-8805

orhansezgin91@gmail.com

Atf/Citation: Salih Aygün, Orhan Sezgin (2021), "The Methods and Tools Used By Managers In Their Strategic Decision Making Processes", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.2 Temmuz 2021 s.281-293.

Abstract: Businesses operating in complex and highly changing business environment are faced with threats or opportunities while performing. The purpose of this research is revealing the difference between strategic management practices of businesses and the level of awareness of managers to these practices. Under this purpose, with strategic analysis, it was tried to determine level of implementation of strategic management practices and at what stage and how managers and employees play a role in these practices. In addition, it was investigated whether they made strategic planning, whether they found themselves strategic or to what extent they found strategic and, if any, the direction of their strategies. In this framework, the answers to the research questions "The effect of family control on institutionalization", "The relationship between Institutionalization and Strategic Planning Process" and "The Relationship between Institutionalization and Strategic Management Process" were investigated. For this study, a questionnaire was sent electronically to the managers and replies were analyzed. From research three results were obtained. Institutionalization increases as the control of family decreases; scope of strategic management and strategic planning increases, institutionalization also increases and family's control over the business decreases, institutionalization increases, and as the level of institutionalization increases, annual return increases.

Keywords: Strategic Management, Manager, Strategic Decision Making, Strategy, Business Management

Öz: Günümüzün karmaşık ve rekabetçi iş ortamında faaliyet gösteren işletmeler, görevlerini yerine getirirken birçok tehdit veya fırsat ile yüzleşmektedir. İşletmelerin sürdürülebilir bir operasyonel yaşama sahip olmak için yeni yönetim tarzlarına ihtiyaçları olabilir. Ekonomilerin temelini oluşturan işletmeler hem işlerini büyütme hem de daha uzun bir operasyonel yaşam sürmeye yönelik bir yönetim tarzına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu nedenle birçok işletme stratejik yönetime önem vermiş ve yönetimlerinde kullanmaya başlamıştır. Bu araştırmanın amacı, işletmelerin stratejik yönetim uygulamaları ile yöneticilerin bu uygulamalara yönelik farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu amaçla stratejik analiz ile stratejik yönetim uygulamalarının düzeyi ve bu uygulamalarda yönetici ve çalışanların hangi aşamada ve nasıl rol oynadıkları belirlenmeye çalışılmıştır. İşletmelerin stratejik planlama yapıp yapmadıkları, kendilerini stratejik bulup bulmadıkları veya ölçüsü ve varsa stratejilerinin yönü araştırılmıştır. Bu çerçevede "Aile kontrolünün kurumsallaşma üzerindeki etkisi", "Kurumsallaşma ve Stratejik Planlama Süreci arasında ilişki" ve "Kurumsallaşma ve Stratejik Yönetim Süreci arasında ilişki" araştırma sorularının cevapları araştırılmıştır. Çalışma için anket soruları kendisine ulaşılabilen 49 yöneticiye elektronik ortamda gönderilmiş ve 30 kişiden cevap alınmıştır. Araştırmadan 3 sonuç elde edilmiştir. İlk olarak şirket üzerindeki aile kontrolü azaldıkça kurumsallaşma artmaktadır, ikinci olarak stratejik yönetim ve stratejik planlamanın kapsamı arttıkça, kurumsallaşma arttığı tespit edilmiştir ve son olarak kurumsallaşma düzeyi arttıkça yıllık cironun arttığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Yönetim, Yönetici, Stratejik Karar Verme, Strateji, İş Yönetimi

INTRODUCTION

Although the concept of management is very old, the concept of business management is a concept that emerged about a century ago and is still under development. The reason why the concept of business management is so new is that there were no large-scale enterprises based on production until the industrial revolution that started in the 18th century. From this point of view, it is possible to characterize the time before the industrial revolution as the concept of business management as "pre-era" or "pre-scientific era" (Mouhoumed, 2015, pp. 10-12). However, considering that there were people and communities that came together, ruled, and managed in the past to achieve the same goal, it is possible to say that management activity existed even in ancient times.

Management is all of the planning, organizing, executing, coordination and control activities that are management functions in order to achieve organizational goals effectively and efficiently. Management is a universal process. It is an ancient art and a developing science, like social life. Management as a process means a set of activities and functions, management as an art means a practice, and management as a science means systematic and scientific knowledge community (Paşaoğlu et al., 2013, p. 3). The need for management arises from the need to achieve goals that people cannot achieve alone, through a group effort.

Strategic management, on the other hand, is a concept obtained by combining the concepts of strategy and management. Therefore, it is necessary to give information about the concept of strategy. Strategy can be defined as a collection of dynamic decisions based on a long-term perspective, focused on the final result, determining how the business will achieve its goals, including monitoring the activities of competitors (Tokgöz et al., 2014, pp. 3-4). Strategic management can be defined as the science and art of making, implementing, and evaluating inter-functional decisions that will enable the organization to achieve its goals (Çelik, 1994, pp. 28-34). Today, various definitions have been made for the concept of strategic management; however, it is very difficult to make a clear definition. However, to summarize, for the definition of the concept of strategic management; In an increasingly competitive environment, the senior managers of organizations analyze the internal and external environment in order to achieve its goals in the long term, develop a set of cross-functional plans in this direction, evaluate, select, implement, and then audit the implemented plans. Taking all kinds of measures within the organization for the implementation of these plans falls under the field of activity of senior managers (Çetinkaya & Gülbahar, 2019, p. 350). This whole process can be defined as strategic management.

Strategic management refers to the development, planning, implementation and control of effective strategies for an organization to achieve its goals. In other words, strategic management is an area of research that examines what companies, facing an overwhelming competition, should do and follow what strategies to compete with their competitors (Bayraktar et al., 2020, p. 62). Strategic management is about the creation, implementation, monitoring and control of organizational strategies.

Every business carries out many activities designed to create products or services that it has undertaken to sell, deliver or distribute to individual or corporate customers. Customers should also be willing to accept, request, obtain and pay for these products or services. This current situation may change over time. Because customers may turn to other businesses in the face of more affordable or quality products / services of competitors or as a result of changes in their own wishes and reference frames. Businesses constantly resort to strategic management in order to adapt to the change of such current conditions. This adaptation may require a change in any part or direction of the organization's operations. Products or services may change, the methods of producing them may change, and the customers to whom the products or services are offered may change. Businesses usually have to make new arrangements for three reasons (Moseley III, 2009, pp. 15-18). These reasons;

- To reward or satisfy its stakeholders,
- Achieving or maintaining its mission,
- Maintaining operational life.

Basic Concepts of Strategic Management and Development of Strategic Management Thinking

The term strategic management has entered the business management literature since the 1980s and has been an approach that is still used extensively. This term is derived from the combination of strategy and management words. To give a definition, strategic management is the long-term management of all functions and elements of the business in a holistic approach to create the future beyond the relations with the environment of the business (Aktan, 2008, p. 5). Strategic management is a management focused on carrying an organization to its goals. The word goal is very important here. A company that does not have a very specific goal is a company that does not know where it is going, has left itself to international and national winds, and has attributed success to chance (Ertuna, 2008, p. 11). Sun Tzu drew attention to the importance of the issue, saying "War is won at headquarters". Although the concept of strategy in the military field started to be used in the business world in the 1940s in American companies, it was passed into the literature as a management concept by Robert Mc Namara, the president of Ford Motor Company, in 1953 (Karakaya & Çoban, 2010, p. 343).

Decisions on strategic issues become concrete within the framework of a strategic plan and guide implementation. The strategic plan is a practical guide for implementation, based on the examination of internal and external environmental factors, guiding the goal setting and resource allocation in order to achieve meaningful results in the long term. It is stated that large-scale plans for the future, which are interactive with the competitive environment, are effective in achieving organizational goals (Pearce & Robinson, 1996, p. 908). It has been argued that strategic planning systematizes the processes that will ensure the realization of the goals and objectives of the organization (Crittenden & Crittenden, 2000, pp. 150-152).

Strategic planning consists of the processes of developing a plan, defining the organization, explaining organizational goals and values, evaluating external and internal environmental factors, defining strategic issues, reviewing and adapting the strategy and plan, developing the vision of the organization, implementation and finally re-evaluating the strategy and planning process (Price et al., 2003, pp. 347-349).

Strategic planning is constantly updated. Strategic planning is systematic; it is not accidental or instinctive but has a certain method and course. Strategic planning is process; rather than a result, it is a journey where strategists work together and take responsibility. The strategy is made by certain people, they need to be involved in decisions and be willing. The strategic management process, which also includes strategic planning, is defined as all information gathering, analysis, selection, decision and implementation activities aimed at sustaining the business in the long term and providing a sustainable competitive advantage (Ülgen & Mirze, 2013, pp. 15-17).

Strategic management thinking goes back to ancient times as an approach. Military wars in particular are full of examples of strategic management approaches. However, these examples are products of the "Unscientific Management" era.

In order for strategic management thought to become scientific, management thought had to begin to become scientific first. This formation coincides with the post-industrial revolution, approximately in the 1880s. With the scientification of management thought, the theoretical framework of management practices was formed, and management functions were defined (Söyler, 2007, pp. 103-105). The development of strategic management thinking is outlined in Table-1.

Table 1: Development of Strategic Management Thought

Period	Phases	Features
1880	Scientific Management Period	-
1950	Planning	Visible future, piecemeal approach, point to be reached, closed organization
1960	Long Term Planning	Long future, time horizon
1965	Collective Planning	System view, holistic approach, internal interaction
1970	Strategic Planning	Setting direction, drawing route
1980	Strategic Management	Open organization, interaction with the environment, feedback
1985	Strategic Scenarios	Alternative directions, alternative routes, scenarios
1990	Strategic Opinion	Unforeseen future, unknown environment, strategic values, culture

Reference: (Akgemci, 2007, p. 11)

In this context, Ülgen and Mirze (2013) divided the strategic management into seven phases.

1. Strategic awareness: The strategic management process starts with the strategic awareness of business managers.
2. Selecting and evaluating strategists: This phase is so important due to the strategists, who are involved in the implementation of the strategies determined at every level of the company, from inside or outside the company, are of key importance in the selection and implementation of strategies.
3. Strategic analysis: The strategic analysis process is the evaluation of the internal situation of the enterprise and the examination of the general and sectoral environment in which the enterprise exists.
4. Strategic guidance: In this phase, the vision, mission, and objectives of the enterprise are determined, and a job description is made.
5. Strategy formulation: In this phase, analysis has been made and objectives have been determined. Strategists work to choose the most suitable strategy for the company.
6. Strategic implementation: At this stage, the strategy or strategies are now chosen, and studies have started to put them into practice. Managers have mobilized business resources for these strategies. The issue that needs to be considered at this stage is that all units of the company adopt this strategy and are willing to achieve it.
7. Strategic control: In this phase, the conditions of the strategic management process are constantly changing and developing, as the strategic management process is dynamic. Sometimes reactive and sometimes proactive strategies may be required to keep up with

these changing conditions. This phase should be implemented not only while implementing the strategy, but also at all stages in order to control this process (Ülgen & Mirze, 2013, pp. 550-552).

In today's management approach, it does not seem possible to manage an organization without strategic thinking. The manager needs to know the strategic position of the organization, understand the impact of changing conditions, monitor the company's internal and external environment, and choose the right time to change strategy. Strategic management is the most exciting aspect of the management discipline. Strategic management is about success and failure, about the ability to plan battles and defeat opponents. An effective strategic management performance can transform an organization, ideally allocate wealth to shareholders or change the structure of an industry (Kirkpatrick, 2016, p. 106).

Strategic management is not limited to a set of routine rules, procedures, and programs. It has a theory that explains what to do to solve problems or situations. Strategic management is the philosophy or ideology of business and management. Every manager understands this ideology and largely integrates it in its own way (Kayar Çelik & Aytar, 2019, p. 132). The fact that managers have a strategic management approach also contributes to the institutionalization level of the organization. Manager, organizational structure, and strategy fit positively affect organizational commitment and success.

Strategic Management Methods and Tools

Strategic management is a management technique that reveals what an organization does, the reason for its existence and the goals it wants to achieve in the future. Strategic management is a special management style that does not eliminate basic management functions such as planning, organizing, executing, and controlling, that the upper level is interested in. Strategic management is the process of planning, organizing, coordinating and controlling the work to be done in order to bring the organization to the desired location (Brayson, 1995, pp. 5-6).

Strategic management can be called a roadmap for the future. As you walk through this roadmap, there are variable actors to use. Aiming to manage the future and bringing a dynamic structure to the organization can only be achieved by benefiting from these actors enough. Only in this case will it be possible to achieve excellence in strategic management (Baykal, 2018, p. 152).

Businesses need some strategic management methods and tools that will assist them while implementing their activities in the difficult environmental conditions they are in and provide a competitive advantage over their competitors (Akgemci & Celik, 2010, pp. 50-52). The most common of these tools in the literature are SWOT Analysis, Balanced Scorecard, Cost Benefit Analysis, Supply Chain Management, Risk Analysis, Critical Success Factors analysis, Outsourcing and Scenario Development.

1. Swot Analysis: Businesses are faced with many threats and opportunities due to the economic conditions they are in. For this reason, it is for businesses to analyze the market they are in with a more systematic perspective and to analyze the opportunities and threats arising from environmental conditions, and then to determine their own strengths and weaknesses (Akgemci & Çelik, 2010, pp. 70). The main purpose is to determine the strengths and weaknesses that will provide competitive advantage against competitors. This process then emerges as a method that guides firm strategies to evaluate opportunities and counter threats based on strengths and weaknesses.
2. Balanced Scorecard: The transition from the industrial society to the information society has led to significant changes in the business world, as in all areas of life. Business environments arranged according to the conditions in the industrial society can no longer meet the needs. The Balanced Scorecard method contributes to the achievement of the goals of the enterprises by bringing effective solutions to the problem of failure in strategic applications and the inadequacy of traditional performance systems faced

by information society enterprises. The balanced scorecard aims to find solutions to the problems faced by the enterprises in the field of performance evaluation by presenting a framework in which the vision, mission and strategy of the enterprise are transformed into performance criteria including non-financial criteria (Güner, 2008, pp. 247-249).

3. **Benefit-Cost Analysis:** Benefit-Cost analysis is the method used to help strategists make comparisons between alternative approaches and options. The main purpose of cost-benefit analysis is to generate information for decision-makers about estimating the monetary equivalent of the benefits and costs of a particular activity or project and comparing it with different decisions. This method of analysis is generally used for situations that can be measured with money (Hastürk, 2006, pp. 81-83).
4. **Supply Chain Management:** In today's challenging competitive conditions, many companies have understood the strategic importance of supply chain management in order to gain competitive advantage and for this purpose, companies have started to build their relations with their suppliers and customers on mutual benefit and cooperation (Güleş, 1999, p. 3).
5. **Risk Analysis:** It is the analysis made to determine how risky the investment to be made is. Risk analysis consists of "economic-financial risk", "political risk", "country risk" and other analyzes. In recent years, risk analysis has been widely used, especially in foreign capital investments. The number of rating agencies that conduct credit evaluation and risk analysis for countries in need of foreign debt has increased rapidly in recent years (Aktan, 2005, pp. 25-27).
6. **Critical Success Factors Analysis:** Critical success factors analysis can be defined as the factors that make it easier for the businesses in almost all business lines to have success. In other words, we can say that these factors are the "tricks of the job" that should be considered in order to achieve success. These factors may be related to the company's own capability or to external environmental factors (Mirze, 2014, p. 142).
7. **Outsourcing:** Outsourcing is the execution of the works that are outside of the main field of activity of the enterprise through external expert enterprises. In other words, the company leaves some or all of the work to a specialist service provider or supplier with an agreement made for activities other than its core competencies (Özgener, 2004, p. 172).
8. **Scenario Development:** Businesses can operate in a rapidly changing and sometimes uncertain future environment. In this case, it is not sufficient to determine the current situation alone and to determine the appropriate strategies for these determinations. Because very different, unimaginable, and surprising events can occur in volatile and fragile environments. In such undesirable situations, businesses should determine their course of action (Mirze, 2014, p. 147).
9. **Risks:** Decision makers may face three risks of being in the strategy formulation process. First, decision makers may not have enough time to fulfill their operational responsibilities by focusing on the strategy formulation process. Managers must have the necessary competence to organize it. The second occurs when the strategy creator and the implementers of this strategy are different managers. In this case, strategic managers may not accept their responsibilities in the decisions taken. Third, a participant involved in any stage of strategy formulation can put himself under expectation. Strategic managers should analyze this situation correctly and guide the participants correctly (Pearce & Robinson, 1996, p. 908).

Strategic management has gained a new dimension with the changing and developmental values that have emerged over time. The new ideas that arise are necessary for the development and success of the organization. These ideas brought along some regulations and structured elements

such as strategic conditions at different stages with different tools. Strategic management, which is a cycle of strategic change, gives direction to basic policies, such as external demands and possibilities, brainstorming, problem-solving techniques, vision, and mission statements, in order for the organization to survive and provide a developed and effective organization (Baykal, 2018, p. 132).

Materials and Methods

In the first part of the study, a preliminary introduction was made for the main idea of the article, in the second part, the basic concepts of strategic management and the development of strategic management thought were discussed, and in the third part, the strategic management methods and tools used by the managers were discussed. In the last section, the purpose, scope, method, analysis of the research, findings and their interpretations will be emphasized.

The purpose of this research is to reveal the difference between the strategic management practices of the businesses operating in İstanbul and the level of awareness of the managers to these practices. Under this purpose, with strategic analysis, it has been tried to determine the level of implementation of strategic management practices and at what stage and how the managers and employees play a role in these practices. In addition, it was investigated whether they made strategic planning, whether they found themselves strategic or to what extent they found strategic and, if any, the direction of their strategies.

In this framework, the answers to the research questions "The effect of family control on institutionalization", "The relationship between Institutionalization and Strategic Planning Process" and "The Relationship between Institutionalization and Strategic Management Process" were investigated. In the universe of the research, there are managers at various levels of the businesses in Istanbul. It is aimed to examine the methods used by managers in the strategic decision-making process. For this study, questionnaire questions were sent electronically to 49 managers and 30 replies were received.

The questionnaire used as data collection tool consists of 3 parts. In the first part, there are 14 questions about the demographic characteristics of the employees and general and descriptive information about the company. In the second part of the questionnaire, the Strategic Management Process questionnaire was used (Eren et al., 2000, p. 333). The Strategic Planning Process scale was used in the third and last part of the questionnaire (Kılıcı, 2013, pp. 85-90).

Analysis and Findings

70% (21) of the participants who answered the questionnaire in the research are men and 30% (9) of them are women. 16.7% (5) of these participants are lower-level managers, 60% (18) middle-level managers and 23.3% (7) senior manager. When the educational status of the participants is examined, 20% (6) of them have postgraduate education, while the remaining 80% (24) have graduate education. 26.7% (8) of the participants work in joint stock companies, 10% (3) in limited liability companies and 63.3% (19) in limited companies. When the annual return of the companies is examined, it is seen that 63.3% (19) have a return of 5 million TL and below, while the remaining 36.7% (11) have a return above 5 million TL. When the management structure of the companies is examined, it is seen that the control of the family is very low in 66.7% (20), while the family control is low and medium in the remaining 33.3% (10). Data on participants and companies are presented in detail in Table-2.

Table 2: Information on Participants

Features	Percent %	Features	Percent %
<u>Gender</u>		<u>Company's Annual Return</u>	
Male :21	(70)	Less than 1 million TL :10	(33,3)
Female:9	(30)	1-5 million TL :9	(30)
<u>Educational Status of Managers</u>		Between 5-25 million TL :6	(20)
Graduate :24	(80)	Over 40 million TL :5	(16,7)
Postgraduate :6	(20)	<u>Shareholding Structure of the Firm</u>	
<u>Control of the Family in Management</u>		Fully Domestic Capital :24	(80)
Very Low :20	(66,7)	Foreign Capital Mainly :3	(10)
Low :3	(10)	Domestic Capital Mainly :3	(10)
Middle :7	(23,3)	<u>Manager's Position in Business</u>	
<u>Company Type</u>		Lower Level Mng. :5	(16,7)
Joint stock Corporation :8	(26,7)	Middle Level Mng. :18	(60)
Partnership in commendam:3	(10)	Senior Manager :7	(23,3)
Limited company :19	(63,3)		

10 of the companies do the strategic planning for 1 year or less, 9 for a period of 3 to 5 years, and the remaining 11 for more than 5 years. What is interesting here is that 10 companies consider plans less than a year as strategic plans. Considering this information, we can say that 20 companies (66.7%) have a strategic plan for more than 1 year. The data regarding the strategic plan duration are presented in Table-3.

Table 3: Strategic Plan Duration

	Frequency	Rate
1 year and less	10	33,3
3 to 5 years	9	30,0
More than 5 years	11	36,7

Table 4: Contributors to the Strategic Plan Process

	Frequency	Rate
Functional Units	11	36,7
Business Owners	7	23,3
Senior Managers	9	30,0
Board of Directors	3	10,0

In Table-4, there are the units that contribute to the creation of the strategic plan and the frequency distributions containing the answers given to the questions. When we examine this table, it is seen that functional units contribute 36.7%, business owners 23.3%, senior managers 30% and the board of directors 10%, contributing to the creation of a strategic plan. As can be understood from this information, managers with executive power contribute to the creation of the strategic plan.

Table 5: Strategic Management Process

Strategic Management Process	Mean	Standard Deviation	Remark
There are certain basic aims and objectives of the company	4,90	,498	Totally agree
Our company has a specific mission	4,60	,498	Totally agree
After a strategy is determined, plans and budgets are made accordingly.	4,60	,305	Totally agree
Our company has a specific vision	4,63	,490	Totally agree

When determining the strategy, opportunities and threats in the environment are examined	4,53	,507	Totally agree
Information about customer needs and preferences in the market is collected during the strategy planning phase	4,43	,504	Agree
Information about competitors in the market is collected during the strategy planning phase	4,53	,507	Agree
Strengths and weaknesses of our company are determined while determining the strategy	4,23	,898	Agree
Information on general economic development and expectations is collected during the strategy planning phase	4,13	1,167	Agree
After the determined strategy is implemented, the effectiveness of the results is evaluated	4,10	1,155	Agree
During the strategy planning phase, information about our suppliers in the market is collected	3,73	1,230	Agree
Various alternative strategies are determined before a strategy is determined	4,73	,450	Agree
During the strategy planning phase, information about the distributors (e.g., retailers) in the market is collected	4,40	,498	Agree
During the strategy planning phase, information about general technological developments and expectations is collected	4,23	,490	Agree
Information on general demographic development and expectations is collected during the strategy planning phase	4,10	,845	Agree

As it is understood from Table-5, the activity that companies attach the most importance to in the strategic management process is to establish the main goals and objectives (4,90). This is followed by developing a vision (4.63) and planning and budgeting in accordance with the strategy (4.60) and developing a mission (4.60). Relatively less important issues are followed by supplier information (3.73) and demographic developments (4.10). As can be understood from here, mission, purpose, and budget; it is not built on medium- and long-term macro trends in suppliers and demographic areas.

Table 6: Strategic Planning Process

Strategic Planning Process	Mean	Standard Deviation	Remark
Senior managers take responsibility for the firm's strategic planning	4,50	,509	Agree
The firm takes strategic decisions based on the strategic plan	4,20	,407	Agree
Firm provides resources (time, money, personnel support) for strategic planning	4,13	,860	Agree
Strategic planning is the top priority activity and is carried out regularly every year	4,00	1,114	Agree
For a successful performance, individuals bear the responsibility of strategic planning and implementation	4,53	,507	Agree
The firm initially assumes responsibility for the implementation of an action plan on a person or alternatively on a team	4,00	1,114	Agree
All managers, who will be significantly affected by strategic planning, participate in the planning process	4,63	,490	Agree
The firm regularly reviews monitoring data and revises strategic decisions as appropriate	4,00	,788	Agree
The firm follows a predetermined set of procedures in the strategic planning process	4,23	,898	Agree
The firm sets clearly defined and measurable performance standards for each plan item	4,00	,788	Agree
The firm uses strategic (situational) diagnostics to formulate strategic plan options	3,93	1,081	Indecisive
The firm develops an organized system to monitor how well these performance standards are met	3,80	1,270	Indecisive

As can be seen from Table 5, the most important activities of the companies in the strategic planning process are the participation of all managers in the strategic planning activity (4,63), individuals bearing the responsibility of strategic planning and implementation for a successful performance (4,53), and senior managers to take responsibility in the strategic planning of the firm (4.50). Relatively less important issues are making strategic (situational) diagnostics to formulate strategic plan options (3.93) and developing systems to monitor to what extent performance standards have been achieved (3.80). As it can be understood from here, although the top managers of the companies take responsibility for the strategic planning process and provide resource support such as time, money and personnel and give their strategic decisions to the strategic plan, they should give more importance to the issues of making current situation analysis and improving the performance evaluation system.

Table 7: Correlation Analysis

	Institutionalization Level of the Company?	Family Control in Management?	Strategic Management Process	Strategic Planning Process
Institutionalization Level of the Company?	1	-,512**	,331	,436*
Family Control in Management?	-,512**	1	,196	-,118
Strategic Management Process	,331	,196	1	,627**
Strategic Planning Process	,436*	-,118	,627**	1

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

According to the correlation analysis findings, significant relationships were found between many factors. Namely;

1. It is seen that there is a negative relationship (-,512) between the level of institutionalization and family control. According to this relationship, as the family control decreases, the level of institutionalization increases.
2. There is a positive relationship between the level of institutionalization and the strategic planning process (.436). Accordingly, as the strategic planning process increases, the institutionalization level of the firm increases.
3. Likewise, there is a positive relationship between the strategic management process, the institutionalization level (.331) and the strategic planning process (.627). Accordingly, as the scope of the company's strategic management and strategic planning process increases, the level of institutionalization also increases.

Studies on similar subjects in the literature, conducted using different methods and tools, have been examined. Among these studies, there are studies that find results parallel to the results of the study.

In Alcan, Esmer and Alcan (2021) study, it was tried to develop a strategy for the use of photovoltaic systems in accommodation businesses by integrating SWOT analysis and AHP method. Using the data obtained as a result of the SWOT analysis, 4 strategies were developed, and then the most suitable strategy was tried to be determined by AHP method (Alcan et al., 2021, p. 360).

In Esmer (2019) study, it is aimed to make financial strategic analysis of businesses. In line with this purpose, data were collected from 10 business managers operating in Amasya via the "Financial Strategic Analysis Form". The collected data are analyzed with the SWOT analysis technique, and the financial advantages and weaknesses of the enterprises, as well as financial threats and opportunities are determined. In addition, as a result of the SWOT analysis, 4 financial strategies have been developed for businesses (Esmer, 2019 p. 82).

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Strategic management is a process which focuses on the long-term goals and objectives of the organizations and tries to provide sustainability. Especially in highly changing business environment importance of strategic management increases. In order to challenge with uncertainty, organizations should implement the necessary steps and processes of strategic management.

The purpose of this study is to reveal the level of implementation of strategic management and awareness of strategic management of various business organizations operating in Istanbul. Therefore, in the last part of the study, suggestions on the subject are presented by evaluating the findings obtained from the research.

Business organizations are of great importance for the country's economy. Operating in today's complex and highly competitive business environment, these businesses are faced with many threats or opportunities while performing their duties. Sometimes they can resist these threats with the advantages they have, and sometimes they can be defeated. For these reasons, companies need strategic management.

When the literature is examined, many processes are prevented from being managed by a professional manager in businesses with high family control. The important finding about this issue in the study is that institutionalization increases as the control of the family decreases in the organizations. Another finding obtained from the study is that as the scope of strategic management and strategic planning increases, institutionalization also increases. As it seems, strategic management can be effective on many variables. According to the results of the study, it has been determined that as the family's control over the business decreases, institutionalization increases, and as the level of institutionalization increases, the annual return increases. It has been observed that as the scope of the strategic management process and strategic planning process increases, institutionalization increases. Strategic decision makers in business organizations may need to pay attention to this information when they prepare their strategic plans.

Studies on similar subjects in the literature, conducted using different methods and tools, have been examined. Among these studies, there are studies that find results parallel to the results of the study '(Alcan et al., 2021, p. 360); (Esmer, 2019 p. 82)'.

As a result, it can be said that in today's highly changing business environment importance of strategic management is increasing and companies have to challenge with different types of difficulties. Strategic management process and strategic planning need a professional focus and vision. As seen from the study when the control of the family on business decreases the level of institutionalization and the level of strategic management increases. So, for better results and long-term sustainability, business organizations need more institutionalization and need to give more opportunities to the professional managers for decision making and control over their responsibilities.

REFERENCES

- Akgemci, T. (2007). *Stratejik Yönetim*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akgemci, T., Çelik, A. (2010). *Girişimcilik Kültürü ve KOBİ'ler*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aktan, C. C. (2005). Geleceği Kazanmanın Yolu Stratejik Yönetim. *Çimento İşveren Dergisi*, 1, 1-58.
- Aktan, C. C. (2008). Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama. *Çimento İşveren Dergisi*, (22)4, 4-15.
- Alcan, Ö., Esmer, Y., & Alcan, Y. (2021). Strategy Development for the Applicability of Photocoltaic Systems in Hospitality Enterprises Using SWOT Analysis and AHP Method: The CAse of Sinop Province. *Duzce Universitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9, 360-375.
- Baykal, T. (2018). Örgütlerde Etkinlik ve Etkililik için Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(2), 151-160.
- Bayraktar, E., Turan, E., & Çetin, S. (2020). Stratejik Yönetim Kültürü ve Belediyeler: TR82 Bölgesi Belediyeleri Üzerine Bir İnceleme. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 55-89.
- Brayson, J. M. (1995). *Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations (A Guide to Strengthening and Sustaining Organizational Achievement)*. San Francisco: Jossey.
- Çelik, V. (1994). Etkili Bir Okul İçin Stratejik Yönetim. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 13(1), 28-34.
- Çetinkaya, F. F., & Gülbahar, H. O. (2019). Stratejik Yönetim ve İnovasyon İlişkisi: KOBİ'ler Üzerine Bir Araştırma. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 349-367.
- Crittenden, W. F., & Crittenden, V. L. (2000). Relationships Between Organizational Characteristics and Strategic Planning Processes in Nonprofit Organizations. *Journal of Managerial Issues*, 12(2), 150-168.
- Eren, E., Aren, S., & Alpkan, L. (2000). İşletmelerde Stratejik Yönetim Faaliyetlerini Değerlendirme Araştırması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 1, 96-122.
- Ertuna, Ö. (2008). *Stratejik Yönetim*. İstanbul: Okan Üniversitesi Yayınları.
- Esmer, Y. (2019). Financial Strategic Analysis In SMEs: The Case of Amasya Province. *Research of Financial Economic and Social Studies (RFES)*, 1(1), 82-88.
- Güleş, H. K. (1999). Elektronik Veri Değişiminin Tedarik Zinciri Yönetimindeki Yeri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 3, 1-16.
- Güner, M. F. (2008). Bir Stratejik Yönetim Modeli Olarak Balanced Scorecard. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(10), 247-265.
- Hastürk, M. (2006). *Stratejik Planlama ve Performans Esaslı Bütçeleme Raporu*. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. Ankara: Maliye Bakanlığı.
- Karakaya, Y. E., & Çoban, B. (2010). Geleceği Planlamada Stratejik Yönetim ve SWOT Analizi Kavramsal Yaklaşımlar. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 5(4), 342-352.
- Kayar Çelik, B., & Aytar, O. (2019). Örgütlerde Stratejik Yönetim Farkındalığı: Kırşehir İli Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(8), 129-146.
- Kirkpatrick, S. A. (2016). *Build a Better Vision Statement*. New York: Lexington Books.
- Kılıcı, H. (2013). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Stratejik Yönetim Uygulamaları Tokat İli İmalat KOBİ'leri Üzerinde Bir Çalışma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,

- Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, Türkiye.
- Mirze, K. (2014). *İşletmelerde Stratejik Planlama*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Moseley III, G. B. (2009). *Managing Health Care Business Strategy*. London: Jones and Bartlett Publishers.
- Mouhoumed, İ. M. (2015). *İşletme Yöneticilerinin Stratejik Yönetim Uygulamalarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, Türkiye.
- Özgener, Ş. (2004). *Çağdaş Yönetim Yaklaşımları, Bir Yönetim Stratejisi Olarak Outsourcing* (İ. Bakan (ed.)). Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Paşaoğlu, D., Tokgöz, N., Şakar, N., Ergun Özler, D., & İnan, Ö. (2013). *Yönetim ve Organizasyon*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Pearce, J. A. I., & Robinson, R. B. J. (1996). Strategic Management: Formulation, Implementation and Control. *Long Range Planning*, 29(6), 908.
- Price, A. D. F., Ganiev, B. V., & Newson, E. (2003). Changing Strategic Management Practice Within the UK Construction Industry. *Strategic Change*, 12(7), 347–366.
- Söyler, İ. (2007). Kamu Sektöründe Stratejik Yönetim Uygulanabilir mi? *Maliye Dergisi*, 152, 103–115.
- Tokgöz, N., Ulukan, İ. C., Erdoğan, B. Z., Demirci, A. E., Baraz, A. B., Tiltay, M. A., Taşçı, D., & Besler, S. (2014). *Stratejik Yönetim-1*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Ülgen, H., & Mirze, K. (2013). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. İstanbul: Beta Basım Dağıtım A.Ş.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 5 Issue 2, July 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 19.04.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 25.05.2021

DOI: 10.30692/sisad.22602

TÜRKİYE’DE EĞİTİMLİ KADINLARIN İSTİHDAMA VE EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ ¹

The Impact of Educated Women on Employment and Economic Growth in Turkey

M. Hakan YALÇINKAYA

Doç. Dr.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-4818-4887

mustafahakanyalcinkaya@gmail.com

Tanay DİLBER

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ORCID ID: 0000-0002-6670-1235

tanaydilber@hotmail.com

Atıf/Citation: M. Hakan Yalçinkaya, Tanay Dilber (2021), “Türkiye’de Eğitimli Kadınların İstihdama ve Ekonomik Büyüme Etkisi”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.2 Temmuz 2021 s.295-307.

Öz: Kadınların işgücüne piyasasında olması hem ekonomik kalkınmayı hem de sürdürülebilir ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Böylece kadınlar, bir yandan ekonomik büyümeye katkı sağlarken diğer yandan da, gelir elde ederek sosyal ve ekonomik özgürlüklerini de artırmaktadırlar. Ancak bu amaçla Türkiye’de kadınların işgücüne katılımını artırmak amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler ve projeler yürütülse de istenilen yere ulaşılamamıştır. Ülkemizde çalışan kadınların, işgücüne katılım oranı OECD ülkelerine göre oldukça geride kalmaktadır. Bu durumun başlıca sebepleri arasında Türkiye’de cinsiyet temelli bakış açısının kısmen hakim olması, kadının asıl görevinin çocuk bakımı olarak görülmesi ve iş için gerekli eğitim seviyelerinin çok yeterli olmamasıdır.

Bu çalışmada 1988-2019 yılları arasında kadın istihdamın ve kadın yüksekokullaşma oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ekonometrik analiz olarak Zaman Serisi Analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre istihdam edilen kadın sayısından, GSYİH’ya tek yönlü bir nedensellik ilişkisi, kadın yüksekokullaşma oranından, istihdam edilen kadın sayısına ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

¹Bu çalışma, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen ‘Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği’ adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, İstihdam, İşgücü

Jel Kodları: I25, J21, I23

Abstract: The fact that women are in the labor market affects both economic development and sustainable economic growth. Thus, women, on the one hand, contribute to economic growth, on the other hand, they increase their social and economic freedom by earning an income. However, although various legal regulations and projects were carried out in Turkey for this purpose, in order to increase the participation of women in the labor force, the desired place could not be reached. Labor force participation rate of working women in our country is far behind compared to OECD countries. Among the main reasons for this situation, gender-based perspective is partially dominant in Turkey, the main duty of women is seen as childcare and the education levels required for the job are not sufficient.

In this study, the effect of female employment and female higher schooling rate on economic growth between 1988-2019 was examined. Time Series Analysis was made as an econometric analysis. According to the results of the analysis, a one-sided causality relation was found from the number of employed women to GDP, and a two-way causality relation to the female higher schooling rate and the number of employed women.

Keywords: Economic Growth, Employment, Labor

Jel Codes: I25, J21, I23

GİRİŞ

Ekonomik büyüme kavramını yalnızca makroekonomik göstergelerin performansı ile değerlendirmek doğru değildir. Bunun yanında cinsiyet eşitliğinin sağlanması, sosyal, ekonomik ve kültürel alanları da kapsayan ekonomik büyüme model kavramlarının öne çıkarılması da gerekmektedir. Ekonomik büyümede önemli bir paya sahip olan ve Türkiye’de nüfusunun neredeyse yarısını oluşturan kadınlar Osmanlı döneminden itibaren işgücü piyasası içerisinde faaliyet göstermektedirler. Kadının çalışma hayatı içerisindeki konumu Osmanlı döneminde, “kadının yeri evidir” anlayışı nedeniyle kadınların çalışma hayatı genellikle hayvancılık, tarım ve dokumacılık alanlarında sınırlı kalmıştır (Bayram, 1987, s. 37). 1923 ‘te Cumhuriyetin ilanı ile birlikte kadın haklarına yönelik çeşitli yasal düzenlemeler sonucu kadınların sosyal, siyasi ve ekonomik alanlara katılımını artırıcı politikalar yürürlüğe girmiştir. Özellikle 1980 sonrası küreselleşme hareketleri ile beraber tarım sektöründen hizmet sektörüne geçiş yapan kadın sayısı artmıştır.

Ancak yasal düzenlemelere rağmen Türkiye’de kadınların işgücüne katılma oranı bir türlü istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Bu durumun başlıca sebepleri; kadın emeğinin ucuz emek olarak nitelendirilmesi, köyden kente gerçekleşen göçler sonucunda kadınların kayıt dışı sektörde istihdam edilmesi, kadınların ev içi düzeni sağlama gerektirdiği anlayışı ve bu nedenden dolayı işgücüne dahil olamaması, cinsiyet temelli bakış açısı ve erkeklere nazaran kadınların eğitim seviyesinin oldukça düşük olmasıdır. Bunlara ek olarak cam tavan sendromu ve geleneksel aile yapısının etkisi kadınların işgücüne katılımını engellemektedir. Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında ortalamanın bir hayli altında kalmaktadır. 2019 yılı itibariyle OECD ülkelerinde kadınların işgücüne katılım ortalaması %61,3’tür. TÜİK verilerine göre 2019 yılında Türkiye’de toplam işgücü içinde erkek çalışanların işgücüne katılım oranı %78,2 iken kadın çalışanların işgücüne katılım oranı ise %38,2 olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında Dünya Ekonomi Forumu’nun yayınladığı Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi’nde göre Türkiye işgücüne katılımda 153 ülke arasından 135. sıradadır (TWEF, 2020). Ayrıca 2019 yılı rakamlarına göre okuma yazma bilmeyen erkek sayısı 286.412 kişi iken, okuma yazma bilmeyen kadın sayısı 1 milyon 738 bin 225 kişidir (TÜİK, 2019). Dolayısıyla kadın ve erkek arasındaki eğitim eşitsizliği de net bir şekilde görülmektedir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler de kadın-erkek eğitim düzeyi arasındaki büyük farklar ekonomik kalkınma ve büyümeyi de olumsuz etkilemektedir. Özellikle bu ülkelerde kadınların eğitim seviyesinin yükseltilmesi ve nitelikli hale getirilmesi sonucunda kadınlar özel ve iş hayatlarında daha özgür, toplumun her alanına daha katılımcı ve üretken olabilmektedirler.

Ekonomide Kadın İstihdam Teorileri

Tarihsel süreç içinde hemen hemen tüm ülkelerde, kadınların toplum içindeki yeri, daha çok evi ve ev işi olduğu görüşü hakim olduğundan kadınlar, üretim süreçlerinden uzak tutulmuş, daha çok ev içi üretim ile ekonomik hayata katılmaya çalışmışlardır (Karabıyık, 2012, s. 232).

Kadınların işgücü piyasasına dahil olmaları ve ücret karşılığı işçi statüsü ile çalışır duruma gelmeleri sanayi devrimi ile gerçekleşmiş ve hemen hemen tüm ülkelerde erkek işçilerin arkasında ikincil işgücü olarak ortaya çıkmışlardır. (Özer, Biçerli, 2003, s. 56-57). Sanayi devrimi ile kadınlar da artık literatür içinde yer almaya başlamışlardır.

Kadının işgücünün emek piyasasındaki rolünü açıklamak için ortaya atılan ilk kuram olan ikili rol yaklaşımına göre, kadının işgücü içerisinde düşük ücret düzeyi ve iş güvencesi olmayan işlerde çalışmasının nedeni ev-iş arasında kalan kadının bu ikilemdeki çelişkinden kaynaklandığını ifade etmektedir (Eyüboğlu, 1999, s. 20).

Cinsiyet ayrımcılığını arz yönlü olarak açıklayan Neo-Klasik okul yaklaşımı, kadınların işgücü piyasasında geri planda olmasının nedenini eğitim seviyesindeki farklılıklardan kaynaklandığını savunmaktadır. Kadınların ev içi düzeni sağlama, çocuk bakımı gibi sorumluluklarının olmasından dolayı eğitim seviyelerinin düşük olduğunu, bunun sonucunda da işgücü piyasasında geri planda kaldıklarının belirtmektedir (Durmaz, 2016, s. 46). İşgücü piyasası yaklaşımı ise, emek piyasasını birincil ve ikincil piyasa olmak üzere iki başlık altında inceler. Birincil piyasalar, tam uzmanlaşma, tecrübe ve sorumluluk gerektiren piyasalardır. İkincil piyasalar ise esnek çalışma saatleri ve daha az sorumluluk gerektiren piyasalardır. Kadınların evi içi sorumluluk ve çocuk bakımı gibi nedenlerden dolayı ikincil piyasalarda istihdam edilmesi gerektiğini savunur. Marksist kuram kadınların işgücü sorununun kapitalizmden sosyalizme geçiş ile mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Erkek, üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf olarak tanımlanırken kadınlar, yedek işgücü olarak tanımlanmaktadır. Marksist kuramın en büyük eksikliklerinden biri kadınların hamilelik ve çocuk bakımı gibi anaç sorumluluklarından dolayı düşük ücret düzeyinde çalışmayı kabul etmesine rağmen işgücü piyasasında erkeklerin daha fazla istihdam etmesini açıklayamamasıdır (Özçatal, 2009, s. 58). Feminist yaklaşım ise, kapitalizm ve artan rekabet koşullarının kadınların işgücü piyasasındaki yerini dezavantajlı hale getirdiğini, sömürgecilik anlayışının artması sonucunda cinsiyetler arasındaki adaletsizliğin arttığını ve erkeğin egemen olduğu toplumlarda kadınların dışsal baskılar sonucunda, işgücü içerisindeki konumunun azaldığını kanısına varmaktadır (Karaca, 2007, s. 12). Farklı bakış açılarına göre, kadınların eğitilmiş ya da eğitimsiz olsun işgücü piyasasında yer alması artık gelişen ve dijitalleşen çağımızda kaçınılmaz ve tartışılmaz bir durum haline gelmiş ve kadınlar her alan da yer alır hale gelmeye başlamışlardır.

Literatür Taraması

İktisat yazınında kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik büyüme üzerine birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir kısmı eğitim seviyesinin, kadınların işgücüne katılımı üzerinde olumlu etkisi olduğu yönündedir. Ayrıca kadınların bir ekonomide işgücüne katılım oranının artması, ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir. Aşağıdaki tabloda kadınların işgücüne katılımı ile ilgili çalışmalar gösterilmiştir.

Çalışma	Dönem	Ülke	Ekonometik Yöntem	Bulgular
Dollar ve Gatti (1999)	1975-1990	Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Doğu Asya ve Pasifik, Avrupa ve Orta Asya, Latin Amerika ve Karayipler, Güney Asya	Panel Veri Analizi	Cinsiyet eşitsizliği adaletsiz gelir dağılımına neden olmaktadır. Adaletsiz gelir dağılımının olduğu bir ekonomide ekonomik büyümeyi destekleyemez.
Klasen (2000)	1960-1992	Latin Amerika ve Karayipler Sahra Altı Afrika, Doğu Avrupa, Doğu Asya ve Pasifik, OECD	Panel Veri Analizi	Cinsiyet eşitsizliği ve ekonomik büyüme arasında ters yönlü bir ilişki vardır.
Seguino (2000)	1975-1995	Güney Kore, Arjantin, Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan, Endonezya, Vietnam Brezilya, Meksika, Şili, Malezya, Tayland, İrlanda	Panel Veri Analizi	Gelir eşitsizliğinin ekonomik büyüme üzerindeki negatif etkisini doğrulamıştır.
Tansel (2012)	1980-1990	Türkiye (Yalnızca 67 il)	VAR Analizi	Cinsiyet eşitsizliği kadın istihdamı üzerindeki en büyük engeldir. Bu eşitsizliği gidermek için kadınlar eğitime daha çok teşvik edilmelidir.
Baliamoune-Lutz (2007)	1970-2000	Sub-Saharan Afrika ülkeleri ve Arap ülkeleri	Panel Veri Analizi	Cinsiyet eşitsizliğinin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisinden dolayı ekonomik büyüme ve kadın işgücüne katılımı arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır.
Luci (2009)	1965-2005	184 Ülke	Panel Veri Analizi	Kadınların istihdamı artması ekonomik büyümeyi artırırken, ekonomik büyümedeki artışın kadın istihdamı üzerindeki etkisi net değildir.
Aydın (2011)	1998-2008	ABD, Kanada Hollanda, Türkiye, Singapur, Hong Kong İsveç, Danimarka, Avustralya, İsveç	Panel Veri Analizi	Gelişmekte ve gelişmiş ülkelerde kadın işgücüne katılımı GSYİH’ da %0,99 - %1,24’ lük artışa neden olmuştur.
İnce (2011)	1980-2009	Türkiye	Zaman Serisi Analizi	Eğitim seviyesi artan kadınlar, ekonomik büyümeyi de olumlu etkiler.
Er (2012)	1998-2008	187 Ülke	Panel Veri Analizi	Artan kadın işsizlik, ekonomik büyümeyi olumsuz etkiler.

Çalışma	Dönem	Ülke	Ekonomik Yöntem	Bulgular
Günsoy ve Özsoy (2012)	2005-2011	Türkiye	VAR Analizi	Kadınların işgücüne katılımı ve eğitim düzeyleri GSYH üzerinde pozitif bir etkisi yaratmaktadır.
Lahoti ve Swaminathan (2013)	1983-2010	Hindistan	Panel Veri Analizi	Hindistan ekonomisinde kadın işgücüne katılım oranı ve büyüme arasında ters yönlü bir ilişki vardır.
Korkmaz ve Alacahan (2013)	2008-2012	Türkiye	Regresyon Analizi	Kadın istihdamının ekonomik büyüme etkisinin erkeklerin istihdamından daha fazla olduğu tespit edilmiştir.
Tsami (2013)	1990-2008	Akdeniz Ülkeleri ve Türkiye	Panel Veri Analizi	Ekonomik büyüme ve kadın istihdam arasında U yönlü bir ilişki olduğunu kabul eder.
Celasun (2014)	1981-2001	Türkiye ve OECD ülkeleri	Panel Veri Analizi	Türkiye' de kadın işgücündeki düşüşün sebebinin piyasada meydana gelen dalgalanmalar ve politik hatalar olduğunu belirtir.
Besamusca (2015)	1990-2010	117 Ülke	Panel Veri Analizi	Kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörlerin ekonomik büyüme üzerinde etkisi vardır.
Lenchman (2015)	1990-2012	162 Ülke	Panel Veri Analizi	Farklı gelir düzeylerindeki kadınlar ile istihdam-ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir.
Uysal, Keskin ve Sertkaya (2016)	1988-2013	Türkiye	Zaman Serisi Analizi	Kadınların işgücüne katılım oranından, yüksekokulluşma oranı ve doğurganlık hızına doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusuysen GSYIH' a doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
Serel ve Özdemir (2017)	2000-2013	Türkiye	Zaman Serisi Analizi	Kadınların işgücüne katılımı, GSYIH' da bir artışa neden olmaktadır.
Dücan ve Polat (2017)	2007-2014	G7 ve OECD Ülkeleri	Panel Veri Analizi	Kadın ve erkeklerin birlikte işgücüne katılımı ekonomik büyümeyi olumsuz etkilememektedir.
Kılıçkaya ve Dündar (2019)	1988-2017	Türkiye	Zaman Serisi Analizi	Kadınların işgücüne katılım oranı ile GSYIH arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Ekonometrik Metodoloji

Zaman Serileri Analizi ve Durağanlığı

Zaman serileri, iktisat literatüründe bir değişkenin aylık, üç aylık veya yıllık analizlerini yaparak bu analizlerin anlamlı veya anlamsız olup olmadığını inceler. Ekonometrik bir analizin temel varsayımı uygulamada kullanılan değişkenlerin ekonometrik, istatistiksel ve iktisadi olarak tutarlılık göstermesidir (Mert ve Çağlar, 2019, s. 41).

Zaman serisi geleceğe yönelik tahminler yaparken bu tahminlerin tutarlı olması için uygulamada kullanılan değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Zaman serilerinin geleceğe yapılan tahminlerinin tutarlı olabilmesi için trend, mevsimsel, düzensiz ve konjonktürel dalgalanmalardan ayrıştırılmış bir biçimde hesaba katılması gerekmektedir. Eğer bu faktörler dikkate alınarak model içerisine dahil edilirse değişkenler durağan olmaz. Değişkenlerin durağan olmadığı durumda ise gerçek bir sonuca ulaşılamaz. Bu durumda “sahte regresyon” durumu ortaya çıkar (Kennedy, 2006, s. 355).

“Sahte Regresyon” durumunun ortaya çıkmaması için uygulanan zaman serisinin ortalama, varyans ve kovaryansın sabit olması gerekmektedir. Bu durumlar sağlanmazsa değişkenler durağan olamaz.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \text{ sabit terimsiz ve trendsiz denklemler} \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = b_0 + \delta Y_{t-1} + u_t \text{ sabit terimli ve trendsiz denklemler} \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \delta Y_{t-1} + u_t \text{ sabit terimli ve trendli denklemler} \quad (3)$$

Box-Jenkins zaman serisinde değişkenlerin durağan olmaması sorununun değişkenlerin birinci farkını almakla ortadan kalkacağını belirtmiştir. Birçok iktisatçı ve ekonometrici değişkenlerin dışsal etkenlerden etkilendiğinden dolayı durağan olmadığını belirtmiştir (Kennedy, 2006, s. 355). ADF (Augmented Dickey-Fuller) ve PP (Philips-Perron) testleri ile zaman serilerinin durağan olup olmadığına ulaşılabilir (Uysal, Keskin, 2016, s. 78).

ADF testi ile hatalı hipotezi reddetme imkanı doğmaktadır. Ancak yakın birim kökü ayırt etmede yetersiz olan ADF testi çeşitli problemlere yol açabilir. Bu problemleri ortadan kaldırıp, testin güvenilirliğini arttırmak için değişkenlere Philips Perron testi uygulanır. Philips Perron testi otokorelasyonun görüldüğü durumlarda ADF testine nazaran daha güvenilir sonuçlar vermektedir.

$$y_t = m_0 + m_1 y_{t-1} + e_t \quad (4)$$

$$y_t = m_0 + m_1 y_{t-1} + m_2 (t-T/2) + e_t \quad (5)$$

Denklemden T gözlem sayısını göstermektedir (Sertkaya, Okur, 2016, s. 160-161). $E(e_t) = 0$ olduğundan dolayı bozucu terimlerin homojen olmaması bir zorunluluk değildir. (Uysal, Keskin, 2016, s. 78).

VAR Model Analizi

VAR modelin de amaç uzun dönem içinde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin nasıl olduğunu incelemektir. Ekonometrik analiz sonucunda bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında oluşan tutarsızlıklar nedeniyle model hakkında tahmin yürütmek oldukça zorlaşmaktadır. Sims (1980) tarafından açıklanan ve temelini Granger Nedensellik testinden alan VAR Analizi, değişkenlerin birbirinden ayrılması görünüşe karşı çıkmaktadır (Bozdağlı, Özpinar, 2011, s. 44). Sims değişkenleri, içsel ve dışsal olarak ayırmayıp içsel değişkenlerin her birini kendi ve diğer dışsal değişken ile ilişkilendirmektedir.

VAR modelinin temel amacı değişkenler arasındaki ilişkiyi tek yönlü inceleyerek geleceğe ve geçmişe dair daha kuvvetli tahminler yürütmektir. Modelde kullanılacak iki değişkenli VAR Model aşağıdaki gibidir.

$$Y_t = a_1 + \sum b_{1i} y_{t-i} + \sum b_{2i} X_{t-i} + m_{1t} \quad (6)$$

$$X_t = c_1 + \sum d_{1i} y_{t-i} + \sum d_{2i} X_{t-i} + m_{2t} \quad (7)$$

Yukarıdaki denklemde m_{1t} ve m_{2t} hata terimleri olup, X ve Y değişkeninin gecikmeli değerleri birbirini etkilemektedir.

Granger Nedensellik Analizi

Ekonometrik analizlerde iki değişken arasında nedensellik ilişkisini açıklamaya yönelik kullanılan en yaygın testlerden birisidir. Birçok ekonometrik zaman serisi analizinde elde edilen korelasyonlar anlamlı bir şekilde yorumlanamamış ve sahte ilişkilerin elde edildiği sonuçlara ulaşılmıştır. Granger nedensellik analizi, sahte regresyondan ortaya çıkan sonuçları nedensellik kavramıyla açıklamaktadır. Granger'a (1969) B ve T gibi iki değişkenden oluşan nedensellik denklemleri aşağıdaki gibidir.

$$B_t = \alpha + \sum B_j T_{t-1} + \sum y_j B_{t-j} + u_{1t} \quad (8)$$

$$T_t = \theta + \sum \delta_j B_{t-1} + \sum \lambda_j T_{t-j} + u_{2t} \quad (9)$$

T = zamanı ifade etmektedir.

İki değişken için bir nedensellik denkleminde dört farklı sonuç çıkarmak mümkündür.

1. B, T'nin Granger nedenidir
2. T, B'nin Granger nedenidir.
3. B ve T arasında nedensellik ilişkisi yoktur.
4. Değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır (Dilber, Uysal, 2020, s.737).

Ampirik Sonuçlar

Bu çalışmada 1988-2019 yılları arasında istihdam edilen kadın sayısının ve yüksekokullaşma oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Seriler yıllık olarak dikkate alınmıştır.

Bütün seriler trend etkisinden arındırıldıktan sonra logaritmik işleme tabi tutulmuştur. Analiz bölümünde ise öncelikle değişkenlerin tanımı ve durağanlık analizi yapılarak VAR model analizi için uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra otokorelasyon ve White testleri ile modelin tutarlılığı test edilmiş ve daha sonra değişkenlerin nedensellik ilişkisini incelemek amacıyla Block Granger nedensellik testi yapılmıştır.

Tablo 2: Modelde Kullanılan Değişkenlerin Açıklaması

<i>Değişkenler</i>	<i>1988-2019</i>	<i>Yıllık Veriler</i>
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	World Bank
İEKS	İstihdam Edilen Kadın Sayısı	TUİK
KYOO	Kadın Yüksekokullaşma Oranı	TUİK

Türkiye'de istihdam edilen kadın sayısı ve yüksekokullaşma oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi aşağıdaki denklemde açıklanmaktadır:

$$\ln \text{GSYİH}_t = \beta_0 + \beta_1 \ln \text{KYOO}_t + \beta_2 \ln \text{İEKS}_t + \varepsilon_t \quad (10)$$

(10) numaralı modelde LNGSYİH ekonomik büyüme, LNİEKS istihdam edilen kadın sayısını, LNKYOO kadın yüksekokullaşma oranını göstermektedir. Ayrıca t dönem aralığını, β_0 sabit terimi, β_1 ve β_2 esneklik katsayılarını, ε hata terimini ifade etmektedir. Analiz Eviews 10 programı yardımıyla yapılmıştır.

Ekonometrik analiz sonuçlarına göre ilk olarak değişkenlerin birim kök içerip içermedikleri test etmek amacıyla ADF (Augmented Dickey Fuller) ve PP (Philips ve Perron) testleri olan bilinen birim kök testi uygulanmıştır.

Tablo 3: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

ADF Birim Kök Testi Sonuçları					
Model	Sabitli		Kritik Değerler		
Değişken	Test	Prob	%1	%5	%10
LNGSYİH	-6.51	0.000	-3.67	-2.96	-2.62
LNİEKS	-5.56	0.000	-3.67	-2.96	-2.62
LNKYOO	-4.64	0.000	-3.72	-2.98	-2.63
PP Birim Kök Testi Sonuçları					
Model	Sabit		Kritik Değerler		
Değişken	Test	Prob	%1	%5	%10
LNGSYİH	-7.08	0.000	-3.67	-2.96	-2.62
LNİEKS	-8.92	0.000	-3.67	-2.96	-2.62
LNKYOO	-6.05	0.000	-3.89	-2.99	-2.68

ADF testi %1 ,%5 ve %10 anlamlılık düzeyindeki kritik değerleri ifade etmektedir.

H_0 : Seriler durağan değildir (birim kök içermektedir).

H_1 : Seriler durağandır (birim kök içermemektedir).

Birim kök test sonuçlarına göre değişkenlerin düzey değerlerinde t istatistik değerleri, kritik değerlerden küçük olduğu için değişkenler durağanlık koşulunu sağlamaktadır. Dolayısıyla ADF ve PP testlerinde değişkenler düzey değerlerinde durağan olduğundan dolayı H_0 red edilip, H_1 hipotezi geçerli olmaktadır.

Tablo 4: Lee ve Strazacich Tek Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

	T-Statistic	Kırılma Noktası
GDP	-5.67	1995
%1 Kritik Değer	-4.08	
% Kritik Değer	-3.48	
%10 Kritik Değer	-3.18	
İEKS	-5.65	2001
%1 Kritik Değer	-4.08	
%5 Kritik Değer	-3.78	
%10 Kritik Değer	-4.75	
KYOO	-5.93	2011
%1 Kritik Değer	-4.08	
%5 Kritik Değer	-3.78	
%10 Kritik Değer	-3.18	

Serilerde yapısal kırılma olup olmadığını anlayabilmek için ADF ve PP birim kök testine ek olarak Lee ve Strazachi tek kırılmalı yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmıştır. Çıkan test sonuçlarına göre İEKS, KYOO ve GSYİH t istatistik değerleri, bütün kritik değerlerden küçüktür. Dolayısıyla herhangi bir yapısal kırılmadan söz edilemez.

Serilerde durağan koşulunun sağlandıktan sonra VAR model analizi yapabilmek için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekir. Yıllık veriler dikkate alınarak yapılan analizlerde gecikme uzunluğu 2-3 olarak uygun görülmektedir.

Tablo 5: Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

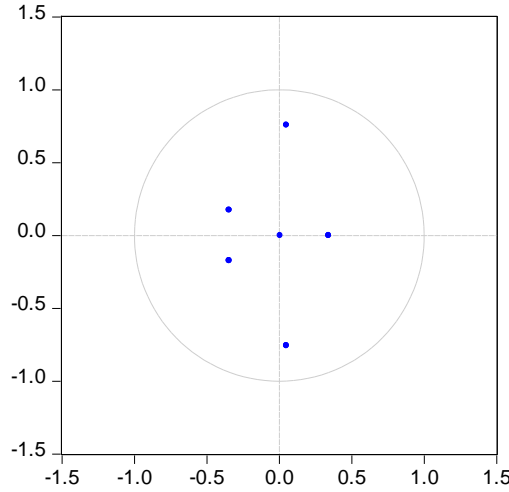
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	12.24037	NA	0.000101	-0.684472	-0.540490	-0.641658
1	94.93081	140.8800*	4.34e-07*	-6.143023*	-5.567095*	-5.971769*
2	98.17730	4.809616	6.85e-07	-5.716837	-4.708964	-5.417143
3	102.5863	5.552106	1.04e-06	-5.376765	-3.936946	-4.948631

* Değişkenlerin gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Gecikme uzunluğu belirlenirken FPE, AIC (Akaike Information Criterion - Akaike Bilgi Kriteri) SC: Schwarz bilgi kriteri ve HQ (Hannan-Quinn Bilgi Kriteri), dikkate alınmıştır. Test sonuçlarına göre modelin gecikme uzunluğu 1 olduğuna ulaşılmıştır.

Şekil 1: AR Karakteristik Polinomunun Kökleri

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Şekil 1'de görüldüğü gibi AR Karakteristik Polinomunun Ters Köklerinin çember içerisinde yer alması değişkenlerin durağan olduğu anlamına gelmektedir. Böylelikle VAR modeli anlamlı ve durağandır.

Tablo 6: Otokorelasyon LM Testi

Lags	Q-Stat	Olasılık Değeri	Adj Q-Stat	df
1	11.82	0.22	1.38	9

LM testi sonuçlarına göre 1.gecikme uzunluğunda serisel otokorelasyon yoktur. ($0.22 > 0.01$).

Tablo 7: White Testi

Join Test:		
Chi-sq	df	Olasılık Değeri
76.69	72	0.33

White testine göre modeldeki değişkenler normal dağılım göstermektedir. Hata terimin varyans değerler tahmin edilen bütün değerler için aynıdır.

Tablo 8: Blok Granger Nedensellik Testi

Bağımlı değişken: LNİEKS			
	Ki-kare	sd	olasılık
LNGSYİH	6.596763	2	0.03
LNKYOO	7.522012	2	0.02
Bağımlı değişken: LNKYOO			
	Ki-kare	sd	olasılık
LNİEKS	9.799236	2	0.00
LNGSYİH	0.705690	2	0.70
Bağımlı değişken: LNGSYİH			
	Ki-kare	sd	olasılık
LNİEKS	1.173	2	0.55
LNKYOO	1.140	2	0.49

Analiz edilen 1988-2019 yılları arasında Türkiye’de %5 anlam düzeyinde işgücüne katılan kadın sayısından yüksekokullaşma oranına ve GSYİH ya doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Yükseköğretim okullaşma oranından, istihdam edilen kadın sayısına doğru nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Küreselleşen ve dijitalleşen dünyada eğitimli iş gücünün ve özellikle de eğitimli kadının yeri ve önemi artmış ve yeni dünya, eğitimin-fikirlerin ön plana çıktığı bir yer haline gelmiştir. Bu bağlamda ekonometrik analiz sonuçlarına göre de istihdam edilen kadın sayısından, GSYİH’a ve kadınların yüksek okullaşma oranına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Aynı şekilde kadınların yüksekokullaşma oranından, istihdam edilen kadın sayısına doğru bir nedensellik ilişkisinden de bahsetmek mümkündür. Çıkan sonuçlar literatürdeki çalışmaları da destekler niteliktedir. Sürdürülebilir büyümenin ve kalkınmanın itici gücü eğitimli beşeri sermaye ve özellikle de eğitimli kadın işgücüdür. Ancak kadının ve özellikle de eğitimli kadının

Türkiye’de ekonomi içindeki istihdamının payını arttırmaya yönelik birçok kamu-özel kurum ve kuruluşun çalışması bulunmakla beraber Türkiye’de kadınların işgücüne katılma oranı OECD ülkeleri içerisinde oldukça düşüktür.

Kadınların ekonomiden ve emek piyasasından uzaklaşmasının nedeni yapılan çalışmalara göre işverenin mobingi, taciz, cam tavan sendromu, ücret düşüklüğü gibi birçok neden bulunmaktadır. Ancak özellikle ev-iş hayatı ve annelik arasında sıkışıp kalan kadınların, iş hayatına katılımının sağlanması ve emeklerinin daha üretken bir yapıya kavuşturulabilmesi için esnek çalışma koşulları veya evden çalışmasına yönelik bir takım yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Çünkü erkek işgücü kadar kadınlarımızın da sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma için ekonomiye kazandırılmaları ve işgücüne katılmaları gereklidir. Bunun için kadınların iş hayatına yönelmelerini özendirerek iş kolları geliştirilmelidir. Özellikle ev içinde çalışmak isteyenleri de kapsayacak işlere yönelik eğitim ve iş alanlarına öncelik verilmeli ve evden üretim politikaları geliştirilerek, kadınların üretimlerini pazarlayıp satacak platformlar oluşturulmalıdır. Ayrıca ekonominin büyüüp gelişebilmesi için hem eğitimde hem de iş hayatında cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması ve fırsatların herkese eşit dağılımının sağlanması da gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydın, F. (2011). Kadın İstihdamının Rekabet Gücü ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye İle Rekabet Gücü En Yüksek Ülkelerin Karşılaştırılması, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Bayram, M. (1987). Bacıyan-ı Rum. Konya: Gümüş Matbaası.
- Bozdağlıoğlu, E. ve Özpınar, Ö. (2011). Türkiye’ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye’nin İhracat Performansına Etkilerinin VAR Yöntemi ile Tahmini, D.E.Ü Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:13, Sayı:3, 39-63.
- Besamusca, J., Tijdens, K., Keune, M. ve Steinmetz, S. (2015). Working Women Worldwide Age Effects in Female Labor Force Participation in 117 Countries, World Development, Vol. 74, pp. 123-141
- Bloom, D.E., Canning, D. ve Fink, G. (2009). Fertility, Female Labor Force Participation and The Demographic Dividend, J Econ Growth, pp. 14, 79-101.
- Bali moune-lutz, M. ve McGilivray, M. (2007). Gender Inequality and Growth in SubSaharan Africa and Arab Countries. African Economic Conference, 15-17 November 2007, Ethiopia
- Celasun, D. T. (2014). Kadınların İşgücüne Katılımı ve Büyüme: OECD Ülkeleri ve Türkiye. <http://www.academia.edu/6856512/>, Erişim Tarihi: 12.06.2017.
- Dilber T., Uysal D., (2020). İşsizlik ve İntihar Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 16, Sayı 3, 2020.

- Dollar, D. Gatti, R. (1999). Gender Inequality, Income and Growth: Are Good Times Good For Women?, Policy Research Report on Gender and Development, Working Paper Series, No:1, 1-42
- Dücan, E. ve Polat, M. A. (2017). Kadın İstihdamının Ekonomik Büyüme Etkisi: OECD Ülkeleri için Panel Veri Analizi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26(1), 155-170.
- Durmaz, Ş. (2016). İşgücü Piyasasında Kadınlar ve Karşılaştıkları Engeller. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(3), s.46, 37-60
- Eyüboğlu, S.(1999). Kadın İşgücünün Değerlendirilmesinde Yetersizlikler. Ankara: Milli Prodüktivite Yayınları.
- Er, Ş. (2012). Women Indicators Of Economic Growth: A Panel Data Approach. The Economic Research Guardian, 27-42.
- Günsoy, G. ve Özsoy, C. (2012). Türkiye’de Kadın İşgücü, Eğitim ve Büyüme İlişkisinin VAR Analizi. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 49(568): 21-40.
- Granger, C. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Method., *Econometrica*, 37:553-560
- İlgin, Y. (1995). Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- İnce, M. (2011). The Role of Female Education in Economic Development: A Case For Turkey . Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 227-238
- Özer, M. ve Biçerli, K. (2003). Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, 55-85.
- Karabıyık, İ. (2012). Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı. Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı: 32, s. 231-260.
- Kennedy, P. (2006). Ekonometri Kılavuzu, [(M. Sarımeşeli ve Ş. Açıkgöz, Çev.)]. 5. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Khan, R.E. and Khan, T. (2009). Labor Force Participation of Married Women in Punjab (Pakistan). *Journal of Economic and Social Research*, 11(2), 77-106.
- Klasen, S. (2000). Does Gender Inequality Reduce Growth and Development? Evidence from Cross-Country Regressions. World Bank Policy Research Report Working Paper, 7: 1-39.
- Korkmaz, M., Alacahan, N. D., Cesim, D. T., Yücel, A. S. ve Aras, G. (2013). Türkiye’de Kadın İstihdamının Amerika Birleşik Devletlerindeki Kadın İstihdamı İle Karşılaştırılması. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9): 1845-1863.

- Karaca, A. (2007). Kadın Yöneticilerde Kariyer Engelleri: Cam Tavan Sendromu Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Küçükçkaya, H., ve DüNDAR, S. (2019). Türkiye’de Okun Yasası Sınamasına Farklı Bir Bakış: Kadın İşgücüne Katılım Oranı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 8(4), 40-51.
- Lahoti, R. ve Swaminathan, H. (2013). Economic Development and Female Labor Force Participation in India. IIM Bangalore Research Paper No. 414: 1-42.
- Lenchman, E. ve Kaur, H. (2015). Economic Growth and Female Labor Force Participation-Verifying the U-Feminization Hypothesis. New Evidence For 162 Countires Over the Period 1990-2012. Economics and Sociology, 8(1), 246-257
- Luci, A. (2009). Female Labour Market Participation and Economic Growth. International Journal of Innovation and Sustainable Development, 4(2/3), 97-108.
- Mert M., ve Çağlar A. E., (2019). Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Özçatal, Elif (2009). Tokat Emek Piyasasında Kadın İşgücünün Konumunun Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Analizi. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt 4 Sayı 1, s. 54-74.
- Serel, H. ve Özdemir, B. S. (2017). Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 15(3), 134-150.
- Sertkaya, Y. ve Okur A. (2016). Türkiye’de Genç İşsizliğin Belirleyicilerine Yönelik Ekonometrik Bir Analiz. Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, Nisan 2016, ss. 155-168
- Seguino, S. (2000). Gender Inequality and Economic Growth: A Cross- Country Analysis. World Development, 1211-1230.
- Tsani, S. Paroussos, L. and Fragiadakis, C. Charalambidis, I and Capros, P., (2012). Female Labour Force Participation and Economic Development in Southern Mediterranean Countries: What scenarios for 2030. Medpro Technical Report No. 19
- Tansel, A. (2002), “İktisadi Kalkınma ve Kadınların İşgücüne Katılımı: Türkiye’den Zaman-Serisi Kanıtları ve İllere Göre Yatay Kesit Kestirimleri”, ERC Working Papers in Economics 01/05T, pp. 1-31.
- Uysal D. Keskin R., Sertkaya Y. (2016). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımını Belirleyen Faktörler Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. İktisadi Yenilik Dergisi,3(2),73-92.
- <http://www.tuik.gov.tr/Start.do> (09.12.2020).

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 5 Issue 2, July 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma-Derleme/Research-Compilation

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 21.04.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 03.06.2021

DOI: 10.30692/siad.925155

TÜKETİCİLERİN MOBİL SİPARİŞ UYGULAMALARINI KULLANMA/MASI ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ

Determining The Factors Affecting The Consumers Use/Not Use Mobile Order Applications

Taner GÜNDOĞAN

Ege Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Alanı Doktora Öğrencisi

ORCID ID: 0000-0002-2998-3616

tanergundogan91@outlook.com

İpek KAZANÇOĞLU

Doç. Dr.

Ege Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-8251-5451

ipek.savasci@ege.edu.tr

Atf/Citation: Taner Gündoğan, İpek Kazançoğlu (2021), "Tüketicilerin Mobil Sipariş Uygulamalarını Kullanma/ası Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.2 Temmuz 2021 s.309-334.

Öz: Mobil perakendeciliğin e-ticaretteki pazar payı artmakta, literatürde ise bu kanalın etkinliğinin artmasında kritik öneme sahip olan mobil sipariş uygulamalarına odaklanan çalışma sayısının sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Çalışmanın amacı, tüketicilerin bu mobil uygulamaları kullanımlarını etkileyen faktörlerin ortaya konulmasıdır. Bu amaç doğrultusunda mobil sipariş uygulamasını kullananlar ve kullanmayanlar tüketiciler karşılaştırılmıştır. Ölçek soruları yerel pazarda satış kanalı olarak sadece mobil uygulamasını (app) kullanan bir perakende firmasına yönelik olarak tasarlanmıştır. Çalışmada 394 kullanılabılır anket formu toplanmış olup, hipotezleri test etmek için çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Mobil sipariş uygulaması kullanımını en çok açıklayan ilk üç değişkenin çevrimiçi inceleme, davranışsal niyet ve çevrimiçi destek olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın ana çıkarımları, mobil sipariş uygulamalarında TKKBM2'nin kullanılmasıyla, çevrimiçi değerlendirmeler ile çevrimiçi desteğin modele eklenmesidir. Çalışmanın literatüre katkısı, mobil siparişte tek satış kanalı olan uygulamalara (app) odaklanarak, mobil sipariş uygulamalarının kullanılma ve kullanılmama durumuna etki eden değişkenleri incelemek ve bir farklılık olup olmadığı ortaya koymaktır. Kullanıcılar tarafından gerçekleştirilen çevrimiçi incelemeleri ve portal tarafından sağlanan çevrimiçi desteği ifade eden değişkenler TKKBM2 ile ele alınmış ve test edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mobil perakendecilik, mobil sipariş, mobil uygulamalar, Teknoloji Kabul ve Kullanım Birleştirilmiş Modeli 2 (TKKBM2)

Abstract: The market share of mobile retail in e-commerce is increasing, and it is observed in the literature that the number of studies focusing on mobile applications, which are critical in increasing the effectiveness of this channel is limited. The purpose of the study is to establish the factors that affect consumers' use of these mobile applications. In line with this purpose, those who use the mobile order application and those who do not use the consumers were compared. Scale questions are designed for a retail company using the only mobile application as a sales channel in the local market. In the study, 394 usable questionnaires were collected, and multiple regression analysis was used to test the hypotheses. It was found that the first three variables that affect mobile application usage are online review, behavioural intention, online support. The main implications of the study are that besides what was previously known in the UTAUT2 model, online review, and online support to be provided in mobile order applications affect the use of mobile order applications. The variables expressed by the users and the online support provided by the portal are addressed and tested with UTAUT2.

Keywords: Mobile retailing, mobile ordering, mobile applications, Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT2)

GİRİŞ

PwC'nin (2019) "Küresel Tüketici İçgörülerini Anketi" raporunda alışveriş kanalları arasında 2013 yılından günümüze mobil kanalın payının yükselişte olduğu belirtilmektedir. Perakendecilere potansiyel müşterileri kendilerine çekmek üzere büyük bir fırsat sunan mobil perakendeciliğin yükselen bir trend olarak karşımıza çıkması mobil internetin yaygınlaşması ile ilişkilendirilmektedir. Elektronik perakendecilikten mobil perakendeciliğe geçiş eğiliminin özellikle gelişmekte olan ülkelerde olduğu dikkat çekilmektedir (Tseng ve Yazdanifard, 2015; Siddiqui ve Khan, 2016; Chang, Wong ve Li, 2017). Gelişmiş ülkelerdeki istatistiklere bakıldığında ise Statista'nın raporunda Amerika Birleşik Devletleri'nde e-ticaretin %31'inin mobil perakende kanallarından gerçekleştirildiği görülmektedir (Coppola, 2021). Deloitte'nin (2016) 30 ülkede gerçekleştirdiği "Global Mobil Kullanıcı Anketi 2015" sonuçlarına göre, Türkiye'de kullanıcıların %85'inin çevrimiçi alışveriş siteleri ve uygulamalara cep telefonu üzerinden eriştiği belirtilmektedir. Aynı raporda Türkiye'de cep telefonu kullanıcılarının %80'inden fazlasının ortalama ve üzeri bağımlılık seviyesi ile bağımlılık sıralamasında başı çektiğidir. Ayrıca raporda kendi içerisinde bağımlılığın en fazla olduğu tüketici yaş grubunun ise 18-24 yaş arasında olduğu ve bu durumun indirilen uygulama sayıları ile mobil üzerinden yapılan harcamalara yansıtıldığıdır.

Medya Ankara (2021) adlı web sitesinde yer alan Hootsuite ve We Are Social ortak yayını olan "2020 Türkiye İnternet Kullanımı Sosyal Medya, Mobil Kullanım ve E-Ticaret İstatistikleri" raporunda Türkiye'de 62 milyon internet (nüfusun %74'ü), 77 milyon mobil (nüfusun %92'si) kullanıcısı olduğu belirtilmektedir. Aynı raporda internet kullanıcılarının günde ortalama 7,5 saat internette vakit geçirdiği ve mobil telefon kullanımının diğer internete girebilen cihazların kullanımının azalmasına rağmen artış gösterdiği kaydedilmektedir. Türkiye'de internete mobil cihazlardan bağlanan kullanıcı sayısı 58 milyona ulaşırken bu durum ülke nüfusunun %94'ünün internete mobil cihazla bağlandığını göstermektedir. Rapora göre Türkiye'de her on kişiden dokuzu mobil cihaza sahiptir ve cihazların gün içerisinde kullanımı ortama 4 saati bulmaktadır.

We Are Social 2020 raporundaki veriler ise 16-64 yaş arasındaki kullanıcıların günlük e-ticaret hareketlerine dair bilgiler sunmaktadır. Raporda kullanıcıların %81'inin çevrimiçi ürün araması yaptığı ve arama yapan her on kişiden altısının çevrimiçi alışveriş işlemi tamamlayarak ürün satın alımı gerçekleştirdiği belirtilmektedir. Çevrimiçi tüketim malları harcamalarına dair toplamda yaklaşık 51 milyon kişinin satın alma işlemi gerçekleştirdiği ve toplam tutar 8,5 milyar

dolar seviyesini bulurken kişi bazlı harcamanın ise ortalama 158 dolar olduğu raporda yer almaktadır.

Bu noktada Türkiye’de 2019 yılında 30 binden fazla e-ticaret sitesinde yapılan harcamalara güvenli ödeme alt yapısını sağlayan yerli firma iyzico’nun küresel finans teknolojileri şirketi PayU tarafından 165 milyon dolara satın alındığına değinmek gerekmektedir (Tuncalı, 2020). Bu bağlamda, Türkiye’de mobil ticaretin ilerleyen yıllarda daha yaygınlaşacağı, farklı uygulamalara hızlı uyum sağlayan tüketicilerin pazarda yeni giriş fırsat alanları oluşturacağına dikkat çekilmektedir. Pazarlamasyon (Büyükdumlu, 2021) internet sitesinde yer alan makaleye göre yine iyzico’nun 2020’ye ait verilerinde banka kartı, sepet tutarları, hızlı tüketim malları, market alışverişleri, gündelik eşya mağazaları ve mobil alışveriş oranı hakkında fikir vermektedir. Banka kartıyla yapılan işlem adetlerinde bir önceki yıla oranla %31’den %38’e yükselse de kredi kartı mevcut %62 oranıyla hala baskın durumda olduğu raporda belirtilmektedir. Raporda çevrimiçi alışverişin hızlı tüketim malları ve market alışverişlerinde de tercih edildiği belirtilirken sepet tutarlarının 2019’da ortalama 146 TL iken 168 TL’ye yükseldiği açıklanmaktadır. Son olarak, 2019’da mobil cihazlardan yapılan alışverişlerin çevrimiçi alışveriş üzerindeki oranı %50 iken 2020’de %55’e yükseldiği ifade edilmektedir.

TÜSİAD’ın (Kantar vd., 2017) “Dijitalleşen Dünya’da Ekonominin İtici Gücü: E-Ticaret” adlı raporunda bilgisayar satışlarındaki düşüşe karşın, akıllı telefon satışları artmakta olduğu görülmektedir. Bu bağlamda büyüyen mobil internet penetrasyonu ile Türkiye’de e-ticaretteki payı 2012 yılında %10 iken, sadece 4 yıl içerisinde %44 seviyesine dayanan mobil ticaretin, yeni nesil ticaretin oluşturulması ve geliştirilmesindeki ana etkenlerden biri olması beklendiği raporda belirtilmektedir. Tüketici alışkanlıklarının değiştiği, tüketicinin kullandığı teknolojinin artık alışveriş süreçlerinin bir parçası haline gelerek akıllı telefonların alışveriş için daha fazla kullanıldığı ve bu durumun perakendecilere yansıdığı TÜİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması’nda (2019) da görülmektedir. Türkiye’de çevrimiçi kanallar aracılığı ile mal ve/veya hizmet siparişi veren ya da satın alım gerçekleştiren tüketici oranı 2017 yılında %24,9 iken sadece 1 yılda yaklaşık %5 artarak 2018’de %29,3 olarak belirlenmiştir.

Türkiye’de e-ticaretin pazar büyüklüğü çok kanallı çevrimiçi perakendede 2017 yılında 2,3 milyar dolar, 2018 yılında 2,2 milyar dolar; sadece çevrimiçi perakendede ise 2017 yılında 4,1 milyar dolar, 2018 yılında ise 4,3 milyar dolar düzeyindedir (TÜBİSAD ve Deloitte, 2020). Sadece çevrimiçi perakendenin hem pazar payı bakımından hem de ortalama yıllık büyüme bakımından çok kanallı perakendeye kıyasla daha fazla olması “sadece çevrimiçi perakende”ye yönelik bir araştırma yapılması konusunda ilgi uyandırmıştır. Tüketicilerin marka ve ürünler hakkında detaylı bilgi edinmek için perakendecilerin kendi mobil uygulamaları yerine arama motorlarının uygulamalarını ve fiyat kıyaslama ya da indirim olanağı sunan uygulamaları tercih ettikleri verisi ile tek satış kanalı olarak “mobil uygulama” kullanan perakendeciler çalışmanın odağı olarak belirlenmiştir (Deloitte ve Birleşmiş Markalar Derneği, 2014). Bu çalışmada, gelişmekte olan bir ülkenin rekabetçi pazarında sadece mobil uygulama üzerinden satış gerçekleştirerek ticari yaşamlarını sürdüren perakendecilerin, yeni nesil tüketicileri uygulamalarına çekmeleri için nasıl stratejiler geliştirdiği ve tüketicilerin mobil uygulamaları kullanmalarına etki eden faktörlerin nasıl oluştuğuna yönelik çerçeve sunulması amaçlanmaktadır.

Literatür Taraması

Mobil sipariş, genel anlamda akıllı cep telefonları üzerinden ürün satın alımları ve ödemelerin yapılmasını kapsayan; müşteriye zaman tasarrufu, fiyat avantajı, ödeme güvenliği ve zengin ürün çeşitliliği gibi deneyimler sunan çevrimiçi perakendeciliğin ötesinde yeni bir satış kanalı olarak tanımlanmaktadır (Pantano ve Priporas 2016, s. 554). Mobil sipariş yaklaşımında temel başarı

faktörlerinden birinin konum olduğu geleneksel perakendecilik yaklaşımının aksine konumdan bağımsız olarak bir müşteri-perakendeci etkileşimi oluşmaktadır (Shankar, Venkatesh, Hofacker ve Naik, 2010, s. 20). Bu doğrultuda çevrimiçi alışverişte bilgisayarın verdiği imkanları bir adım öteye taşıyarak tüketiciye istediği zaman ve mekânda, akıllı telefonu üzerinden alışveriş yapma özgürlüğünü sağlarken, perakendeciye de tüketicinin yer ve kişisel kimliği gibi daha fazla bilgi edinebilmesini sağlamaktadır (Tiwari, Buse ve Herstatt, 2006, s. 41; Agrebi ve Jallais, 2015, s. 21). Tüm bu özellikleri ile mobil perakendeciliğin günümüzde daha düşük maliyetlerin ve daha yüksek kâr oranlarının ortaya çıktığı rekabet avantajı oluşturan bir alternatif kanal olduğu belirtilmektedir (Armağan ve Temel, 2018, s. 623).

Yapılan literatür taraması sonucunda mobil perakendecilik (m-retailing) kanalıyla yapılan alışverişlere (m-shopping) etki eden faktörler üzerine çalışmalara rastlanmıştır ancak bu çalışmaların bir çoğunda mobil cihazlar üzerinden internet siteleri üzerinden çevrim içi alışveriş yapmayı da kapsadığı görülmektedir (Milne, Rohm ve Bahl, 2004; Kuo ve Wu, 2009; Varadarajan vd., 2010; Grewal vd., 2011; Yang ve Kim, 2012; Hui, Inman, Huang ve Suher, 2013; Im ve Ha, 2013; Zhang, Chen ve Lee, 2013; Zhou, 2013; Kim ve Han, 2014; Yang, Wang ve Wei, 2014; Durmaz ve Ertürk, 2015; Groß, 2015; Gao, Waechter ve Bai, 2015; Izquierdo-Yusta, 2015; Kim, Li ve Kim, 2015; Sezgin, 2015; Gümüş, 2018; İri, 2019; Tyrväinen ve Karjaluooto, 2019; Kaatz, 2020; Yaman ve Aydın, 2020). Son yıllarda internet sitelerinden bağımsız olarak mobil uygulamalar odağında geliştirilen çalışmaların sayısı artış göstermektedir (Cao, 2014; Dmour, Alshurideh ve Shishan, 2014; Taylor ve Levin, 2014; Kang, 2015; Morosan ve DeFranco 2016b; Tarute, Nikou ve Gautis, 2017; McLean, Al-Nabhani ve Wilson, 2018; Yaman, 2018; Uyar, 2019; Belanche, Flavián ve Pérez-Rueda, 2020; Gao vd., 2020; Li vd., 2020; Tam, Santos ve Oliveira, 2020; Patel, Das, Chatterjee ve Shukla, 2020).

Literatürde perakende alanında mobil uygulamalar üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde; Dmour, Alshurideh ve Shishan (2014) çalışmasında mobil uygulamaları algılanan kullanışlılık, algılanan haz ve güven faktörleriyle ele almaktadır. Taylor ve Levin (2014) araştırma modelini tüketicilerin mobil uygulamaya olan ilgisi, kullanım zamanları ve satın alma faaliyetleri üzerine kurgulamıştır. Tarute, Nikou ve Gautis (2017) ise araştırmasında mobil uygulamanın işlevselliği, tasarımı (renk seçimi, stili, düzeni ve kullandığı simgeler), sosyal etkileşimi olarak arkadaşlarıyla, ailesi ve çevresiyle ilişki oluşturabilmesini sağlaması ve firmanın ürün/hizmetleri hakkında sunduğu bilginin kalitesi tüketici katılımını dolayısıyla da kullanım niyetini etkilediği bir model önermektedir.

Bununla birlikte, yapılan çalışmalar incelendiğinde çalışmaların genelde çoklu kanal perakendeciliği kullanan firmalara yönelik yapıldığı, sadece mobil uygulamayı kullanarak satış yapan perakendeciler odağında geliştirilmedikleri görülmektedir. Bu bakımdan bu çalışmanın sadece mobil sipariş uygulaması kullanan firmalarda tüketicilerin mobil uygulama kullanımına etki eden faktörleri araştırması yönünden bu alandaki bir boşluğu doldurması beklenmektedir. Çünkü bu çalışmada incelenen mobil uygulama perakendecisi internet sitesi üzerinden satış gerçekleştirmemekte, internet sitesini mobil uygulama hakkında bilgi veren bir tanıtım kanalı olarak kullanmaktadır. İncelenen mobil sipariş uygulaması güvenli ödeme ile nihai tüketici ürünlerini kendi bünyesindeki perakende depolarından geniş kurye ağıyla istenen adrese günün her saatinde kısa süre içerisinde teslim etme taahhüdü vermekte, böylelikle mobil sipariş uygulamasının zaman ve enerji tasarrufu sağladığı bu tedarik sisteminde tüketici deneyimi ön plana çıkmaktadır.

Tüketicilerin mobil uygulama kullanım niyetine ve kullanımına etki eden faktörleri araştıran az sayıdaki çalışmada Teknoloji Kabul Modeli (TKM) ve Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli

ya da diğer adıyla Teknoloji Kabul ve Kullanım Birleştirilmiş Modeli (TKKBM) (Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT)) kullanıldığı görülmektedir (Zhou, 2011; San Martín ve Herrero, 2012; Munoz-Leiva, Climent-Climent ve Liébana-Cabanillas, 2017; Verkijika, 2018; Kang ve Namkung, 2019; Çakır ve Kazançoğlu, 2020). Bu çalışmalar nicel araştırma yöntemlerinden anket formu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Ancak sosyal bilimlerde TKKBM kullanılarak belirlenen bulgular üzerinde yapılan meta-analiz çalışmasında modelin tüketici odaklı olmadığı eleştirisi getirilmiştir (Taiwo ve Dawne, 2013; Yılmaz ve Kavanoz, 2017). Bu bağlamda tüketici odağı alınarak geliştirilen Teknoloji Kabul ve Kullanım Birleştirilmiş Modeli 2 (TKKBM2)'nin kullanılmasının tüketicilerin mobil sipariş uygulaması kullanımına etki eden faktörleri belirlemede daha etkin olacağı düşünülmektedir. TKKBM2'nin mobil sipariş uygulaması kullanımına etki eden faktörleri irdelemedeki önemi son yıllarda yapılan çalışmalarda görülebilmekte, TKKBM2 özellikle finans gibi hizmete yönelik mobil uygulamalarla birlikte ele alınmaktadır (Sripalawat vd., 2011; Yu, 2012; Zhou, 2012; Slade, Williams ve Dwivdei, 2013; Arenas-Gaitan, Peral-Peral ve Ramon-Jeronimo, 2015; Baptista ve Oliveira, 2015; Morosan ve DeFranco, 2016a; Mahfuz, Hu ve Khanam, 2016; Oliveira vd., 2016; Tak ve Panwar, 2017; Baabdullah vd., 2019; Muzurura ve Chigora, 2019). Bununla birlikte daha güncel çalışmalarda mobil sipariş uygulamalarının yemek siparişi özelinde ele alındığı dikkat çekmektedir (Huang, Chang, Yu ve Chen, 2019; Allalwan, 2020).

Örneğin Huang, Chang, Yu ve Chen (2019) yemek servisi uygulaması üzerine kişiselleştirmenin etkisini TKKBM2'ye kişiselleştirme değişkenini ekleyerek değerlendirmişlerdir. Allalwan (2020) ise, mobil yemek siparişi uygulamasını kullanan tüketicilere yönelik olarak çevrimiçi puanlama-yorumlama ve takip değişkenleri ile devam eden yeniden kullanım niyeti ve e-memnuniyet değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu çalışmada da çevrimiçi inceleme değişkeninin yer almasının yanı sıra çevrimiçi destek değişkeni çalışmaya dahil edilmiştir. Bu güncel çalışmalarda TKKBM2'nin yemek siparişi uygulamaları ile ele alınması ve bunun sonucunda elde edilen bulgular, tüketicilerin mobil sipariş uygulamalarının kullanımına etki eden faktörleri belirlemede modelin en uygun modellerden biri olduğunu göstermektedir.

Mobil uygulamalar üzerinden alışveriş deneyiminin Türk tüketicileri için yeni bir kavram olması, Türkiye'de bu konuda yapılan çalışmaların sayısının gelişmekte olan, mobil bağımlılığın yüksek olduğu bir ülke için oldukça sınırlı kalması ve çalışmaların mobil uygulama odağında gerçekleşmesi nedeniyle bir boşluk gözlenmiştir (Bozacı, 2015; Demirtaş, Argan, 2015; Bekoğlu ve Ergen, 2016; Börühan, Hüseyinoğlu ve Ersoy, 2017; Durukal, 2020; Kizir ve Bozbay, 2021). Bu alanda yapılmış Türkçe literatür incelendiğinde; Bozacı'nın (2015) çok kanallı perakendecilikte tüketicilerin gizlilik tutumlarını inceleyen çalışmasında mobil uygulamalar bir kanal olarak yer almış, Demirtaş ve Argan (2015) büyük verinin perakendecilikte kullanımında mobil uygulama tabanında da kullanılabileceğini belirtmiştir. Bekoğlu ve Ergen (2016) perakendecilikteki teknolojik gelişmelerden birinin mobil perakendecilik olduğuna değinmiş, Börühan, Hüseyinoğlu ve Ersoy (2017) ise çok kanallı perakendeciler ile gerçekleştirdiği odak grup çalışmasında e-ticaret ve tüketici algısını incelerken e-ticaret kapsamında mobil uygulamalara yer vermiştir. Durukal (2020) TKKBM2 modeline algılanan risk değişkenini dahil ederken, Kizir ve Bozbay (2021) ise TKKBM2 ile mobil alışveriş uygulamalarının benimsenmesini moda ürünleri satan uygulamalar çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu alanda sınırlı çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı TKKBM2'nin sadece mobil uygulama kanalıyla işlem gerçekleştiren bir örnek ile değerlendirilerek uygulanması yoluyla hızlı tüketim ürünlerini satın almasını gerçekleştiren tüketicilerin bu kanalı kullanımına etki eden faktörleri belirlemektir.

Teorik Çerçeve

Fishbein ve Ajzen'in (1975) tüketici davranışlarının psikolojik faktörlerini belirlemek üzere geliştirilmiş Planlı Davranış Teorisi temel alınarak, bilgi teknolojilerinin kullanıcılar tarafından benimsenmesinde etkili olan faktörleri incelemek amacı ile Teknoloji Kabul Modeli (TKM) (Davis, 1989) geliştirilmiştir. Bu model, algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı gibi dışsal faktörlerin kullanıma yönelik tutumu, bu tutumun da kullanım niyetini etkilemesi dolayısıyla niyetten etkilenecek gerçekleşen bir kullanıma evrildiğini ifade eden modeldir (Davis, Bagozzi ve Warshaw, 1989). Bu modelin günümüze bilgi teknolojileri ile kesişen birçok çalışmada kullanıldığı görülmektedir (Aras, Özdemir ve Bayraktaroğlu, 2015; Şıklar, Tunalı ve Gülcan, 2015; Arı, Yılmaz ve Bekteş, 2016; Serçemeli ve Kurnaz, 2016; Bolat, Aydemir ve Karaman, 2017; Çabuk, Zeren ve Gökdağlı, 2017; Uyar, 2019). TKM değişkenlerine etki eden faktörler ihtiyaca bağlı olarak geliştirilmiş, örneğin TKM2'de sosyal etki süreçleri (öznel norm, gönüllülük ve imaj) ve bilişsel-araçsal süreçler (iş ilgisi, çıktı kalitesi, sonuç kanıtlanabilirliği) gibi algılanan faydayı ve dolayısıyla kullanıcı kabulünü etkileyen faktörler modele eklenmiştir (Venkatesh ve Davis, 2000). TKM3'de ise algılanan kullanım kolaylığına, dolayısıyla kullanıcı kabulüne etki eden TKM ve TKM2'yi de kapsayan bütünleşik bir model önerilmiştir (Venkatesh ve Bala, 2008). Teknoloji Kabul Modeli temel alınarak oluşturulan farklı ve tutarlı modeller incelenerek, performans beklentisi, çaba beklentisi ve sosyal etkinin davranışsal niyeti; davranışsal niyet ve kolaylaştırıcı unsurların ise kullanımı etkilediğini ortaya koyan TKKBM önerilmiştir (Venkatesh, Morris, Davis ve Davis, 2003). TKM'deki gelişmelerin dikkate alınarak modelin geliştirildiği gibi TKKBM'de gelişime açık bir model olarak Venkatesh, Thong ve Xu tarafından (2012) TKKBM2 halini almıştır. TKKBM2'nin değişkenleri ile kullanılan çevrimiçi inceleme ve çevrimiçi destek değişkenleri de açıklanmıştır. Mobil uygulamalardan alışverişe yönelik güvensizliğin uygulamanın kullanımını olumsuz yönde etkilediği bilinmekte (Acılar ve Turan, 2016), güvensizliği azaltacağı düşünülen çevrimiçi inceleme ve çevrimiçi destek değişkenlerinin kullanım üzerinde etkisi test edilmektedir.

Performans Beklentisi – Kullanıcının gerçekleştireceği faaliyetlerde teknolojinin sağlayacağı faydaya inanma düzeyi olarak belirtilmektedir (Venkatesh, Thong ve Xu, 2012). Bu değişken teknolojinin göreceli avantajını vurgulamaktadır (Oechslein, Fleischmann ve Hess, 2014). Performans beklentisi, kullanıcıların teknolojinin günlük hayatlarında daha avantajlı ve kullanışlı olduklarını algılaması halinde, teknolojiyi kullanmak için daha fazla motive olduklarını ifade etmektedir (Alalwan, Dwivedi ve Rana, 2017).

H1: Performans beklentisinin kullanıcıların mobil sipariş uygulaması kullanım niyetine pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

Sosyal Etki – Bu değişken kullanıcılar için önemli olan diğer bireylerin belirtilen teknolojiyi kullanmalarının gerekliliğine yönelik düşünceleriyle değerlendirilmektedir. Çalışma özelinde uygulamanın birey tarafından kullanılması gerektiğine dair sosyal çevrenin kullanıcı tarafında algısını kapsamaktadır. Zaman ve enerji tasarrufu sağlayan uygulama kullanımı teknolojik gelişme olarak görülebilmekte ve sosyal etkiyi arttırabilmektedir.

H2: Sosyal etkinin kullanıcıların mobil sipariş uygulaması kullanım niyetine pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

Hedonik Motivasyon – Teknoloji kullanımından oluşacak hazzın değerlendirilmesine dayanan bir değişkendir (Brown ve Venkatesh, 2005). Çalışma özelinde ise, kullanılan mobil uygulamaların kişiselleştirme, görselleştirme, oyunlaştırma gibi işlemlerle daha eğlenceli ve keyifli bir hale getirebileceğidir.

H3: Hedonik motivasyonun kullanıcıların mobil sipariş uygulaması kullanım niyetine pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

Fiyat Değeri – Kullanıcıların uygulamadan elde ettikleri fayda ve uygulamayı kullanmanın ekonomik maliyeti arasında algıladıkları farkı yansıtmaktadır. TKKBM2’ye göre teknolojinin kullanılmasından kaynaklanan faydaların parasal maliyetten daha yüksek olduğunun algılanması durumunda fiyat değerinin pozitif olacağı ve bu fiyat değerinin niyet üzerinde olumlu bir etkisi olacağı beklenmektedir.

H4: Fiyat değerinin kullanıcıların mobil sipariş uygulaması kullanım niyetine pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

Kolaylaştırıcı Koşullar ve Çaba Beklentisi – Kolaylaştırıcı koşullar ile kullanıcıların teknolojiyi kullanabilmek için mevcut kaynak ve desteklere yönelik algıları olarak ifade edilmektedir. Çaba beklentisi ise kullanıcıların teknolojiyi kullanmada algıladıkları kolaylık düzeyi olarak belirtilmektedir (Venkatesh, Thong ve Xu, 2012). Mobil uygulamaların kullanıcılara basitlik ve kolaylık sağlamak üzere tasarlandığını, kullanıcıların uygulamaya daha fazla çaba harcadıkça kullanmaya devam etme olasılıklarının düştüğünü söylemek mümkündür (Yuan, Ma, Kanthawala ve Peng, 2015). Bu bağlamda orijinal modelde (Venkatesh, Thong ve Xu, 2012) kolaylaştırıcı koşullar ve çaba beklentisi ayrı değişkenler olarak ele alınırken, bu çalışmada yapılan uygulama sonucu faktör analizinde tek bir değişken olarak birleştiğinden hipotezler tek değişkene yönelik olarak belirtilmiştir. Yeni teknolojiyi kullanmak için gereken öğelerin ve çabanın sorgulandığı bu değişkenin hem niyeti hem de kullanımı etkilemesi beklenmektedir.

H5: Kolaylaştırıcı koşulların ve çaba beklentisinin kullanıcıların mobil sipariş uygulaması kullanım niyetine pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

H6: Kolaylaştırıcı koşulların ve çaba beklentisinin kullanıcıların mobil sipariş uygulaması kullanımına pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

Alışkanlık – Teknoloji kullanımının istemsiz olarak kendiliğinden gerçekleşmesini ifade etmektedir. Alışkanlığın edinilmesi durumunda tüketiciler doğal davranışlarının bir parçası olarak uygulamayı kullanma eğiliminde olacaklardır (Singh ve Matsui, 2017). Alışkanlık değişkeni de hem davranışsal niyeti hem de kullanımı etkilemektedir.

H7: Alışkanlığın kullanıcıların mobil sipariş uygulaması kullanım niyetine pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

H8: Alışkanlığın kullanıcıların mobil sipariş uygulaması kullanımına pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

Çevrimiçi İnceleme – TKKBM2’den yola çıkılarak oluşturulmuş farklı ve tutarlı modeller incelendiğinde, modelin geliştirilmesi üzerine çalışmalar literatürde devam etmektedir (Venkatesh, Thong ve Xu, 2016). Mobil uygulamalardan alışverişe yönelik güvensizlik mobil perakendeciliği olumsuz etkilemektedir. Bu gibi durumlarda algılanan riskle endişenin azaltılmasında perakendecinin tüketiciye verdiği güvenin ön plana çıkması gerekliliği bilinmektedir (Aydın ve Kazançoğlu, 2017; Yarimoglu, Kazancoglu ve Bulut, 2019). Bunun için de mobil uygulama tasarımlarında kolay kullanımın yanı sıra sergilenen ürün bilgileri ve alışveriş süreçlerinin sunumunun iyi bir şekilde yapılması gerekmektedir (Baytar ve Yükselen, 2018). Bu bağlamda Alalwan’ın (2020) çalışmasında kullandığı çevrimiçi inceleme değişkeni ürün bilgileri ve alışveriş sürecini tüketicilerin bakış açısından aktardığından TKKBM2’ye dahil edilmiştir. Alalwan’ın (2020) çalışmasında değişkene ait ifadelerin farklı çalışmalar değerlendirilerek oluşturulduğu görülmektedir (Park v.d., 2007; Jiang ve Benbasat, 2004; Filieri, 2015). Bu

çalışmada ise, sadece mobil uygulama üzerinden siparişin tüm perakende kanallarında satılan nihai ürünlerden oluşması nedeniyle katılımcı değerlendirmelerinin üründen daha bağımsız olacağı, TKKBM2 ile tüketicilerin mobil perakende uygulamasına etki eden faktörleri belirlemede çevrimiçi inceleme değişkeninin kullanılmasına daha uygun olacağı düşünülmektedir. Bu şekilde kullanıcılarının oluşturduğu puan-yorumlarını yansıtan çevrimiçi inceleme değişkeni çalışmaya dahil edilmiştir.

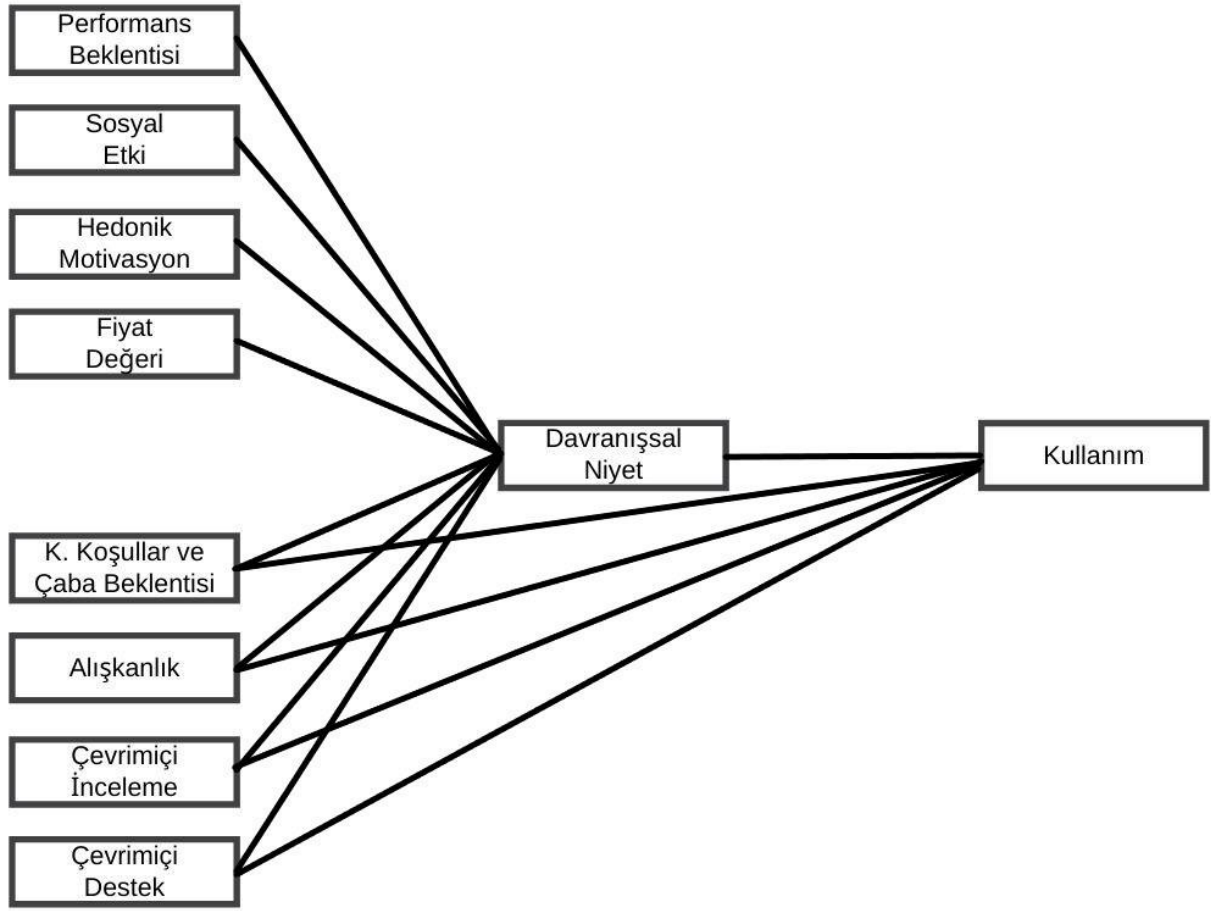
H9: Çevrimiçi incelemenin kullanıcıların mobil sipariş uygulaması kullanım niyetine pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

H10: Çevrimiçi incelemenin kullanıcıların mobil sipariş uygulaması kullanımına pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

Çevrimiçi Destek – İnternet sitesi üzerinde gerçekleştirilen işlemlerde aksaklık yaşanması durumunda çevrimiçi müşteri desteğinin gerekli olduğu vurgulanmıştır (McLean ve Wilson, 2016). İnternet siteleri üzerine yapılan bir diğer çalışmada, bu çalışmadaki çevrimiçi destek ile ilişkilendirilebilecek, web sitesi üzerinde yapılabilen etkileşimi ifade eden “etkileşirlik” değişkeninin satın alma eğilimini etkilediği bulunmuştur (Karaosmanoğlu, Acar ve Uray, 2016). Benzer sonuçların mobil uygulamalarda da söz konusu olabileceği öngörülebilmektedir. Aydınhan ve Erat’ın (2019) çalışmasında çevrimiçi desteğin gerçekleştirilen işlemlerde yeniden satın alma niyetine ve güvene pozitif etkisi olduğu gözlenmiştir. Mobil sipariş uygulamaların kullanımında etkisi olacağı düşünülerek çevrimiçi destek değişkeni de çalışmaya eklenmiştir.

H11: Çevrimiçi desteğin kullanıcıların mobil sipariş uygulaması kullanım niyetine pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

H12: Çevrimiçi desteğin kullanıcıların mobil sipariş uygulaması kullanımına pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

Şekil 1: Mobil Sipariş Uygulamaları için TKKBM2'nin Kullanımı

Özetle, TKKBM2 temel alınarak yapılan çalışmaların konuyu işleyiş biçimi, boyutları, ölçekleri değerlendirilerek ve son gelişmeler dikkate alınarak Şekil 1 geliştirilmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın amacı, tüketicilerin mobil uygulamalara yönelik kullanım niyetlerini ve kullanımlarını belirleyen faktörleri incelemektir. Bu amaç doğrultusunda tüm işlemlerini sadece mobil uygulama üzerinden gerçekleştiren, internet sitesi üzerinden sipariş almayan ve bu kanalı tanıtım amaçlı kullanan bir mobil perakende uygulaması seçilmiştir. Seçilen mobil perakende uygulaması Türkiye'deki birçok deposundan kendi bünyesindeki kuryeler aracılığıyla nihai tüketici ürünlerini istenen adrese hızlı bir şekilde teslimat sağlamaktadır. Ürüne erişmek için harcanan emek ve zamandan tasarrufu ön plana çıkaran mobil perakende uygulamasında, GPS üzerinden kuryeyi harita üzerinden takip edebilmek ve 7/24 sipariş verebilmek mümkündür. Ayrıca siparişi getiren kurye hakkında bilgiler uygulama üzerinden görülebilmekte, kuryeye dair değerlendirme ve teslimat süresi ile ilgili geri bildirim yapılabilmektedir.

Araştırma Yöntemi

Araştırmanın örneklemini, mobil uygulama tabanlı mobil perakendecinin uygulamasını kullanan ile kullanmayan tüketicilerden oluşturmaktadır. Karşılaştırmanın geçerliğinin artırılması adına uygulamayı kullanmayan tüketicilerin ankete katılabilmesi için uygulama hakkında genel bilgi sahibi olması önkoşul olarak belirlenmiştir ve internet üzerinden erişilen tüketicilere anket formu

sunulmuştur. Veriler çevrimiçi anket aracılığıyla toplanmış ve elde edilen veriler SPSS 22 paket programı ile analiz edilmiştir. Hipotezler ise çoklu regresyon analizi ile test edilmiştir.

Beşli likert tipi ölçek, “kesinlikle katılmıyorum” (1) ile “kesinlikle katılıyorum” (5) arasında değişen 38 maddeden oluşmaktadır. Tablo 1’de değişkenlerin ve uyarlanan soruların temel alındığı çalışmalar gösterilmiştir.

Tablo 1: Değişkenler ve Ölçek Sıralaması

Değişken	Yazar ve Yılı	İfade Sayısı
PB: Performans Beklentisi	Venkatesh vd. (2012)	3
SE: Sosyal Etki	Venkatesh vd. (2012)	3
HM: Hedonik Motivasyon	Venkatesh vd. (2012)	3
FD: Fiyat Değeri	Venkatesh vd. (2012)	3
KK ve ÇB: Kolaylaştırıcı Koşullar ve Çaba Beklentisi	Venkatesh vd. (2012)	8
A: Alışkanlık	Venkatesh vd. (2012)	3
Çİ: Çevrimiçi İnceleme	Alalwan (2020)	4
ÇD: Çevrimiçi Destek	Karaosmanoğlu, Acar ve Uray (2016)	4

Tablo 1’de yer alan “alışkanlık” değişkeninin ifadeleri için bir istisna uygulanmıştır. Alışkanlığın edinilebilmesi söz konusu eylemi gerçekleştirmeye bağlı olduğundan, anket, uygulamayı kullanmayan katılımcıların “alışkanlık” değişkeninin sorularını atlayacağı şekilde düzenlenmiştir. Son olarak, kullanım değişkeni soruları 3 maddeden oluşup mobil sipariş uygulaması göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır.

Örneklem

Mobil sipariş uygulamalarının kullanımına yönelik kesin veri bulunamaması nedeniyle anakütlenin büyüklüğü bilinmemektedir. Belirsiz anakütle için eşit oranlar varsayımı ile %95 güven düzeyi ve %5 hata düzeyinde en küçük örneklem büyüklüğünün üzerine çıkılması amaçlanmıştır. Veri toplama Ocak-Ağustos 2020 tarihleri arasında çevrimiçi anket formu aracılığıyla, gönüllülük esasına dayalı olarak ve kolayda örnekleme yöntemi yapılmıştır. Anketi uygulamadan önce 50 katılımcıyla pilot test yapılarak soruların anlaşılması konusunda bir sorun olmadığı teyit edilmiştir. Ankette iki ön aşama vardır. İlk mobil sipariş uygulamasının katılımcı tarafından bilinip bilinmediğini ölçen eleme sorusudur ve uygulamayı bilmeyen katılımcılar ankete devam edememektedir. Bu aşamada uygulamayı bilmeyen 121 katılımcı çalışmadan çıkarılmıştır.

İkinci ön aşama ise katılımcıların uygulamayı kullanıp kullanmadığına yöneliktir ve uygulamayı kullanmayan katılımcılar alışkanlık değişkeninin sorularını otomatik olarak geçmektedirler. İlk eleme aşamasının ardından yapılan kontrolleri sonunda eksik veri içeren formların da çalışmadan çıkarılması sonucunda oluşan 394 kullanılabilir anket formunda, 166 katılımcı mobil sipariş uygulamasını kullanmakta, 228 katılımcı ise mobil sipariş uygulamasını kullanmamaktadır.

Araştırma Verilerinin Analizi ve Bulgular

Veri analizinin ön hazırlık aşamasında kayıp veri içeren “Alışkanlık” değişkeni soruları için kayıp veri analizi yapılarak, kayıp verilerin rassal olarak oluştuğu tespit edilmiş (sig. 0,623) ve kayıp verilerin yerine ortalama (mean) değer atanmıştır. Bunun ardından Skewness ve Kurtosis değerlerine göre +1,5/-1,5 değerleri arasında normal dağılım gösterdiği belirlenen (Tabachnick

ve Fidell, 1996 akt. Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012) bütün ifadeler kullanılarak ölçek temel alınarak üç ayrı yapı geçerliliğinin test edilmesi için Varimax rotasyonlu açıklayıcı faktör analizi uygulanarak içsel tutarlılık güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır (Tablo 4-5-6). Ardından değişkenler arası ilişkilerin incelenmesi amacıyla korelasyon analizleri (Tablo 7 ve 8) ve değişkenler arası etkilerin belirlenmesi amacıyla doğrusal regresyon analizleri (Tablo 9 ve 10) yapılmıştır. Tablo 2’de, katılımcıların demografik profili görülmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Profili

Yaş (Mean= 28,0228; Std. Deviation= 8,49799)	Frekans	%		Frekans	%
Yaş Grubu			Kadın	188	47,7
18 ve altı	19	4,8	Erkek	206	52,3
19-24	145	36,8	Eğitim Düzeyi		
25-30	128	32,5	İlköğretim	3	0,8
31-36	48	12,2	Lise	30	7,6
37-42	26	6,6	Lisans	282	71,6
43 ve üstü	28	7,1	Lisans üstü	79	20,1
Meslek			Gelir Düzeyi		
Kamu Çalışanı	33	8,4	2000 TL ve altı	140	35,5
Özel Sektör Çalışanı	160	40,6	2001-3000 TL	65	16,5
Öğrenci	145	36,8	3001-4000 TL	56	14,2
Serbest Meslek	32	8,1	4001-5000 TL	45	11,4
Emekli, Ev Hanımı ya da Çalışmıyor	24	6,1	5001-6000 TL	27	6,9
			6001 ve üstü	61	15,5
Toplam	394	100	Toplam	394	100

Katılımcıların çoğunluğu 19-24 ve 25-30 yaş gruplarında; özel sektör çalışanı ve öğrenci; lisans mezunu; 2000 TL ve altı gelir düzeyine sahiptir (Tablo 2).

Tablo 3: Mobil Sipariş Uygulamasının Kullanım Sıklığı

Mobil Sipariş Uygulamasının Kullanım Sıklığı	Frekans	%	Geçerli %
Yılda bir	8	2	4,8
Altı ayda bir	10	2,5	6
Üç ayda bir	7	1,8	4,2
Ayda bir	35	8,9	21,1
İki haftada bir	38	9,6	22,9
Haftada bir	29	7,4	17,5
Haftada birden fazla	39	9,9	23,5
Toplam	166	42,1*	100

*Geçerli yüzde sütunu kayıp veriler hesaba katılmadığında oluşan yüzdeyi göstermektedir. Veri setinde uygulamayı kullanmayanların oluşturduğu 228 (%57,9) kayıp veri bulunmaktadır.

Tablo 3'te görüldüğü gibi katılımcıların mobil sipariş uygulamasını kullanım sıklıkları çoğunlukla iki haftada bir ve haftada birden fazla olmaktadır (%23,8). Tablo 3'te TKKBM2 tüm boyutlarını bir arada analize dahil edildiği açıklayıcı faktör analizi ve bu analizden çıkan boyutların birlikte ele alındığı güvenilirlik analizi sonuçları görülmektedir.

Tablo 4: TKKBM2 Boyutlarının Açıklayıcı Faktör ve Güvenilirlik Analizi

Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeline İlişkin İfadeler (KMO= 0,904; Barlett= 8312,002; df=378; p= 0,000) (Açıklanan Varyans= 78,915; Cronbach Alpha= 0,933)	Faktör Yükleri
Performans Beklentisi (Açıklanan Varyans= 72,738, Cronbach Alpha= 0,812)	
PB1- Mobil sipariş uygulamasının evimin ürün ihtiyacını karşılamakta kullanışlı olduğunu düşünüyorum.	,789 ,729
PB3- Mobil sipariş uygulaması kullanmamın ürün satın almamı kolaylaştıracağını düşünüyorum.	,700
PB2- Mobil sipariş uygulamasının zaman tasarrufu sağladığını düşünüyorum.	
Sosyal Etki (Açıklanan Varyans= 87,640, Cronbach Alpha= 0,929)	
SE2- Davranışımı etkileyen kişiler mobil sipariş uygulaması kullanmam gerektiğini düşünüyor.	,908
SE1- Benim için önemli olan insanlar mobil sipariş uygulaması kullanmam gerektiğini düşünüyor.	,880 ,871
SE3- Fikirlerine değer verdiğim kişiler mobil sipariş uygulaması kullanmayı tercih ediyor.	
Hedonik Motivasyon (Açıklanan Varyans= 83,757, Cronbach Alpha= 0,902)	
HM2- Mobil sipariş uygulaması kullanmak keyiflidir.	,818
HM1- Mobil sipariş uygulaması kullanmak eğlencelidir.	,789
HM3- Mobil sipariş uygulamasından ürün satın almak diğer kanallara göre daha ilgi çekicidir.	,692
Fiyat Değeri (Açıklanan Varyans= 78,264, Cronbach Alpha= 0,861)	
FD1- Mobil sipariş uygulamasında ürün fiyatları uygundur.	,870
FD3- Mobil sipariş uygulaması sunduğu fırsatlarla kullanıcılarına daha uygun fiyatlı ürün sağlar.	,862 ,633
FD2- Mobil sipariş uygulamasında harcadığım paraya değer.	
Kolaylaştırıcı Koşullar ve Çaba Beklentisi (Açıklanan Varyans= 75,975, Cronbach Alpha= 0,921)	
KK2- Mobil sipariş uygulaması kullanmak için gerekli bilgiye sahibim.	,878
KK3- Mobil sipariş uygulamasını kolayca cep telefonuma indirebiliyorum.	,842
KK1- Mobil sipariş uygulaması kullanmak için gerekli kaynaklara sahibim.	,834
ÇB1- Mobil sipariş uygulamasını nasıl kullanacağımı öğrenmenin benim için kolay olduğunu düşünüyorum.	,715 ,710
ÇB2- Mobil sipariş uygulaması kullanımının açık ve anlaşılır olduğunu düşünüyorum.	
Ališkanlık (Açıklanan Varyans= 68,721, Cronbach Alpha= 0,771)	
A3- Mobil sipariş uygulaması kullanmalıyım.	,855
A2- Ürün alımlarımda mobil sipariş uygulaması kullanmak zorunda hissediyorum.	,790

A1- Mobil sipariş uygulaması kullanmayı alışkanlık edindim.	,748
Çevrimiçi İnceleme (Açıklanan Varyans= 76,529, Cronbach Alpha= 0,897)	
Çİ2- Mobil sipariş uygulamasında çevrimiçi incelemelerin bilgileri gerçeklere dayanır.	,821
Çİ1- Mobil sipariş uygulamasında çevrimiçi incelemelerden elde edilen bilgiler güvenilirdir.	,790
Çİ3- Mobil sipariş uygulamasında çevrimiçi incelemelerdeki yorumlarda paylaşılan bilgiler ihtiyaçlarım ile ilgilidir.	,786
Çİ4- Mobil sipariş uygulamasında çevrimiçi inceleme puanları satıcıyı seçmemde etkili olur.	,678
Çevrimiçi Destek (Açıklanan Varyans= 74,510, Cronbach Alpha= 0,885)	
ÇD3- Mobil sipariş uygulamasının müşteri hizmetleri kullanıcılarına yardım etmekte daha istekli davranmalıdır.	,802
ÇD4- Mobil sipariş uygulaması içerisinde 7/24 müşteri hizmetleri ile mesajlaşabilme imkânı sunulmalıdır.	,781
ÇD2- Mobil sipariş uygulamasının müşteri hizmetleri sorunlarımı hızlı bir şekilde çözüm bulabilmelidir.	,773
ÇD1- Mobil sipariş uygulaması müşteri hizmetlerine e-posta (ya da sosyal medya profillerine mesaj vb.) attığımda hemen cevap alabilmeliyim.	,735

Çaba beklentisinin ifadelerine yönelik yapılan faktör analizinde düşük faktör yükleri aldığından ("Mobil sipariş uygulaması üzerinden ürün almakta zorlanmadığımı düşünüyorum." ve "Mobil sipariş uygulamasının fırsatlarından kolayca yararlandığımı düşünüyorum.") çalışmadan çıkartılmıştır. Bu iki ifadenin yanı sıra dördüncü kolaylaştırıcı koşullar ve ikinci alışkanlık ifadeleri de düşük faktör yükleri aldığından çalışmadan çıkarılmıştır ("Mobil sipariş uygulamasını kullanmakta zorlandığımda başkalarından yardım alabilirim." ve "Ürün alımlarında mobil sipariş uygulaması kullanmak zorunda hissediyorum."). Sonuç olarak 32 ifadeden oluşması beklenen faktör analizi 28 ifadeyle Tablo 4'te görünen halini almıştır. Ortak varyans (communality) değerleri düşük ifadeler çıkarıldıktan sonra hesaplanan KMO (0,959) ve Bartlett (13778,395) değerleri faktör analizinin yeterliliğini göstermekte ve analiz toplam varyanstaki değişimin %88,109'unu açıklamaktadır. Açıklayıcı faktör analizi yapılan ifadelerin sekiz faktör altında toplandığı görülmekte, bu faktörler toplam varyanstaki değişimin %88,109'unu açıklayabilmektedir. Analizde oluşan en yüksek oranların "Sosyal Etki" boyutuna ait olması dikkat çeken bir diğer husustur.

Tablo 5: Davranışsal Niyet Değişkeni Açıklayıcı Faktör ve Güvenilirlik Analizi

Davranışsal Niyete İlişkin İfadeler (KMO= 0,700; Bartlett= 613,313; df=3; p= 0,000) (Açıklanan Varyans= 78,623; Cronbach Alpha= 0,863)	Faktör Yükleri
DN1- Mobil sipariş uygulamasını kullanmayı (kullanıyorsanız kullanmaya devam etmeyi) düşünüyorum.	,920
DN3- Mobil sipariş uygulamasını her ürün alımında kullanmayı (kullanıyorsanız deniyorum) deneyeceğim.	,908
DN2- Mobil sipariş uygulamasını gelecekte (kullanıyorsanız gelecekte de) kullanmayı planlıyorum.	,830

Tablo 5'te mobil sipariş uygulamasına yönelik davranışsal niyete ilişkin faktör analizi sonuçlarında ifadelerin tek bir faktör altında toplandığı ve bu faktörün toplam varyanstaki değişimin %78,623'ünü açıkladığı görülmektedir. En küçük faktör yükünün 0,830 düzeyinde olduğu yapının geçerlilik ve güvenilirlik bakımından sorunu olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 6: Mobil Sipariş Uygulamasına Yönelik Kullanım Değişkeni Açıklayıcı Faktör ve Güvenilirlik Analizi

Kullanma İlişkin İfadeler (KMO= 0,705; Barlett= 616,091; df=3; p= 0,000) (Açıklanan Varyans= 78,834; Cronbach Alpha= 0,865)	Faktör Yükleri
K1- Mobil sipariş uygulamasını fiyat avantajı için kullanırım.	,914
K2- Mobil sipariş uygulamasını zengin ürün çeşitliliği için kullanırım.	,913
K3- Mobil sipariş uygulamasını sunduğu fırsatlar için kullanırım.	,833

Tablo 6'da mobil sipariş uygulamasına yönelik kullanım değişkeni için ifadelerin tek bir faktör altında toplandığı ve bu faktörün toplam varyanstaki değişimin %78,834'ünü açıkladığı görülmektedir. En küçük faktör yükünün 0,833 düzeyinde olduğu yapının geçerlilik ve güvenilirlik bakımından sorunu olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 7'de mobil sipariş uygulamaları için uyarlanan TKKBM2'de, TKKBM2 değişkenleri ve davranışsal niyet arasındaki ilişkiye yönelik yapılan korelasyon analizi görülmektedir.

Tablo 7: TKKBM2 Değişkenleri ile Mobil Siparişine Yönelik Kullanım Niyeti Arasındaki İlişki

	Davranışsal Niyet	Performans Beklentisi	Sosyal Etki	Hedonik Motivasyon	Fiyat Değeri	Kolaylaştırıcı Koşullar ve Çaba Beklentisi	Alışkanlık	Çevrimiçi İnceleme
Performans Beklentisi	.575**							
Sosyal Etki	.484**	.327**						
Hedonik Motivasyon	.709**	.527**	.449*					
Fiyat Değeri	.563**	.369**	.510*	.489**				
Kolaylaştırıcı Koşullar ve Çaba Beklentisi	.453**	.557**	.170*	.487**	.200*			
Alışkanlık	.397**	.278**	.288*	.357**	.356*	.139**		
Çevrimiçi İnceleme	.528**	.504**	.312*	.544**	.408*	.487**	.236**	
Çevrimiçi Destek	.410**	.479**	.166*	.447**	.223*	.573**	.110*	.580**

N= 394 *p<0,05 **p<0,01

Korelasyon analizi bulgularına göre test edilen TKKBM2 değişkenleri ile davranışsal niyet arasındaki ilişki pozitif yönlüdür ve doğrusal regresyon analizini gerçekleştirmek için gereken

önkoşulu sağlamaktadırlar. Tablo 8’de, mobil sipariş uygulamaları için uyarlanan TKKBM2’de, TKKBM2 değişkenleri ve kullanım arasındaki ilişkiye yönelik korelasyon analizi görülmektedir.

Tablo 8: TKKBM2 Değişkenleri ile Mobil Sipariş Uygulamasının Kullanımı Arasındaki İlişki

	Kullanım	Kolaylaştırıcı Koşullar ve Çaba Beklentisi	Alışkanlık	Çevrimiçi İnceleme	Çevrimiçi Destek
Kolaylaştırıcı Koşullar ve Çaba Beklentisi	.200**				
Alışkanlık	.285**	.139**			
Çevrimiçi İnceleme	.469**	.487**	.236**		
Çevrimiçi Destek	.380**	.573**	.110*	.580**	
Davranışsal Niyet	.440**	.453**	.397**	.528**	.410**

N= 394 *p<0,05 **p<0,01

Korelasyon analizi bulgularına göre test edilen TKKBM2 değişkenleri ile mobil uygulamayı kullanım arasındaki ilişki pozitif yönlüdür ve doğrusal regresyon analizini gerçekleştirmek için gereken önkoşulu sağlamaktadırlar. Tablo 9’da mobil sipariş uygulamaları için uyarlanan TKKBM2’de, değişkenlerin davranışsal niyet üzerine yapısal etkisinin belirlenmesi için yapılan regresyon analizinin sonuçları görülmektedir.

Tablo 9: TKKBM2 Değişkenlerinin Mobil Sipariş Uygulamasının Kullanım Niyeti Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: Davranışsal Niyet (F= 80.993; df= 8/393; p=0,000; Durbin-Watson= 1.893; R ² = .620)	Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	p	Doğrusal Bağlantı İstatistikleri	
	B	Std. Hata	Beta			Tolerans	VIF
(Sabit)	-.522	.210		-2.482	.014		
Performans Beklentisi	.202	.050	.171	4.069	.000	.547	1.828
Sosyal Etki	.096	.035	.104	2.738	.006	.674	1.483
Hedonik Motivasyon	.362	.043	.371	8.344	.000	.490	2.040
Fiyat Değeri	.198	.042	.189	4.729	.000	.606	1.649
Kolaylaştırıcı Koşullar ve Çaba Beklentisi	.079	.050	.068	1.600	.110	.533	1.875
Alışkanlık	.137	.051	.093	2.694	.007	.811	1.233
Çevrimiçi İnceleme	.076	.050	.066	1.529	.127	.516	1.938
Çevrimiçi Destek	.018	.049	.015	.362	.717	.536	1.864

Bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonların 0,7’den küçük olması ve bulguların VIF değerleri analizde çoklu doğrusal bağlantı sorununun oluşmadığını belirtmektedir. Sosyal etki, hedonik motivasyon, fiyat değeri, performans beklentisi ve alışkanlık değişkenleri ile davranışsal

niyet arasında %95 güven düzeyinde istatistiki olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Standardize katsayılar davranışsal niyete sırasıyla hedonik motivasyonun, fiyat değerinin, performans beklentisinin, sosyal etkinin ve alışkanlığın etki ettiğini göstermektedir. Bu durumda hipotezlerden H1, H2, H3, H4 ve H7 desteklenmiştir. Kolaylaştırıcı koşullar ve çaba beklentisi ile çevrimiçi inceleme ve çevrimiçi destek değişkenlerinin davranışsal niyete pozitif ve anlamlı etki edeceğini öngören H5, H9, H11 hipotezleri ise desteklenmemiştir. Kolaylaştırıcı koşullar ve çaba beklentisi değişkeni ile alışkanlık değişkeninin orijinal TKKBM2’de (Venkatesh, Thong ve Xu, 2012) davranışsal niyete etkisini ifade eden hipotezleri desteklediği bilinmektedir. Alışkanlığın edinilebilmesi söz konusu eylemi gerçekleştirmeye bağlı olduğundan, bu çalışmada alışkanlığın ön koşulu olarak kullanım belirlenmiş ve alışkanlık değişkeni ifadeleri sadece uygulamayı kullanan katılımcılar tarafından değerlendirmeye açılmıştır.

Tablo 10’da mobil sipariş uygulamaları için TKKBM2’de, değişkenlerin kullanım üzerine yapısal etkisinin belirlenmesi için yapılan regresyon analizinin sonuçları görülmektedir.

Tablo 10: TKBMM2 Değişkenlerinin Mobil Sipariş Uygulamasının Kullanımı Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: Kullanım (F= 35.822; df= 5/393; p=0,000; Durbin-Watson= 1.682; R ² = .307)	Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	p	Doğrusal Bağlantı İstatistikleri	
	B	Std. Hata	Beta			Tolerans	VIF
(Sabit)	.570	.296		1.925	.055		
Kolaylaştırıcı Koşullar ve Çaba Beklentisi	-.228	.067	-.183	-3.386	.001	.603	1.659
Alışkanlık	.200	.072	.127	2.754	.006	.834	1.200
Çevrimiçi İnceleme	.344	.069	.280	4.948	.000	.549	1.822
Çevrimiçi Destek	.261	.070	.211	3.725	.000	.549	1.822
Davranışsal Niyet	.255	.058	.238	4.357	.000	.593	1.687

Bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonların 0,7’den küçük olması ve bulgularan VIF değerleri analizde çoklu doğrusal bağlantı sorununun oluşmadığını belirtmektedir. Kolaylaştırıcı koşullar ve çaba beklentisi, alışkanlık, çevrimiçi destek, çevrimiçi inceleme ve davranışsal niyet değişkenleri ile mobil uygulamaları kullanım arasında %95 güven düzeyinde istatistiki olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Böylece çalışmada H8, H10 ve H12 hipotezlerinin desteklediği görülmektedir. H6 hipotezinde ise kolaylaştırıcı koşullar ve çaba beklentisi değişkeninin mobil uygulamaları kullanımına yönelik pozitif ve anlamlı bir etkisi öngörülürken, etki istatistiksel olarak anlamlı olmakla birlikte negatif yönlüdür. Literatürde iki farklı değişken olarak ele alınan kolaylaştırıcı koşullar ve çaba beklentisinin, bu çalışmada tek değişken altında toplanmasından kaynaklanabilen bu durum, çaba beklentisi değişkeninin ifadelerinin ağırlıkta olduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak harcanacak çabaya yönelik beklenti arttıkça kullanımın azalması beklenmektedir. Kullanıcıların uygulamaya daha fazla çaba harcadıkça kullanmaya devam etme olasılıklarının düştüğünü belirlenmiştir (Yuan, Ma, Kanthawala ve Peng, 2015). Standardize katsayılar mobil uygulamaların kullanımını en çok açıklayan ilk üç değişkenin çevrimiçi inceleme, davranışsal niyet ve çevrimiçi destek olduğunu göstermektedir.

Çalışmada mobil uygulamayı kullanan katılımcıların yanıtları kullanmayanlardan ayrı tutularak değerlendirilmiş ve kullanıma etki eden değişkenleri test etmek amacıyla regresyon analizine tabi tutulmuştur. Mobil uygulamayı kullanan katılımcıların yanıtlarına göre çevrimiçi inceleme (sig. 0,002) ve alışkanlık (sig. 0,004) değişkenleri kullanıma istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etki ettiği bulgulanmıştır.

Çalışmayı kullanmayanlar için ise kullanım niyetini değerlendirmek amacıyla davranışsal niyete etki eden değişkenlerine odaklanılabilir. Tablo 9’da görülebileceği üzere sosyal etki, hedonik motivasyon, fiyat değeri, performans beklentisi niyetin oluşmasında etkilidir. Alışkanlık değişkeninin değerlendirilmesinde kullanım önkoşul olduğundan bir önceki cümlede bu değişken belirtilmemiştir.

Tartışma

Perakendecilikte mobil kanalın gelişmekte olan ülkeler de dahil olmak üzere yoğun şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye’de çevrimiçi alışverişin çoğu cep telefonu üzerinden yapılmaktadır. Buna karşın Türkiye’de mobil uygulamalar üzerinden alışveriş deneyimi Türk tüketicileri için yeni bir kavram sayılmaktadır. Tüketicilere herhangi bir yer ve zamanda akıllı cihazlar üzerinden alışveriş yapma özgürlüğünü sağlayan mobil sipariş uygulamalarını (Tiwari, Buse ve Herstatt, 2006; Agrebi ve Jallais, 2015) incelerken TKKBM2 kullanımının etkin olacağı düşünülmektedir (Huang, Chang, Yu ve Chen, 2019; Allalwan, 2020). Bu çalışmada tüketicilerin mobil sipariş kanalının kullanımına etki eden faktörleri belirlemek amacıyla TKKBM2 yeni değişkenler eklenerek test edilerek değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonrası çalışmanın ana çıkarımlarını, modelde daha önce bilinenlere ek olarak, mobil sipariş uygulamalarında yer alacak çevrimiçi değerlendirmelerin ve sağlanacak çevrimiçi desteğin mobil sipariş uygulaması kullanımına doğrudan etki etmesi oluşturmaktadır. Ayrıca örneklem mobil sipariş uygulamasını kullananlar ve kullanmayanlar olarak ikiye ayrıldığında mobil sipariş uygulamasını kullananlar için çevrimiçi inceleme ve alışkanlık değişkenleri etkiliyken, kullanmayanlar için ise davranışsal niyet, çevrimiçi destek ve çevrimiçi inceleme değişkenleri etkili bulunmuştur. Çevrimiçi inceleme değişkeni daha önce TKKBM2 ile Alalwan’ın (2020) çalışmasında test edilmiş ve etkili bulunmuştur. Alışkanlık ve davranışsal niyet ise orijinal çalışmada yer alan (Venkatesh, Thong ve Xu, 2012) TKKBM2 modelinin etkili değişkenleridir. Çevrimiçi destek ise bu çalışmada TKKBM2 ile test edilmiştir.

Çalışmada kullanıcıların mobil sipariş uygulamasını kullanım niyetine etki eden değişkenler incelendiğinde; performans beklentisinin, sosyal etkinin, hedonik motivasyonun, fiyat değerinin ve alışkanlığın etkili olduğu tespit edilmiştir. Performans beklentisi çalışmada en güçlü etkiye sahip değişkenlerden biri olması durumuna benzer çalışmalarda rastlanmaktadır (San Martin ve Herrero, 2012; Yu, 2012; Arenas-Gaitan, Peral-Peral ve Ramon-Jeronimo, 2015; Baptista ve Oliveira, 2015; Mahfuz, Hu ve Khanam, 2016; Oliveira vd., 2016; Tak ve Panwar, 2017; Baabdullah vd., 2019; Çakır ve Kazançoğlu, 2020; Durukal, 2020). Sosyal etki değişkeninin kullanım niyetine anlamlı etkisi görülen çalışmalar da bulunmaktadır (Yu, 2012; Oliveira vd., 2016; Tak ve Panwar, 2017; Verkijika, 2018; Durukal, 2020). Kullanıcıların uygulama kullanımından keyif duymaları halinde kullanım niyetinin etkilenmesine benzer çalışmalarda rastlanmaktadır (Venkatesh, Thong ve Xu, 2012.; Tak ve Panwar, 2017; Verkijika, 2018; Baabdullah vd., 2019; Kizir ve Bozbay, 2021). Fiyat değerinin de kullanım niyetine etkisi literatürde belirtilmektedir (Venkatesh, Thong ve Xu, 2012; Arenas-Gaitan, Peral-Peral ve Ramon-Jeronimo, 2015; Baptista ve Oliveira, 2015; Mahfuz, Hu ve Khanam, 2016; Tak ve Panwar, 2017; Baabdullah vd., 2019; Kizir ve Bozbay, 2021). Son olarak alışkanlığın kullanım niyetine pozitif ve anlamlı etkisine de literatürde sıklıkla rastlanmaktadır (Venkatesh, Thong ve

Xu, 2012; Arenas-Gaitan, Peral-Peral ve Ramon-Jeronimo, 2015; Baptista ve Oliveira, 2015; Tak ve Panwar, 2017; Baabdullah vd., 2019; Çakır ve Kazançoğlu, 2020).

Kolaylaştırıcı koşullar ve çaba beklentisi, çevrimiçi incelemenin ve çevrimiçi desteğin mobil sipariş uygulamasını kullanım niyeti üzerinde etkili olmadığı belirlenmiştir. Kolaylaştırıcı koşullar ve çaba beklentisi değişkenlerinin ayrı ayrı ele alındığı çalışmalarda dahi davranışsal niyet üzerinde anlamlı etkisinin bulunmadığı birçok çalışmada gözlenmiştir. Kolaylaştırıcı koşulların anlamlı etkisinin gözlenmemesi özellikle katılımcıların çoğunluğunun genç olması göz önünde bulundurulduğunda mobil sipariş uygulama kullanımını için kolaylık sağlamasına ihtiyaç duymamalarından kaynaklanabileceği söylenebilmektedir (San Martin ve Herrero, 2012; Arenas-Gaitan, Peral-Peral ve Ramon-Jeronimo, 2015; Baptista ve Oliveira, 2015; Oliveira v.d., 2016). Çaba beklentisinin davranışsal niyet üzerinde anlamlı etkisinin bulunmaması da literatürde sıklıkla görülmektedir (Zhou, 2011; San Martin ve Herrero, 2012; Yu, 2012; Arenas-Gaitan, Peral-Peral ve Ramon-Jeronimo, 2015; Baptista ve Oliveira, 2015; Mahfuz, Hu ve Khanam, 2016; Oliveira vd., 2016; Verkijika, 2018; Baabdullah vd., 2019).

Kolaylaştırıcı koşullar ve çaba beklentisinin tek değişken olarak ele alındığında mobil sipariş kullanımını üzerinde negatif etkisi görülürken; alışkanlığın, çevrimiçi incelemenin, çevrimiçi desteğin ve davranış niyetinin mobil sipariş uygulaması kullanımını üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Kolaylaştırıcı koşullar ve çaba beklentisi literatürde iki farklı değişken olarak ele alınırken çalışmadaki bu sonuç çaba beklentisi değişkeninin ifadelerinin ağırlıkta olduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak harcanacak çabaya yönelik beklenti arttıkça kullanımın azalması beklenmektedir. Kullanıcıların uygulamaya daha fazla çaba harcadıkça kullanmaya devam etme olasılıklarının düştüğünü belirlenmiştir (Yuan, Ma, Kanthawala ve Peng, 2015). Davranış niyetinin kullanım üzerindeki etkisi daha önceki çalışmalarda da belirlenirken (Sripalawat vd., 2011; Yu, 2012; Slade, Williams ve Dwivedi, 2013; Groß, 2015; Mahfuz, Hu ve Khanam, 2016; Oliveira vd., 2016; Alalwan vd., 2017; Tak ve Panwar, 2017; Verkijika, 2018; Durukal, 2020), çevrimiçi inceleme ve çevrimiçi desteğin mobil sipariş uygulaması kullanımına etkisi bu çalışmada test edilmiştir.

Son olarak mobil sipariş uygulamasını kullanan katılımcılar ayrı değerlendirildiğinde çevrimiçi inceleme ve alışkanlık değişkenlerinin etkili bulunması dikkat çekmektedir.

SONUÇ

Türkiye’de yapılan araştırmalarda çevrimiçi alışverişin çoğunun cep telefonu üzerinden yapıldığı ve Türkiye’deki cep telefonu kullanıcılarının dünyadaki cep telefonu bağımlılığı en yüksek olan kullanıcılardan olduğu da küresel araştırma şirketlerinin raporlarında belirtilmiştir. Bu raporlara rağmen Türkiye’de mobil uygulamalar üzerinden alışveriş deneyimi Türk tüketicileri için yeni bir kavramdır ve Türkiye’de bu konu üzerine araştırmalar kısıtlı sayıdadır (Bozacı, 2015; Demirtaş, Argan, 2015; Bekoğlu ve Ergen, 2016; Börühan, Hüseyinoğlu ve Ersoy, 2017). Tüketicilerin mobil siparişlerinde mobil uygulama kanalının kullanımına etki eden faktörleri belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada, tüketici odağa alınarak geliştirilen TKKBM2 kullanılmıştır. TKKBM2’nin yeni değişkenlerle test edilmesinin yanı sıra sadece mobil uygulama kanalıyla işlem gerçekleştiren bir örnek ile değerlendirilerek uygulanması yoluyla özgün bir çalışma yapılması sağlanmıştır. Modelde test edilen yeni değişkenler çevrimiçi inceleme ve çevrimiçi destek değişkenleridir. Çevrimiçi inceleme değişkeni daha önce Alalwan’ın (2020) çalışmasında test edilse de konu edinilen uygulama bir mobil yemek sipariş uygulamasıdır ve çalışmada mobil uygulamadan ziyade perakendeci değerlendirilmektedir. Bu çalışmada ise, farklı perakendeciler

tarafından tüm kanallarda aynısı satılan nihai ürünleri içeren bir mobil sipariş uygulaması söz konusudur ve konu edinilen perakendecinin tek satış kanalı bu mobil uygulamadır. Böylece çevrimiçi inceleme değişkeni, üründen daha bağımsız olarak mobil sipariş uygulaması odağında değerlendirilmiştir. Mobil sipariş uygulaması kullanan perakendecilerin uygulama içerisinde kullanıcıların etkileşime geçebileceği çevrimiçi destek özelliğini bulundurması önerilmektedir. Özellikle uygulamayı kullanmayan potansiyel kullanıcılar için destek alabilecekleri bir birimin bulunması uygulamanın başarısını arttırmada önem arz etmektedir. Bu çalışma özelinde uygulamayı kullanmayan potansiyel kullanıcılara, kullananların yanıtlarından elde edilen verilere göre çevrimiçi değerlendirme boyutunun etkili olması sebebiyle kullandıkları uygulamalarda bulunan diğer kullanıcıların deneyimlerinden yararlanabilmeleri için objektif çevrimiçi değerlendirmelerde bulunmaları önerilir.

Maliyet ve zaman kısıtlarından dolayı Türkiye genelinde tesadüfi bir örneklemeye gidilemediğinden katılımcıların kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmesi çalışmanın başlıca kısıdını oluşturmaktadır. Uzayan ve günümüzde de devam eden pandemi sürecinin mobil sipariş uygulaması kullanıcı sayısını arttırması verilerin güncelliğine etki edebileceğinden bir diğer kısıt olarak sayılabilir.

Geleceğe yönelik çalışmalarda bu çalışmada test edilen yeni bağımsız değişkenler bağımlı değişkene etki ettiğinden, alanda yapılan çalışmalarda geniş “internet” literatüründe test edilen değişkenlerin TKKBM2 gibi güncel modeller ile ele alınarak test edilmesi önerilmektedir. Ayrıca pandeminin etkisiyle günden güne mobil sipariş uygulama kullanımını arttırdığından aynı çalışma ileri bir tarihte yürütülerek sonuçlardaki potansiyel değişiklikler karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Acılar, A. ve Turan, A. H. (2016). University Students and Mobile Commerce: A Study at Bilecik Şeyh Edebali University. *PressAcademia Procedia*, 2(2), 515-523.
- Agrebi, S. ve Jallais, J. (2015). Explain the Intention to Use Smartphones for Mobile Shopping. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 22(1), 16-23.
- Alalwan, A. A. (2020). Mobile Food Ordering Apps: An Empirical Study of the Factors Affecting Customer E-satisfaction and Continued Intention to Reuse. *International Journal of Information Management*, 50, 28-44.
- Alalwan, A. A., Dwivedi, Y. K. ve Rana, N. P. (2017). Factors Influencing Adoption of Mobile Banking by Jordanian Bank Customers: Extending UTAUT2 with Trust. *International Journal of Information Management*, 37, 99-110.
- Aras, M., Özdemir, Y. ve Bayraktaroğlu, S. (2015). İnsan Kaynakları Bilgi Sistemlerine Yönelik Algıların Teknoloji Kabul Modeli ile İncelenmesi. *Ege Akademik Bakış*, 15(3), 343-351.
- Arenas-Gaitan, J., Peral-Peral, B. ve Ramon-Jeronimo, M. A. (2015). Elderly and Internet Banking: An Application of UTAUT2. *Journal of Internet Banking and Commerce*, 20(1), 1-23.
- Arı, E., Yılmaz, V. ve Bekteş, R. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Ağ Kullanımına İlişkin Davranışlarının Teknoloji Kabul Modeli ile Araştırılması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(27), 67-81.

- Armağan, E. ve Temel, E. (2018). Türkiye'de Online Kompulsif Alışveriş Davranışı Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 621-653.
- Aydın, H. ve Kazançoğlu, İ. (2017). Çoklu Kanal Stratejisinden Bütüncül Kanal Stratejisine Geçişin Tüketiciler Tarafından Kabulü. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(39), 57-77.
- Aydınhan, E. ve Erat, S. (2019). Web Sayfasına Güven ve Canlı Desteğin Yeniden Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi: Online Alışveriş Siteleri Üzerine Bir Araştırma. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(GELİŞİM-UWE 2019 Özel Sayısı), 123-140.
- Baabdullah, A. M., Alalwan, A. A., Rana, N. P., Kizgin, H. ve Patil, P. (2019). Consumer Use of Mobile Banking (M-Banking) in Saudi Arabia: Towards an Integrated Model. *International Journal of Information Management*, 44, 38-52.
- Baptista, G. ve Oliveira, T. (2015). Understanding Mobile Banking: The Unified Theory of Acceptance and Use of Technology Combined with Cultural Moderators. *Computers in Human Behavior*, 50, 418-430.
- Baytar, U. ve Yükselen, C. (2018). Tüketicilerin Çevrimiçi Alışveriş Kanallarındaki Akış Deneyimlerinin Memnuniyet ve Satın Alma Kararlarına Etkisi, Bilgi ve Kanal Kalitesinin Rolü. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 19-35.
- Bekoğlu, F. B. ve Ergen, A. (2016). Değişen Tüketici Eğilimleri ve Teknolojik Gelişmelerin Perakendeciliğe Yansımaları. *İşletme ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 59-70.
- Belanche, D., Flavián, M. ve Pérez-Rueda, A. (2020). Mobile Apps Use and WOM in the Food Delivery Sector: The Role of Planned Behavior, Perceived Security and Customer Lifestyle Compatibility. *Sustainability*, 12(10), 4275, 1-21.
- Bolat, Y., İ., Aydemir, M. ve Karaman, S. (2017). Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin Öğretimsel Etkinliklerde Mobil İnternet Kullanımlarının Teknoloji Kabul Modeline Göre İncelenmesi. *GEFAD* 37(1), 63-91.
- Börühan, G., Hüseyinoğlu, I. Ö. Y. ve Ersoy, P. (2017). Perakendecilerin E-Ticaret ve Tüketici Algısına Yönelik Bir Araştırma. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 20(37), 197-217.
- Bozacı, İ. (2015). Müşterinin Gizlilik Davranışları ile İlişkili Faktörlerin Belirlenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 612-633.
- Brown, S. A. ve Venkatesh, V. (2005). Model of Adoption of Technology in Households: A Baseline Model Test and Extension Incorporating Household Life Cycle. *MIS Quarterly* 29(3), 399-426.
- Büyükdumlu, Ş. (2021, 12 Ocak). 2020'de Mobil Alışveriş Oranı Arttı. Pazarlamasyon. <https://pazarlamasyon.com/2020de-mobil-alisveris-orani-artti/>
- Çabuk, S., Zeren, D. ve Gökdağlı, N. (2017). E-Devlet Sistemine Adaptasyonun Teknoloji Kabul Modeliyle Araştırılması. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 140-154.

- Çakır, İ. ve Kazançoğlu, İ. (2020). Sanal Market Alışverişi Yapma Niyetinde Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli Bileşenleri ile Risk Algılarının Etkisi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 305-326.
- Cao, L. (2014). Business Model Transformation in Moving to a Cross-Channel Retail Strategy: A Case Study. *International Journal of Electronic Commerce*, 18(4): 69-96.
- Chang, H. H., Wong, K. H. ve Li, S. Y. (2017). Applying Push-pull-mooring to Investigate Channel Switching Behaviors: M-shopping Self-efficacy and Switching Costs as Moderators. *Electronic Commerce Research and Applications*, 24, 50-67.
- Coppola, D. (2021, 4 Şubat). Mobile Commerce in the United States- Statistics & Facts. E-Commerce- Key Figures of E-Commerce. Statista. <https://www.statista.com/topics/1185/mobile-commerce/>
- Davis, F. D. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of Information Technology. *MIS Quarterly*, 319-340.
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P. ve Warshaw, P. R. (1989). User Acceptance of Computer Technology: A Comparison of Two Theoretical Models. *Management Science*, 35(8), 982-1003.
- Deloitte (2016, Mayıs). Global Mobil Kullanıcı Anketi 2015. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/technology-media-telecommunications/deloitte-global-mobil-kullanici-anketi-2015-f.pdf>
- Deloitte ve Birleşmiş Markalar Derneği (2014). Perakendede Mobil Etkinin Yükselişi. Akıllı Telefonların Mağazacılığa Etkisi. www.birlesmismarkalar.org.tr/uploads/PerakendedeMobilEtkininYukselisi.pdf
- Demirtaş, B. ve Argan, M. (2015). Büyük Veri ve Pazarlamadaki Dönüşüm: Kuramsal Bir Yaklaşım. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 15, 1-21.
- Dmour, H. A., Alshurideh, M. ve Shishan, F. (2014). The Influence of Mobile Application Quality and Attributes on the Continuance Intention of Mobile Shopping. *Life Science Journal*, 11(10), 172-181.
- Düger, Y. S. ve Kahraman, H. (2017). Online Alışverişte Hizmet Kalitesinin ve Algılanan Değerin Müşteri Memnuniyeti ile Tekrar Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 819-826.
- Durmaz, Y. ve Ertürk, S. (2015). Mobil Pazarlama Uygulamalarının Marka Üzerine Etkisi. *International Journal of Disciplines Economics and Administrative Sciences Studies*, 1(1), 68-82.
- Durukal, E. (2020). Müşterilerin Mobil Alışveriş Davranışının UTAUT2 Modeli ile İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(3), 870-887.
- Fishbein, M. ve Ajzen, I. (1975). Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research. Reading: Addison-Wesley.
- Gao L., Waechter, K. A. ve Bai, X. (2015). Understanding Consumers' Continuance Intention towards Mobile Purchase: A Theoretical Framework and Empirical Study: A Case of China. *Computers in Human Behavior*, 53, 249-262.

- Gao, H., Kuang, L., Yin, Y., Guo, B. ve Dou, K. (2020). Mining Consuming Behaviors with Temporal Evolution for Personalized Recommendation in Mobile Marketing Apps. *Mobile Networks and Applications*, 25(4), 1233-1248.
- Grewal, D., Ailawadi, K. L., Gauri, D., Hall, K., Kopalle, P. ve Robertson, J. R. (2011). Innovations in Retail Pricing and Promotions. *Journal of Retailing*, 87S(1), S43-S52.
- Groß, M. (2015). Exploring the Acceptance of Technology for Mobile Shopping: An Empirical Investigation among Smartphone Users. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 25(3), 215-235.
- Gümüş, N. (2018). Tüketicilerin Online Alışveriş Alışkanlıklarının ve Online Alışverişe Yönelik Algılarının Belirlenmesi: Azerbaycan Örneği. *Turkish Studies*, 13(7), 141-161.
- Huang, Y., Chang, L. L., Yu C. ve Chen, J. (2019). Examining an Extended Technology Acceptance Model with Experience Construct on Hotel Consumers' Adoption of Mobile Applications. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 28(8), 957-980.
- Hui, S. K., Inman, J. J., Huang, Y. ve Suher, J. (2013). The Effect of In-store Travel Distance on Unplanned Spending: Applications to Mobile Promotion Strategies. *Journal of Marketing*, 77, 1-16.
- Im, H. ve Ha, Y. (2013). Enablers and Inhibitors of Permission-based Marketing: A Case of Mobile Coupons. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 20, 495-503.
- İri, R. (2019). Telefonla veya İnternet Üzerinden Sipariş Verilen Ürünlerin Tüketicilere Teslim Edilmesinde Oluşan Müşteri Memnuniyetinin Önemine Yönelik Niğde ve Yöresinde Yapılan Bir Araştırma. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 1-14.
- Izquierdo-Yusta, A., Olarte-Pascual, C. ve Reinares-Lara, E. (2015). Attitudes toward Mobile Advertising among Users versus Non-users of the Mobile Internet. *Telematics and Informatics*, 32, 355-366.
- Kaatz, C. (2020). Retail in My Pocket– Replicating and Extending the Construct of Service Quality into the Mobile Commerce Context. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 53, 101983.
- Kang, J. M., Mun, J. M. ve Johnson, K. K. P. (2015). In-store Mobile Usage: Downloading and Usage Intention toward Mobile Location-based Retail Apps. *Computers in Human Behavior*, 46(1), 210-217.
- Kang, J. ve Namkung, Y. (2019). The Role of Personalization on Continuance Intention in Food Service Mobile Apps: A Privacy Calculus Perspective. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(2), 734-752.
- Kantarıcı, Ö., Özalp, M., Sezginsoy, C., Özaşkın, O. ve Cavlak, C. (2017, Nisan). Dijitalleşen Dünya'da Ekonominin İtici Gücü: E-Ticaret. TÜSİAD. <https://www.tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/9675-dijitallesen-dunyanin-itici-gucu-e-ticaret>
- Karaosmanoğlu, E., Acar, R. ve Uray, N. (2016). Websiteleri Firmalara Ne Kazandırabilir? Websitesi Kalitesi, Tüketici-Odaklı Marka Değeri ve Satılma Eğilimi Arasındaki İlişki. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 159-174.

- Kim, C., Li, W. ve Kim, D. J. (2015). An Empirical Analysis of Factors Influencing M-shopping Use. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 31(12), 974-994.
- Kim, Y. J. ve Han, J. Y. (2014). Why Smartphone Advertising Attracts Customers: A Model of Web Advertising, Flow and Personalization. *Computers in Human Behavior*, 33, 256-269.
- Kizir ve Bozbay (2021). Moda Ürünleri Satan Mobil Alışveriş Uygulamalarının Kabulünün Birleştirilmiş Teknoloji Kabul ve Kullanım Teorisi II Çerçevesinde İncelenmesi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 16(55), 286-310.
- Kuo, Y. ve Wu, C. (2012). Satisfaction and Post-Purchase Intentions with Service Recovery of Online Shopping Websites: Perspectives on Perceived Justice and Emotions. *International Journal of Information Management*, 32(2), 127-138.
- Li, X., Zhao, X., Xu, W. ve Pu, W. (2020). Measuring Ease of Use of Mobile Applications in E-commerce Retailing from the Perspective of Consumer Online Shopping Behaviour Patterns. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 55, 102093.
- Mahfuz, M. A., Hu, W. ve Khanam, L. (2016). The Influence of Cultural Dimensions and Website Quality on m-banking Services Adoption in Bangladesh: Applying the UTAUT2 Model Using PLS. WHICEB 2016 Proceedings, 18 (427-440). USA: AIS Electronic Library (AISeL).
- McLean, G. ve Wilson, A. (2016). Evolving the Online Customer Experience... Is There a Role for Online Customer Support?. *Computers in Human Behavior*, 60, 602-610.
- McLean, G., Al-Nabhani, K. ve Wilson, A. (2018). Developing a Mobile Applications Customer Experience Model (MACE) – Implications for Retailers. *Journal of Business Research*, 85, 325-336.
- Medya Ankara (2021, 1 Ocak). 2020 Türkiye İnternet, Sosyal Medya, Mobil Kullanım ve E-Ticaret İstatistikleri. <https://medyaankara.com/ankara/2020-turkiye-internet-sosyal-medya-mobil-kullanim-ve-e-ticaret-istatistikleri/>
- Milne, G. R., Rohm, A. J. ve Bahl, S. (2004). Consumers' Protection of Online Privacy and Identity. *The Journal of Consumer Affairs*, 38(2), 217-232.
- Morosan, C. ve DeFranco, A. (2016a). It's About Time: Revisiting UTAUT2 to Examine Consumers' Intentions to Use NFC Mobile Payments in Hotels. *International Journal of Hospitality Management*, 53, 17-29.
- Morosan, C. ve DeFranco, A. (2016b). Modeling Guests' Intentions to Use Mobile Apps in Hotels: The Roles of Personalization, Privacy and Involvement. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(9), 1968-1991.
- Munoz-Leiva, F., Climent-Climent, S. ve Liébana-Cabanillas, F. (2017). Determinants of Intention to Use the Mobile Banking Apps: An Extension of the Classic TAM Model. *Spanish Journal of Marketing*, ESIC 21, 25-38.
- Muzurura, J. ve Chigora, F. (2019). Consumers' Behavioural Intention to Adopt Mobile Banking in Rural Sub-Saharan Africa Using an Extension of Technology Acceptance Model: Lessons from Zimbabwe. *International Journal of Business, Economics and Management*, 6(6), 316-334.

- Oechslein, O., Fleischmann, M. ve Hess, T. (2014). An Application of UTAUT2 on Social Recommender Systems: Incorporating Social Information for Performance Expectancy. 47th Hawaii International Conference on System Science, 47 (3297-3306). USA: IEEE Computer Society.
- Oliveira, T., Thomas, M., Baptista, G. ve Campos, F. (2016). Mobile Payment: Understanding The Determinants of Customer Adoption and Intention to Recommend the Technology. *Computers in Human Behavior*, 61, 404-414.
- Pantano, E. ve Priporas C. (2016). The Effect of Mobile Retailing on Consumers' Purchasing Experiences: A Dynamic Perspective. *Computers in Human Behavior*, 61(1), 548-555.
- Patel, V., Das, K., Chatterjee, R. ve Shukla, Y. (2020). Does the Interface Quality of Mobile Shopping Apps Affect Purchase Intention? An Empirical Study. *Australasian Marketing Journal*, 28(4), 300-309.
- PwC (2018). Alışveriş Merkezinden Mobil Cihaza: Yeni Tüketici Alışkanlıklarına Uyum Sağlamak. PwC Küresel Tüketici Görüşleri Araştırması 2018. <https://www.pwc.com.tr/tr/sectorler/perakende-tuketici-urunleri/yayinlar/kuresel-tuketici-gorusleri-arastirmasi/yeni-tuketici-aliskanliklari.html>
- San Martín, H. ve Herrero, Á. (2012). Influence of the User's Psychological Factors on the Online Purchase Intention in Rural Tourism: Integrating Innovativeness to the UTAUT Framework. *Tourism Management*, 33, 341-350.
- Serçemeli, M. ve Kurnaz, E. (2016). Denetimde Bilgi Teknoloji Ürünleri Kullanımının Teknoloji Kabul Modeli (TKM) ile Araştırılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45(1), 43-52.
- Sezgin, A. Ş. (2015, Temmuz). Perakende Sektörü Raporu. İktisadi Araştırmalar Bölümü Sektör Raporları. Türkiye İş Bankası. https://ekonomi.isbank.com.tr/ContentManagement/Documents/sr_01_perakende.pdf
- Shankar, V., Venkatesh, A., Hofacker, C. ve Naik, P. (2010). Mobile Marketing in the Retailing Environment: Current Insights and Future Research Avenues. *Journal of Interactive Marketing*, 24(2), 111-120.
- Siddiqui, U. A. ve Khan, MS (2016). Online Retailing: The Value Proposition and Trends in India. *International Journal of Applied Research*, 2(7), 532-536.
- Şıklar, E., Tunalı, D. ve Gülcan, B. (2015). Mobil İnternet Kullanımının Benimsenmesinde Yakınsama Faktörüyle Teknoloji Kabul Modeli. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 99-110.
- Singh, M. ve Matsui, Y. (2017). How Long Tail and Trust Affect Online Shopping Behavior: An Extension to UTAUT2 Framework. *Pacific Asia Journal of the Association for Information Systems*, 9(4), 1-24.
- Slade, E., Williams, M. ve Dwivdei, Y. (2013). Extending UTAUT2 to Explore Consumer Adoption Of Mobile Payments. UK Academy for Information Systems Conference Proceedings, 36 (1-23). USA: AIS Electronic Library (AISEL).

- Sripalawat, J., Thongmak, M. ve Ngramyarn, A. (2011). M-banking in Metropolitan Bangkok and a Comparison with Other Countries. *Journal of Computer Information Systems*, 51(3), 67-76.
- Taiwo, A. A. ve Downe A. G. (2013). The Theory of User Acceptance and Use of Technology (UTAUT): A Meta-analytic Review of Empirical Findings. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 49(1), 48-58.
- Tak, P. ve Panwar, S. (2017). Using UTAUT2 Model to Predict Mobile App Based Shopping: Evidences from India. *Journal of Indian Business Research*, 9(3), 248-264.
- Tam, C., Santos, D., & Oliveira, T. (2020). Exploring the Influential Factors of Continuance Intention to Use Mobile Apps: Extending the Expectation Confirmation Model. *Information Systems Frontiers*, 22(1), 243-257.
- Tarute, A., Nikou, S. ve Gautis, R. (2017). Mobile Application Driven Consumer Engagement. *Telematics and Informatics*, 24, 145-156.
- Taylor, D. G. ve Levin, M. (2014). Predicting Mobile App Usage for Purchasing and Information-Sharing. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 42(8), 759-774.
- Tiwari, R., Buse, S. ve Herstatt, C. (2006). From Electronic to Mobile Commerce: Opportunities through Technology Convergence for Business Services. *Tech Monitor*, Special Feature : Converging Technologies, 38-45.
- Tseng, E. L. S. ve Yazdanifard, R. (2015). Mobility: The Revolutionary Change to Customer's Shopping Experience in Retailing. *International Journal of Management, Accounting and Economics*, 2(9), 1037-1047.
- TÜBİSAD ve Deloitte (2020, Nisan). Türkiye'de E-Ticaret 2019 Pazar Büyüklüğü Raporu. <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/turkiyede-e-ticaret-2019-pazar-buyuklugu.html#>
- Tuncalı, K. (2020, Ağustos). E-Ticaret Sektöründe Son Dönemde Yaşanan Gelişmeler. İktisadi Araştırmalar Bölümü Sektör Raporları. Türkiye İş Bankası. https://ekonomi.isbank.com.tr/contentmanagement/Documents/tr10_aa_rapor/2020/E-Ticaret_202008.pdf
- Tyrväinen, O. ve Karjaluo, H. (2019). A Systematic Literature Review and Analysis of Mobile Retailing Adoption. *Journal of Internet Commerce*, 18(2), 221-247.
- Uyar, A. (2019). Tüketicilerin Mobil Uygulamalara İlişkin Algılarının Teknoloji Kabul Modeli İle Değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 687-705.
- Varadarajan, R., Srinivasan, R., Vadakkepatt, G. G., Yadav, M. S., Pavlou, P. A., Krishnamurthy, S. ve Krause, T. (2010). Interactive Technologies and Retailing Strategy: A Review, Conceptual Framework and Future Research Directions. *Journal of Interactive Marketing* 24(2), 96-110.
- Venkatesh, V. ve Bala, H. (2008). Technology Acceptance Model 3 and a Research Agenda on Interventions. *Decision Sciences*, 39(2), 273-315.
- Venkatesh, V. ve Davis, F. D. (2000). A Theoretical Extension of the Technology Acceptance Model: Four Longitudinal Field Studies. *Management Science*, 46(2), 186-204.

- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B. ve Davis, F. D. (2003). User Acceptance of Information Technology: Toward a Unified View. *MIS Quarterly*, 27(3), 425-478.
- Venkatesh, V., Thong, J. Y. L. ve Xu, X. (2012). Consumer Acceptance and Use of Information Technology: Extending The Unified Theory of Acceptance and Use of Technology. *MIS Quarterly*, 36(1), 157-178.
- Venkatesh, V., Thong, J. Y. L. ve Xu, X. (2016). Unified Theory of Acceptance and Use of Technology: A Synthesis and the Road Ahead. *Journal of the Association for Information Systems*, 17(5), 328-376.
- Verkijika, S. F. (2018). Factors Influencing the Adoption of Mobile Commerce Applications in Cameroon. *Telematics and Informatics*, 35, 1665-1674.
- Yaman, Y. (2018). Müşterilerin Mobil Alışveriş Kanalı Kullanma Niyetini Etkileyen Faktörler. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 1-27.
- Yaman, Y. ve Aydın, K. (2020). Mobil Perakendecilikte Satın Alma Niyetine Etki Eden Faktörlere İlişkin Bir Araştırma. *International Review of Economics and Management*, 8(1), 77-106.
- Yang, K. ve Kim, H. (2012). Mobile Shopping Motivation: An Application of Multiple Discriminant Analysis. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 40(10), 778-789.
- Yang, S., Wang, Y. ve Wei J. (2014). Integration and Consistency Between Web and Mobile Services. *Industrial Management and Data Systems*, 114(8), 1246-1269.
- Yarimoglu, E., Kazancoglu, I. ve Bulut, Z. A. (2019). Factors Influencing Turkish Parents' Intentions towards Anti-consumption of Junk Food. *British Food Journal*, 121(1), 35-53.
- Yılmaz, M. B. ve Kavanoz, S. (2017). Teknoloji Kabul ve Kullanım Birleştirilmiş Modeli-2 Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(32), 127-146.
- Yu, C. (2012). Factors Affecting Individuals to Adopt Mobile Banking: Empirical Evidence from the UTAUT Model. *Journal of Electronic Commerce Research*, 13(2), 104-121.
- Yuan, S., Ma, W., Kanthawala, S. ve Peng, W. (2015). Keep Using My Health Apps: Discover Users' Perception of Health and Fitness Apps with the UTAUT2 Model. *Telemedicine and e-Health*, 21(9), 735-741.
- Zhang, R., Chen, J. Q. ve Lee, C. J. (2013). Mobile Commerce and Consumer Privacy Concerns. *The Journal of Computer Information Systems*, 53(4), 31-38.
- Zhou, T. (2011). Understanding Mobile Internet Continuance Usage from the Perspectives of UTAUT and Flow. *Information Development*, 27(3), 207-218.
- Zhou, T. (2012). Examining Mobile Banking User Adoption from the Perspectives of Trust and Flow Experience. *Information Technology and Management*, 13(1), 27- 37.
- Zhou, T. (2013). An Empirical Examination of the Determinants of Mobile Purchase. *Pers Ubiquit Comput*, 17, 187-195.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 5 Issue 2, July 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Derleme/Compilation

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 29.03.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 25.04.2021

DOI: 10.30692/sisad.904749

AKILLI KENT YÖNETİŞİMİ VE YAŞAYAN LABORATUVARLAR

Smart City Governance and Living Labs

Rukiye Gizem ÖZTAŞ KARLI

Araştırma Görevlisi

Bartın Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0003-0999-418X

rozatas@bartin.edu.tr

Sebahat AÇIKSÖZ

Prof. Dr.

Bartın Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0002-2673-9239

saciksoz@bartin.edu.tr

Atıf/Citation: Rukiye Gizem Öztaş Karlı, Sebahat Açıkşöz, (2021), “Akıllı Kent Yönetişimi ve Yaşayan Laboratuvarlar”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.2 Temmuz 2021 s.335-350.

Öz: Temel hedeflerinden birinin insanların yaşam kalitesini iyileştirmek olan akıllı kentler küyerel bir fenomendir. Her kentin benzersiz ve farklı problemlere sahip olması kentlerin yerel düzeyde Kent Gelişim Stratejileri (KGS) ile ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Yereldeki kent yönetimi modeli akıllı KGS’yi ve uygulama yollarını etkilemektedir. Küreselleşen ve gelişen teknoloji ile ortaya çıkan akıllı kent kavramı uygun yönetişim modelini bulma zorluğunun üstesinden gelmeye çözümler sunmaktadır. Günümüzde kentler, kentlerini yönetmek ve KGS’yi uygulamak için yeni bir kavramı benimsemeye başlamaktadır. Bu kavrama “akıllı yönetişim” adı verilmektedir. Akıllı kent yönetişimi, çeşitli araçları kullanarak katılım sürecine tüm paydaşları dâhil etmektedir. Bu araçlardan biri de yaşayan laboratuvarlardır. Yaşayan laboratuvarlar paydaşları sürece dâhil etmeye uygun olsa da literatürde akıllı kent yönetişimi ve yaşayan laboratuvarlar arasındaki etkileşimin üzerinde yeteri kadar durulmamıştır. Bu makale, akıllı kent yönetişimi sürecinde paydaş katılımının zorluklarına çözümler olarak yaşayan laboratuvarlar yaklaşımının benimsenmesinin gerekliliŐini tartışmaktadır. Bu sayede çalışmanın, yaşayan laboratuvarların ne olması gerektiğine dair devam eden tartışmalara da katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Kent, Akıllı Kent Yönetişimi, Küyerel, Yaşayan Laboratuvar

Abstract: Smart cities, where one of their main goals is to improve the quality of life of people, is a global phenomenon. The fact that each city has unique and different problems requires cities to be addressed at the local level with City Development Strategies (CDS). The local city management model affects smart CDS and ways of implementation. The smart city concept, emerging with globalizing and developing technology, offers solutions to overcome the difficulty

of finding the appropriate governance model. Cities all over the world are adopting a new concept to manage their cities and implement CDS. This concept is called "smart governance". Smart city governance involves all stakeholders in the participation process using various tools. One of these tools is living lab. Although living laboratories are suitable to involve stakeholders in the process, the interaction between smart city governance and living laboratories is not emphasized enough in the literature. This article discusses the necessity of adopting a living lab approach as a solution to the challenges of stakeholder engagement in the process of establishing glocal city development strategies and smart city governance. In this way, the study is expected to contribute to the ongoing debate about what living lab should be.

Keywords: Smart City, Smart City Governance, Glocal, Living Lab.

GİRİŞ

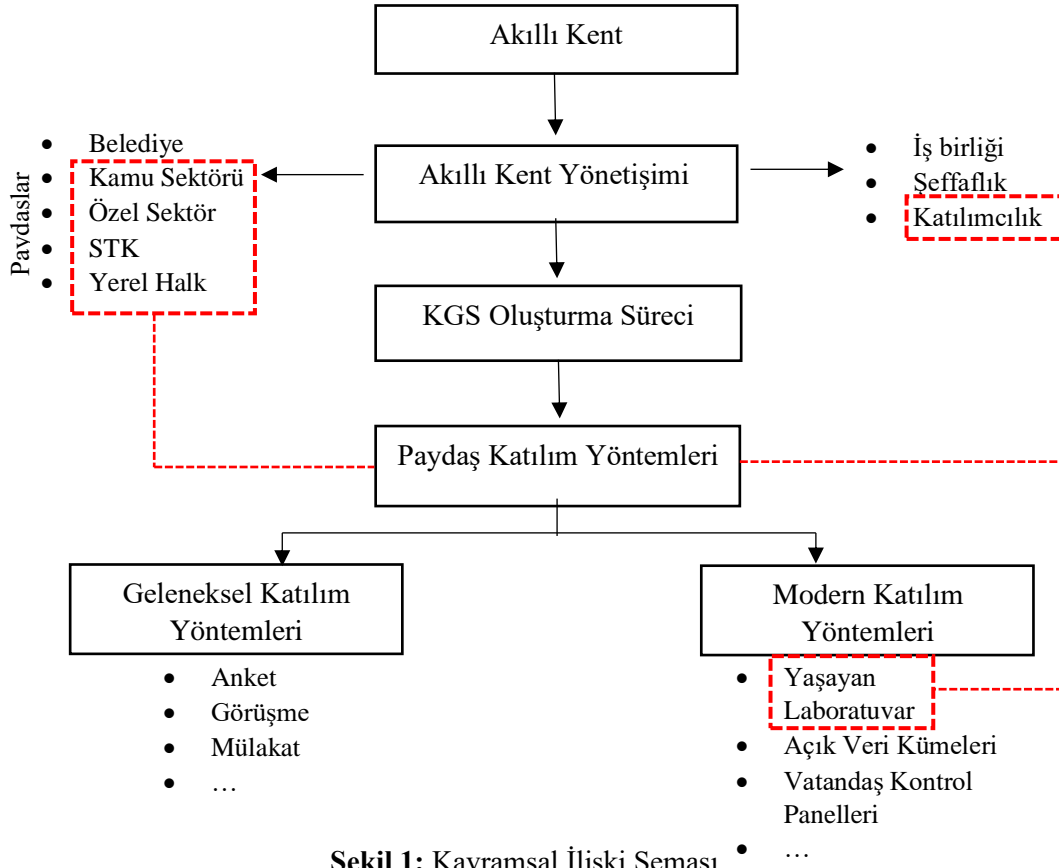
Dünyada kentler hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecindedir. Bu süreçte yaşanan zorluklarla mücadele edebilmek için planlamada yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yeni yaklaşımlardan biri de esnek olmayan geleneksel planlama anlayışından stratejik planlama anlayışına doğru yönelim ile ortaya çıkan Kent Gelişim Stratejileri (KGS)'dir. Öte yandan ülkelerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ni (SKH'ler) gerçekleştirebilmek için alacakları önlemleri somut şekilde ifade etmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda kentlerin sürdürülebilir kalkınmaya yönelik KGS oluşturabilmeleri için uygun bir yönetim modeline ihtiyaçları vardır. Küreselleşen ve gelişen teknoloji ile ortaya çıkan akıllı kent kavramı uygun yönetim modelini bulma zorluğunun üstesinden gelmeye çözümler sunmaktadır (Lopes ve Rodrigues, 2020).

Ülkemizde hazırlanan 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı'nda akıllı kent tanımı; *"Paydaşlar arası iş birliği ile hayata geçirilen, yeni teknolojileri ve yenilikçi yaklaşımları kullanan, veri ve uzmanlığa dayalı olarak değerlendirilen ve gelecekteki problem ve ihtiyaçları öngörerek hayata değer katan çözümler üreten daha yaşanabilir ve sürdürülebilir şehirler"* olarak ifade edilmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019). Temelde ise akıllı kent; her kentin kendine özgü ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılamak için en yenilikçi teknolojileri kullanan, vatandaşların yaşam kalitesini iyileştirmeyi amaçlayan ve katılımcı süreçlerle kentsel hizmetlerin iyileştirilmesine katkı sunan yeni bir küyerel stratejidir (Hollands, 2008; Caragliu vd., 2013). Teknolojik gelişme ve özellikle Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) gibi yenilikçi teknolojiler, sorunlara çözümler sunmakta, yerel halkın yaşam kalitesini artırmakta ve özel şirketlerin gelişmesine yönelik fırsatlar yaratmaktadır (Toppeta, 2010; Dameri ve Ricciardi, 2017). Ancak akıllı kent sadece teknolojilere dayalı bir strateji değildir. Akıllı kent faydalarının üretilmesi ve ortaya koyulabilmesi için şehrin beşerî sermayesinin de sürece dâhil edilmesi gerekmektedir. Akıllı bir kent stratejisi; eğitim, sosyal içerme ve sosyal yenilikçilik yoluyla beşerî sermayenin geliştirilmesi ile sosyal yapı ve insanların yaşam kalitesi üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir (Shapiro, 2003; Fu, 2007; Kourtit ve Nijkamp, 2012).

2018 yılında yapılan Akıllı Kentler Strateji Geliştirme Çalıştayı'nda belirtildiği gibi her kent, yeni teknolojilerin uygulanması açısından farklı sosyal, ekonomik, yasal ve yönetsel çözümler gerektirmektedir (TÜBİTAK, 2018). Akıllı altyapılar, yerel halk ve kentsel hizmet faydalanıcıları ile yeni yerel ilişkiler kurmayı zorunlu kılmaktadır. Kullanıcı odaklı yeniliklerin yaygınlaşması ve teknolojik risklerin azaltılması için halkın ve diğer paydaşların da dâhil edildiği dörtlü sarmal sistem için uygun koşulların sağlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019). Diğer yandan 2020 yılında oluşturulan Yerel Akıllı Şehir Stratejisi ve Yol Haritası Kılavuzu'nda da yerel stratejik planlama yönetim yapısının oluşturulması ve sürecin planlanmasında katılımcılığın önemi vurgulanmaktadır. Halkı temsil eden çeşitli grup ve bireylerin katılımı ile akıllı şehir uygulamalarına dair kararların alınması yoluyla halkın güçlendirilmesi amaçlanmaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020). Ayrıca akıllı kentler teknolojik girdilerin yoğun kullanıldığı kentler olduğu için ihtiyaç duyulan teknolojik çözümlerin yeterli miktarda ve zamanında tedarik edilmesi, yerel koşullara uyarlanması ve uygulama

boyunca geliştirilmesi gibi unsurlar büyük önem taşımaktadır (TÜBİTAK, 2018). Bu bağlamda akıllı kentler her ne kadar küresel bir fenomen olarak görülse de her kentin benzersiz özelliklere ve problemlere sahip olması ve yere özgü çözümlere ihtiyaç duyması akıllı kenti aynı zamanda yerel bir fenomen de yapmaktadır (Dameri ve Ricciardi, 2017). Akıllı kentin hem küresel hem yerel özellikler taşımasından yola çıkarak bu çalışmada akıllı kentler “küyerel” bir fenomen olarak kabul edilmektedir.

Akıllı kentlerin yerel düzeyde farklı şekilde ele alınması ve geleceğin KGS çerçevesinde düşünülmesi yereldeki kent yönetimi modelini ve planlama şeklini de etkilemektedir. Belediyeler farklı akıllı KGS’yi uygulayabilmek için yeni yöntemler aramaktadır. Çünkü hızlı kentleşme, küreselleşme ve teknolojik yeniliklerin bir sonucu olarak yeni bir yönetim paradigması ortaya çıkmaktadır (Praharaç vd., 2018). Günümüzde geleneksel yönetim anlayışı zorluklara yeterli cevap verememektedir. Bu zorlukların üstesinden gelmek için, günümüzde kentler, kentlerini yönetmek ve KGS’yi uygulamak için yeni bir kavramı benimsemeye başlamaktadır (Lopes ve Farooq, 2020). Bu kavrama “akıllı yönetim” adı verilmektedir. Bugün Barcelona, yönetim sürecinde etkin, etkili, adil ve şeffaf bir yaklaşım ortaya koyabilmek için BİT’leri etkili bir biçimde kullanmaya çalışmakta ve özellikle yerel halkın akıllı kent projelerine doğrudan veya dolaylı katılmasını önemseyen bir akıllı yönetim anlayışını benimsemektedir (Angelidou, 2016). Türkiye’de de belediyelerde yaşayan laboratuvarlar ile akıllı yönetim anlayışına yönelik çalışmalar başlamıştır. Ülkemizde “Yaşayan Laboratuvar Sertifikası”nı (*Living Labs Certificate*) alan dört belediye bulunmaktadır: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, Eskişehir- Tepebaşı Belediyesi ve İstanbul- Başakşehir Belediyesi. Bunlardan Başakşehir Yaşayan Laboratuvarı’nın yönetim anlayışının temelinde “kullanıcı odaklılık” ve “birlikte üretim” ilkeleri yer almaktadır (Memiş ve Küçük Bayraktar, 2020). Akıllı kent yönetimi, kentle ilgili kararların katılım sürecine çeşitli araçları (vatandaş kontrol panelleri, oyunlaştırma kavramları, açık veri kümeleri vb.) (Webster ve Leleux, 2018) kullanarak tüm paydaşları dâhil etmektedir. Bu araçlardan biri de yaşayan laboratuvarlardır.

Şekil 1: Kavramsal İlişki Şeması

Yaşayan laboratuvarlara ilişkin literatür incelendiğinde; Folstad (2008) yaşayan laboratuvarların teorik temellerini, süreçlerini, yöntemlerini ve perspektiflerini belirlemek için çalışma yapmıştır. Franz (2015), yaşayan laboratuvarlara daha sosyal merkezli bir bakış açısı sunarken, Schuurman vd. (2015), yaşayan laboratuvarlarla ilgili araştırma ve uygulamaların hâlâ yeni bir aşamada olduğu sonucuna varmıştır. Leminen vd. (2017) ise, yaşayan laboratuvar kavramının ortaya çıkışını anlamaya yönelik çalışma yapmıştır. McLoughlin vd. (2018), yaşayan laboratuvarların bibliyometrik analizini, Westerlund vd. (2018) ise yaşayan laboratuvarların modellenmesini yapmıştır. Kronsell ve Landgren (2018) de kentsel yaşayan laboratuvarların geliştirilmesinde belediyelerin rolü üzerinden deneysel yönetişimi araştırmıştır. Bu çalışmaların ortak özellikleri kendi çalışmalarından önce yaşayan laboratuvarlar konusunda yapılmış bütün çalışmalarını içermesi ve yaşayan laboratuvarlar kavramını çeşitli açılardan inceleyip zenginleştirmeleridir.

İncelenen çalışmalar neticesinde akıllı kentlerde yaşayan laboratuvarlar ile hizmet yeniliğinin nasıl olması gerektiği ve akıllı kente dönüşüm sürecinde kent yönetiminin ortak hedeflere ulaşabilmek için iş birliğini (Levén ve Holmström, 2012; Koussouris vd., 2015; Veeckman ve Van der Graaf, 2015) nasıl yapabileceğine yönelik literatürde boşluklara rastlanmaktadır. Öte yandan araştırmacılar tarafından özellikle yaşayan laboratuvarlara atıfta bulunularak literatürde çeşitli çalışmalar yer almaktadır. Almirall ve Wareham (2008), yaşayan laboratuvarların kullanıcıları destekleme ve dâhil etme konusundaki etkinliğinin altını çizmektedir. McPhee vd. (2016), yaşayan laboratuvarların anlamları ve önümüzdeki yıllarda oynayacağı roller üzerine araştırma yapılmasını önermektedir. Bifulco vd. (2017) ise çalışmasında; yaşayan laboratuvarların Avrupa Birliği (AB)'ndeki örnekleri üzerinden kanıtlar sunarak, paydaş katılımını artırmak için akıllı kentleri yaşayan laboratuvarlar ile yönetmenin önemini vurgulamaktadır.

Yaşayan laboratuvarlar (Living Labs) paydaşları sürece dâhil etmeye uygun olsa da çalışmalarda akıllı kent yönetişimi ve yaşayan laboratuvarlar arasındaki ilişki üzerinde yeteri kadar durulmamıştır. Mevcut literatürün gözden geçirilmesi, yaşayan laboratuvarlar kavramının kullanım alanını, biçimini ve tanımını geliştirmeye olanak tanımaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı kent gelişim stratejileri oluşturma ve akıllı kent yönetişimi sürecinde paydaş katılımının zorluklarına çözüm olarak yaşayan laboratuvarlar yaklaşımının benimsenmesinin gerekliliğini tartışmaktır. Çalışmanın araştırma soruları aşağıdaki gibidir:

- Kent gelişim stratejilerinde paydaş katılımının önemi nedir?
- Akıllı kent yönetişimi ve yaşayan laboratuvarlar birbiriyle nasıl ilişkilidir?
- Literatürde “kent gelişim stratejileri ve yaşayan laboratuvarlar” bağlamında gelecekteki temel araştırmalara ilişkin öneriler nelerdir?

Kent Gelişim Stratejileri (KGS)

Belediyeler tek başına bir şehri dönüştürmekte yetersiz kalmaktadır. KGS süreçleri özel, kamu ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK)’na dayanmaktadır. Dolayısıyla, belediyelerin de bir şehrin gelişim yönünü değiştirebilmesi için özel şirketler, STK’lar ve yerel halk ile ortak çalışması gerekmektedir (Rasoolimanesh vd., 2013).

KGS; gelişmiş kentsel yönetişim, mali sorumluluk ve kapsamlı eylem planları aracılığıyla eylem ve yatırımlar için önceliklerin belirlenmesine odaklanmaktadır. KGS, yerel yönetişimi geliştirerek ve güçlendirerek yerel ekonomiyi iyileştirmeye ve kentsel yoksulluğu azaltmaya çalışırken aynı zamanda sürdürülebilir kentleşme hedefleri ile yerel hedefler ve öncelikler arasındaki ilişkiye stratejiler ile katkıda bulunmaktadır (Cities Alliance, 2005a, 2005b). KGS, kentsel dinamiklere ve fırsatlara odaklanmakta ve esnek bir strateji benimsemektedir. Aynı zamanda, bir kenti daha etkin ve verimli bir şekilde yönetmek, ulusal ve küresel pazarlardaki işletmeleri teşvik etmek ve çekmek için paydaş kapasitesinin oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. Bunu da paydaş katılımını ve yetkilendirmeyi teşvik ederek yapmaktadır (Rasoolimanesh vd., 2013).

Kentler, zorluklarla yüzleşmek ve hedeflerine ulaşmak için KGS uygulamaktadır. KGS, bileşenlere ve ilgili kentlerin koşullarına bağlı olarak farklı başarı seviyeleri göstermektedir. Kentlerin başarı seviyesindeki iyileşme, KGS’nin başarısını değerlendirmek için kritik bir ölçüdür. Kentlerin başarı düzeylerini artırmak için kullanabilecekleri KGS’nin başarı etmenleri; fikir birliği, paydaşların katılımı, sahiplik, mali kaynaklar ve yaratıcı finans, kurumsallaşma, liderlik, kapasite geliştirme, erken başarı, destekleyici ulusal politika, uygun izleme ve değerlendirme sistemi şeklinde sıralanabilir. Bu başarı etmenleri KGS hedeflerine bakılmaksızın, evrensel olarak kabul edilmektedir (Rasoolimanesh vd., 2013). Çalışma kapsamında KGS başarı etmenlerinden paydaş katılımının üzerinde durulmaktadır.

KGS, katılımcı bir yaklaşım ile yaşadığı kent için bir vizyon oluşturmak isteyen yerel paydaşlar tarafından planlanmaktadır (Rasoolimanesh vd., 2011). Planlama süreci, kentin kalkınma perspektiflerini analiz etmeyi, yatırım ve kalkınma için öncelikleri tanımayı ve ortaklığa dayalı yaklaşımlarla geliştirilen vizyonu uygulamayı içermektedir (Kim, 2002). Bir plan, ancak planlama sürecinde farklı başarı etmenlerini dikkate alırsa başarılı olacaktır. Başarı için kilit paydaşların katılımı gerekmektedir. Planlama sürecinde paydaş katılımının olmaması, uygulama sırasında çatışmayı artırmakta ve planların başarı şansını azaltmaktadır (Wong vd., 2006). Stratejik kent planları olarak KGS, tüm paydaşları sürece dâhil etmenin önemini vurgulamaktadır (Cities Alliance, 2005a, 2005b). Paydaş katılımı ile güven artırılmakta, sahiplenme sağlanmakta ve plan başarılı bir şekilde uygulanmaktadır (Innes, 1996; Cities Alliance, 2005b). Katılım sürecinin de paydaşlar tarafından kabul edilebilir olması için dikkatle yapılması ve yönetilmesi gerekmektedir.

Etkili katılım, sosyal sermaye ve güven oluşturmaktadır (King vd., 1998; Innes, 2004). Literatürde, etkili paydaş katılımına yönelik çeşitli yöntem ve yaklaşımlar bulunmaktadır (Steinberg, 2005; Graaf ve Dewulf, 2010). Ancak geleneksel katılım yöntemleri (anket, görüşme vb.) artık yeteri kadar etkili değildir (King vd., 1998). Bu nedenle, fikir birliği ile sonuçlanabilecek etkin paydaş katılımı yöntemine ihtiyaç vardır (Watson, 2009). Yaşayan laboratuvarlar yaklaşımı, bu yöntemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. KGS'nin uygulanması sürecinde yaşayan laboratuvarlar yaklaşımını araç olarak kullanabilmek için ise akıllı yönetişime ihtiyaç duyulmaktadır.

Akıllı Kent Yönetişimi

Akıllı yönetişim; e-devlet, açık veri, büyük veri, sosyal medya, gönüllülük ve sosyal girişimcilik gibi katılım araçları ile karar verme ve yönetim süreçlerine kentin tüm paydaşlarını dâhil etme (Letaifa, 2015), iş birliği yapma ve şeffaflık anlayışına dayanmaktadır. Karar mekanizmalarının iş birliği yapması ile kaynaklar daha etkin ve etkili kullanılmakta ve uzun vadeli toplumsal fayda sağlanmaktadır. Yönetim, karar alma ve uygulama süreçlerinde kullanılan BİT'ler ile sorunlar ve ihtiyaçlar daha kısa sürede öğrenilmekte, paydaşlar sürece dâhil edilmekte, paydaşlarla birlikte çözümler üretilmekte ve üretilen çözümlerde ortaya çıkan eksiklikler giderilmektedir. Akıllı yönetişim aslında, daha hızlı, etkili ve etkin akıllı kent karar mekanizmalarının oluşturulmasında BİT'lerin (mobil uygulamalar, çevrimiçi sistemler vb.) kullanılmasını ifade etmektedir (Örselli ve Dinçer, 2019).

Akıllı yönetişim, paydaş katılımına dayalı bir akıllı kentin önemli özelliği olup, akıllı kentlerin etkili ve verimli yönetilmesi için gerekmektedir (Giffinger vd., 2007). Akıllı yönetişim; hizmetlerin bütünleştirilmesini, iş birliğini, iletişimi ve veri alışverişini kolaylaştıran yönetişim altyapısının uygulanmasına dayanmaktadır (Odendaal, 2003). Literatürde çeşitli akıllı yönetişim tanımları yer almaktadır. Meijer (2016), akıllı yönetişimi “bilginin daha iyi kullanımı ve daha iyi iletişim yoluyla kentsel yönetişimi iyileştirmek için yeni teknolojileri kullanmak” olarak tanımlamaktadır. Willke (2007)'e göre akıllı yönetişim; “*bilgi toplumunun koşulları ve gereklilikleri ile başa çıkabilen bir yönetişim biçimini oluşturan ilkeler, etmenler ve kapasiteler topluluğunun kısaltmasıdır*”. Lopes (2017) ise akıllı kentlerin uygulanması ve uygun politikaları uygulayarak amaçlarına ulaşılması için akıllı yönetişimi kilit bir etmen olarak görmektedir. Diğer yandan bir kentin; çeşitliliğinin, zorluklarının, risklerinin ve hedeflerinin her kentte benzersiz etmenler olduğunu ve bu etmenlerin akıllı kentlerin uygulanmasında yaratıcılığı ve yeniliği mümkün kılan ve güçlendirebilen yerelleştirilmiş yönetişim modeli gerektirdiğini savunmaktadır (Lopes, 2017; Lopes ve Farooq, 2020).

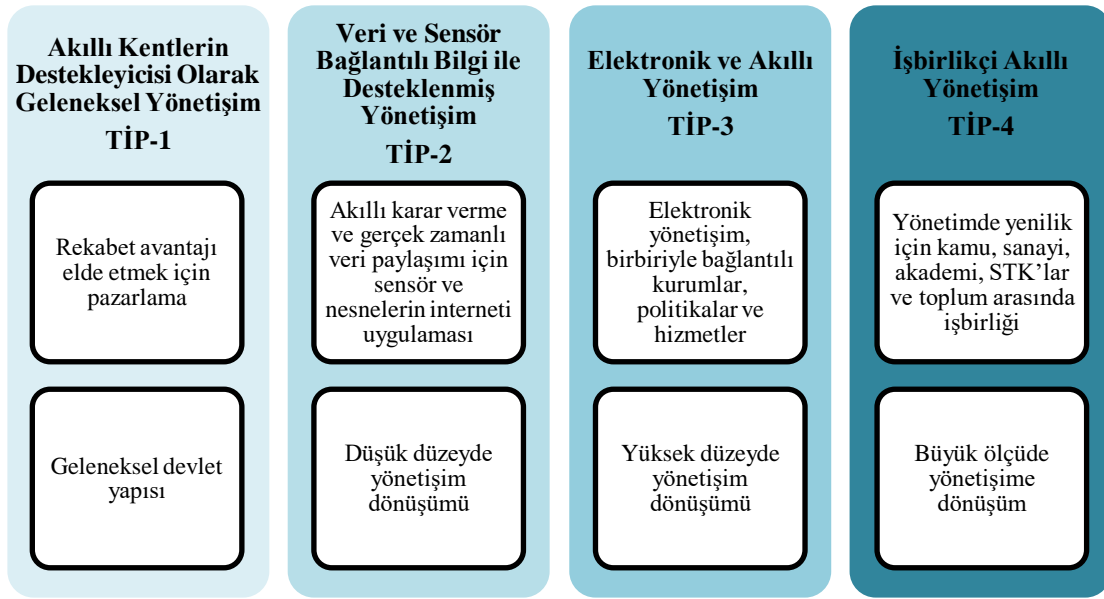
Praharaj vd., (2018) tarafından, akıllı kent girişimlerinin etkili ve verimli bir şekilde uygulanması için kurumsal dönüşüm derecesine göre değişen dört ana akıllı kent yönetişimi türü tanımlanmıştır (Şekil 2). Akıllı yönetişimin ilk kavramsallaştırılmasında, öncelikle devlet akıllı bir kentin gelişimini onaylamakta ve bazı eylem alanlarına öncelik vermektedir. Burada mevcut yapı dönüştürülmeden sadece akıllı kent girişimi desteklenmektedir (Nam, 2012). Genellikle bu tür politikalara sahip kentler “akıllı” etiketini almayı hedeflemektedir (Hollands, 2008). Bu tür kentlerin çoğu küresel teknoloji şirketleri (IBM, Cisco vb.) tarafından desteklenmektedir (Praharaj vd., 2018).

Akıllı yönetişimin ikinci tür kavramsallaştırması, kentlerin gerçek hayatta karşılaştığı zorlukları anlamak ve çözüm bulmak için gerçek zamanlı verileri toplayarak (sensörler, nesnelerin interneti vb.) akıllı karar vermeye odaklanmaktadır (Praharaj vd., 2018). Sensör ve ağ teknolojileri, ikinci tür kavramsallaştırmanın merkezindedir. Walravens (2012), karar vermenin teknoloji ağlarını kullanarak yenilikçi hale gelebileceği görüşündedir. Schuurman vd., (2012) ise akıllı yönetişimi, kamu yönetimi ile ilgili her türlü veriyi sensör ağları ile toplama süreci olarak tanımlamaktadır.

Akıllı kent yönetişiminin üçüncü kavramsallaştırması, daha yüksek düzeyde bir dönüşümü gerektirmektedir. Dönüşüm sürecinde elektronik yönetişim araçları kullanılmaktadır. Bu araçlar ile devlet sistemi yeniden yapılandırılmakta ve entegre edilmektedir. Bu modeldeki akıllı

yönetim, vatandaşlara ve yerel topluluklara daha iyi hizmet vermek için kurumları, politikaları, bilgileri ve fiziksel altyapıyı birbirine bağlayarak devlet daireleri içindeki çatışmaları ortadan kaldırmaktadır (Praharaç vd., 2018; Lopes ve Farooq, 2020).

Akıllı kent yönetişiminin dördüncü kavramsallaştırması ise, temelde kentsel iş birliğine odaklanmaktadır. Bu tür bir yönetişim, devletin iç yapısındaki entegrasyonunun yanı sıra dış kuruluşlarla da ortaklık kurmayı gerektirdiğinden yüksek düzeyde bir dönüşümü içermektedir (Meijer ve Bolivar, 2016). Nam ve Pardo (2011), akıllı yönetişimin kamu, sanayi, akademi, STK'lar ve toplum (dörtlü sarmal model) arasında iş birliği ile olması gerektiğini savunmaktadır. Bu kentsel yönetişim modeli, kentlinin ortak zekasına ve yaratıcılığına dayanmaktadır (Nam ve Pardo, 2011).

Şekil 2: Akıllı Kent Yönetişiminin Kavramsallaştırılması (Praharaç vd., 2018)

Akıllı kent yönetişiminde önemli diğer bir konu ise belediyelerin yapısının kentsel yönetişimdeki rolüdür. İyi bir kent yönetiminde belediye başkanlarının çok önemli bir rolü vardır. Belediye başkanları vatandaşlara sunulan hizmetleri, kamu yararını ve vatandaşların yerel hayata katılımını sağlamaktadır (Satterthwaite, 2009).

Daha önce de ifade edildiği gibi geleneksel kentlerden akıllı kentlere dönüşüm süreci akıllı yönetişim ve toplum/bireyler ile mümkündür. Salt teknoloji anlayışı, akıllı kentlere yönelik eksik bir yaklaşımdır. Kentin paydaşları olan kent sakinleri yaşadıkları kenti akıllılaştırmak istiyorlarsa dikkat etmeleri gereken nokta hayal ettiklerini birlikte gerçekleştirmeleridir (Özgül'den aktaran Örselli ve Dinçer, 2019). Kentin paydaşları olan kent sakinlerinin yaşadıkları kenti akıllı hale dönüştürebilmeleri için hayal edilenlerin birlikte gerçekleştirildiği araçlara ihtiyaç vardır (Örselli ve Dinçer, 2019). Akıllı kent dönüşüm sürecine katkı sağlayacak akıllı kent yönetişim modelinin uygulama araçlarından biri de “yaşayan laboratuvarlar”dır. Akıllı kent uygulama modeli olan “yaşayan laboratuvarlar” ile; üniversiteler, araştırma merkezleri, firmalar, özellikle teknolojik büyük şirketler daha iyi çözümler tasarlamak ve yenilikçi hizmetler sunmak için iş birliği yaparak kent yönetişiminde çok önemli rol oynamaktadır.

Yaşayan Laboratuvarlar

Kentler, sorunların ve zorlukların üstesinden gelmek ve sürdürülebilirliğini sağlamak için potansiyel çözümler üretmektedir. Bu çözümlerden biri de yerel düzeyde paydaşların katılımına dayanan yaşayan laboratuvarlar yaklaşımıdır (Şekil 3). Yaşayan laboratuvarlar; “araştırma ve

yenilik süreçlerini gerçek hayattaki topluluklar ve ortamlarda bütünleştiren sistematik bir kullanıcı-birlikte oluşturma yaklaşımına dayalı, kullanıcı merkezli ve açık yenilik ekosistemleri” olarak tanımlanmaktadır. Yaşayan laboratuvarlarda paydaşlar, yeniliğin merkezinde yer almaktadır. Bu sayede yerel bağlamların, kültürlerin ve paydaşların yaratıcılık potansiyelleri dikkate alınmakta, BİT’ler yardımı ile paydaşların özel ihtiyaç ve isteklerine yönelik çözümler daha kolay elde edilmektedir (Hossain vd., 2019).

Şekil 3: Yaşayan Laboratuvar Yaklaşımı (Amsterdam Yaşayan Laboratuvar, 2021)

Akıllı kentlerin oluşturulması veya mevcuttaki kentlerin akıllılaştırılması sürecinde paydaşlar önemli rollere sahiptir. Bu süreçte ortaya çıkacak çeşitli sorunların çözümüne yönelik kent yöneticileri, paydaşlara yönelik yeni katılım biçimleri ortaya koymaktadır (Nam ve Pardo, 2011). Özellikle akıllı kent yönetişi sürecinde “kullanıcı odaklı yenilik” yaklaşımıyla paydaşların katılımı önem arz etmektedir (Almirall ve Wareham, 2008). Yaşayan laboratuvarlar, sunduğu fırsatlar ve çözümler nedeniyle Avrupa’nın her yerinde farklı şekilde oluşturulmaktadır. Günümüzde AB ülkeleri, akıllı kent projelerinde akıllı kent yönetişi sürecinin sürdürülebilirliğini sağlamak için yaşayan laboratuvar yaklaşımından yararlanmışlardır.

2009 yılında Amsterdam Akıllı Kent (Amsterdam Smart City) Projesi’ne başlanılmadan önce, 2008 yılında Amsterdam Yaşayan Laboratuvar’ı kurularak birkaç firma için yeni ürünler test edilmiştir. Amsterdam Yaşayan Laboratuvar’ı kentin hem içinde hem de dışında çeşitli iş birliklerine yol açarak kentin akıllı gelişiminde çok önemli bir rol oynamıştır. Bölge sakinleri, araştırma merkezleri, yerel ajanslar ve yerel işletmeler arasında çevre sorunlarına yönelik iş birlikleri gerçekleştirilmiştir (Amsterdam Yaşayan Laboratuvar, 2021).

Barcelona’nın Yenilikçilik Bölgesi (22 @) Projesi’nde, ticari yenilikçiliği desteklemek ve kamusal alanların daha iyi kullanımını sağlamak amacıyla yaşayan laboratuvar oluşturulmuştur. Yaşayan laboratuvardan elde edilen sonuçlar, kent yöneticileri tarafından kamu hizmetleri, ulaşım, ekoloji ve BİT’ler gibi yeni girişimlerin teşvik edilmesine yol açmıştır. Bu projede, yaşayan laboratuvardaki ilişkilerin nasıl yönetileceğini öğretmek, vatandaşlara dayalı bir açık inovasyon kültürünü teşvik etmek ve kenti açık bir laboratuvar haline getirmek için üniversitelerin rolü büyük önem taşımaktadır. Yaşayan laboratuvarlar sonucunda elde edilen sonuçlar yerel

kuruluşlar, kent yöneticileri ve akademisyenler ile ortaya çıkmış olup sonuçlar genellikle yenilikçilik, yaratıcılık, kültür ve bilgi ile ilgilidir (Barselona Yaşayan Laboratuvar, 2021).

Helsinki Yaşayan Laboratuvarı, yeni ürünler yerine doğrudan kentsel yeniliğe odaklanmıştır. Kamu kuruluşları, yerel ajanslar ve vatandaşlar, dijital araçlar ile yenilikçi toplum hizmetlerine katılmak için iş birliği yapmıştır. Projede, özellikle kullanıcı odaklı yenilik yaklaşımı teşvik edilmiş ve kamu hizmetleriyle ilgili ilk sonuçlara ulaşıldıktan sonra, şirketlerin yenilikleri test etmelerine izin verilmiştir (Helsinki Yaşayan Laboratuvar, 2021).

Başakşehir Yaşayan Laboratuvarı (BYL) ise, 2011 yılında Başakşehir Belediyesi öncülüğünde kurulmuş ve 2014 yılında aktif faaliyete başlamıştır. Başakşehir Yaşayan Laboratuvarı'nın yönetim anlayışının temelinde "kullanıcı odaklılık" ve "birlikte üretim" ilkeleri yer almaktadır. BYL'nin temel amacı, "bilgi teknolojileri ve tasarım tabanlı inovasyon ve girişimciliği yaymak ve yeni iş oluşumlarına ortam sağlamak" şeklinde belirtilmektedir (Başakşehir Living Lab, 2021). Yaşayan Laboratuvar'da, yerleşim alanının teknoloji aracılığıyla iyileştirilmesine ve yine teknoloji aracılığıyla kentin ekonomisine katkı sağlamasına önem verilmektedir. Bu bağlamda BYL imkânları, girişimci adaylarına ve küçük işletmelere sunulmaktadır (Memiş ve Küçük Bayraktar, 2020).

Bu projelerde görülmektedir ki yaşayan laboratuvarların en önemli görevi; akıllı kentler ile elde edilebilecek fikirleri teşvik etmek (Hielkema ve Hongisto, 2013) ve yenilikçilik odaklı bir ortam yaratmak için kent yöneticileri ve tüm paydaşları bir araya getirmektir (Kominos vd., 2013).

Avrupa Yaşayan Laboratuvarlar Ağı (European Network of Living Labs- ENoLL), insanların ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak için birlikte yaratıcı, insan merkezli ve kullanıcı odaklı araştırma, geliştirme ve yeniliği desteklemeyi amaçlamaktadır (Ruijsink ve Smith, 2016). Yaşayan bir laboratuvarda bulunması gereken 5 temel özelliği Avrupa Yaşayan Laboratuvarlar Ağı; aktif kullanıcı katılımı, gerçek yaşam ortamı, çok paydaşlı katılım, çoklu yöntem yaklaşımı, birlikte oluşturma şeklinde tanımlamaktadır. Aşağıdaki Tablo 1'de ise yaşayan laboratuvarların mevcut literatürde bulunan temel özellikleri yer almaktadır.

Tablo 1: Yaşayan Laboratuvarların Temel Özellikleri

Özellikler	Referanslar
Gerçek yaşam ortamları	Folstad (2008), Mulder vd. (2008), Bergvall-Kareborn ve Stahlbrost (2009), Leminen vd. (2016), Voytenko vd. (2016)
Paydaşlar	Folstad (2008), Mulder vd. (2008), Bergvall-Kareborn ve Stahlbrost (2009), Leminen vd. (2016), Voytenko vd. (2016)
Faaliyetler	Folstad (2008), Mulder vd. (2008), Leminen vd. (2016), Voytenko vd. (2016)
İş modelleri ve ağlar	Mulder vd. (2008), Bergvall-Kareborn ve Stahlbrost (2009), Leminen vd. (2016), Voytenko vd. (2016)
Yöntemler, araçlar ve yaklaşımlar	Mulder vd. (2008), Bergvall-Kareborn ve Stahlbrost (2009), Leminen vd. (2016)
Zorluklar	Folstad (2008), Guzman vd. (2013), Leminen vd. (2015)
Çıktılar	Folstad (2008), Mulder vd. (2008), Leminen vd. (2016)
Sürdürülebilirlik	Bakıcı vd. (2013), Nevens vd. (2013), Nyström vd. (2014), Leminen vd. (2016), Rodrigues ve Franco (2018)

Mevcut literatür, yaşayan laboratuvarları günümüzde çeşitli zorlukların üstesinden gelinmesi ve ihtiyaçların karşılanması için uygulayıcılara yeni bir yöntem ve tasarım aracı olarak ifade etmektedir (Voytenko vd., 2016; Rodrigues ve Franco, 2018). Ancak bu tartışmalar her disipline, bağlama ya da odak konulara göre farklılaşmaktadır. Bu makale, KGS oluşturma ve akıllı kent yönetimi sürecinde paydaş katılımının zorluklarına çözüm olarak yaşayan laboratuvarlar

yaklaşımının benimsenmesinin gerekliliğini tartışmaktadır. Paydaşların sürece dâhil edilmesi akıllı kent yönetimi için KGS oluşturulmasını kolaylaştırmaktadır. Kent yönetimi halkın istek ve ihtiyaçlarını sensör ve ağ teknolojilerinden gerçek zamanlı toplanan veriler ile tespit etmekte ve küyerel çözümler sunmaktadır.

Yaşayan laboratuvarlar hakkındaki mevcut literatür, birden fazla paydaşın varlığını ve kamu-özel sektör ortaklıkları veya kamu-özel sektör-toplum/birey ortaklıklarının yapısını vurgulamaktadır. Kamu-özel sektör ortaklıkları; vatandaşlar, şirketler ve kamu kuruluşları ile iş birliğini kapsamaktadır. Kamu-özel sektör-toplum/birey ortaklıkları çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarının, üniversitelerin, STK'ların ve vatandaşların/kullanıcıların yaşayan laboratuvarlarda yenilikçi etkinliklere katıldığı fikrini içermektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere yaşayan laboratuvarlar dörtlü sarmal modeli (kamu-üniversite-sanayi-toplum) varsaymaktadır (Hyysalo ve Hakkarainen, 2014). Diğer birçok yenilik biçiminin aksine yaşayan laboratuvarlar; akademisyenler, uzmanlar, sanayi temsilcileri, vatandaşlar ve kullanıcılar gibi heterojen paydaşların yanı sıra yaşayan laboratuvar ağlarındaki çeşitli kamu ve özel kuruluşları da içermektedir (Schuurman vd., 2011; Ballon ve Schuurman, 2015).

Evans vd. (2015)'e göre yaşayan laboratuvarlar, gerçek dünyadaki ortamlarda sürdürülebilir ürün ve hizmetler için bilgiyi birlikte oluşturmak üzere; araştırmacılar, firmalar, danışmanlar, öğrenciler, vatandaşlar/kullanıcılar, STK'lar gibi çok çeşitli paydaşları bir araya getirmektedir. Westerlund ve Leminen (2011)'e göre, yaşayan laboratuvarlar kolaylaştırıcılar, sağlayıcılar, kullanıcılar ve yararlanıcılar olmak üzere dört temel aktörden oluşmaktadır. Kolaylaştırıcılar; yaşayan laboratuvarların etkinliklerini gerçekleştiren ve onları teşvik ederek veya yaşayan laboratuvarlar için mali destek veya alan tahsis ederek onları destekleyen kuruluşları ifade etmektedir. Kolaylaştırıcılar; kamu aktörleri, mali destek sağlayıcılar, STK'lar, belediyeler ve bölgesel kalkınma kuruluşlarıdır (Leminen vd., 2012). Sağlayıcılar; üniversiteler, araştırma enstitüleri veya danışmanlar gibi bilgi ve uzmanlığın yanı sıra yeniliklere ilişkin etkinliklerin geliştirilmesine destek veren kuruluşlardır (Leminen vd., 2016). Kullanıcılar, vatandaşları veya son müşterileri temsil etmektedir. Kullanıcılar yaşayan laboratuvarlara çeşitli roller ile katılan aktif veya pasif oyunculardır. Yararlanıcılar ise, yenilikçi etkinliklerin sonuçlarından birçok yönden yararlanacak olan kamu veya özel kuruluşlardır (Leminen vd., 2012).

Yaşayan laboratuvarlar, gerçek yaşam ortamlarında kullanıcı katılımını yapılandırmak için kullanılmaktadır (Schuurman ve De Marez, 2012). Yaşayan laboratuvarlar bunu yaparken, uyum ve destek sağlayarak, yetkinlikler geliştirerek ve katılımcıları teşvik ederek kullanıcıları yenilik sürecine dâhil etmektedir (Almirall ve Wareham, 2008). Yaşayan laboratuvarlar açısından katılım, açık veya kapalı olmak üzere iki farklı şekilde olabilmektedir. Açık yaşayan laboratuvarlara herkes katılabilirken, kapalı yaşayan laboratuvarlara katılımcılar önceden seçilmektedir (Dell'Era ve Landoni, 2014). Açık yaşayan laboratuvar yaklaşımının uygulanması basittir ve çeşitli geri bildirimlerin toplanmasına yardımcı olmaktadır. Kapalı yaşayan laboratuvar yaklaşımı ise, yaşayan laboratuvarların tek bir yeniliğe odaklanmasını kolaylaştırmaktadır. Bu yaklaşım, sorunları çözmek için uygun katılımcıları dâhil etmeyi gerektirmektedir (Leminen vd., 2015). Genel olarak paydaş katılımının önemi, yeniliğin kullanıcılara doğru yöneldiğini, yani onlarla birlikte oluşturulduğunu göstermektedir (Leminen vd., 2014).

SONUÇ

Hızla değişen sosyo-teknik ortamda kentler, değişimin ana itici güçleri olarak daha önemli hale gelmektedir. Akıllı kentlerde kentsel yaşam kalitesinin artırılması sürecinde BİT'lerin kullanılması vatandaşları güçlendirmekte; kent yönetimi ve paydaşlar arasındaki etkileşim ile bilgi alışverişini kolaylaştırmaktadır. Akıllı kentler, fiziksel ve dijital ortamın bir arada yer aldığı ve paydaşların süreçlere dâhil olabileceği; yaşayan laboratuvarlar, fabrikasyon laboratuvarları, akıllı kent laboratuvarları, vatandaş kontrol panelleri, oyunlaştırma, açık veri kümeleri ve kitle kaynak kullanımı gibi çeşitli yenilikçi katılım araçları sunmaktadır (Webster ve Leleux 2018). Bu

akıllı kent odaklı katılımcı yönetim uygulamaları, uygulanacağı kente göre farklılık gösterse de temelde bazı ortak özelliklere sahiptir. Bu ortak özellikler; mevcut verilerin yeniden kullanılabilmesi veya yeniden tasarlanabilmesi, teknoloji odaklı olma, paydaşların katılımını içermesi, fiziksel ve sanal etkileşimi içermesi, alan yaratmak ve katılım sağlamak için kamu kurumlarından başlangıç teşviki gerektirmesi şeklinde ifade edilmektedir. Paydaş katılımının kapsamını ve katılımların sonucunu değerlendirmek için her bir aracın detaylı araştırılması gerekmektedir. Bu doğrultuda bu çalışma yaşayan laboratuvarların, KGS ve akıllı yönetim sürecini otomatik olarak iyileştireceği iddiasını savunmamaktadır. Ancak bu iddianın daha büyük ölçekli deneysel araştırmalar ile doğrulanabileceğini ortaya koymaktadır.

Diğer yandan, paydaşlar arasındaki iş birliği ve etkileşimin yönetilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Günümüzde akıllı kent yönetim sürecinde yaşayan laboratuvarların kullanılması ile paydaşlar akıllı KGS'lerin oluşturulmasında merkez konumda yer alacaktır. Yaşayan Laboratuvarlar, "kullanıcı odaklı yenilik" yaklaşımı ile yeni hizmetlerin veya ürünlerin paydaşlarla birlikte oluşturulmasını vurgulayan gerçek yaşam ortamlarıdır. Akıllı kentler ile ortaya çıkan yaşayan laboratuvarlar yaklaşımı akıllı kentsel yönetimin sağlanmasında itici güç olarak görülmektedir. Bu makalede sunulan ana bilgi, yaşayan laboratuvarlar yaklaşımının KGS oluşturmada ve akıllı kent yönetiminde paydaş katılımının zorluklarına çözüm bulma ve hizmet geliştirme amacıyla kullanılabilmesi fikrini tanıtmaktır. Daha önce bahsedilen Amsterdam, Barselona ve Helsinki Yaşayan Laboratuvarları da bu görüşü destekler niteliktedir.

Yaşayan laboratuvarlar akıllı kente geçiş sürecini hızlandırmaktadır. Sürece paydaşları dâhil ederek, paydaşların yeni bir ürün veya hizmeti nasıl uygulayacağı ve kendi yaşantısı ile nasıl ilişkilendirileceğini derinlemesine anlamalarını kolaylaştırmaktadır. Elde edilen veriler ile de KGS oluşturmada ve akıllı kent yönetiminde, paydaş katılımının zorluklarına çözüm bulma hızı ve hizmet geliştirme kalitesi artacaktır. Ülkemizde akıllı kent sürecinde oluşturulan projeler çok paydaşlı bir yapıya sahiptir. Bu projeler kaynakların sürdürülebilirliğini yenilikçilik ile birleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için AB ülkeleri gibi yaşayan laboratuvar yaklaşımından yararlanmak verimsiz projelerin ortaya çıkmasını engelleyecektir.

Akıllı kentlerin oluşturulması sürecinde KGS oldukça önemlidir. Her kentin yerel özelliklere, farklı sorunlara ve ihtiyaçlara sahip olması bu süreçte KGS'nin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu stratejilerin oluşturulması ve uygulanması sürecinde dörtlü sarmal model benimsenmeli ve paydaşlar arası iş birliği sağlanmalıdır. Çünkü çok paydaşlı katılımın benimsenmediği projeler uzun vadede sürdürülebilirliğini sağlayamamakta ve ekonomik değer yaratmakta yetersiz kalmaktadır (Webster ve Leleux, 2018). 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planında da "Yerel akıllı şehir yönetim mekanizmasının kurulması" hedefi bulunmaktadır. Bu nedenle gelecekte ülkemizdeki kentlerde yerel akıllı şehir yönetim mekanizmasının kurulmuş olması ve belediyeler tarafından kente ait özellikler, ihtiyaçlar ve öncelikler gözetilerek yerel akıllı KGS oluşturulması ve sürece tüm paydaşların dâhil edilmesi beklenmektedir.

Ülkemizde kentlerin ve kentsel yönetimlerin karşı karşıya kaldığı zorluklar, çok paydaşlı bir yapıya sahiptir. Bu zorluklar da temel araştırma ile toplum ölçeğinde uygulama arasında bağlantı kurmayı ve bu zorlukları ortadan kaldırmak için paydaşların katılımını önemli kılmaktadır. Akıllı kent yönetiminde benimsenen yaşayan laboratuvarlar yaklaşımı ile paydaşlar sürece dâhil edilerek KGS'ni oluşturma, test etme ve geliştirme mümkün hale gelecektir. Bu bağlamda KGS oluşturulurken belediye bünyesinde "kentsel yaşayan laboratuvarlar" kurulması gerekmektedir. Belediyeler tarafından yönetilen kentsel yaşayan laboratuvarlar paydaş etkileşimlerinin sistematik yönetimine izin vermekte ve aşağıdan yukarı yaklaşım benimseyerek akıllı KGS sürecine katkı sağlamaktadır. Bunun yanında akıllı kent yönetiminde kullanılan kentsel yaşayan laboratuvarlar, vatandaş kontrol panelleri, açık veri kümeleri gibi ekosistemler sürece yaşanan zorlukların üstesinden gelmeyi kolaylaştırmaktadır.

Bu makale, yaşayan laboratuvarı, “kent gelişim stratejileri ve akıllı kent yönetişi sürecinde çok paydaşlı katılımcılığın geliştirilmesine yönelik ortamlar” olarak kabul etmektedir. Bu sayede çalışmanın, yaşayan laboratuvarların ne olması gerektiğine dair devam eden tartışmalara da katkı sunması beklenmektedir. Akıllı kent dönüşümünde katılım sürecinde kullanılacak bu araçların geleneksel katılım araçlarında olduğu politika yapıcılar için bazı sorunları da beraberinde getirmesi olasıdır. Gelecek çalışmalarda ise araştırmacılara bu araçların KGS ve akıllı kent yönetişi sürecinde; “Kentsel politika ve hizmetlerde değişikliği üzerindeki paydaş katılımının etkileri”, “Paydaş katılımını etkileyen faktörler”, “Paydaş katılım alanları ve yöntemleri”, “Vatandaşların katılımı hizmetlerin gerçekleştirilmesi / izlenmesi sürecine etkileri” konularına yanıt aramaları önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Almirall, E., & Wareham, J. (2008). Living labs and open innovation: roles and applicability. *eJOV: The Electronic Journal for Virtual Organization & Networks*, 10.
- Amsterdam Yaşayan Laboratuvar. (2021). Amsterdam Yaşayan Laboratuvar. <https://www.ams-institute.org/how-we-work/living-labs/>, Erişim tarihi: 13.04.2021
- Angelidou, M. (2016). Four european smart city strategies, *International Journal of Social Science Studies*, 4(1), 18-30.
- Bakıcı, T., Almirall, E., & Wareham, J. (2013). A smart city initiative: the case of Barcelona. *Journal of the Knowledge Economy*, 4(2), 135-148.
- Ballon, P., & Schuurman, D. (2015). Living labs: concepts, tools and cases. *Info*, 17 (4).
- Barcelona Yaşayan Laboratuvar. (2021). Barcelona Yaşayan Laboratuvar. <https://www.urbanlivinglab.net/tag/22/>, Erişim tarihi: 13.04.2021
- Başakşehir Living Lab (2021). Hakkımızda, Erişim Tarihi: 29.04.2019, <http://basaksehir-livinglab.com/BLL/hakkimizda/>, Erişim tarihi: 19.04.2021
- Bergvall-Kareborn, B., & Stahlbrost, A. (2009). Living Lab: an open and citizen-centric approach for innovation. *International Journal of Innovation and Regional Development*, 1(4), 356-370.
- Bifulco, F., Tregua, M., & Amitrano, C. C. (2017). Co-governing smart cities through living labs top evidences from EU. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 13(50), 21-37.
- Caragliu, A., Del Bo, C., & Nijkamp, P. (2013). Smart cities in Europe. In M. Deakin (Ed.), *Smart Cities: Governing, Modelling and Analysing The Transition* (p. 173). Routledge.
- Cities Alliance (2005a). *Cities Without Slums. Annual Report*. <https://www.citiesalliance.org/sites/default/files/2019-01/ar-05-full.pdf>, Erişim tarihi: 19.10.2020
- Cities Alliance (2005b). *The Impacts of City Development Strategies*. Oslo, Norway, Broadway NSW: ECON Analysis & Centre for Local Government, University of Technology, Sydney. <https://www.citiesalliance.org/sites/default/files/cds-impact-study-final-report-august-11-2005%5B1%5D.pdf>, Erişim tarihi: 19.10.2020
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2019). 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı, <https://www.akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/EylemPlanı.pdf>, Erişim tarihi: 17.04.2021
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2020). Yerel Akıllı Şehir Stratejisi ve Yol Haritası Kılavuzu, <https://www.akillisehirler.gov.tr/yerelstratejikilavuzu/>, Erişim tarihi: 17.04.2021

- Dameri, R. P., & Ricciardi, F. (2017). Leveraging smart city projects for benefitting citizens: the role of ICTs. In S. Rassa & P. Pardalos (Eds.), *Smart City Networks* (pp. 111-128). Springer, Cham.
- Dell'Era, C., & Landoni, P. (2014). Living Lab: a methodology between user-centred design and participatory design. *Creativity and Innovation Management*, 23(2), 137-154.
- Evans, J., Jones, R., Karvonen, A., Millard, L., & Wendler, J. (2015). Living labs and co-production: university campuses as platforms for sustainability science. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 16, 1-6.
- Folstad, A. (2008). Towards a living lab for development of online community services. *Electronic Journal of Organizational Virtualness*, 10, 47-58
- Franz, Y. (2015). Designing social living labs in urban research. *Info: the Journal of Policy, Regulation and Strategy for Telecommunications, Information and Media*, 17(4), 53.
- Fu, S. (2007). Smart café cities: testing human capital externalities in the Boston metropolitan area. *Journal of Urban Economics*, 61(1), 86-111.
- Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., Pichler-Milanović, N., & Meijers, E. (2007). *Smart Cities-Ranking of European Medium-Sized Cities*, Centre of Regional Science, Vienna. Final Report. www.smart-cities.eu/download/smart-cities-final-report.pdf. Erişim tarihi: 12.10.2020
- Graaf, R. S., & Dewulf, G. P. (2010). Applying the lessons of strategic urban planning learned in the developing world to the Netherlands: a case study of three industrial area development projects. *Habitat International*, 34(4), 471-477.
- Guzman, J. G., del Carpio, A. F., Colomo-Palacios, R., & de Diego, M. V. (2013). Living labs for user-driven innovation: a process reference model. *Research-Technology Management*, 56(3), 29-39.
- Helsinki Yaşayan Laboratuvar. (2021). Helsinki Yaşayan Laboratuvar. <https://rural-urban.eu/living-lab/helsinki>, Erişim tarihi: 13.04.2021
- Hielkema, H., & Hongisto, P. (2013). Developing the Helsinki smart city: The role of competitions for open data applications. *Journal of the Knowledge Economy*, 4(2), 190-204.
- Hollands, R. G. (2008). Will the real smart city please stand up? Intelligent, progressive or entrepreneurial?. *City*, 12(3), 303-320.
- Hossain, M., Leminen, S., & Westerlund, M. (2019). A systematic review of living lab literature. *Journal of Cleaner Production*, 213, 976-988.
- Hyysalo, S., & Hakkarainen, L. (2014). What difference does a living lab make? Comparing two health technology innovation projects. *CoDesign*, 10(3-4), 191-208.
- Innes, J. E. (1996). Planning through consensus building: a new view of the comprehensive planning ideal. *Journal of the American Planning Association*, 62(4), 460-472.
- Innes, J. E. (2004). Consensus Building: clarifications for the critics. *Planning Theory*, 3(5), 5-20.
- Kim, K. H. (2002). *China CDS Performance Indicators: Final Report*: UN Habitat-Fukuoka Office. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.607.4705&rep=rep1&type=pdf>, Erişim tarihi: 3.11.2020

- King, C. S., Feltey, K. M., & Susel, B. O. N. (1998). The question of participation: toward authentic public participation in public administration. *Public Administration Review*, 58(4), 317-329.
- Komninos, N., Pallot, M., & Schaffers, H. (2013). Special issue on smart cities and the future internet in Europe. *Journal of the Knowledge Economy*, 4(2), 119-134.
- Kourtit, K., & Nijkamp, P. (2012). Smart cities in the innovation age. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 25(2), 93-95.
- Koussouris, S., Lampathaki, F., Misuraca, G., Kokkinakos, P., & Askounis, D. (2015). The Decalogue of Policy Making 2.0: Results from analysis of case studies on the impact of ICT for governance and policy modelling. In I. Boughzala, M. Janssen & S. Assar (Eds.), *Case Studies in e-Government 2.0* (pp. 163-182). Springer, Cham.
- Kronsell, A., & Mukhtar-Landgren, D. (2018). Experimental governance: the role of municipalities in urban living labs. *European Planning Studies*, 26(5), 988-1007.
- Leminen, S., Niitamo, V. P., & Westerlund, M. (2017). A brief history of living labs: from scattered initiatives to global movement. *Proceedings of the Research Day Conference* (pp. 42).
- Leminen, S., Nyström, A. G., & Westerlund, M. (2015). A typology of creative consumers in living labs. *Journal of Engineering and Technology Management*, 37, 6-20.
- Leminen, S., Nyström, A. G., Westerlund, M., & Kortelainen, M. J. (2016). The effect of network structure on radical innovation in living labs. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 31(6), 743-757.
- Leminen, S., Westerlund, M., & Nyström, A.-G. (2012). Living labs as open-innovation networks (September 2012). *Technology Innovation Management Review*, 2(9): 6-11.
- Letaifa, S. B. (2015). How to strategize smart cities: revealing the SMART model. *Journal of Business Research*, 68(7), 1414-1419.
- Levén, P., & Holmström, J. (2012). Regional IT innovation: a living lab approach. *International Journal of Innovation and Regional Development*, 4(2), 129-143.
- Lopes, N. V. (2017). Smart governance: A key factor for smart cities implementation. *Proceedings of the IEEE International Conference on Smart Grid and Smart Cities (ICSGSC)* (pp. 277-282), IEEE.
- Lopes, N. V. M., & Farooq, S. (2020). Smart city governance model for Pakistan. In N.V. M., Lopes (Ed.), *Smart Governance for Cities: Perspectives and Experiences* (pp. 17-28). Springer, Cham.
- Lopes, N. V. M., & Rodrigues, J. (2020). Smart methodologies for smart cities: a comparative analysis. In N.V. M., Lopes (Ed.), *Smart Governance for Cities: Perspectives and Experiences* (pp. 3-15). Springer, Cham.
- McLoughlin, S., Maccani, G., Prendergast, D., Donnellan, B., & Lero, N. (2018). Living labs: a bibliometric analysis. *Proceedings of the Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS)*.
- McPhee, P., Leminen, S., Schuurman, D., Westerlund, M., & Huizingh, E. (2016). Living labs and user innovation. *Technology Innovation Management Review*, 6(1), 3-6.
- Meijer, A. (2016). Smart city governance: a local emergent perspective. In JR. Gil-Garcia, T.A. Pardo & T. Nam (Eds.), *Smarter as the new urban agenda* (pp. 73-85). Springer, Cham.
- Meijer, A., & Bolívar, M. P. R. (2016). Governing the smart city: a review of the literature on smart urban governance. *International Review of Administrative Sciences*, 82(2), 392-408.

- Memiş, L., & Küçük Bayraktar, H. (2020). Akıllı kentler ve yaşam laboratuvarları (living labs): başkşehir yaşam laboratuvarı örneğinde bir inceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16 (4), 954-975.
- Mulder, I., Velthausz, D., & Kriens, M. (2008). The living labs harmonization cube: communicating living lab's essentials. *The Electronic Journal for Virtual Organizations and Networks*, 10, 1-14.
- Nam, T. (2012). Modeling municipal service integration: a comparative case study of New York and Philadelphia 311 systems. Doctoral dissertation, State University of New York at Albany, <https://pqdtopen.proquest.com/doc/1038380201.html?FMT=ABS>, Erişim tarihi: 05.10.2020
- Nam, T., & Pardo, T. A. (2011). Smart city as urban innovation: focusing on management, policy, and context. *Proceedings of the 5th International Conference On Theory and Practice of Electronic Governance* (pp. 185-194).
- Nevens, F., Frantzeskaki, N., Gorissen, L., & Loorbach, D. (2013). Urban transition labs: co-creating transformative action for sustainable cities. *Journal of Cleaner Production*, 50, 111-122.
- Nyström, A. G., Leminen, S., Westerlund, M., & Kortelainen, M. (2014). Actor roles and role patterns influencing innovation in living labs. *Industrial Marketing Management*, 43(3), 483-495.
- Odendaal, N. (2003). Information and communication technology and local governance: understanding the difference between cities in developed and emerging economies. *Computers, Environment and Urban Systems*, 27(6), 585-607.
- Örselli, E. ve Dinçer, S. (2019). Akıllı kentleri anlamak: Konya ve Barcelona üzerinden bir değerlendirme. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), 90-110.
- Özdil, S. (2017). Şehirlerimiz nasıl akıllanır. *İTÜ Vakfı Yayını*, 77, 20-22.
- Praharaj, S., Han, J. H., & Hawken, S. (2018). Towards the right model of smart city governance in India. *Sustainable Development Studies*, 1.
- Rasoolimanesh, S. M., Badarulzaman, N., & Jaafar, M. (2013). A review of city development strategies success factors. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, 8(3), 62-78.
- Rasoolimanesh, S. M., Badarulzaman, N., & Jafaar, M. (2011). City development strategies (CDS) contribution toward sustainable urban development in developing countries. *Planning Malaysia*, 9, 1-18.
- Rodrigues, M., & Franco, M. (2018). Importance of living labs in urban entrepreneurship: a Portuguese case study. *Journal of Cleaner Production*, 180, 780-789.
- Ruijsink, S., & Smith, A. (2016). Transformative Social Innovation: European Network of Living Labs: Summary Report. <http://www.transitsocialinnovation.eu/resource-hub/european-network-of-living-labs>, Erişim tarihi: 09.01.2021
- Satterthwaite, D. (2009). The implications of population growth and urbanization for climate change. *Environment and Urbanization*, 21(2), 545-567.
- Schuurman, D., & De Marez, L. (2012). Structuring user involvement in panel-based living labs. *Technology Innovation Management Review*, 2(9), 31-38.
- Schuurman, D., Baccarne, B., De Marez, L., & Mechant, P. (2012). Smart ideas for smart cities: investigating crowdsourcing for generating and selecting ideas for ICT innovation in a city context. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 7(3), 49-62.

- Schuurman, D., De Marez, L., & Ballon, P. (2015). Living labs: a systematic literature review. İstanbul: Open Living Lab Days 2015.
- Schuurman, D., De Moor, K., De Marez, L., & Evens, T. (2011). A living lab research approach for mobile TV. *Telematics and Informatics*, 28(4), 271-282.
- Shapiro, J. M. (2003). Smart cities: explaining the relationship between city growth and human capital. SSRN, 1-24.
- Steinberg, F. (2005). Strategic urban planning in Latin America: experiences of building and managing the future. *Habitat International*, 29, 69–93.
- Toppeta, D. (2010). The smart city vision: how innovation and ICT can build smart, “livable”, sustainable cities. The Innovation Knowledge Foundation, 5, 1-9.
- TÜBİTAK (2018). Akıllı Kentler Strateji Geliştirme Çalıştayı, <https://yte.bilgem.tubitak.gov.tr/tr/haber/akilli-kentler-strateji-gelistirme-calistayi-gereklestirilmistir>, Erişim tarihi: 17.04.2021
- Veeckman, C., & Van Der Graaf, S. (2015). The city as living laboratory: empowering citizens with the citadel toolkit. *Technology Innovation Management Review*, 5(3).
- Voytenko, Y., McCormick, K., Evans, J., & Schliwa, G. (2016). Urban living labs for sustainability and low carbon cities in Europe: towards a research agenda. *Journal of Cleaner Production*, 123, 45-54.
- Walravens, N. (2012). Mobile business and the smart city: developing a business model framework to include public design parameters for mobile city services. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 7(3), 121-135
- Watson, V. (2009). “The planned city sweeps the poor away ...”: urban planning and 21st century urbanization. *Progress in Planning*, 72, 151-193.
- Webster, C. W. R., & Leleux, C. (2018). Smart governance: opportunities for technologically-mediated citizen co-production. *Information Polity*, 23(1), 95-110.
- Westerlund, M., & Leminen, S. (2011). Managing the challenges of becoming an open innovation company: experiences from living labs. *Technology Innovation Management Review*, 1(1).
- Westerlund, M., Leminen, S., & Rajahonka, M. (2018). A topic modelling analysis of living labs research. *Technology Innovation Management Review*, 8(7).
- Willke, H. (2007). *Smart governance: governing the global knowledge society*. Campus Verlag.
- Wong, S. W., Tang, B. S., & Van Horen, B. (2006). Strategic urban management in China: a case study of Guangzhou development district. *Habitat International*, 30(3), 645-667.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 5 Issue 2, July 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 26.01.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 17.04.2021

DOI: 10.30692/siad.868794

**SOSYAL İZOLASYON SÜRECİNDE BİREYLERİN KİŞİLİK
ÖZELLİKLERİ İLE BİLGİSAYAR OYUNLARI MOTİVASYONLARI
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ¹**

*Examination of The Relation Between The Personal Traits of Individuals And The
Motivation of Computer Games in The Social Isolation Process*

Mahmut Reha KARABULUT

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Rekreasyon Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

ORCID ID: 0000-0003-4177-7310

rehakarabulut@outlook.com

Melike ESENTAŞ

Doç. Dr.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Spor Bilimleri Fakültesi Rekreasyon Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-8980-5662

melike.esentas@windowlive.com

Mustafa Enes İŐIKGÖZ

Doç. Dr.

Mardin Artuklu Üniversitesi

Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu

ORCID ID: 0000-0001-7804-1011

pdgenes@gmail.com

---

¹ Bu çalışma 07-09 Kasım 2020 tarihinde 18. Uluslararası Spor Bilimleri Online Kongresinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

Pınar GÜZEL

Doç. Dr.

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Spor Bilimleri Fakültesi Rekreasyon Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-5982-2816

pnrguzel@yahoo.com

Atıf/Citation: Mahmut Reha Karabulut vd. (2021), “Sosyal İzolasyon Sürecinde Bireylerin Kişilik Özellikleri İle Bilgisayar Oyunları Motivasyonları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.2 Temmuz 2021 s.351-362.

Öz: Bu çalışmanın amacı sosyal izolasyon sürecinde bireylerin kişilik özellikleri ile bilgisayar oyunları motivasyonları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu çalışma betimsel nitelikte ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. Araştırma grubunu Covid-19 nedeniyle sosyal izolasyon sürecinde bulunan ve basit rastgele ve kolayda örnekleme metodu ile araştırmaya katılım gösteren 310 birey oluşturmaktadır. Araştırma verileri; Gosling ve ark. (2003) tarafından geliştirilen, Atak (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan bireylerin kişisel özelliklerini belirlemeye yönelik “On-Maddeli Kişilik Ölçeği (OMKÖ)” ile Munusturlar ve Munusturlar (2018) tarafından geliştirilen bireyleri bilgisayar oyunlarına iten faktörleri içeren “Bilgisayar Oyunları Motivasyon Ölçeği (BOMÖ)” ile toplanmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistik (frekans, yüzde, ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık) tekniklerinin yanı sıra, korelasyon analizi, t-testi, örnekleme sayısının eşit olmaması nedeniyle ANOVA’da Brown-Forsythe ve Welch istatistiklerinden ve Post-Hoc test olarak Tukey testinden yararlanılmıştır. Sonuç olarak, bireylerin sosyal izolasyon süreci ile birlikte haftalık bilgisayar oyunlarına ayırdıkları sürenin yaklaşık sekiz kat arttığı görülmüştür ve sosyal izolasyon sürecinde katılımcıların en çok yumuşak başlılık, en az ise deneyime açıklık boyutu ile kişilik özelliklerini sergiledikleri saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilgisayar oyunları, kişilik özellikleri, motivasyon, sosyal izolasyon, spor.

Abstract: This study aims to examine the relationship between personality traits of individuals and their motivation for computer games in the process of social isolation. This study was designed in a descriptive correlational survey model. The research group consists of 310 individuals who are in the social isolation process due to Covid-19 and participated in the study with a simple random and convenience sampling method. Research data were collected with "Ten-Item Personality Scale (TIPS) which remarks the traits of individuals, developed by Gosling et al. (2003) and adapted to Turkish by Atak (2013)" and the "Computer Games Motivation Scale" (CGMS) developed by Munusturlar and Munusturlar (2018), which includes factors that push individuals to computer games. In the analysis of the data, besides descriptive statistics techniques (frequency, percentage, mean, standard deviation, skewness, and kurtosis), correlation analysis, t-test, Brown-Forsythe and Welch statistics -since the number of the sample of the study is not equal- in ANOVA and Tukey test as Post-Hoc test were used. As a result, it was observed that the weekly time spent by individuals computer games increased approximately eight times with the social isolation process, and it was found that the participants displayed "Agreeableness" most and "Openness to Experiences" merest in the social isolation process.

Keywords: Computer games, personality traits, motivation, social isolation, sport.

GİRİŞ

Oyun oynamak insan varoluşunun en temel gereksinimlerinden biri olmuştur. Nitekim oyun, kültürden daha eskidir (Huizinga, 2006). Bunun sebebi oyun kavramının ortaya çıkışının tarihteki insan adımlarından daha eski olmasıdır. Öyle ki, hayvanlar oyun oynamak için insanın ortaya çıkışını beklememişlerdir. Doğaya baktığımızda bunun örneklerini görebilmekteyiz. Örneğin, yavru kedilerin coşku dolu ve hırçın oyunlarını izlemek bunun için yeterli olabilir. Yani doğada var olan oyun biz insanlar tarafından da benimsenmiştir denilebilir. Ancak oyun oynamak, coşku saçmak veya zevk almak ülküsünün yansısı bilişsel gelişimi de tetikler, canlıyı doğaya ve durumlara hazır hale getirdiği söylenebilir. Örneğin bir avcının karda avının izlerini araması temelde oyun girdilerine sahiptir ve av burada gizli nesne konumundadır (Piaget, 1960).

Buna benzer geleneksel oyunlar da insan toplumunun çocukluğuna kodlanmış durumdadır diyebiliriz. Örneğin günümüz genç yetişkin ve yetişkinlerinin çocukluklarında deneyimledikleri saklambaç oyunu bu durumda benzer girdilere sahip olabilir. Yine bir çocuk hikâyesi olan Hansel ve Gratel'de de yere bırakılan ipuçları kayıp bir nesnenin takibi için bir oyun çıktısının ürünü olabilir. Her kavram gibi, oyun oynamak kavramı da günümüze değişerek gelmiştir (Duke, 2000).

Oyun, kendiliğinden ortaya çıkan, amacı olmayan, insanları mutlu eden serbest bir aktivite olarak tanımlanmaktadır (Karahisar, 2013). Serbest zaman ise bir insanın para için çalışmadığı zamanlar olarak tanımlanabilir (Soule, 1957). Postmodern dönemde ise serbest zaman, kişisel bilgisayar monitörü ya da mobil cihazın ekranı olabilmektedir. Dünya çapında anlık iletişimi sağlayan bilgisayar ağı, fiber optik kablolar, bireylerin kilometrelerce uzaktaki insanlarla online oyunlar oynayabilmelerine olanak sağlamaktadır (Karagülle Çaycı, Çaycı ve Eken, 2017). Özellikle teknolojinin ilerlemesi ve teknolojiye erişimin oldukça kolaylaşması, bilgisayar oyunları olarak bilinen dijital platform oyunlarını ya da dijital oyunları bir serbest zaman etkinliği olarak gündemimize getirmiştir ve bu oyunlar kuşkusuz artık günümüz serbest zaman etkinliklerinin büyük bir parçasıdır.

Bilgisayar oyunları 1971 yılından sonra ticari bir eğlence olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki 1980'lerde bir çöküş dönemine girmesine rağmen bu dönemin ardından günümüze dek büyümeye ve sektörün en büyük paydaşlarından olan sinema sektörüne kafa tutar olmuştur. 2018 yılında yaklaşık 138 milyar dolar seviyesinde olan küresel oyun pazarı büyüklüğünün, 2021 yılında 180 milyar dolara yaklaşacağı tahmin edilmektedir (Güvenli İnternet Merkezi, 2019). Sektördeki bu büyüme kuşkusuz bilgisayar oyunlarının günümüz hayatındaki yeri ve öneminden kaynaklanmaktadır. Artık hayatımızın bir parçası olan bilgisayarlar günlük serbest zaman paydasının da önemli bir kısmında yer almaktadır ve serbest zaman aktivitelerinde cazip bir seçenek haline gelmiştir. Yine dijital oyun pazarında yaptığı araştırmalarla öne çıkan Newzoo'nun (2017) yayınladığı bir rapora göre ise, dünya üzerinde sayısı gittikçe artan 2.2 milyar oyuncu bulunmaktadır. Oyun gerek eğlence sektörü olarak gerekse bir alt kültür olarak ülkemizde de büyük bir yere sahiptir. Oyun kültürünün gittikçe önemli hale gelmesi bu alanda yapılacak olan çalışmaların gerekliliğini doğurmaktadır.

Oyunları yeni nesil ile özdeşleştirmenin popüler bir ön yargı olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda bu önyargının arkasında yatan gerçeği araştırarak araştırma şirketlerinin yayınladıkları verilere göre bu olgunun çok da doğru olmadığı, oyun oynama motivasyonunun tüm nesillere hitap edebileceği görülmüştür. Entertainment Software Association (ESA)'nın (2019) yayınladığı rapora göre günümüzde Amerika'da tüm kuşaklarda bilgisayar oyunları oynandığını, kuşak aralığı gençleştikçe bilgisayar oyunu oynama sıklığının arttığı ve popüleritesinin de bu doğrultuda arttığı tespit edilmiştir. Günümüzde bilgisayar oyunlarına başlama yaşı okul öncesi dönemlere kadar dayanmaktadır (Akçay ve Özcebe, 2012).

Popülerliğine rağmen bilgisayar oyunları toplum tarafından zaman zaman şiddet promosyonu veya bağımlılık olarak görülmüştür. Bu ve benzeri tartışmalar ülkemiz gündemini de sıkça meşgul etmiş, sayısız haber yazısına ve tartışma programlarına konu olmuştur. Bilgisayar oyunlarının en bariz negatif çıktısı bireyi toplumdan izole etmesi olarak çalışılmıştır (Rosas ve ark., 2003). Ayrıca Avrupa İnteraktif Yazılım Federasyonu (ISFE)'nin (2010) yaptığı bir araştırmada, bilgisayar oyunu oynamayı tercih etmeyen bireylerin %17'si bunun sebebini bilgisayar oyunlarının çok fazla şiddet içerdiği ve bu yüzden bilgisayar oyunu oynamadıklarını belirtmişlerdir.

Yakın geçmişte yapılan bazı çalışmalar oyun oynamanın pozitif çıktıların da dikkat çekici yanlarının olduğunu göstermektedir. Örneğin; Bakar, Tüzün ve Çağiltay (2008) yaptıkları bir çalışmada bilgisayar oyunlarının eğitsel gayelerde sosyal bilimler dersine olan motivasyonunu

arttırdığını ortaya koymuşlardır. Bilgisayar oyunlarının, matematik dersinde de pozitif çıktıları görülmüştür (Karamete, 2013).

Motivasyon psikolojik bir yapıdır. Ryan ve Deci (2000)'e göre motive olmak bir şeyi yapmaya kalkışmak demektir. Bir insanı bilgisayar oyunlarına iten motivasyon, serbest zaman araştırmacıları için önemli olabilir. Bilgisayar oyunlarına motive eden şeyin ne olduğuna dair teoriler açısından en etkili çalışma Malone ve Lepper'dan (1987) gelmektedir. Malone, farklı oyunların deneysel manipülasyonlarına dayanan, oyunların meydan okuma, fantezi ve merak kombinasyonundan dolayı ödüllendirici olduğunu öne süren oyunlarda içsel bir motivasyon teorisi önermiştir (Malone, 1981). "Fantezi", oyuncuların oyun tarafından sağlanan canlı gerçekçi görüntüleri kullanarak kendilerini bağlamlarda hayal etme biçimini ifade eder. "Zorluk", oyuncuları yönlendirmenin zorluk derecesine ve belirsizlik düzeyine bağlıdır. Son olarak, "merak", belirli eylemler yapıldıktan sonra ne olacağını bulmak için oyuncuların bir oyunu oynamaya devam etme biçimini ifade eder. (Iacovides, Aczel, Scanlon, Taylor ve Woods, 2011)

Malone (1981) bireyleri oyun oynamaya iten içsel motivasyonları; zorluk, fantezi ve merak gibi üç ana sebepte birleştirmiştir. Sherry ve Lucas (2006) yukarıda sayılan sebeplerin merak boyutu hariç diğer ikisinin altını çizmiş, buna ek olarak rekabet, sosyal iletişim, çeşitlilik ve canlandırıcı etki gibi boyutları da ekleyerek bu motivasyonları altı sebepte açıklamıştır. Sherry ve Lucas'ın (2006) çalışmasında katılımcılar zaman geçirmek, rahatlamak, stresten kaçmak ve yapacak başka bir şeyi olmamasını oyun oynama nedenleri olarak belirtmişlerdir. Kişilik faktörü ele alındığında ise farklı kişilik tipinde video oyunu bağımlılığının farklılık gösterdiği ifade edilmektedir (King, Delfabbro ve Griffiths, 2009). Bu durum bilgisayar oyunlarının motivasyonunda, kişiliğin etkisinin olabileceği düşünülebilir.

Aralık 2019 yılında Çin'de ortaya çıkmasının ardından hızla patlak veren COVID-19 salgını, tüm dünya halklarını kişisel karantina ve sosyal izolasyon içerisine itmiştir. Bu durumun en önemli etkileri insanların yaşam alışkanlıkları üzerinde olacağı şeklinde değerlendirme yapılabilir. Normal hayatında rekreasyon tercihlerini ev dışındaki aktivitelere yönelen bir birey, bu süreç içerisinde ev içi rekreatif aktivitelere yönelim tercihleri olduğu söylenebilir. Bilgisayarlar, TV ve cep telefonları hali hazırda hayatımızda oldukça fazla yer kaplarken bu süreç doğrultusunda kişilerin rekreasyonel etkinlik motivasyonları bakımından incelenmesi oldukça önem arz etmektedir. Bu çalışmada sosyal izolasyon sürecindeki bireylerin kişilik özellikleri ile bilgisayar oyunları motivasyonları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Covid-19 pandemisi ile birlikte başta insan sağlığına yönelik olmak üzere, pandeminin bir sonucu olarak çeşitli boyutlarda sosyal izolasyonun küresel çapta bilimsel çalışmalara konu edildiği görülmektedir.

Yöntem

Sosyal izolasyon sürecinde bireylerin kişilik özellikleri ile bilgisayar oyunları motivasyonları arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışma; betimsel araştırma türlerinden ilişki tarama modeli kapsamında değerlendirilmiştir. Araştırmanın örneklem grubunu Covid-19 pandemi sürecinde sosyal izolasyon sürecinde bulunan ve araştırmaya basit rastgele ve kolayda örnekleme metodu ile ulaşılan 310 birey oluşturmaktadır. Araştırma sürecinde bireylere gerekli açıklamalar yapılarak anket için açık rızaları alınmıştır. Araştırmanın verileri Gosling, Rentfrow ve Swann (2003) tarafından geliştirilen, Atak (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan bireylerin kişisel özelliklerini belirlemeye yönelik "On-Maddeli Kişilik Ölçeği (OMKÖ)" ile Munusturlar ve Munusturlar (2018) tarafından geliştirilen bireyleri bilgisayar oyunlarına iten faktörleri içeren "Bilgisayar Oyunları Motivasyon Ölçeği (BOMÖ)" ile toplanmıştır.

On-Maddeli Kişilik Ölçeği beş alt boyuttan (Dışadönüklük, Yumuşak Başlılık, Sorumluluk, Duygusal Dengelilik ve Açıklık) ve toplam 10 maddeden oluşmaktadır. Kesinlikle

Katılmıyorum (1) ile Tamamen Katılıyorum (7) arasında yedili Likert tipli olarak derecelendirilen ölçeğin dilsel eşdeğerlik puanları .92 ile .97 arasında, madde yük değerleri .67 ile .86 arasında ve maddelerin Cronbach's Alfa iç tutarlık katsayıları .81 ile .86 arasında değişmektedir. Mevcut çalışmada ise ölçeğin alt boyutlar itibarı ile Cronbach's Alfa iç tutarlık katsayıları .71 ile .83 arasında, tamamı için ise .76 olarak hesaplanmıştır.

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı olarak Bilgisayar Oyunları Motivasyon Ölçeği beş alt boyuttan (Konsantrasyon, Eğlence, Kaçış, Öğrenme ve Sosyalleşme) ve toplam 17 maddeden oluşmaktadır. Hiç Katılmıyorum (1) ile Tamamen Katılıyorum (5) arasında beşli Likert tipli olarak derecelendirilen ölçeğin, açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen yapılarına ilişkin Cronbach's Alfa güvenilirlik katsayılarının .77 ile .95 arasında, ölçeğin tamamı için ise .94 olarak bulunmuştur. Mevcut araştırmada ise ölçeğin alt boyutlar itibarı ile Cronbach's Alfa iç tutarlık katsayıları .85 ile .93 arasında, tamamı için ise .94 olarak hesaplanmıştır. "Bilgisayar Oyunları Motivasyon Ölçeği" nden alınan verilerin aritmetik ortalamaları yorumlanırken, aralıklar 1.00-1.80 çok düşük, 1.81-2.60 düşük, 2.61-3.40 orta, 3.41-4.20 yüksek, 4.21-5.00 aralığı ise çok yüksek olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmacılarca ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre uyum indekslerinin referans aralıklarında olduğu ve anlamlı t değerleri doğrultusunda ölçme modelinin doğrulandığı görülmüştür (Munusturlar ve Munusturlar, 2018). Verilerin analizinde SPSS 22.0 paket programı kullanılmıştır. Analizlerde betimsel istatistik (frekans, yüzde, ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık) tekniklerinin yanı sıra, korelasyon analizi, t-testi, örneklem sayısının eşit olmaması nedeniyle ANOVA'da Brown-Forsythe ve Welch istatistiklerinden ve Post-Hoc test olarak Tukey testinden yararlanılmıştır. Ölçeklerin tüm alt boyutlarından elde edilen puanların çarpıklık ve basıklık değerlerine göre verilerin normal dağılıma uygunluk gösterdiği görülmüştür. Bulguların yorumlanmasında anlamlılık düzeyi için $p < 0,05$ değeri baz alınmıştır.

Bulgular

Tablo 1. Araştırmaya katılan bireylerin kişisel özellikleri

Kişisel Özellik	Grup	n	%
Cinsiyet	Erkek	231	74,5
	Kadın	79	25,5
Yaş Aralığı	10-20 arası	122	39,4
	21-30 arası	115	37,1
	31-40 arası	45	14,5
	41-50 arası	28	9,0
Medeni Durum	Bekâr	213	68,7
	Evli	97	31,3
Eğitim Durumu	Ortaöğretim	70	22,6
	Ön lisans	33	10,6
	Lisans	172	55,5
	Lisansüstü	35	11,3
Meslek	Öğrenci	186	60,0
	Özel Sektör Çalışanı	73	23,5
	Kamu Çalışanı	51	16,5
Aylık Gelir Durumu	Düşük	224	72,3
	Orta	56	18,1
	Yüksek	30	9,7
Toplam		310	100,0

Tablo 1' e göre araştırmaya katılan bireylerin 231'i (%74,5) erkek, 79'u (%25,5) kadındır. Yaş olarak katılımcıların 122'si (%39,4) 10-20 arası, 115'i (%37,1) 21-30 arası, 45'i (%14,5) 31-40

arası, 28'i (%9,0) 41-50 arası yaşa sahiptir. Katılımcıların 213'ü (%68,7) bekâr, 97'si (%31,3) evlidir. Eğitim durumu olarak katılımcıların 172'si (%55,5) lisans, 70'i (%22,6) ortaöğretim, 35'i (%11,3) lisansüstü ve 33'ü (%10,6) ön lisans öğrenim durumuna sahiptir. Meslek olarak katılımcıların 186'sı (%60,0) öğrenci, 73'ü (%23,5) özel sektör çalışanı, 51'i (%16,5) kamu çalışanı olduklarını yine katılımcıların 224'ü (%72,3) düşük gelir, 56'sı (%18,1) orta, 30'u ise (%6,7) yüksek gelir grubunda olduğunu belirtmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya katılan bireylerin sosyal izolasyon süreci öncesi ve sürecinde haftalık serbest zamanlarından bilgisayar oyunlarına ayırdıkları ortalama süre (saat/dk)

Haftalık Bilgisayar Oyunlarına Ayırılan Süre	N	Ort.	SS.	Minimum Süre	Maximum Süre
Sosyal İzolasyon Öncesi	310	2,15	1,43	1,00	10,00
Sosyal İzolasyon Sürecinde	310	18,16	16,72	1,00	85,00

Tablo incelendiğinde; araştırmaya katılan bireylerin, sosyal izolasyon sürecinden önce haftalık serbest zamanlarının ortalama (2,15±1,43) saat/dakikasını, sosyal izolasyon sürecinde ise haftalık serbest zamanlarının ortalama (18,16±16,72) saat/dakikasını bilgisayar oyunlarına ayırdıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların sosyal izolasyon süreci ile birlikte haftalık bilgisayar oyunlarına ayırdıkları sürenin yaklaşık 8 kat arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. Kişilik özellikleri ölçeği alt boyutları ile Bilgisayar Oyunları Motivasyonu ölçeği alt boyutlarından elde edile puanların betimsel istatistik sonuçları

Ölçek	Alt Boyutlar	Ort.	SS.	Çarpıklık	Basıklık	Min.	Max.
Kişilik Özellikleri	Deneyime Açıklık	8,79	2,39	0,24	0,06	2,00	14,00
	Yumuşak Başlılık	10,12	2,40	-0,61	0,24	2,00	14,00
	Duygusal Dengelilik	9,47	2,58	-0,37	-0,25	2,00	14,00
	Sorumluluk	9,22	2,10	0,30	0,19	2,00	14,00
	Dışadönüklük	9,36	2,26	-0,07	0,51	2,00	14,00
Bilgisayar Oyunları	Konsantrasyon	12,35	5,02	-0,14	-1,13	1,00	20,00
	Eğlence	16,09	4,06	-1,23	1,27	1,00	20,00
Motivasyonu	Kaçış	9,80	3,59	-0,27	-0,83	1,00	15,00
	Öğrenme	14,40	4,62	-0,72	-0,31	1,00	20,00
	Sosyalleşme	7,43	2,40	-0,75	-0,36	1,00	10,00

Tablo 3 incelendiğinde; araştırmaya katılan bireylerin kişilik özelliklerini sırasıyla; yumuşak başlılık (10,12±2,40), duygusal dengelilik (9,47±2,58), dışadönüklük (9,36±2,26), sorumluluk (9,22±2,10) ve deneyime açıklık (8,79±2,39) alt boyutları belirlemektedir. Araştırmaya katılan bireyler en çok yumuşak başlılık, en az ise deneyime açıklık boyutu ile kişilik özelliklerine sahip oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 3 incelendiğinde; Bireylerin bilgisayar oyunları motivasyonunu sırasıyla; eğlence (16,09±4,06), öğrenme (14,40±4,62), konsantrasyon (12,35±5,02), kaçış (9,80±3,59) ve sosyalleşme (7,43±2,40) faktörleri sağlamaktadır. Bir başka ifade ile bireylerin bilgisayar oyunlarında en çok eğlence, en az sosyalleşme faktörü ile motive olduklarını beyan etmişlerdir. Yine tablo 3 incelendiğinde, ölçeklerin tüm alt boyutlarından elde edilen puanların çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında kaldığı görülmektedir. Bu sonuca göre ölçeklerden elde edilen verilerin normal dağılıma uygunluk gösterdiği söylenebilir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Tablo 4. Araştırmaya katılan bireylerin kişilik özellikleri ile bilgisayar oyunları motivasyonları arasındaki ilişkinin korelasyon analizi sonucu

Ölçek/Alt Boyutlar	Konsantrasyon	Eğlence	Kaçış	Öğrenme	Sosyalleşme
Deneyime Açıklık	,101	,152**	,135*	,075	,056
Yumuşak Başlılık	-,005	,120*	,071	,113*	,042
Duygusal Dengelilik	,209**	,115*	,146*	,191**	,199**
Sorumluluk	,038	,188**	,076	,103	,105
Dışadönüklük	,082	,159**	,074	,155**	,090

*0.05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı **0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı

Tablo 4 incelendiğinde; kişilik özellikleri ölçeğinin bazı alt boyutları ile ve bilgisayar oyunları motivasyonu ölçeğinin bazı alt boyutları arasında pozitif yönde zayıf ilişkilerin gerçekleştiği saptanmıştır. Buna göre; bireylerin kişilik özelliklerinden deneyime açıklık boyutu ile bilgisayar oyunları motivasyonu alt boyutlarından eğlence ($r=,152$; $p<0,01$) ve kaçış ($r=,135$; $p<0,05$) arasında, yumuşak başlılık boyutu ile eğlence ($r=,120$; $p<0,05$) ve öğrenme ($r=,113$; $p<0,05$) arasında, duygusal dengelilik boyutu ile konsantrasyon ($r=,209$; $p<0,01$), eğlence ($r=,115$; $p<0,05$), kaçış ($r=,146$; $p<0,05$), öğrenme ($r=,191$; $p<0,01$) ve sosyalleşme ($r=,199$; $p<0,01$) arasında, sorumluluk boyutu ile sadece eğlence ($r=,188$; $p<0,01$) arasında, dışadönüklük boyutu ile eğlence ($r=,159$; $p<0,01$) ve öğrenme ($r=,155$; $p<0,01$) alt boyutları arasında pozitif yönde zayıf derecede anlamlı ilişkinin olduğu görülmektedir. Alt boyutlar arasındaki ilişkinin katsayıları incelendiğinde; bireylerin duygusal dengelilik boyutunda kişilik özellikleri ile bilgisayar oyunları motivasyonlarını sağlayan konsantrasyon boyutu arasında en yüksek zayıf ilişkinin mevcut olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5. Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyet ve medeni durum değişkenlerine göre kişilik özellikleri ile bilgisayar oyunları motivasyonlarının t-testi sonuçları

Ölçek	Özellik	Grup	N	Ort.	SS.	t	Sd	p
Kişilik Özellikleri	Cinsiyet	Erkek	231	47,09	7,82	0,506	308	0,61
		Kadın	79	46,59	6,85			
Bilgisayar Oyunları Motivasyonu	Cinsiyet	Erkek	231	62,10	14,84	3,908	308	0,00*
		Kadın	79	54,11	17,93			
Kişilik Özellikleri	Medeni	Bekar	213	47,07	7,65	0,353	308	0,72
		Evli	97	46,74	7,44			
Bilgisayar Oyunları Motivasyonu	Durum	Bekar	213	58,96	16,41	-1,804	308	0,07
		Evli	97	62,49	14,98			

Tablo 5'e göre bireylerin cinsiyet değişkenine göre kişilik özelliklerinin anlamlı olarak ($t_{(308)}=0,506$; $p>0,05$) değişmediği, bilgisayar oyunları motivasyonlarının ise erkekler lehine anlamlı olarak ($t_{(308)}=3,908$; $p<0,05$) değiştiği görülmüştür. Yine tablo 5'e göre Medeni durum değişkenine göre bireylerin kişilik özellikleri ile bilgisayar oyunları motivasyonlarının anlamlı olarak değişmemektedir.

Tablo 6. Araştırmaya katılan bireylerin yaş, eğitim, meslek ve aylık gelir durumu değişkenlerine göre kişilik özellikleri ile bilgisayar oyunları motivasyonlarının ANOVA sonuçları

Ölçek	Özellik	Varyans K.	K.T.	sd.	K.O.	F	p
Kişilik Özellikleri	Yaş	Gruplararası	172,10	3	57,36	0,999	0,39
		Grupiçi	17575,57	306	57,43		
Bilgisayar Oyunları Motivasyonu	Yaş	Gruplararası	401,40	3	133,80	0,517	0,67
		Grupiçi	79150,17	306	258,66		
Kişilik Özellikleri	Eğitim	Gruplararası	117,624	3	39,20	0,681	0,56
		Grupiçi	17630,053	306	57,61		
Bilgisayar Oyunları Motivasyonu	Eğitim	Gruplararası	6138,576	3	2046,19	8,529	0,00*
		Grupiçi	73413,002	306	239,91		
Kişilik Özellikleri	Meslek	Gruplararası	33,901	2	16,95	,294	0,74
		Grupiçi	17713,777	307	57,70		

Bilgisayar Oyunları Motivasyonu		Gruplararası	173,61	2	86,80	0,336	0,71
		Grupiçi	79377,96	307	258,56		
Kişilik Özellikleri	Aylık	Gruplararası	172,504	6	28,75	0,496	0,81
		Grupiçi	17575,17	303	58,00		
Bilgisayar Oyunları Motivasyonu	Gelir	Gruplararası	2914,71	6	485,78	1,921	0,07
		Grupiçi	76636,86	303	252,92		

Tablo 6' incelendiğinde bireylerin yaş, meslek ve aylık gelir durumu değişkenlerine göre kişilik özelliklerinin ve bilgisayar oyunları motivasyonlarının anlamlı olarak farklılaşmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$). Araştırmada kullanılan bir diğer demografik değişken olan eğitim durumlarına göre bireylerin kişilik özelliklerinin anlamlı olarak farklılaşmadığı ($p>0,05$) ancak bilgisayar oyunları motivasyonlarının anlamlı olarak farklılaştığı görülmüştür. Anlamlı farklılaşmanın hangi gruplar arasında kaynaklandığını belirlemek amacıyla tamamlayıcı post-hoc testlerinden Dunnett-T3 testi uygulanmıştır. Test sonucunda anlamlı değişimin; Ortaöğretim eğitim durumuna sahip bireyler ile lisans ve lisansüstü eğitim durumuna sahip bireyler arasında, ortaöğretim grubu lehine gerçekleştiği belirlenmiştir. Diğer bir ifade ile ortaöğretim eğitim durumuna sahip bireylerin, bilgisayar oyunları motivasyonları lisans ve lisansüstü eğitim durumuna sahip bireylere göre daha yüksektir.

Tartışma

Bu çalışmada sosyal izolasyon sürecindeki bireylerin kişilik özellikleri ile bilgisayar oyunları motivasyonları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın sonuçları incelendiğinde sosyal izolasyon döneminde katılımcıların oyun oynama sürelerinin yaklaşık 8 kat arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu artışın Newzoo (2020)'nun raporuna göre oyun dünyası salgın döneminde beklenenin 4 katı üzerinde bir büyüme gerçekleştiği sonucu destekler yönde olduğu görülmektedir.

Sosyal izolasyon süreci sosyalleşme motivasyonu ön plana çıkarabilir. Çünkü sosyal izolasyon döneminde evde sıkılan bireylerin en çok sosyalleşme ve bulunduğu ortamdaki kaçış motivasyonları ile bilgisayar oyunlarına yönleneceği beklenebilir. Bu doğrultuda Zhu (2020) yaptığı çalışmada sosyal izolasyon döneminden etkilenen insanların kaçış ve sosyalleşme motivasyonlarının, bireyleri bilgisayar oyunlarına yönlendirdiğini göstermiştir. Bu çalışmada da araştırmanın önemli alt boyutlarını oluşturan bu iki madde, yaptığımız çalışmada bulduğumuz sonuçlara göre katılımcıların motivasyonlarında son ikide yer almaktadır. Zhu (2020)'nun ortaya koyduğu motivasyonların yaptığımız çalışmada ortaya çıkan motivasyonlarla uyuşmamasının nedeni, katılımcıların demografik bilgileri ve kültürel farklılıkları ile açıklanabilir.

Sanal çevrelerin özellikle sosyal izolasyon döneminde serbest zamanın artmasından dolayı, bu ortamlarda kimlerin nasıl ve hangi amaçla zaman harcadığını bulmak önem arz etmektedir. Bireyler çevrimdışı dünyadaki günlük ortamlarını ihtiyaçlarına göre seçer ve değiştirirler (Buss, 1987). Bu nedenle çevrimiçi dünyada da bunları yaptıklarını varsaymak mantıklıdır. Çevrimdışı dünyaya örnek olarak sosyal medya siteleri, bloglar ve bilgisayar oyunları gösterilebilir. Her bir oyunda birbirinden farklı amaçlar, seçenekler ve normlar yer almaktadır. Bu yüzden, bu alanda yapılan bir çalışmanın özgül nitelikte olması önemlidir. Bu doğrultuda bilgisayar oyunlarına odaklanmamızın sebebi hem sosyal izolasyon sürecinde popülerliğinin artması hem de birçok bireyin sanal olarak bir arada bulunabileceği bir ortam olmasıdır.

Kişilik özellikleriyle motivasyonlar arasında bireyin kişiliğini belirleyici bir bağ bulunmaktadır (Winter, John, Stewart, Klohnen ve Duncan, 1998). Mevcut çalışmada sosyal izolasyon sürecinde bulunan katılımcıların en çok yumuşak başlılık en az ise deneyime açıklık boyutuyla kişilik özelliklerini sergiledikleri saptanmıştır. Graham ve Gosling (2013) yaptıkları çalışmada, tek bir online oyun üzerine odaklanarak kişi profilleri üzerinden bir araştırma gerçekleştirmiş ve

oyuncuların en çok deneyime açıklık, yumuşak başlılık ve duygusal dengesizlik boyutlarında motive olduklarını saptamışlardır. Bu durum yumuşak başlılık boyutu açısından çalışmamızla paralellik göstermektedir. Aynı zamanda, yapılan bu çalışmada da sosyalleşme faktörünün yüksek olduğu gözlenmektedir. Graham ve Gosling (2013)'in yaptıkları çalışmada spesifik Devasa Çok Oyunculu Çevrimiçi Rol Yapma Oyunu (MMORPG) türünde bir oyun üzerinden araştırma yapmaları, çok fazla oyuncunun birbiriyle etkileşim içerisinde olmaları, sosyalleşme faktörünün yüksek çıkmasının bir nedeni olabilir. Park, Song ve Teng (2011), Güney Kore'de yaptıkları çalışmada, çevrimiçi oyunları oynama motivasyonları ile kişilik özellikleri arasındaki bağlantıları bulmayı amaçlamışlardır. Yaptıkları araştırmaların sonucunda en çok göze çarpan kişilik özelliklerinin yumuşak başlılık ve dışa dönüklük olduğunu saptamışlardır. Aynı zamanda bu çalışmada kişilik özellikleri ile çevrimiçi oyun motivasyonları arasında pozitif yönde zayıf bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlar yaptığımız araştırmanın sonuçlarına oldukça benzerlik göstermektedir.

Araştırmada ulaştığımız bir diğer sonuç ise bilgisayar oyunlarının motivasyonlarının cinsiyet bakımından erkekler lehine anlamlı değişimidir. Park vd., (2011) bilgisayar oyunları motivasyonları ile cinsiyet arasında bazı alt boyutlar üzerinde kadınlar lehine anlamlı farklılıklar tespit etmişlerdir. Bu durum katılımcıların cinsiyet yönünden dağılımının araştırmalar arasındaki farklılıktan olabileceği gibi iki ülkenin birbirinden farklı oyun oynama kültürüne sahip olmasıyla da alakalı olabilir. Nitekim, Namlı ve Demir (2020) ülkemizde yaptıkları çalışmada erkeklerin kadınlara göre daha fazla bilgisayar oyunu oynamaya yatkın olduklarını göstermişlerdir. Griffiths ve Davies (2005) yaptıkları çalışmada oyunlardaki erkek baskınlığını açıklamaya çalışmış, ancak bu konuda bilgi eksikliğine dikkat çekerek açıklamaların oyunların içeriklerinin oldukça maskülen olması ve ana karakterlerin genellikle erkek olması (Braun ve ark., 1986 aktaran Griffiths ve Davies, 2005); kadınların savaş ve savaş benzeri oyunları oynamaktan hoşnutsuzluk duyması ve toplumda şiddete teşvik edilmemesi (Surrey, 1982; aktaran Griffiths ve Davies, 2005) gibi açıklamalar getirilebileceğini söylemiştir. Bu durum günümüzde değişiklik göstermektedir. Statista (2019), A.B.D. genelindeki kadın oyuncu sayısının günümüzde %41 gibi bir orana geldiğini her sene artmakta olduğunu göstermiştir. Buna ek olarak oyun içeriklerinin maskülenliği gittikçe azalmaktadır ve Lara Croft karakteri gibi 2000'li yılların başında ortaya çıkan güçlü kadın karakterlerin sayısı günümüzde fazlalaşmıştır (Perreault, Perreault, Jenkins ve Morrison, 2016).

Araştırmada bulunan bir diğer sonuç ise bilgisayar oyunları motivasyonlarının eğitim durumu bakımından ortaöğretime sahip bireyler lehine anlamlı olarak farklılaşmasıdır. Ortaöğretim mezunu katılımcılarımızın yaş olarak diğer kategorilere göre en küçük kategorisini oluşturmaktadır. Katılımcılardan 122 kişi yaşını 10-20 arası, 70 kişi ise ortaöğretim mezunu katılımcı olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda, katılımcılarımızın eğitim durumu değişkenine göre ortaöğretim kategorisinde bulunanların çoğunu Z kuşağı veya yeni nesil (sonraki nesil) olarak değerlendirmek gerektiği söylenebilir. Çünkü yeni nesil, teknoloji ile doğmuştur (Hernandez-de-Menendez, Escobar Diaz ve Morales-Menendez, 2020). Günümüzde oynanmaya devam eden ve hala popülerliğini koruyan bazı oyunlar, z kuşağındaki bireylerden de yaşlıdır. Bu gerçeklik, ortaöğretim öğrenim düzeyine sahip bireylerin dijital olaylara olan bakış açısını şekillendirmiş gibi görünmektedir. Yeni nesil, bir önceki nesle göre iç mekan aktivitelerine daha yatkındır (Çobanoğlu, Tağrikulu ve Gül, 2018). Bu çıkarımlar doğrultusunda ortaöğretim öğrenim durumuna sahip bireyler lehine olan bu anlamlı farklılığın aslında yeni neslin dijital oyunlara olan yatkınlığının bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal izolasyon sürecinde bireylerin kişilik özellikleri ile bilgisayar oyunları motivasyonları arasındaki ilişkinin incelendiği mevcut çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır; araştırmaya katılan bireylerin sosyal izolasyon süreci ile birlikte haftalık bilgisayar oyunlarına ayırdıkları sürenin yaklaşık sekiz kat arttığı belirlenmiştir. Sosyal izolasyon sürecinde bulunan katılımcıların en çok yumuşak başlılık, en az ise deneyime açıklık boyutu ile kişilik özelliklerini sergiledikleri ve bu süreçte bilgisayar oyunları motivasyonunu en çok eğlence, en az ise sosyalleşme faktörünün sağladığı görülmüştür. Bireylerin kişilik özellikleri ile bilgisayar oyunları motivasyonları arasında pozitif yönde zayıf ilişki saptanmıştır. Araştırmada ulaşılan bir diğer sonuç, bireylerin cinsiyet değişkenine göre kişilik özelliklerinin anlamlı olarak değişmediği, bilgisayar oyunları motivasyonlarının ise erkekler lehine anlamlı olarak değiştiği, eğitim durumu değişkenine göre kişilik özelliklerinin anlamlı olarak farklılaşmadığı, ancak bilgisayar oyunları motivasyonlarının ortaöğretim öğrenim durumuna sahip bireyler lehine anlamlı olarak değiştiği saptanmış, medeni durum, yaş, meslek ve aylık gelir durumu değişkenlerine göre ise bireylerin kişilik özellikleri ile bilgisayar oyunları motivasyonları anlamlı olarak değişmediği sonucuna ulaşılmıştır. Ülkemizde cinsiyet boyutu üzerinden ortaya çıkan bu anlamlı farklılığın yapılacak ileri araştırmalarla daha detaylı bir şekilde incelenmesi ve bilgisayar oyun türlerinin de etkisinin dahil edildiği detaylı araştırmaların yapılması çalışmada ortaya çıkan sonuçlar bağlamında önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçay, D., & Özcebe, H. (2012). Okul öncesi eğitim alan çocukların ve ailelerinin bilgisayar oyunu oynama alışkanlıklarının değerlendirilmesi. *Çocuk Dergisi*, 12(2), 66-71. doi:10.5222/j.child.2012.066
- Atak, H. (2013). On-maddeli kişilik ölçeği'nin Türk kültürüne uyarlanması. *Noropsikiatri Arşivi*, 50(4), 312-319. Erişim Adresi: <http://www.noropsikiyatriarsivi.com/sayilar/420/buyuk/312-319.pdf>
- Avrupa İnteraktif Yazılım Federasyonu (ISFE). (2010). 2010 PEGI Annual Report. Erişim Adresi: <https://www.isfe.eu/news/2010-pegι-annual-report/>.
- Bakar, A., Tüzün, H., & Çağıltay, K. (2008). Öğrencilerin eğitsel bilgisayar oyunu kullanımına ilişkin görüşleri: Sosyal bilgiler dersi örneği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(35), 27-37. Erişim Adresi: <http://www.efdergi.hacettepe.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/539-published.pdf>
- Braun, C. M., Goupil, G., Giroux, J., & Chagnon, Y. (1986). Adolescents and microcomputers: Sex differences, proxemics, task and stimulus variables. *The Journal of psychology*, 120(6), 529-542. doi:10.1080/00223980.1986.9915484
- Buss, D. (1987). Selection, evocation, and manipulation. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 53(6), 1214-1221. doi:10.1037/0022-3514.53.6.1214
- Çobanoğlu, E. O., Tağrikulu, P., & Gül, A. C. (2018). Games from Generation X to Generation Z. *Universal Journal of Educational Research*, 6(11), 2604-2623. Erişim Adresi: <https://eric.ed.gov/?id=EJ1195731>
- Duke, R. D. (2000). A personal perspective on the evolution of gaming. *Simulation & Gaming*, 31(1), 79-85. doi:10.1177/104687810003100107. Erişim Adresi: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/104687810003100107>

- Durkin, K., & Barber, B. (2002). Not so doomed: computer game play and positive adolescent development. *Journal Of Applied Developmental Psychology*, 23(4), 373-392. doi: 10.1016/s0193-3973(02)00124-7
- Entertainment Software Association (ESA). (2019). 2019 Essential Facts About the Computer and Video Game Industry. Erişim Adresi: <https://www.theesa.com/esa-research/2019-essential-facts-about-the-computer-and-video-game-industry/>
- Gosling, S.D., Rentfrow, P.J. and Swann, W.B. Jr. (2003). A very brief measure of the Big Five personality domains. *Journal of Research in Personality*, 37(6), 504-528. doi:10.1016/S0092-6566(03)00046-1
- Graham, L. T., & Gosling, S. D. (2013). Personality profiles associated with different motivations for playing World of Warcraft. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16(3), 189-193. doi:10.1089/cyber.2012.0090
- Griffiths MD, Davies MNO. (2005). Video game Addiction: Does It Exist? *Handbook Of Computer Game Studies*. J. Goldstein, J. Raessens (Eds), Boston. MIT Pres, 359– 368.
- Güvenli İnternet Merkezi. (2019). Dijital Oyunlar Raporu. Erişim Adresi: <https://www.guvenliweb.org.tr/dosya/RjARy.pdf>
- Hernandez-de-Menendez, M., Díaz, C. A. E., & Morales-Menendez, R. (2020). Educational experiences with Generation Z. *International Journal on Interactive Design and Manufacturing (IJIDeM)*, 14(3), 847-859. doi:10.1007/s12008-020-00674-9
- Huizinga, J. (2006). Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme. İstanbul: Ayrıntı.
- Iacovides, I., Aczel, J., Scanlon, E., Taylor, J., & Woods, W. (2011). Motivation, engagement and learning through digital games. *International Journal of Virtual and Personal Learning Environments (IJVPLE)*, 2(2), 1-16. doi:10.4018/jvple.2011040101
- Karagülle Çaycı, A., Çaycı, B., & Eken, İ. (2017). Gençlerin serbest zaman aktivitelerinin mobil teknoloji merkezli dönüşümünün “mtuas ölçeğine” göre incelenmesi. Erişim Adresi: <http://acikerisim.ticaret.edu.tr/xmlui/handle/11467/1606>
- Karahisar, T (2013). Türkiye’de dijital oyun sektörünün durumu. *Sanat Tasarım ve Manipülasyon Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 107-113. Erişim Adresi: <https://stmf.sakarya.edu.tr/sites/stmf.sakarya.edu.tr/file/1385683148-ustm-pdf.pdf#page=109>
- Karamete, S. (2013). Eğitsel Bilgisayar Oyunlarının Öğrencilerin Matematik Dersine ve Eğitsel Bilgisayar Oyunlarına Yönelik Tutumlarına Etkisi. Erişim Adresi: <https://doaj.org/article/279bed58b3c648368069c38a136cfa7d>.
- King, D., Delfabbro, P., & Griffiths, M. (2009). Video Game Structural Characteristics: A New Psychological Taxonomy. *International Journal Of Mental Health And Addiction*, 8(1), 90-106. doi:10.1007/s11469-009-9206-4
- Malone, T. W. (1981). Toward a theory of intrinsically motivating instruction. *Cognitive Science: A Multidisciplinary Journal*, 5, 333-369. Erişim Adresi: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1207/s15516709cog0504_2
- Malone, T. W., & Lepper, M. R. (1987). Making learning fun: A taxonomy of intrinsic motivations for learning. *Aptitude: Learning and Instruction*, 3, 223–253. Erişim Adresi: <https://ocw.metu.edu.tr/mod/resource/view.php?id=1311&forceview=1>

- Munusturlar, M. A., ve Munusturlar, S., (2018). Bilgisayar Oyunları Motivasyon Ölçeğinin geliştirilmesi. *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(3), 81-90.
- Namlı S, Demir G.T. (2020). The Relation ship between Attitudes towards Digital Gaming and Sports. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 19(1), 40-52.
- Newzoo. Global Games Market Report 2017. (2017). Erişim Adresi: <https://newzoo.com/insights/trend-reports/newzoo-global-games-market-report-2017-light-version/>
- Newzoo. Global Games Market Report 2020. (2020). Erişim adresi: <https://newzoo.com/insights/trend-reports/newzoo-global-games-market-report-2020-light-version/>.
- Park, J., Song, Y., & Teng, C. (2011). Exploring the Links Between Personality Traits and Motivations to Play Online Games. *Cyberpsychology, Behavior, And Social Networking*, 14(12), 747-751. doi:10.1089/cyber.2010.0502
- Perreault, M. F., Perreault, G. P., Jenkins, J., & Morrison, A. (2018). Depictions of female protagonists in digital games: A narrative analysis of 2013 dice award-winning digital games. *Games and Culture*, 13(8), 843-860. doi:10.1177/1555412016679584
- Piaget, J. (1960). *The Psychology of Intelligence* (2nd ed., pp. 124-126). Littlefield, Adams & Co.
- Rosas, R., Nussbaum, M., Cumsille, P., Marianov, V., Correa, M., & Flores, P. et al. (2003). Beyond Nintendo: design and assessment of educational video games for first and second grade students. *Computers & Education*, 40(1), 71-94. doi:10.1016/s0360-1315(02)00099-4
- Ryan, R., & Deci, E. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78. doi:10.1037/0003-066x.55.1.68
- Sherry, J. L., Lucas, K., Greenberg, B. S., & Lachlan, K. (2006). Video game uses and gratifications as predictors of use and game preference. *Playing video games: Motives, responses, and consequences*, 24(1), 213-224.
- Soule, G. (1957). The economics of leisure. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 313(1), 16-24. doi:10.1177/000271625731300106
- Statista. (2019). Distribution of computer and video gamers in the United States from 2006 to 2020, by gender. Erişim Adresi: <https://www.statista.com/statistics/232383/gender-split-of-us-computer-and-video-gamers/>
- Surrey, D. (1982). "It's like good training for life." *Natural History*, 91, 71-83.
- Tabachnick B, Fidell L. *Using Multivariate Statistics*, 6th ed., Pearson, Boston. 2013. p.65-93
- Winter, D. G., John, O. P., Stewart, A. J., Klohnen, E. C., & Duncan, L. E. (1998). Traits and motives: Toward an integration of two traditions in personality research. *Psychological review*, 105(2), 230. doi:/10.1037/0033-295x.105.2.230
- Zhu, L. (2020). The psychology behind video games during COVID-19 pandemic: A case study of Animal Crossing: New Horizons. *Human Behavior and Emerging Technologies*. doi:10.1002/hbe2.221

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 5 Issue 2, July 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 30.04.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 20.06.2021

DOI: 10.30692/siad.930302

**ALGILANAN SOSYAL DESTEK VE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ İLİŞKİSİ:
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ**

*The Relationship Between Perceived Social Support and Psychological Well-being: The Case
of University Students*

Rıfat İRAZ

Prof. Dr.

Selçuk Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon

ORCID ID: 0000-0002-2774-8428

rifat@selcuk.edu.tr

Ayşe Nihan ARIBAŞ

Öğr. Gör. Dr.

Aksaray Üniversitesi

Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik

ORCID ID: 0000-0002-5142-874X

nihan_dinc85@hotmail.com

Figen ÖZŞAHİN

Öğr. Gör.

Avrasya Üniversitesi

Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Diş Protez Teknolojileri

ORCID ID: 0000-0001-9227-4938

figen.ozsahin@avrasya.edu.tr

Atıf/Citation:(2021), Rıfat Iraz vd. "Algılanan Sosyal Destek ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi: Üniversite Öğrencileri Örneği", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.2 Temmuz 2021 s.363-376.

Öz: Bu araştırma, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla tanımlayıcı olarak yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini 538 kişiden oluşmaktadır. Araştırma verileri, kartopu örneklem yöntemi kullanılarak toplanmış olup, araştırmada veri toplama aracı olarak Demografik Bilgi Formu, Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ve Psikolojik İyi Oluş Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistikler, t testi, Anova testi ve Korelasyon analizi kullanılmıştır. Yapılan karşılaştırmalarda demografik değişkenlerden sosyal aktivitede bulunma durumu, arkadaş grubu, anne ve babanın demokratik olması, sınıf, mezun olunan lise, babanın mesleği, arkadaş ilişkileri ve aile içi ilişkilerin algılanan sosyal destek ölçek puanlarını etkilediği belirlenmiştir. Psikolojik iyi oluş ölçek puanlarını ise demografik değişkenlerden yaş, sosyal aktivite durumu, arkadaş grubu, anne ve babanın demokratik olması, sınıf, arkadaş ilişkileri ve aile içi ilişkilerin etkilediği belirlenmiştir. Sonuç olarak demografik değişkenlerin, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş ölçek puanlarını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bunlara ek olarak algılanan sosyal destek ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki, bireylerin algıladıkları sosyal destek arttıkça, psikolojik iyi oluş düzeylerinin artmakta olduğunu ve bireyleri algıladıkları sosyal destek azaldıkça psikolojik iyi oluş düzeylerinin azalmakta olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Algılanan Sosyal Destek, Psikolojik İyi Oluş, Üniversite Öğrencisi

Abstract: This research was conducted as a descriptive study to determine the relationship between perceived social support and psychological well-being. The sample of the study consists of 538 people. Research data were collected using snowball sampling method, and Demographic Information Form, Perceived Social Support Scale and Psychological Well-Being Scale were used as data collection tools in the research. Descriptive statistics, t test, Anova test and correlation analysis were used in the analysis of the data. In the comparisons, it was determined that among the demographic variables, being in social activities, group of friends, being democratic of parents, class, graduated high school, father's profession, friendship relations and family relations affect perceived social support scale scores. It was determined that the psychological well-being scale scores were affected by demographic variables such as age, social activity status, friend group, democratic parents, class, friend relations and family relations. As a result, it was concluded that demographic variables affect perceived social support and psychological well-being scale scores. In addition, there is a positive relationship between perceived social support and psychological well-being. This relationship shows that as individuals' perceived social support increases, their psychological well-being levels increase and as individuals' perceived social support decreases, their psychological well-being levels decrease.

Keywords: Perceived Social Support, Psychological Well-being, University Student

GİRİŞ

Birey açısından bakıldığında zaman, sosyal etkileşimin başladığı yer aile olup, büyüme ve gelişme ile beraber bu sosyal etkileşim bireyin yakın çevresine doğru genişlemektedir. Gençlik dönemlerine bakıldığında ise aile etkileşimine ek olarak okul ve sosyal çevre de devreye girmektedir (Gülaçtı, 2010). Okul ve sosyal çevreden sonra ise iş hayatı dönemi başlamaktadır. Dolayısıyla hayatın her alanında diğer bireyler ile iletişim kurmak, gerektiğinde onlardan destek almak gerekmektedir. Bu destek yetersiz kalması çeşitli psikolojik sıkıntılara sebep oluyor ise psikolojik yardım almaktan da kaçınmamak gerekmektedir. Bireyin bu noktaya gelmeden önce kendi durumunun farkında olması ve bu duruma neden olan faktörlerin engellenmesi noktasında çaba sarf etmesi gerekmektedir.

Öznel ve psikolojik bakımdan iyi olmak ile ilgili yapılan tanımların daha açık ve anlaşılır olabilmesi için, durumsal ve bireysel özellikleri çeşitli modellerin beraber değerlendirilmesi ve iyi olmanın yapısının daha iyi anlaşılabilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, insanın iyilik durumunu karşılayan çok fazla kavram bulunmaktadır. Sağlığın tanımında vurgulanan iyilik hali kavramı iyi oluş, öznel iyi oluş, psikolojik iyi oluş, yaşam tatmini ve kalitesi, olumlu ve olumsuz duygulanım gibi tamamen aynı anlamı taşımamakla beraber bireyin işlevselliği üzerinde olumlu etkisi olduğu için birbiri ile ilişkili kavramlar olarak değerlendirilebilmektedir (Özen, 2010, s. 48). Psikolojik iyi oluş, bireyin ruhsal sağlığı ile ilgili bir kavram olması ile birlikte, bireyin yaşamındaki bir çok sorun için de kaynak teşkil edebilmektedir (Sezer, 2013, s. 490).

Algılanan sosyal destek, yaşam kalitesi ile oldukça yakından ilişkili içinde olan bir kavram olup, bireyin çevresinde bulunan kişilerden çeşitli konular ile ilgili yardım alması olarak tanımlanmaktadır (Akçalı vd., 2009). Sosyal destek dendiği zaman ise, öncelikle aklımıza sosyal çevre gelmektedir. Sosyal destek aslında, kişinin sosyal çevresiyle bağlarının kopmaması ve kaliteli iletişim kurabilmesi olarak da tanımlanabilmektedir. Destek alındığı zaman kişinin

psikolojik olarak kendini iyi hissetmesi sağlanmaktadır. Ayrıca kişinin iyi hissetmesini sağlayacak olan unsurun, algıladığı sosyal desteğe bağlı olduğu düşünülmektedir. Geleceğimizi emanet edeceğimiz, çalışma hayatına henüz başlamamış ve ilerleyen zamanlarda topluma faydalı olması beklenen üniversite öğrencilerinin de bu konularda bilinçlenmesi ve farkındalık geliştirmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada, öğrencilerin algıladıkları sosyal destek ile psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda bir devlet üniversitesinin sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu ve sağlık bilimleri fakültesinde öğrenim görmekte olan 538 öğrenciden elde edilen veriler istatistiksel teknikler kullanılarak analiz edilecek ve bu iki kavram arasındaki ilişkiler ortaya konmaya çalışılacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Algılanan Sosyal Destek

Son zamanlarda önemli kavramlardan biri haline gelmiş olan konu algılanan sosyal destektir. Sosyal destek, bireyin bütün çevresinden gerek sosyal gerek ise psikolojik olarak almış olduğu destek şeklinde ifade edilebilmektedir. Başka bir ifadeyle sosyal destek gereksinim duyan kişiye çevresinde yardımda bulunabilecek kişilerin sayısı olarak da ifade edilmektedir. (Yıldırım, 1997, s. 81). Sosyal destekle ilgili son görüşler ise, elde edilebilirlik algısı bakımından olmaktadır. Bu görüşe göre sosyal destek, kişi ilişkilerinin niceliği veya niteliğinden ziyade, kişinin ihtiyaç duyduğu anda kendisine yardım edebilecek insanların bulunduğunu bilmesidir. Tanım olarak sosyal destek üzerinde birçok görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Ayrıca, sosyal destek çoğunlukla, kendini zor durumda veya stres altında hisseden bireye çevresi tarafından yardımcı olunmasıdır. (Ardahan, 2006, s. 69). Uzaktan eğitim sürecinde üniversite öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek birçok unsura bağlı olarak değişebilmektedir. Özellikle yaşa, bir arkadaş grubunun varlığına göre hatta anne babanın demokratik olup olmama durumuna göre değişkenlik gösterebilmektedir.

Algılanan destek; öğrencilerin hayatlarının farklı rol alanlarında kendilerine kıymet verilmesi, özen gösterilmesi, ihtiyaç anında, çevrelerinde başvurabilecekleri kişilerin olduğu ve kurdukları ilişkilerden doyum sağladıklarına olan inançtır (Şahin, 2011, s. 39). Bütün insanların başkalarından destek almaya ve başkaları ile paylaşımında bulunmaya ihtiyacı vardır. Küçük yaşlardan itibaren yalnız bırakılmamış ve kendisi ile ilgilenilmiş; gerek ailesinden gerek arkadaş çevresinden gerekli ve yeterli destek alarak büyümüş kişilerin psikolojik yönden daha iyi durumda olduğu ve hayata daha bağlı olduğu, buna bağlı olarak okul ve iş hayatlarında daha başarılı ve girişken olabildikleri görülmektedir.

Psikolojik İyi Oluş

1980'li yıllarda ortaya atılan psikolojik iyi oluş, hayat anlam ifade etmekte olan hedefleri devam ettirme, bireyin kendini geliştirmesi ve başka insanlar ile kurulan kaliteli ilişkiler manasına gelen pozitif hareketler sergileyen kişilerin nitelikleriyle ilgilenen kuramlar bütünü olup, kişisel bakımdan birçok olumlu çıktı elde edilmesi ile ilgidir (Keleş, 2017, s. 156).

Ryff (1989) psikolojik iyi oluşu altı maddede incelemektedir. Bunlar; yaşam amacı, özerklik, bireysel gelişim, çevresel hâkimiyet, diğerleriyle olumlu ilişkiler, öz kabuldür. Bu maddeler şu şekilde açıklanabilmektedir;

-*Yaşam amacı*; bireyin hayatının bir anlam içermesi ve hedeflerine ulaşma gayretidir.

-*Özerklik*; kişinin kendi kararlarını alabilmesi, standartlarını geliştirmesini, hayatını bu standartlar doğrultusunda düzenlemesidir.

-*Bireysel gelişim*; kişinin kabiliyetlerini artırması ve kendi yapabileceklerinin farkında olarak yeni durumlara açık olmasıdır.

-*Çevresel hâkimiyet*; bireyin istek, değer ve ihtiyaçlarına göre çevresini düzenleyip, çevresine adapte olması ve olanakları iyi değerlendirmesidir.

-*Diğerleriyle olumlu ilişkiler*; insanın ilişkilerinde samimi olması ve bu ilişkileri devam ettirmesidir.

-*Öz kabul*; bireyin kendisini olumlu algılamasını, kendisini iyi veya kötü bütün yönleriyle kabul etmesidir (Ryff ve Singer, 2008).

Tüm insanların, yaşamlarını mutlu bir şekilde devam ettirebilmeleri için psikolojik açıdan kendilerini iyi hissetmelidir çünkü kendini iyi hissetmeyen bireyler, önce okul hayatında ve daha sonrasında ise iş hayatında çeşitli sorunlarla karşılaşabilmektedir. Geleceğin öncüsü ve toplumların ışığı olan üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluş durumlarının tespiti ve söz konusu durumu etkileyen unsurların ortaya konması açısından bu konu önem arz etmektedir.

Literatür Taraması

Algılanan Sosyal Destek ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi

Literatür incelendiğinde algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin incelendiği bir çok çalışmaya rastlanmıştır. Adyani vd. (2019)'nin eyaletler arası üniversite öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek ve psikolojik iyi oluş ilişkisinin incelendiği araştırma sonuçlarına göre, üniversite öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek ile psikolojik iyi oluş düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Rendon vd. (2020)'nin yapmış oldukları araştırmanın sonuçlarına göre, öğrencilerin üniversite hayatlarının başlangıcında aldıkları desteğin genel iyilik hallerine ve psikolojik olarak sağlıklı olmalarına fayda sağladığı belirlenmiştir. Malezya'daki rehabilitasyon merkezlerinde bulunan suçlular ile ilgili yapılan araştırmanın sonuçları; söz konusu kişilerin çoğunluğunun yüksek düzeyde sosyal destek algıladıkları ve psikolojik iyi oluşlarının ise orta düzeyde olduğunu ve algılanan sosyal destek ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki bulunduğunu göstermektedir (Mariani vd., 2017). Birinci sınıfta öğrenim görmekte olan üniversite öğrencileri ile yapılan başka bir çalışmada ise söz konusu öğrencilerin arkadaş ve ailelerinden gördükleri desteğin psikolojik iyi oluşları üzerinde önemli etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Awang vd., 2014).

Yöntem

Araştırmanın Problemi, Türü ve Amacı

Araştırmanın problemi öğrencilerin algıladıkları sosyal destek ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırmanın alt problemi ise algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş değişkenlerinin, demografik değişkenlere (yaş, cinsiyet, sınıf, program, mezun olunan lise, kardeş sayısı, sosyal aktivite, annenin eğitim durumu, annenin mesleği, babanın eğitim durumu, babanın mesleği, annenin tutumu, babanın tutumu, arkadaşlar ile ilişkiler, arkadaş grubu, aile içi ilişkiler ve aile tipi) bakımından istatistiksel olarak farklılık gösterip göstermediğini incelemektir.

Tanımlayıcı olarak yapılan çalışmada iki değişken arasındaki ilişkiyi belirlemede kullanılan ilişki tarama modeli kullanılmıştır. Bu çalışmada algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur;

H0: Üniversite öğrencilerinin algılanan sosyal destek ile psikolojik iyi oluş durumları arasında ilişki vardır.

H1: Üniversite öğrencilerinin algılanan sosyal destek ile psikolojik iyi oluş durumları arasında ilişki yoktur.

- H2: Yaş, sosyal destek algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.
- H3: Cinsiyet, sosyal destek algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.
- H4: Sınıf, sosyal destek algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.
- H5: Sosyal aktivitede bulunma, sosyal destek algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.
- H6: Arkadaş grubu, sosyal destek algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.
- H7: Anne ve babanın demokratik tutum sergilemesi, sosyal destek algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.
- H8: Baba mesleği, sosyal destek algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.
- H9: Arkadaş ilişkileri, sosyal destek algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.
- H10: Aile içi ilişkiler, sosyal destek algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.
- H11: Mezun olunan lise, sosyal destek algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.
- H12: Yaş, psikolojik iyi oluş algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.
- H13: Cinsiyet, psikolojik iyi oluş algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.
- H14: Sosyal aktivite, psikolojik iyi oluş algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.
- H15: Arkadaş grubu, psikolojik iyi oluş algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.
- H16: Anne ve babanın demokratik tutum sergilemesi, psikolojik iyi oluş algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.
- H17: Sınıf, psikolojik iyi oluş algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.
- H18: Arkadaşlar ile ilişkiler, psikolojik iyi oluş algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.
- H19: Aile içi ilişkiler, psikolojik iyi oluş algılanmasında istatistiki olarak anlamlı farklar ortaya koymaktadır.

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini, Türkiye’deki bir devlet üniversitesinin sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu ve sağlık bilimleri fakültesi ön lisans ve lisans programlarında öğrenim görmekte olan öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise araştırmaya katılmayı kabul eden 538 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Verilerin toplandığı Mart - Mayıs 2021 tarihlerinde araştırmaya katılmak için gönüllü olan, anket ve ölçekleri eksiksiz dolduran öğrenciler araştırma kapsamına alınmıştır.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizi

Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda veri toplama aşamasında anket tekniği kullanılması tercih edilmiştir. Araştırmada kullanılan veri toplama araçları 3 kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Öğrenci Bilgi Formu, ikinci kısımda çok boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ve üçüncü kısımda ise Psikolojik İyi Oluş Ölçeği yer almaktadır. Öğrenci Bilgi Formu; öğrencilerin demografik, ve sosyo-ekonomik özelliklerini içeren 17 sorudan oluşmaktadır.

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği: Zimet, Dahlem, Zimet ve Farley tarafından 1988’de geliştirilen ölçek Likert tipinde 7 dereceli olup, 12 maddeden oluşmaktadır ve alt boyutlar 4 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 12, en yüksek puan ise 84’tür. Alınan puanın yüksekliği, alınan sosyal desteğin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Ölçeğin geçerliliğini ve güvenilirlik çalışması Eker ve Arkar (1995) tarafından yapılmıştır (Hisoğlu, 2018). *Psikolojik İyi Oluş Ölçeği*; Diener, Scollon ve Lucas (2009) tarafından geliştirilen 8 maddeli ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Telef (2013) tarafından yapılmıştır. Ayrıca ölçekte olumlu ilişkiler, amaçlı ve anlamlı bir yaşam sürme, yeterlik hissi gibi kişi hayatının önemli unsurları ile ilgili psikolojik iyi oluşun alt boyutlarını kapsayan sorulardan meydana gelmektedir. Ölçeğin maddeleri; kesinlikle katılmıyorum (1) ile kesinlikle katılıyorum (7) şeklinde cevaplanmaktadır. Alınabilecek en düşük puan 8 ve en yüksek puan 56’dır ve puanlar arttıkça kişinin daha çok psikolojik kaynağa ve güce sahip olduğu ortaya konmaktadır (Özyurt, 2020).

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 24 paket programı ile analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılım analizi sonuçlarına göre normal dağılmadığına karar verilmiştir ($p < 0.05$). Değerlendirmede öğrencilere ilişkin demografik özellikler bağımsız, Algılanan sosyal destek ve Psikolojik iyi oluş ölçeğinin toplam puan ortalamaları ise bağımlı değişkenler olarak ele alınmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde yüzde, toplam puan, ortalama, bağımsız örneklem T-Testi ve ANOVA testi kullanılmıştır. Ölçek puanları arasındaki ilişkinin belirlenmesi için Korelasyon analizi kullanılmıştır. Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin güvenilirliği .89 ve Psikolojik İyi Oluş Ölçeğinin güvenilirliği ise .86’dır.

Tablo 1. Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlik Analizi

Faktör/Madde	Özel bir insan	Aile	Arkadaş
Ailem ve arkadaşlarım dışında olan ve sevinç ve kederlerimi paylaşabileceğim bir insan (örneğin, flört, nişanlı, sözlü, akraba, komşu, doktor) var.	0,920		
Ailem ve arkadaşlarım dışında olan ve duygularıma önem veren bir insan (örneğin, flört, nişanlı, sözlü, akraba, komşu, doktor) var.	0,916		
Ailem ve arkadaşlarım dışında olan ve ihtiyacım olduğunda yanımda olan bir insan (örneğin, flört, nişanlı, sözlü, akraba, komşu, doktor) var.	0,906		
Ailem ve arkadaşlarım dışında olan ve beni gerçekten rahatlatan bir insan (örneğin, flört, nişanlı, sözlü, akraba, komşu, doktor) var.	0,891		

Kararlarımı vermede ailem (örneğin, annem, babam, eşim, çocuklarım, kardeşlerim) bana yardımcı olmaya isteklidir.		0,860	
İhtiyacım olan duygusal yardımı ve desteği ailemden (örneğin, annemden, babamdan, eşimden, çocuklarımdan, kardeşlerimden) alırım.		0,862	
Ailem (örneğin, annem, babam, eşim, çocuklarım, kardeşlerim) bana gerçekten yardımcı olmaya çalışır.		0,836	
Sorunlarımı ailemle (örneğin, annemle, babamla, eşimle, çocuklarımla, kardeşlerimle) konuşabilirim.		0,816	
Sorunlarımı arkadaşlarımla konuşabilirim.			0,858
İşler kötü gittiğinde arkadaşlarıma güvenebilirim.			0,839
Sevinç ve kederlerimi paylaşabileceğim arkadaşlarım var.			0,833
Arkadaşlarım bana gerçekten yardımcı olmaya çalışırlar.			0,818
Açıklanan Varyans	46,557	19,898	13,657
Toplam Açıklanan Varyans			80,112
KMO			0,877
Barlett Uygunluk Testi			5071,825
Cronbach Alpha			0,892

Gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizi sonucunda algılanan sosyal destek ile ilgili oluşan üç faktörlü yapı varyansın %80,112'sini açıklamaktadır. Ayrıca Özdeğerleri 1'den büyük olan maddelerin faktör yükleri 0,5'den büyük olduğu belirlenmiştir (Yaşlıoğlu, 2017). Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin geçerlilik analizi için yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda, Barlett normal dağılım test sonucunun anlamlı ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p < 0.01$). Ölçeğe ilişkin ortaya konan yapı da Ergün & Nartgün (2017) tarafından ileri sürülen yapıya uyumlu olup, bu sonuçlara göre algılanan sosyal destek ölçeğinin yüksek derecede ($0,60 > \alpha > 0,80$) güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2. Psikolojik İyi Oluş Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirliği

Faktör/Madde	Faktör Yükleri
Ben iyi bir insanım ve iyi bir hayat yaşıyorum	0,801
Amaçlı ve anlamlı bir yaşam sürdürüyorum	0,800
Sosyal ilişkilerim destekleyici ve tatmin edicidir	0,770
Günlük aktivitelereime bağlı ve ilgiliyim	0,751
Geleceğim hakkında iyimserim	0,721
Benim için önemli olan etkinliklerde yetenekli ve yeterliyim	0,689
İnsanlar bana saygı duyar	0,661
Başkalarının mutlu ve iyi olmasına aktif olarak katkıda bulunurum	0,573
Toplam Açıklanan Varyans (%)	52,498
KMO	0,900
Barlett Uygunluk Testi	1698,338
Cronbach Alpha	0,869

Gerçekleştirilen analiz sonucunda, psikolojik iyi oluş ile ilgili oluşan tek faktörlü yapı varyansın %52,498'ini açıklamaktadır. Ayrıca Özdeğerleri 1'den büyük olan maddelerin faktör yükleri 0,5'den büyük olduğu belirlenmiştir (Yaşlıoğlu, 2017). Psikolojik İyi Oluş Ölçeğinin geçerlilik analizi için yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda, Barlett normal dağılım test sonucunun anlamlı ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p < 0.01$). Ergün & Nartgün (2017)'ün ortaya koyduğu yapıya, psikolojik iyi oluş ölçeği uyum göstermektedir. Bu sonuçlara göre algılanan sosyal destek ölçeğinin yüksek derecede ($0,60 > \alpha > 0,80$) güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın Etik Yönü: Araştırmanın yapılabilmesi için Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan yazılı izin alınmıştır (Tarih: 22/02/2021 ve no: 2021/01-116).

Bulgular

Tablo 3: Katılımcıların Demografik Özellikleri (n=538)

Demografik Özellikler		Sayı	Yüzde (%)
Yaş	18-21	421	% 78,3
	21 ve üzeri	117	% 21,7
Cinsiyet	Kadın	431	% 80,1
	Erkek	107	% 19,9
Sınıf	1.sınıf	243	% 45,2
	2.sınıf	168	% 31,2
	3.sınıf	68	% 12,6
	4.sınıf	59	% 11,0
Program	Ön lisans	243	% 45,2
	Lisans	295	% 54,8
Mezun olunan lise	Temel lise	47	% 8,7
	Sağlık meslek lisesi	89	% 16,5
	Anadolu lisesi	282	% 52,4
	Meslek lisesi/İmam hatip lisesi	120	% 22,3
Kardeş sayısı	1-5 kardeş	502	% 93,3
	6-10 kardeş	36	% 6,7
Sosyal aktivite	Evet	216	% 40,1
	Hayır	322	% 59,9
Annenin eğitim durumu	Üniversite	44	% 8,2
	Lise	73	% 13,6
	Ortaokul	95	% 17,7
	İlkokul	273	% 50,7
	Okuryazar	15	% 2,8
	Okuryazar değil	38	% 7,1
Annenin mesleği	Ev hanımı	433	% 80,5
	Memur	28	% 5,2
	İşçi	31	% 5,8
	Emekli	12	% 2,2
	Serbest meslek	14	% 2,6
	Diğer	20	% 3,7
Babanın eğitim durumu	Üniversite	88	% 16,4
	Lise	108	% 20,1
	Ortaokul	141	% 26,2
	İlkokul	191	% 35,5
	Okuryazar	6	% 1,1
	Okuryazar değil	4	% 0,7
Babanın mesleği	Çalışmıyor	30	% 5,6
	Memur	78	% 14,5
	İşçi	89	% 16,5
	Emekli	116	% 21,6
	Serbest meslek	132	% 24,5
	Diğer	93	% 17,3
Aile tipi	Çekirdek	416	% 77,3
	Geniş	96	% 17,8
	Parçalanmış	26	% 4,8
Arkadaş grubu	Evet	486	% 90,3
	Hayır	52	% 9,7
Arkadaş ilişkileri	İyi	422	% 78,4
	Orta	107	% 19,9
	Kötü	9	% 1,7
Aile içi ilişkiler	İyi	338	% 62,8
	Orta	172	% 32,0
	Kötü	28	% 5,2

Annenin tutumu	Demokratik	405	% 75,3
	Demokratik değil	133	% 24,7
Babanın tutumu	Demokratik	376	% 69,9
	Demokratik değil	162	% 30,1

Katılımcıların %80,1'i kadın olup, %78'3'ü 18-21 yaş aralığındadır, %52,4'ü Anadolu lisesi mezunudur ve %54,8'i lisans programlarında öğrenim görmektedir. Katılımcıların %59,9'unun gerçekleştirdiği herhangi bir sosyal aktivite bulunmamakta olup, %90,3'ünün arkadaş grubu bulunmaktadır. Katılımcıların %62,8'i aile içi ilişkilerinin iyi olduğunu belirtmiş olup, %75,3'ü annesinin demokratik bir tutum sergilediğini ve %69,9'u babasının demokratik bir tutum sergilediğini belirtmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Algılanan Sosyal Destek ve Psikolojik İyi Oluş Ölçeği Puan Ortalamaları

Ölçek	Ortalama ±SS	Min, Max
Algılanan Sosyal Destek Ölçeği	58,78±16,80	13-84
Psikolojik İyi Oluş Ölçeği	39,36±9,26	8-56

Katılımcıların Algılanan Sosyal Destek ölçeği puan ortalaması 58,78±16,80 ve Psikolojik İyi Oluş ölçeği puan ortalaması 39,36±9,26'dır.

Tablo 5: Ölçeklerin Puan Ortalamaları Arasındaki İlişki

		1	2
1. Algılanan Sosyal Destek Ölçeği	r	1	
	p	-	
2. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği	r	0,436	1
	p	0,000	-

Korelasyon analizi sonucunda (Tablo 6), algılanan sosyal destek ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu bulguya göre; öğrencilerin algıladıkları sosyal destek puanı arttıkça, psikolojik olarak iyi olma puanları da artmaktadır.

Tablo 6: Katılımcıların Algılanan Sosyal Destek ve Psikolojik İyi Oluş Ölçeği Puan Ortalamalarını Etkileyen Faktörler

Değişkenler	Algılanan Sosyal Destek Ölçeği		Psikolojik İyi Oluş Ölçeği		
	X	SS	X	SS	
Yaş	18-21 yaş	57,30	16,75	38,78	9,36
	22 yaş ve üzeri	64,11	15,94	41,42	8,62
	Z*	-3,920		-2,699	
	P	0,000		0,007	
Cinsiyet	Kadın	59,15	16,61	39,25	9,06
	Erkek	57,31	17,54	39,78	10,05
	Z*	-0,833		-1,007	
	P	0,405		0,314	
Sınıf	1.Sınıf	56,31	17,40	37,74	9,61
	2.Sınıf	58,60	16,04	40,41	8,98
	3.Sınıf	63,11	15,79	40,58	8,49
	4.Sınıf	64,47	15,53	41,59	8,48
	X ² *	16,310		13,147	
	p	0,001		0,004	
Program	Ön lisans	58,53	17,07	39,28	9,00
	Lisans	58,99	16,60	39,42	9,49
	Z*	-0,329		-0,222	

	p	0,742		0,824	
Mezun olunan lise	Temel lise	59,91	17,21	40,74	10,47
	Sağlık meslek	57,78	17,09	38,86	9,04
	Anadolu lisesi	57,29	16,35	39,29	9,01
	Meslek/İmam hat.	62,59	17,07	39,33	9,58
	X ^{2*}	9,005		1,814	
	p	0,029		0,612	
Kardeş sayısı	1-5 kardeş	58,51	16,67	39,35	9,19
	6-10 kardeş	62,61	18,40	39,47	10,34
	Z*	-1,503		-0,279	
	P	0,133		0,780	
Sosyal aktivite	Evet	61,60	16,06	42,36	8,97
	Hayır	56,89	17,04	37,34	8,91
	Z*	-3,118		-6,916	
	P	0,002		0,000	
Anne eğitimi	Üniversite	56,77	17,72	38,36	8,35
	Lise	59,76	15,61	40,58	9,27
	Ortaokul	61,28	15,98	40,37	8,60
	İlkokul	58,84	17,08	39,22	9,27
	Okuryazar	52,13	20,33	38,00	12,77
	Okuryazar değil	55,21	15,88	37,13	10,15
	X ^{2*}	6,803		6,145	
	P	0,236		0,292	
Anne mesleği	Ev hanımı	58,72	16,92	39,33	9,29
	Memur	52,57	19,22	37,35	6,95
	İşçi	60,61	16,47	40,35	9,11
	Emekli	65,33	13,42	37,83	13,95
	Serbest meslek	62,57	13,90	43,50	8,41
	Diğer	59,40	13,42	39,10	8,80
	X ^{2*}	5,974		5,793	
	P	0,309		0,327	
Baba eğitimi	Üniversite	57,50	16,93	39,93	8,66
	Lise	60,33	17,63	40,25	10,11
	Ortaokul	60,82	17,06	40,40	8,04
	İlkokul	57,17	16,11	37,91	9,73
	Okuryazar	52,33	14,61	34,00	8,98
	Okuryazar değil	60,25	12,94	43,25	9,06
	X ^{2*}	7,564		10,197	
	P	0,182		0,070	
Baba mesleği	Çalışmıyor	56,96	18,70	37,76	11,21
	Memur	58,34	17,46	39,91	10,31
	İşçi	55,42	14,54	38,96	8,61
	Emekli	57,76	18,14	39,41	8,67
	Serbest meslek	63,06	16,37	39,57	9,39
	Diğer	58,16	15,72	39,41	8,96
	X ^{2*}	14,823		1,676	
	P	0,011		0,892	
Aile tipi	Çekirdek	59,34	16,34	39,50	9,18
	Geniş	57,88	18,65	38,58	9,92
	Parçalanmış	53,19	16,37	39,96	8,19
	X ^{2*}	3,514		0,275	
	P	0,173		0,871	
Arkadaş grubu	Evet	60,41	15,72	40,06	8,88
	Hayır	43,55	18,95	32,78	10,21
	Z*	-5,973		-5,114	
	P	0,000		0,000	
Arkadaş ilişkileri	İyi	62,89	14,52	40,93	8,55
	Orta	45,41	15,26	33,97	9,49
	Kötü	25,22	14,74	29,44	9,22
	X ^{2*}	107,485		54,650	
	P	0,000		0,000	
Aile içi ilişkiler	İyi	64,13	14,66	41,53	8,30
	Orta	51,56	15,87	36,48	9,26
	Kötü	38,64	15,01	30,75	10,68

	X ² *	97,689		54,650	
	P	0,000		0,000	
Anne tutumu	Demokratik	61,60	15,63	40,50	8,92
	Dem. Değil	50,18	17,37	35,87	9,43
	Z*	-6,489		-5,097	
	P	0,000		0,000	
Baba tutumu	Demokratik	61,18	15,81	40,61	8,70
	Dem. Değil	53,20	17,74	36,45	9,88
	Z*	-4,737		-4,527	
	P	0,000		0,000	

Algılanan sosyal destek puanlarının (Tablo 4); yaşa, sosyal aktivite durumuna, arkadaş grubunun olmasına, anne ve babanın demokratik tutumlarına, sınıfa, mezun olunan liseye, baba mesleğine, arkadaş ilişkilerine ve aile içi ilişkilere göre istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır ($p<0,05$). Bu bulgulara dayanarak; algılanan sosyal destek puanlarının; cinsiyete, öğrenim görülen programa, kardeş sayısına, annenin eğitim ve mesleğine, babanın eğitim durumuna ve aile tipine göre ise anlamlı bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, öğrencilerin, algılanan sosyal destek toplam puan ortalaması $58,78\pm 16,80$ olarak hesaplanmıştır. Öğrencilerin algılanan sosyal desteklerinin orta düzeyde olduğu söylenebilmektedir. Psikolojik iyi oluş puan ortalaması ise $39,36\pm 9,26$ olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlara göre öğrencilerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin de orta seviyede olduğu söylenebilmektedir.

Üniversiteye yeni başlayan öğrencilerin, son sınıflarda okuyan ve mezun olmak üzere olan öğrencilerden daha az destek görmeleri eğitim hayatına yeni adapte olmaları ve kendilerine daha fazla güveniyor olmaları ile açıklanabilmektedir. Sosyal aktivitede bulunan öğrencilerin bulunmayanlara göre sosyal ilişkileri daha kuvvetlidir. Bu nedenle aradıkları ve bekledikleri desteği sosyal ilişkileri dolayısıyla arkadaşları ile kurdukları iletişim sayesinde alabilmektedirler. Anne ve baba tutumlarını demokratik olarak belirten öğrencilerin, algılanan sosyal destek puanlarının yüksek olması; anne ve babaları ile ilişki kurabilme konusunda sıkıntı yaşamadıkları ve daha fazla sosyal desteğe gereksinim duymamaları ile açıklanabilmektedir.

Psikolojik iyi oluş puanları incelendiğinde ise (Tablo 6); öğrencilerin psikolojik iyi oluş durumlarının, yaşa, sosyal aktivite durumuna, arkadaş grubunun olmasına, anne ve babanın demokratik tutumuna, sınıfa, arkadaş ilişkilerine ve aile içi ilişkilere göre anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır ($p<0,05$). Bu bulgulara dayanarak; psikolojik iyi oluşun cinsiyete, öğrenim görülen programa, kardeş sayısına, mezun olunan liseye, anne ve babanın eğitim durumuna ve mesleklerine ve aile tipine göre anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yaş arttıkça ve sınıf arttıkça psikolojik iyi oluşun artması, öğrencilerin kendi benlikleri bulmaları ve belirli bir olgunluğa erişerek daha iyi analiz yapmaları ve kendilerini ruhsal olarak daha iyi hissetmeleri ile açıklanabilmektedir. Arkadaş ilişkilerinin iyi olması, öğrencilerin sosyal sağlıklarının olumlu düzeyde olduğunu göstermektedir ve dolayısıyla bu öğrencilerin psikolojik iyi oluşlarının yüksek olması bu durum ile açıklanabilmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin algılanan sosyal desteklerinin psikolojik iyi oluş durumları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre öğrencilerin algılanan sosyal destek puanları arttıkça psikolojik iyi oluş durumlarında artış gözlenmektedir.

Ayrıca psikolojik iyi oluş ve algılanan sosyal destek bağlamında demografik değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının ortaya konması için hipotezler geliştirilmiştir. Yapılan karşılaştırma sonuçlarına göre algılanan sosyal destek puanlarını, sosyal aktivitede bulunma durumu, arkadaş grubu, anne ve babanın demokratik olması, sınıf, mezun olunan lise,

babanın mesleği, arkadaş ilişkileri ve aile içi ilişki demografik değişkenleri etkilemektedir. Psikolojik iyi oluş puanlarını ise yaş, sosyal aktivite durumu, arkadaş grubu, anne ve babanın demokratik olması, sınıf, arkadaş ilişkileri ve aile içi ilişkiler değişkenlerinin etkilediği belirlenmiştir. Sonuç olarak demografik değişkenlerin, algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş ölçek puanlarını etkilediği belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre H0, H4, H5, H6, H7, H8, H9, H10, H11, H12, H14, H15, H16, H17, H18 ve H19 hipotezleri kabul edilmiştir. Algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş puanlarının her ikisi de sınıf, arkadaş grubu, anne ve babanın demokratik olması, mezun olunan lise, aile içi ilişkiler, sosyal aktivitede bulunma durumu değişkenlerinden etkilenmektedir.

Çeşitli araştırmalardan elde edilen bulgulardan araştırmamıza benzer ve farklı sonuçlar ortaya konanlar bulunmaktadır. Çeçen (2008)'e göre çalışmamıza benzer şekilde cinsiyete göre sosyal destek düzeylerinin farklılaşmadığı ancak anne baba tutumlarına göre ise sosyal destek düzeylerinin anlamlı bir biçimde farklılaştığı ve ebeveynlerini demokratik olarak algılayan çocuklarının kendilerini daha az yalnız hissettikleri ve daha fazla arkadaşlarından ve ailelelerinden sosyal destek aldıkları görülmektedir. Çalışan genç yetişkinlerde algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş ilişkisini araştıran Rani (2016)'ye göre çalışmamıza benzer olarak algılanan sosyal destek ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı pozitif bir ilişki bulunduğu görülmüştür. Ayrıca bu çalışmada, kadınların erkeklerden daha fazla sosyal destek aldıkları ve bu desteklerin aile ve arkadaşlardan geldiği bulgusuna ulaşılmıştır. Emadpoor vd. (2016)'nin çalışmasında da çalışmamıza benzer olarak psikolojik iyi oluş ile algılanan sosyal destek arasında pozitif ilişki saptanmıştır. Ayrıca öğrencilerin psikolojik yardım alması konusunun irdelendiği bir çalışma da öğrencilerin genellikle danışmanlardan yardım istemediklerini ortaya koymaktadır (Salim, 2010). Erkan vd. (2012) 'nin üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmanın sonuçları; öğrencilerin ve yardım arama konusunda gönüllü olma durumlarının cinsiyet açısından çalışmamızdan farklı olarak farklılaştığını, sosyoekonomik olarak daha iyi durumda olanların daha çok probleminin olduğu ve öğrencilerin duygusal, akademik ve ekonomik problemler ile daha fazla karşılaştıkları ve çalışmamıza benzer olarak aileler ve arkadaşlarından daha fazla destek gördükleri bulgusuna ulaşılmıştır. Aydın vd. (2017)'nin, hemşirelik öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmanın sonuçlarına göre; algılanan sosyal destek ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönlü bir ilişki olup sınıf demografik değişkeni ile öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek arasında fark olduğu görülmüştür. Soman vd. (2016)'nin çalışmasından elde edilen bulgular; çalışmamızdan farklı sonuçlar vermiştir. Bu çalışmaya göre, erkeklerin algılanan sosyal destek puanlarının kadınlardan daha fazla olduğunu ve erkeklerin kızlara göre, arkadaşlarından daha fazla destek aldıklarını göstermektedir. Talwar vd. (2013)'nin üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmanın sonuçları da çalışmamızdan farklı olarak kadınların erkeklere göre daha fazla sosyal destek aldıklarını göstermektedir.

Eğitim hayatının önemli süreçlerinden birisi olan üniversite öğrenimi esnasında üniversite öğrencilerinin yeni bir hayata atılmaları ile beraber bazı kaygılar ve korkular yaşaması normal görülmektedir. Bu kaygılar ile baş etme noktasında öğrencilerin arkadaş çevresi, ailesi ve bu kişiler ile kurdukları iletişimin düzeyi önem taşımaktadır. Çevresinden beklediği ilgiyi ve desteği göremeyen öğrencilerin psikolojik olarak bu durumdan olumsuz etkilenmesi beklenmektedir. Bu süreçte, çevresinden beklediği desteği göremeyen ve bu nedenle psikolojik açıdan kendini iyi hissetmeyen üniversite öğrencilerinin belirlenmesi ve söz konusu öğrencilerin desteklenerek topluma daha faydalı bireyler olarak yetişmeleri için gereken tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu konu geleceğimizi oluşturan öğrencilerin sorunlarına duyarlı olarak ve bu konuda farkındalık geliştirilmesini sağlamak açısından önem arz etmektedir. Bu araştırmanın sonuçlarının üniversite öğrencileri üzerinde çalışacak olan diğer araştırmacılara katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Adyani, L., Suzanna, E., Safuwani, S. and Muryali, M. (2018). Perceived Social Support And Psychological Well-Being Among Interstate Students At Malikussaleh University. *Jurnal Indigenous*, 3(2), 98-104.
- Ardahan, M. (2006). Sosyal Destek ve Hemşirelik. *Anadolu Hemşirelik Ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(2), 68-75.
- Awang, M., M., Kutty, M. F. and Ahmad, R. A. (2014). Perceived Social Support and Well Being: First-Year Student Experience in University. *International Education Studies*, 7 (13), 261-270.
- Aydın, A., Kahraman, N. ve Hiçdurmaz, D. (2017). Determining The Perceived Social Support And Psychological Well-Being Levels Of Nursing Students, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 8(1), 40-47.
- Çeçen, A. R. (2008). Öğrencilerinin Cinsiyetlerine Ve Anababa Tutum Algılarına Göre Yalnızlık Ve Sosyal Destek Düzeylerinin İncelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 415-431.
- Emadpoor, L., Lavasani, M. G., & Shahcheraghi, S. M. (2016). Relationship Between Perceived Social Support And Psychological Well-Being Among Students Based On Mediating Role Of Academic Motivation. *International Journal Of Mental Health And Addiction*, 14 (3), 284-290.
- Ergün, E. ve Nartgün, Ş. S. (2017). Öğretmen Öznel İyi Oluş Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 385-397.
- Erkan, S., Özbay, Y., Çankaya, ZC. ve Terzi, Ş. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Yaşadıkları Problemler Ve Psikolojik Yardım Arama Gönüllükleri. *Eğitim ve Bilim*, 37 (164).
- Gülaçtı, F. (2010). The Effect Of Perceived Social Support On Subjective Well-Being. *Procedia Social And Behavioral Sciences*, 2, 3844-3849.
- Hisoğlu, A. (2018). Otizm Spektrum Bozukluğu Tanılı Çocukların Ebeveynlerinde Algılanan Sosyal Destek Ve Problem Çözme Becerilerinin Yaşam Doyumuna Etkisi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keleş, H. N. (2017). Anlamli İş İle Psikolojik İyi Oluş İlişkisi. *The Journal Of Happiness & Well-Being*, 5(1), 154-167.
- Mariani, M., Asnarulkhadi, A. S. and Nashua, F. A. Z. (2017). Social Support and Psychological Well-being among Delinquents in Rehabilitation Centers in Malaysia, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, Human Resource Management Academic Research Society*, 7(8), 694-701.
- Özen, Y. (2010). Kişisel Sorumluluk Bağlamında Öznel Ve Psikolojik İyi Oluş (Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme). *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 2 (4), 46-58.
- Özyurt, B. (2020). Ergenlerin Psikolojik İyi Oluş Düzeylerinin Bilinçli Farkındalık Ve Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Rani, K. (2016). Perceived Social Support And Psychological Well-Being: Testing The Unique Association And Gender Differences Among Young Working Adults. *Int J Ind Psychol*, 3, 98-113.

- Rendon, C. R., Angulo, L. Y., Villalobos, P. V. M. and Mujica, D. A. (2020). Perceived Social Support and Its Effects on Changes in the Affective and Eudaimonic Well-Being of Chilean University Students. *Frontiers In Psychology*, 11, 1-12.
- Ryff, C. D., and Singer, B. H. (2008). Know Thyself And Become What You Are: A Eudaimonic Approach To Psychological Well-Being. *Journal Of Happiness Studies*, 9 (1), 13-39.
- Salim, S. (2010). Psychological Help Seeking Attitudes Among Malaysian College and University Students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 5, 426-430.
- Sezer, F. (2013). Psikolojik İyi Olma Durumu Üzerine Etkili Faktörler. *E-Journal Of New World Sciences Academy*, 8 (4), 489-404.
- Soman, S., Bhat, S. M., Latha, K. S. And Praharaj, S. K. (2016). Gender Differences In Perceived Social Support And Stressful Life Events In Depressed Patients, *East Asian Arch Psychiatry*, 26 (1), 22-29.
- Şahin, N. G. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Kendini Açma, Öznel İyi Oluş Ve Algıladıkları Sosyal Destek Düzeylerinin Karşılaştırılması (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Talwar, P., Kumaraswamy, N. and Mohd F. A. (2013). Perceived Social Support, Stress and Gender Differences Among University Students : A Cross Sectional Study, *Malaysian Journal Of Psychiatry Ejournal*, 22, 2, 1-8.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik : Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yıldırım, İ. (1997). Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Geliştirilmesi, Güvenirliği ve Geçerliği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(13), 81-87.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 5 Issue 2, July 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 17.04.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 19.05.2021

DOI: 10.30692/siad.918628

OSMANLI SÜSLEME SANATLARINDA GİRLAND

Garland in the Ottoman Decorative Arts

Semiha ALTIER

Doç. Dr.

Çanakkale 18 Mart Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-8598-9185

semihaaltiner@hotmail.com

Atıf/Citation: Semiha Altier, (2021), “Osmanlı Süsleme Sanatlarında Girland”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.2 Temmuz 2021 s. 377-406.

Öz: Girland, iki veya daha fazla nokta arasına çiçek, yaprak ve meyvelerle düzenlenerek asılan; aşağıya doğru sarkarak yarım çelenk görünümü veren bir bezeme ögesidir. Çeşitli dolgu ve askı nesneleriyle birlikte tasarlanan girland Antik Yunan ve Roma sanatında ölü kültüyle ilişkili olarak lahit ve sunaklarda yanısıra çeşitli yapıların cephelerinde karşımıza çıkar.

Türk süsleme sanatlarında, girlandın hazırlanmasında kullanılan çiçek ve yapraklardan oluşan buket/demetler ve meyveler çeşitli tasarımla görülür. Ayrıca Anadolu coğrafyası Antik Yunan, Roma ve Bizans dönemlerinden kalan girland bezemeli birçok eseri barındırarak Osmanlıları bu motifle tanıştırmıştır. Ancak bu nesnelerin girland şekline getirilip Türk sanatında kullanılması Osmanlıların Batılılaşma dönemi sürecinde 18. yüzyıl sonlarında olmuştur.

Daha çok mimari süslemede görülen girlandın bir başkent motifi olduğu ilk ve en yetkin örneklerinin İstanbul’da bulunmasından anlaşılır. Türk kültüründe çeşitli çiçek ve meyvelerin ikonografisinin girlanda da yansıldığı, bazı örneklerde bolluk-bereket ve cennet ile ilişkilendirilerek kullanıldığı görülür.

Anahtar Kelimeler: Girland, Osmanlı süsleme sanatı, Batılılaşma dönemi, ikonografi, motif

Abstract: A garland is a decorative element arranged with flowers, leaves, and fruits, hung between two or more points where it is attached. It hangs downwards and gives the appearance of a half wreath. Designed with various filling and hanging objects, garlands appear on the facades of various buildings as well as on sarcophagi and altars in relation to the cult of the dead in Ancient Greek and Roman art.

In Turkish decorative arts, bouquets / bunches of flowers and leaves, fruits, which are also used in the preparation of the garland, are seen in various designs. In addition, Anatolian geography, hosting many works with garland decoration from the Ancient Greek, Roman, and Byzantine periods has introduced the Ottomans with this specific motif. However, the transformation of the Turkish floral designs into garlands occurs at the end of the 18th century during the Westernization period of the Ottomans.

The garland depicted in architectural decoration, is mostly reserved to the monuments of the capital, with the first and most competent examples coming from Istanbul. In Turkish culture, the iconography of various flowers and fruits, with some examples used in association with abundance and paradise, are also reflected in the garland designs.

Keywords: Garland, Ottoman decorative art, Westernization period, iconography, motif

GİRİŞ

Askı çelenk, aylama askı ve fisto gibi farklı adlandırmalarla literatüre giren girland, bir kaba yerleştirilmeden, takılı olduğu iki veya daha fazla nokta arasına, yarım daire şeklinde kavisli asılmış çiçek, yaprak, dal, mersin, mısır, meşe, akantüs, haşhaş, başak, kozalak, incir, armut, elma, kayısı, nar, üzüm gibi meyvelerle düzenlenen ve bazen kurdela ile sarılarak fiyonk atılmış; yarım çelenk görünümünde bir bezeme ögesidir (Anonim, 1991 : s. 823; Anonim, 1997, s. 684; Arseven, 1983, s. 141; Elinç, 2013, s. 63-64; Hasol, 1990, s. 54; İslimyeli, 1973, s. 43; Sözen-Tanyeli, 1999, s. 91; Turani, 1975, s. 40).

Çeşitli yüzeylerde yaygınlaşması Antik döneme denk gelen girlandın, Antik kaynaklarda terim olarak bir karşılığının olmadığı, yerine Yunanca ve Latince “Çelenk” anlamına gelen kelimelerin kullanıldığı anlaşılır. Çelengin çeşitli amaçlı festivallere katılanlara, ölü gömme gelenekleri ile bağlantılı olarak cenaze törenlerinde ölen kişiye, yanı sıra onurlandırılmak üzere kahramanlara takıldığı bilinir. Girlandın ise, çelenklerin iki ucunun açılması ve asılmasıyla oluşturulduğu kabul edilir.¹

Girlandın bilinen en eski örneğinin Mısır’da Yeni Krallık Dönemi’ne (MÖ 1549–1069) ait bir Teb’linin mezarında ele geçen, nane dallarına sarılı olarak tasarlanmış bir duvar resmi olduğu kabul edilir (Germer, 1990, s. 7-15; Meurer, 1909, s. 8) (**Res. 1**). Ardından diğer örneklerine Hellenistik dönemde (MÖ. 323-MÖ. 30) rastlanan ve dinsel bir anlam içerdiği bilinen girlandın Antik Yunan ve Roma sanatında bereket ve zenginliği simgeleyen çeşitli çiçek, yaprak ve meyvelerin kurdelelerle bağlanarak oluşturulduğu görülür (Diler, 1996, s. 9-15; Rumscheid, 1994, s. 287-288; Stephan, 193, s. 3). Bu dönemlerde girland mimari süslemede mozaiklerde, duvar resimlerinde, taş/mermer kabartma olarak iç ve dış cephelerde, ayrıca sunak, altar, ostotek, postament, heykel kaidesi ve lahitlerde yanı sıra seramik kaplar üzerindeki resimlerde kullanılmıştır. Girlandların taşıyıcısı, kullanıldığı yüzey/yapıya bağlı olarak genellikle boğa başları, Eros ve Nike’dir. Dolgu olarak ise iç kısmının boşluklarına genellikle çeşitli masklarla insan, hayvan figürleri ve tanrı-tanrıçaların tasviri yapılmıştır (Altmann, 1902, s. 60-61; Koch, 2001, s. 128, 165; Strocka, 1996, s. 466, 469). Genellikle boğa başları (bukranion) ile birlikte tasvir edilen girlandların süsleme ögesi olmasının yanı sıra dinsel bir anlam da içerdiği, yaygın görüşe göre kurban edilecek hayvanın başı ile bağlantılı, tanrıya bir adak olabileceği düşünülür (Koçak, 2019, s. 43; Rumscheid, 1994, s. 280-282). Özellikle lahitlerde girlandla birlikte kullanılan tüm nesnelerin bilinçli bir tasarımdan kaynaklandığı ve bunların öteki dünya ile alakalı olduğu görüşü kuvvetlidir. Girlandları başları veya omuzları üzerinde taşıyan Victoria ve Eroslu betimlerin ölen kişinin ruhunu öbür dünyada meyve ve yapraklardan oluşan bir nesneyle karşılamak üzere; Medusa başlı örneklerin mezarın korunması amacıyla; trajedi masklı tasvirlerin ise şarap tanrısı Dionysos kültürüyle ilişkili olarak yapıldığı belirtilmiştir (Şimşek, 1998, s. 4). Lahitlerde kurban edilmiş boğa başlarıyla birlikte görülen girlandın, özellikle ölü kültürüyle yakından bağlantılı olarak sunaklarda da kullanılmasının, ortamdaki hüznü havayı dağıtmak amacını güttüğü düşünülür (Diler, 1996, s. 43). Yine mezar kültürünün bir parçası olarak ostoteklerde karşımıza çıkan girlandın bazı örneklerde bukranion bağı/ kurdela (taenia) ile birlikte tasarlandığı, bu bağların kurbanlık hayvanların alınlarına ya da boynuzlarına bağlanarak, kurbandan sonra kutsal alanlara bırakılan bukranionların yanında süs malzemesi olarak kullanıldığı bilinir (Aydın-Durugönül, 2013, s. 100). Girlandın ölü kültürüyle ilişkili olarak

¹ Girlandın Antik ve Roma dünyasındaki gelişimi özellikle Antik kaynaklardan yola çıkılarak İbrahim Ethem Koçak tarafından etraflıca tartışılmıştır. Geniş bilgi için bkz. (2019, s. 26-30).

mezarlarda kullanılmasının dışında tapınak, bouleuterion, gymnasium, agora, tiyatro, zafer anıtları gibi kamu yapılarında da yoğun olarak tercih edildiği anlaşılr. Mısır, Yunan ve Roma kültürlerinde girlandın geçici güzelliği, yaşam ve ölümün dualizmini ifade ettiği söylenir (Cirlot, 1971, s. 116).

Girlandın Hellenistik dönem örnekleri ince, hafifçe aşağı sarkan ve sadece yapraklardan oluşurken, Roma betimlerinin ise orta kısma doğru kalınlaştığı, hacim kazanarak çeşitlendiği gözlenir (Anadolu, 1984, s. 2). Anadolu'da bu motifin çeşitli yüzeyler üzerinde yoğun olarak görülmeye başlaması Hellenistik dönemden itibaren Roma İmparatorluk Dönemi'dir (MÖ. 27-MS. 476) (Koçak, 2019, s. 26-30). Girland, Roma İmparatorluk Dönemi'nde mimari süslemede ve lahitlerde sıklıkla kullanılmıştır. Mimari süslemedeki kullanımlarından biri Ephesos'da seçkin kesimin yaşadığı "Yamaç Evler" olarak tanınan ve MS. 230 civarına tarihlenen villaların duvarlarında karşımıza çıkar. Bu resimlerden biri 2 no'lu konutun avlusundaki duvarda bir Eros'un omuzunda taşıdığı girlanddır (Ladstätter, 2012, s. 142-143). Lahitlerde oldukça yaygın olan girlandın, en yetkin örneklerinden biri MS.180-200'e tarihlenen Anavarza Lahdi'dir (Çelik, 2010, 13-14) (**Res. 2**).

Bizans Dönemi'nde (395-1453) girland bezeli örnekler sınırlı sayıda olsa da bazı eserlere rastlanır. Bunlardan biri Side Müzesi'ndeki pagan geleneğin Hıristiyan anlayışıyla yorumlandığı söylenen çeşmedir. Girland bu çeşmede, diğer antik süslemelerle ve Hıristiyanlığın ana sembolü olan haçla birlikte kullanılmıştır (Yıldırım, 2015, s. 522) (**Res. 3**).

Girlandın Avrupa sanatında da sevilerek kullanıldığı ve devamlılığının sağlandığı anlaşılr. Rönesans'ın önemli İtalyan ressamlarından Andrea Mantegna'nın (1431-1506) Verona San Zeno Kilisesi altarna yaptığı Meryem, çocuk İsa ve İncil yazarları resminde (Carr, 1997, s. 19-20) iki farklı girland tasviri görülür. Meryem ve çocuk İsa'nın oturduğu tahtın mermer kabartmalarında çocuk meleklerin omuzlarında taşıdığı bir dizi ve üst kısımda çeşitli meyve ve çiçek/yapraklardan oluşan ikinci bir girland dizisi yer alır (**Res. 4**).

Osmanlı Süsleme Sanatlarında Girland

Osmanlı toplumu söz konusu olduğunda çiçek ve meyvenin, günümüze ulaşan görsel belgelerden, arşiv belgelerinden ve dönem kaynaklarından yiyecek, hediye ve estetik maksatlarla sosyal yaşamın pek çok alanında yer aldığı görülür.² Osmanlı süsleme sanatları söz konusu olduğunda ise klasik palmet, lotus, hatayi, lale, karanfil gibi çiçek motiflerinin yanı sıra kıvrık dal ve saz üslubundaki hançer yapraklı tasarımların 17. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş kullanılmamaya başlandığı, daha natüralist bir üsluba doğru ilerlediği görülür. Özellikle aynı veya farklı tür natüralist yaklaşımlı çiçeklerin kurdela ile bağlanarak vazolar³ veya ibrik⁴ içine yerleştirildiği çeşitli buketler veya tek dal şeklinde düzenlemeler dikkat çeker. Benzer şekilde meyvelerin de genellikle bir kap/sepet içinde veya sehpa üzerinde bazen de doğrudan zeminde tek ya da birlikte derlenerek tasarlandıkları görülür. Bu kullanımların estetik kaygıların yanında buldukları yapı/yüzeyle de bağlantılı olarak bolluk, bereket, cennet gibi bazı kavramları sembolize ettiği örnekler de mevcuttur (Cantay, 2008, s. 35-36, 39; Çalışır, 2008, s. 76-78, 81-83; Çoruhlu, 1998 s. 123; Gültekin 2008, s. 13, 15; Ögel, s. 75-79). Osmanlı süsleme sanatlarında çiçek ve meyve betimlemelerinin belirli bir program etrafında yetkin ilk örneği Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmed'in Yemiş Odasında bulunan duvarlardaki meyve ve çiçek düzenlemeleridir.⁵

² Osmanlı kültüründe çiçeğin yaşamın farklı alanlarındaki yerine dair, farklı disiplinlerde çalışan araştırmacılar tarafından zengin bir literatür oluşturulmuştur. Bunlardan birkaçı için bkz. (Atasoy, 2002; Cevat Rüştü, 2001; Demiriz, 2005, s. 6-7; Sak, 2006, s. 141-176; Kahraman, 2015).

³ Örnekler için bkz. (Akar, 1969, s. 267-289).

⁴ Bu konudaki örnekler ve ikonografik anlamı için bkz. (Altier, 2019, s. 149-202).

⁵ Odanın süsleme programı ve kullanılan örnekler için bkz. (Arık, 1976, s. 23; Renda, 1977, s. 77; Salbacak, 2019, s. 512-518).

Girlandın ana süsleme öğeleri olan çiçek/yapraklar ve meyveler Osmanlı bezemesinde dönemin üslubunu yansıtır şekilde, çeşitli tasarımlarla farklı yapılarda ve el sanatlarında çok uzun yıllar kullanılmıştır. Aynı zamanda Anadolu toprakları Antik Yunan, Roma ve Bizans dönemine ait girland bezemeli çeşitli yapı ve mimari plastik eserleri de barındırmıştır. Ancak bu motifin girland biçimine dönüştürülüp Osmanlı tasvir sanatlarında görülmesinin 18. yüzyılda Batılılaşma dönemi sürecinde olduğu anlaşılır. Batı kültürüne ilginin Osmanlıların Lâle Devri (1718-1730) sürecinde yoğunlaştığı bilinir. Sultan III. Ahmed (1673-1736) ve sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın (1670-1730) yönetiminde olduğu ve 1730'da Patrona Halil İsyanı ile sonlanan Lâle Devri'nin ardından, I. Mahmud (1696-1754), III. Mustafa (1717-1774), ve I. Abdülhamid (1725-1789) III. Selim dönemlerinde (1761-1808) Batı ile ilişkiler devam ettirilmiş; hatta elçiliklerin kurulması yaygınlaşmıştır (Hanioglu, 1992, s. 149; Özcan, 2003, s.8; Öztuna, 1978, s. 289). Bu dönem Osmanlı sanat ve kültür ortamı için de önemli bir süreçtir (Eyice, 1992, s. 171; Okçuoğlu, 2000, s. 15). Avrupa'dan tüccarlar ve elçiler aracılığıyla Osmanlı sarayına gelen çeşitli eşyalar, Avrupa'ya İstanbul'dan gönderilen elçiler, Batı sanatının Barok, Rokoko, Ampir, Art Nouveau ve Eklektik gibi üsluplarını imparatorluğa taşır.⁶ Girland bağlamında konuyu açıklayan en iyi örneklerden biri, bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan 1793 tarihli, gövdesinde rengarenk natüralist çiçek ve yapraklardan oluşarak fiyonklarla birbirine bağlanmış girland dizisini taşıyan bir ibrik takımıdır (**Res. 5**). Viyana Porselen Fabrikası üretimi olan bu eserin III. Selim Dönemi'nde saraya girdiği düşünülür (Anonim, 2005, s. 48-49). Osmanlı sarayında Girland süslemeli bu türden eşyaların, bu motife dair bir beğenin oluşmasına ve farklı yüzeylerde kullanılmasına yol açtığı düşünülebilir.

Girlandın Osmanlı süsleme sanatlarında görmeye başladığı 18. yüzyıl sonlarında ise, Batı mimarlığında Antik dönemin mimari elamanlarından yola çıkan Neo klasik ya da Empire/Ampir üslup kendini gösterir. Fransa'da Napolyon Bonapart (1769-1821) döneminde Mısır'ın ve İtalya'nın fethedilmesinden sonra bir imparatorluk üslubu şeklinde ortaya çıkan bu tarz, 1800-1830 yılları arasında etkin olmuştur. Kısa bir zaman içinde Osmanlı mimarisi de Ampir üslubu benimser ki bu da Sultan II. Mahmud dönemine (1808-1839) denk gelir. Bu üsluptaki yapıların cephe tasarımlarında Yunan ve Roma mimarlığından gelen üçgen alınlıklar, Dor, İyon, Korint nizamındaki düzenlemeler daha yalın ve sade bir anlayışla kullanılmıştır. Ampir üslup, Osmanlı sanatına henüz Barok ve rokoko üslupları etkinken girdiğinden, Osmanlı sanatında farklı bir biçimde yol almış; bazı örneklerde tüm bu üsluplar birlikte tasarlanmışlardır. Ampir üslup 19. yüzyıl boyunca mimari tasarımlar ve süsleme de etkin olmuş; yüzyılın sonlarına doğru etkisini azalmış ve eklektik üslup öne çıkmıştır. Bu üslubun Osmanlı sanatında ortadan kalkması I. Ulusal Mimarlık Dönemi veya Türk Neoklasiği olarak çeşitli adlarla tanımlanan üslubun görmeye başlanmasıyla olmuştur (Cezar, 1971, s.42, 109; Eyice, 1981, s. 175; 1995, s. 163; Sözen-Tanyeli, 1999, s. 133; Sözen-Tapan, 1973, s. 99; Ödekan, 1993, s. 247-248).

Osmanlı mimarisindeki bu gelişim ve değişimler doğal olarak süsleme sanatlarına da yansımıştır. Batılılaşma döneminde, Barok ve Rokoko üsluplarının etkisiyle, kenger, akantus yaprakları, C ve S kıvrımları, iri dal/yapraklar, çelenkler, natüralist çiçekler, oval kartuşlar, perde, püskül, istiridye kabuğu, içinde çeşitli çiçeklerin yer aldığı vazolar gibi birçok yeni motifin bezeme dağarcığına girdiği görülür. 18. yüzyılda Barok ve Rokoko üslubunu tanımlayan bu motif/kompozisyonlar yerini 19. yüzyılda içinden çeşitli meyve ve çiçek/yaprakların çıktığı bereket boynuzu,⁷ kenger yaprakları, fiyong, dolma dallar ve antik vazolara bırakır (Arık, 1999, s. 423; Renda, 1985, s. 1531). Bu motiflerle birlikte bazen Osmanlıların tuğra, sancak, serpuş, silah gibi bezeme öğeleri de kullanılmaya başlanır (Akin, 1992, s. 124; Urfalıoğlu, 2002, s. 349).

⁶ Osmanlı-Avrupa ilişkileri ve Avrupa kaynaklı üslupların Osmanlı sanatında görülmesi konusu birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir ve birçok yayının konusunu oluşturmuştur. Konuya ilişkin en temel yayınlar için bkz. (Aksoy, 1977, s. 126-139; Arel, 1975; Arık, 1976; Bakır, 2003; Cezar, 1995; Çelik, 1996; Demiriz, 2005; Denel, 1982, s. 5-9; Hatipoğlu, 2007; İrepoğlu, 1986, s. 56-73; Kuban, 1977; Yenişehirlioğlu, 1993, s. 57-68).

⁷ Bu motifin Osmanlı Sanatındaki uygulama ve örnekleri hakkında geniş bilgi için bkz. (Alter, 2018, s. 21-57).

Batılılaşma sürecinde 18. yüzyılın sonlarına doğru Sultan I. Abdülhamid (1725-1789) döneminde Osmanlı süsleme repertuarına giren ve en yetkin örneklerini III. Selim (1761-1808) Sultan II. Mahmud ve sonrasında Sultan Abdülmecid (1823-1861), Sultan Abdülaziz (1830-1876) ve Sultan II. Abdülhamid (1842-1918) dönemlerinde gösteren motiflerden biri de bu çalışmanın ana konusunu oluşturan girlanddır. Osmanlı başkenti İstanbul'da 18. yüzyılın sonlarından itibaren inşa edilen ya da onarılan/eklemeler yapılan cami, türbe, tekke, apartman, gar, elçilik binası, konut, çeşme, mezar taşı gibi birçok yapının iç ve dış süslemesinde ve el sanatlarında dönemin zevkini yansıtmak üzere girlandın kullanıldığı anlaşılır.⁸ Çoğu zaman girland yukarıda sözü edilen sürecin bir parçası olarak Barok, Rokoko ve Ampir üslubun motif/ kompozisyonlarıyla birlikte görülmektedir.

Geç Osmanlı döneminde Başkent İstanbul'da Topkapı Sarayı'na eklenen veya süslemeleri yenilenen bölümlerde, ayrıca inşa edilen saray, köşk, kasır ve yalıların hemen hemen hepsinde girlandın bezemenin önemli bir parçası olduğu anlaşılır. Barok ve Rokoko süsleme öğeleriyle birlikte girlandın Osmanlı süslemesine dahil olduğu ilk yerlerden biri Topkapı Sarayı Mâbeyn-i Hümayûn Dairesi olarak da bilinen Sultan I. Abdülhamid'in odasıdır. Natüralist çiçek ve yapraklardan oluşan ince girland dizilerinin benzerleri Harem'de III. Selim Meşk veya Namaz Odası, Gözdeler ve Mihrişah Valide Sultan Dairesi'ndeki duvar, tavan eteği ve tavanlarında yer alır (**Res. 6, 7**).⁹

19. yüzyılda örneklerin arttığı, daha hacimli ve çeşitli tasarımlara doğru gidildiğini gösteren bir örnek, Garabet ve Nikogos Balyan'ların mimarisini üstlendiği, iç süslemesi Fransız Charles Séchan tarafından yapılan Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) baniliğinde 1843-1856'da inşa edilmiş Dolmabahçe Sarayı'dır (Batur, 1985, s. 1090; Batur-Batur, 1985, s. 1069; Can, 2007, s. 64-78; Sözen, 1990, s. 122; Sözen, 1994, s. 505; Tuğlacı, 1993; 22). Saray ve müstemilatının iç ve dış süslemelerinde, mobilya ve mefruşatında Rönesans, Barok, Rokoko, Ampir gibi akımların oluşturduğu Eklektik bezeme anlayışı görülür (Cezar, 1992, s. 8-29; Karamani, 1992, s. 31-43). Sarayda girlandın tavan ve duvar resimlerinin yanı sıra kapılarda da yoğun uygulandığı görülür. Saltanat ve Hazine kapılarında oval madalyon, kenger, akantüs yaprakları, C, S kıvrımları, kıvrık dallar, farklı sayıda yapraklı çiçekler, yumurta dizileri, volütler, inciler, perde püskülleri ve rozetler arasında, armuta benzer meyve ve çiçeklerden oluşan girland da süslemenin önemli bir parçası olarak karşımıza çıkar (**Res. 8-9**).¹⁰ Özellikle saray kapı ve kapının bulunduğu cephe tasarımlarının İslam anlayışında cennetle ilişkilendirildiği bilinir (Cimilli, 2007, s. 8, 79, 116, 140, 268; Harman, 2014, s. 103). Bunu en iyi gösteren örneklerden biri Yazıcıoğlu Mehmed (ö. 1451) tarafından 1449 Gelibolu'da tamamlanan ve yazımından itibaren halk arasında oldukça popüler olan dini içerikli *Muhammediyye*'nin bir nüshasıdır (Uzun, 2005, s. 586-587). Bu kitabın 19. yüzyıldan itibaren çeşitli baskılarının yapıldığı ve bazı nüshalarına cennet ve cehennem tasvirlerinin eklendiği görülür. Esere göre cennetin sekiz kapısı vardır ve metinde bu kapılar ayrıntılı olarak açıklanmıştır (Kut, 2007, s. 333). Bilkent Üniversitesi Halil İnalçık Koleksiyonu, B014890'a kayıtlı ve 1888-1889 tarihli nüshada metni görselleştiren bir cennet kapısı tasviri, hacimli girlandların da yer aldığı geç dönem Osmanlı saraylarındaki kapılara benzer biçimde tasarlanmıştır (**Res. 10**).

⁸ Çalışmada 18. yüzyıldan itibaren inşa edilen veya eklemeler yapılan/onarılan çok sayıda yapıda ve el sanatı ürünlerinde girland bezemeli örnekler tespit edilmiştir. Bunlar içinden mümkün olduğunca tarihi kesin belli olan, yayılımı göstermesi bakımından değişik şehirlerde yer alan; farklı yapı türleri ve malzeme üzerine yapılmış örnekler seçilmiştir. Örneklerin tanıtım ve değerlendirmesinde mimari süsleme, ardından el sanatı örnekleri ele alınmıştır. Mimari süslemede yapılar kendi içinde türlerine göre gruplandırılarak kronolojik olarak değerlendirilmiştir. İlk örnekler Topkapı Sarayı'nın çeşitli bölümlerinde görüldüğünden bunların sunumu saray, köşk, yalı, konut gibi sivil yapı türleriyle başlamış; ardından dini mimari ve el sanatındaki örnekleri değerlendirilmiştir.

⁹ Mekanların tarihi, duvar ve tavanlarındaki manzara resimleriyle kalem işleri hakkında geniş bilgi için bkz. (Arık, 1988, s. 25; Renda, 1977; s. 89-90; Sözen, 1998, s. 144, 155-156).

¹⁰ Dolmabahçe Sarayı Valide Sultan Kapısı, Rıhtım Muayede Kapısı ve Hazine kapıları ile bu cephelerdeki girland örnekleri için bkz. (Turan, 2014, s. 54-55, 58, 72).

İslam kültüründe girlandın tasarımında da yer alan bazı meyvelerin ve çiçeklerin cennetle ilişkilendirildikleri ve bunların sanat eserlerinde bolluk, bereketle de alakalı olarak kullanıldığından yukarıda bahsedilmişti. Bu anlamın geç dönem Osmanlı sanatına yansıtılma biçimi *Muhammediye*'nin bu nüshasındaki gibi dönemin üslupları çerçevesinde olmuştur. Bu anlamın görselleştirilmesine 18. yüzyılın sonlarından itibaren girlandın da eklendiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı süslemesinde sadece yaprak ve çiçeklerden oluşan girland tasarımlarının yanı sıra Dolmabahçe Sarayı'nda olduğu gibi meyvelerle birlikte yapılmış başka örnekler de karşımıza çıkar. Bunlar arasında İhlamur ve Küçüksu Kasrıları sayılabilir. İhlamur Kasrı, Sultan Abdülmecid tarafından 1849-1855 yıllarında, Küçüksu Kasrı ise hemen ardından 1856-1857 yılında Nikogos Balyan'a (1826-1858 yaptırılmışlardır (Artan, 1994, s. 111-112; Dişbudak, 1999, s. 82; Taşer, 2008, s. 24, 63). Barok ağırlıklı olmak üzere, Rokoko ve Ampir etkiler görülen Eklektik üslupta inşa edilen yapının cephe ve iç tasarımında yoğun olarak girlandlara rastlanır. Bu kasırlardaki girlandların dönemin tasvir üslubuna uygun olarak iri gül ve yaprakların yanı sıra mısır, başak, nar, armut gibi meyveler ve uçuşan kurdelalarla yüksek kabartma şeklinde yapıldığı görülür (**Res. 11a-b, 12**). Küçüksu Kasrı, üst kat salonunun kapı üzerindeki girlandlar altın yıldızla boyanarak ayrıca vurgulanmıştır (**Res. 13**).

Yine geç dönem Osmanlı mimarisinin önemli yapılarından Yıldız Sarayı ve köşkleri girlandın yoğun ve görkemli bir tarzda kullanıldığı örneklerdendir. Farklı tarihlerde inşa edilmiş iki bölümden oluşan Şale Köşkü'nün ilk kısmı 1889 Alexandre Vallauray (1850-1921), Merasim Köşkü adıyla da bilinen ikinci kısmı ise 1898 yıllarında ünlü mimar Raimondo D'Aronco (1857-1932) tarafından yapılmıştır (Sözen, 1990, s. 201; Batur, 1993, s. 49). Yapının duvar ve tavanlarında görülen girlandın oldukça gösterişli tasarımlarının yanında daha sade örnekleri birlikte uygulanmıştır (**Res. 14**).¹¹

Girlandın 20. yüzyıl başlarında İstanbul'da hala uygulandığını gösteren iki örnek İtalyan Dışişleri Bakanlığı tarafından 1905-1906'da yine Mimar Raimondo D'Aronco'ya yaptırılan Tarabya'daki İtalyan Büyükelçiliği yazlık konutu ve Yeniköy'de Huber Köşkü'dür (Gültaş, 2008, s. 121, 123).¹² Huber Köşkü'nün Salve kapısı üzerinde bir kadın başının iki yanına elma benzeri meyve, yaprak ve kurdeladan oluşan girland yerleştirilmiştir (**Res. 15**).¹³

İstanbul dışında geç dönem taşra konutlarında da karşımıza çıkan girlandın bulunduğu örneklerden biri İzmir-Ödemiş, Birgi Köyü Çakırağa Konağı'dır. Yapının inşa tarihi konusunda ihtilaf olsa da Günsel Renda, konağın bahçesindeki mezar taşlarındaki tarihlerden, ayrıca duvar resmi/kalem işlerinin üslup özelliklerinden yola çıkarak inşaatı 1818'de vefat eden Abdullah Ağa'nın başlattığını, 1837'de vefat eden Şerif Ali Ağa'nın da tamamlattığını söyler (1977, s. 148-149). Bu haliyle konağın Abdülhamid veya III. Selim döneminde yapıldığı kabul edilir (Kuyulu, 2001, s. 152; Renda, 1977, s. 148-149; Tanman, 1993, s. 188). Konağın dış cephesinde pencere altında tüm cepheyi dolaşan ve iç mekanda resim çerçevelerinin üzerinde çiçek ve yapraklardan oluşan ince girland dilimleri yer alır (**Res. 16a-b**).

Ürgüp/Mustafapaşa (Sinassos) Kasabasındaki gayrimüslim bir vatandaşa ait olduğu anlaşılan 1879 tarihli Sarı Konak'ın (Özata, 2020, s. 235-274) başodasının tavan eteğinde de girland süslemeler

¹¹ Bu tasarımlardan Hünkâr Dairesi I. ve III. Şehzade Köşkü ile Şale Köşkü'ndeki örnekler için bkz. (Tekinalp, 1999, Res. 7, 9, 153).

¹² Yapının inşa aşamaları ve Salve kapısı üzerindeki girland süsleme dışındaki diğer örnekler için bkz. (Eroğlu, 2012, s. 25-27, 31, 39, 50, 54, 59, 65).

¹³ İnsan figürü ve girlandın birlikte tasarlandığı örnek sayısı sınırlı olsa da bazı örnekler tespit edilmiştir. Bunlardan bir diğer İstanbul Beyoğlu, İstiklal Caddesi'nde, günümüzde Çiçek Pasajı olarak bilinen, Hristaki Zografos Efendi tarafından Mimar Cleanth Zanno'ya 1874-1876 yıllarında yaptırılan Cite de Pera'dır (Çelik, 1996, s. 89; Üsdiken, 1993, s. 508). Yeni tip bir çarşı binası olarak planlanan yapının ana cephesindeki kapısının üzerindeki saatin üst kısmında bir figür başının (mask) iki yanında girlandlar yer almıştır. Bu tasarım aynı zamanda saatin alt kısmının iki yanında bereket boynuzu ile kompoze edilmesiyle de dönemin bezeme anlayışını sergilemektedir.

izlenir (**Res. 17**). Yine aynı kasabada Ali Sümer Evi'nin ikinci kat, doğusundaki odanın güney duvarında Edirne manzarasının yer aldığı panonun üzerinde kulplu bir vazonun iki yanına çiçek ve yapraklı girland işlenmiştir. Panonun üstünde Hellen harfleriyle Hadrianapolis, Arap harfleriyle “Edirne 1326” ve ressamın adını ve tarih içeren “K. Meletyades 1910” ibaresi görülür (Özbek, 2014, s. 223).

19. yüzyıl sonunda inşa edilmiş bir gayrimüslim evi ya da gayrimüslim konutlarından etkilenmiş bir Türk evi olabileceği düşünülen (Cansız, 2012, s. 395, 414) İzmir Bayındır'da 44 Ada 5 parseldeki bir konutun ikinci kat pencerelerinin üst bölümünde, taş kabartma olarak bir sıra girland yer alır. Girlandın üst boşluğuna bir çiçek yerleştirilmiştir (**Res. 18**).

Yapım tarihi kesin bilinmeyen, ancak Rus İşgalinden önce 1910'lu yıllarda Rus asıllı Kostaki tarafından inşa ettirildiği anlaşılan Trabzon Kostaki Köşkü'nün (Nemlioğlu, 2008, s. 12) zemin kat salonu ve konuk odası tavanlarında çiçek ve yapraklardan oluşan ince, zarif yapılı girland dizisi dikkat çeker (**Res. 19**).

Taşradan geç tarihli bir örnek Sarı Konak gibi yine Ürgüp/Mustafapaşa (Sinassos) Kasabasındaki gayrimüslim bir vatandaşa ait olduğu anlaşılan 1910 tarihli bir evdir. Evin ikinci kat, doğusundaki odanın güney duvarında Edirne manzarasının yer aldığı panonun üzerinde kulplu bir vazonun iki yanına çiçek ve yapraklı girland işlenmiştir. Panonun üstünde Hellen harfleriyle Hadrianapolis, Arap harfleriyle “Edirne 1326” ve ressamın adıyla tarih içeren “K. Meletyades 1910” ibaresi görülür (Özbek, 2014, s. 223).

Taşradan başka bir geç tarihli konut, evin çeşitli yerlerindeki 8 tarih içeren kitabesine göre en geç 1894 yılında tamamlanmış olan Gaziantep'te Abdulkadir Kimya Evi'ndedir. Evin batı odasındaki duvar resimlerinden birinde yazan 1913 tarihinden dolayı kalem işi ve resimlerin bu tarihte tamamlandığı (Çayan, 2012, s. 73-74) ve resimlerinin İtalyan bir ressam tarafından yapıldığı düşünülür (Kalender, 1999, s. 19). Evin eyvanının doğusundaki odanın pencere üzerinde çiçek ve yaprakların kurdelayla sarılmasından oluşmuş yan yana iki girland göze çarpar (**Res. 20a-b**).

Dini mimari söz konusu olduğunda girlandın özellikle saraya ait cami ve türbelerde hacimli ve zengin tasarımlı örnekleri kullanılırken, taşra uygulamalarının nispeten daha sade kaldığı görülür. Başkentteki örneklerimizden ilki, Tophane'deki II. Mahmud döneminde (1785-1839) mimar Krikor Amira Balyan'ın (1764-1831) tasarımını üstlendiği 1826'da inşa edilen Tophane'de Nusretiye Cami'dir (Aslanapa, 2004, s. 510; Ayvansarayı Hüseyin Efendi, 2001, s. 463; Eyice, 2007, s. 274; Öz, 1997, s. 50; Patacı, 2017, s. 170; Suner, 1994, s. 105-107). Yapının hünkâr girişi portalinde Barok ve Ampir üslubundaki süslemeler arasında, yapraklardan oluşan mermer kabartma iki dizi girland dikkat çeker (**Res. 21a-b**).

Girlandın Osmanlı-Balkan coğrafyasına kadar yayıldığı 1833 tarihinde Abdurrahman Paşa tarafından inşa ettirilen (Demirarslan, 2016, s. 159; İbrahimgil, 1997, s. 249) Kalkandelen (Tetovo) Alaca Paşa Cami'nin kadınlar mahfilindeki kalem işlerinden anlaşılır. Çiçek ve yapraklardan oluşan girland tavan eteğinde tüm mekanı dolaşmaktadır (**Res. 22**).

Girlandın ahşap tavan göbeğinde kullanıldığını gösteren bir örnek Emirgan Hamid-i Evvel Cami'dir. Yapı, kitabesine göre 1779-1780 yıllarında I. Abdülhamit tarafından yaptırılmış ve bugünkü halini 1838'de II. Mahmud dönemi onarımı sırasında almıştır (Aslanapa, 2004, s. 480; Memiş-Bezci, 2019, s. 68). Caminin ahşap tavan göbeğinde yaldızla boyalı çiçek ve yapraklardan oluşan girland, kurdelalarla bağlanmış ve göbekte dilimli bir madalyon oluşturacak şekilde tasarlanmıştır (**Res. 23**).

Girlandın farklı mimari yüzeylerde, sözgelimi minarede kullanıldığını gösteren örneklerden biri Beşiktaş Asariye (Kılıç Ali Paşa İskelesi) Cami'dir. Sultan II. Mahmud döneminde 1839 yılında son şeklini alan caminin (Ayvansarayı Hüseyin Efendi, 2001, s. 104; Cantay, 1991, s. 461; Okçuoğlu, 2002, s. 115-116; Öz, 1997, s. 41) minaresi, son cemaat yerinin doğu cephesinin kuzey

ucundadır. Minarenin külaha geçiş kısmında altın yıldız ile boyanmış yüksek kabartma yaprak ve güllerden oluşan girland minareyi dolaşır (**Res. 24a-b**).¹⁴

Yine başkentten bu kez alçı malzemeyle yapılmış girland örneği, 1848 yılında Sultan Abdülmecid tarafından Balyan ailesine yaptırılan İstanbul, Beşiktaş Küçük Mecidiye (Teşrifîye) Cami'ndedir (Aslanapa, 2004, s. 522; Batur, 1994, s. 314; Tuğlacı, 1993, s. 278). Caminin son cemaat yeri üzerinde yer alan salon tonoz ile örtülmüş; yüzeyi alçı kalıpla girlandların da bulunduğu bitkisel bezemeyle süslenmiştir (**Res. 25**).¹⁵

Girlandın minberde kullanıldığını gösteren bir örnek, İstanbul Fatih'te 1851 yılında Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılan Hırka-i Şerif Cami'ndedir (Aslanapa, 2004, s. 524; Öz, 1997, s. 71).¹⁶ Minberin köşk kısmının korkuluğunda yıldız motiflerini kuşatan girland yer alır.

Candaroğulları Beyliği döneminde inşa edilen, Osmanlıların da çeşitli tarihlerinde ekler ve onarımlar yaptığı Çankırı Ulu Cami (Bayhan, 2013, s. 80-82) girlandın vaaz kürsüsünde kullanıldığını gösteren bir yapıdır. Gövdesine işlenmiş kabartma ve yıldız boyalı girland dizisiyle mermer vaaz kürsüsü, muhtemelen onarım kitabesine göre 1884-85 yılındaki yenilemeler sırasında camiye konmuştur (**Res. 26**).

Başkentte diğer bir örnek, adını Kânûnî Sultan Süleyman'ın oğlu Cihangir'den alan 1559'da Mimar Sinan'a yaptırılan Cihangir Cami'ndedir. Yapı geçirdiği yangınlardan sonra Sultan II. Abdülhamid döneminde 1889'da yeniden yaptırılmıştır (Altun, 1993, s. 539; Arlı, 1994, s. 431; Aslanapa, 2004, s. 550; Öz, 1997, s. 16). Natüralist çiçek ve yapraklardan oluşan girland dizisi, caminin kubbe içinde kalem işi olarak görülmektedir (**Res. 27a-b**). Yapıların özellikle kubbe içlerinde girlandın kavisli yüzeyle uyumu bu motifin tercih edilmesini sağlamış görünmektedir.

Girlandın camiler dışında türbelerde de özellikle kubbe içlerinde kullanıldığı dikkat çeker. Girland süslemeli erken tarihli türbelerden biri Sultan III. Selim'in (1789-1807) kız kardeşi Şah Sultan'a ait Eyüp'teki 1800 yılında Mimar İbrahim Kabil Ağa'nın yaptığı külliye'deki yapıdır (Aslanapa, 2004, s. 582; Kösekuş, 2017, s. 39; Tokay, 1994, s. 127). Türbenin kubbe içini renkli çiçek ve yapraklardan oluşan kalem işi girland dizisi dolaşmaktadır (**Res. 28**).

Saraya ait diğer bir türbe, Ampir üslubuyla öne çıkan Sultan II. Mahmud'a aittir. Sultanın Çemberlitaş'ta Divanyolu Caddesi'ndeki türbesi, oğlu Sultan Abdülmecid tarafından 1840 tarihinde yaptırılmıştır (Aslanapa, 2004, s. 594; Önkal, 2017, s. 387).¹⁷ Türbenin kubbe içinde çeşitli çiçeklerden oluşan yüksek kabartma girland dizisi, çelenk, meşale, kurdela gibi diğer süsleme öğeleriyle birlikte yer almıştır (**Res. 29a-b**).

Sultan II. Mahmud Türbesi gibi, Fatih'te Sultan Abdülmecid Türbesi'nin kubbe içi bezemelerinde de girland görülür. Türbenin yapım kitabesi olmamakla birlikte padişahın ölümünden önce 1861'de dönemin Hassa Başmimarı Garabet Balyan'ın yaptığı kabul edilir (Akın, 1993, s. 53). Kubbe içinin kalem işi olarak, dönemin zevkine uygun yoğun bir süsleme ile zenginleştirildiği, vazo içinde çiçekler ve kıvrık dallarla birlikte girlandın kullanıldığı görülür.

Girlandın sıkça görüldüğü yüzeylerden bir diğeri de çeşme/sebillerdir. Bu motif daha çok ayna taşında görülür. Öte yandan dikkat çeken bir başka konu bu çeşme/sebillerin bazılarında Roma

¹⁴ Geç dönem Osmanlı camilerinde veya geç dönemde onarım geçirmiş camilerin minarelerinde girlandın özellikle şerefede altında ve korkuluklarında, ayrıca petekten külaha geçiş bölümünde sıklıkla kullanıldığı görülür. Bu örneklerden birkaçı için bkz. (Tekneci, 2018, s. 50, 64, 85, 105, 147, 160, 166, 172, 183, 204, 280, 330, 419).

¹⁵ Yapıda Hünkâr'ın kasrına geçilen merdivenli bölümün eliptik bir örtüsü ve Hünkâr mahfilindeki diğer girland bezemeler için bkz. (Çalışkan, 2010, s. 168, 178, 179).

¹⁶ Yapıda minberin yanı sıra, minarede taş kabartma, tunç kapı kulpları ve kalem işi olarak harimde girland kullanımıyla ilgili bkz. (Tanman, 1998, s. 378).

¹⁷ Tuğlacı türbede, Garabet Balyan'ın mimar, Hacı Mıgırdiç Çarkyan ikinci kalfa ve resimci başı olarak çalıştığını ifade eder (1993: s. 90). Akın (1993, s. 123; 1994, s. 63) ve Özgüven (2003, s. 357) ise mimarların Ebniye-i Hümayun kalfalarından Ohannes Dadyan ve Boğos Dadyan olduğunu belirtir.

veya Bizans dönemine ait girland süslemeli lahitlerin, yalak olarak kullanılmasıdır. İlk örneğimiz İstanbul Fatih'te iken Gülhâne Parkı kapısı karşısına taşınan, kitabesinden 1777 tarihli olduğu öğrenilen Hamîd-i Evvel Sebili'dir (Haskan, 2018, s. 53). Sebilin saçakları dönemin Barok mimarisine uygun olarak geniş ve dalgalı hatlıdır. Saçağın iç kısmında çifte girland dizisi günümüze ulaşmamıştır (**Res. 30**).

Girlandın taşrada mermer kabartma olarak yapıldığı bir örnek, kitabesine göre 1834-35 yılında Sultan II. Mahmud döneminde Abdülaziz Ağa tarafından yaptırılan Balıkesir-Edincik, Hacı Kadir Çeşmesi'dir (Işıkkadoğan, 2013, s. 38-39; Tüfekçioğlu, 2005; s. 24-25). Çeşmenin aynalığında vazoda içindeki çiçekler ve şamdanların üzerinde, ince uzun yapraklardan oluşan, yan yana iki girland dizisi görülür (**Res. 31a-b**).

Başkent uygulamalarından başka bir eser, İstanbul-Eyüp Defterdar İskelesinde kitabesine göre Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan tarafından kendi adıyla inşa ettirilen 1856 tarihli çeşmesidir (Barışta, 1994, s. 245; Koçyiğit, 2018, s. 96). Çeşmenin ayna taşında yuvarlak madalyonun altında iri çiçek ve yapraklardan oluşan bir girland dikkat çeker (**Res. 32a-b**).

Girlandın sebillerde de karşımıza çıktığı bir örnek, İzmir Katipoğlu Ahmed Resid Efendi Sebili'dir. Sebül, kitabesine göre 1778'de Müderris Hacı Ahmed Reşid bin Mehmet Efendi tarafından yaptırılmış; bugünkü görünümünü 1901 yılında Harputlu oğlu Ali Hüseyin Ağa tarafından yenilenmesiyle almıştır (Aktepe, 2011, s.189; Geyik, 2007, s. 94). Sebilin penceresi üzerinde iri yapraklı çiçeklerden oluşan girland, iki yanda kurdela ile tutturulmuş görünür (**Res. 33a-b**).

Roma ve Bizans dönemi girlandlı lahitlerin, devşirme malzeme olarak çeşmelerde kullanıldığı çok sayıda örnek arasında İzmir-Bergama Ansarlı Camii Çeşmesi de sayılabilir. Çeşmenin, 1543 yılında Ali oğlu Hacı Ahmet tarafından inşa ettirilen cami (Ersoy, 1989, s. 46) ile birlikte yapıldığı kabul edilebilir. Çeşmede ayna taşı olarak Roma dönemine ait girlandlı bir lahit kullanılmıştır.¹⁸

Anadolu'nun çeşitli şehirlerindeki mezarlık ve hazirelerinde, kadınlara ait örneklerde daha yoğun olmak üzere erkek mezar taşları, girland bezemeleriyle dikkat çeker.¹⁹ Bunlardan biri Bursa Emir Sultan Mezarlığı'nda hemen yüzyılın başında 1805 tarihli Fatıma Nuriye Hanım'a ait mezardır (Çakar, 2007, s. 210). Şahidenin baş taşının omuz kısmını bağlayan yüksek kabartma girland, bu tür kullanımların en yaygın tipini temsil eder (**Res. 34**). Yine aynı mezarlıkta 1813 tarihli Mustafa Paşa'ya ait (Çakar, 2007, s. 207) lahitli mezarın dar yüzünü iki, uzun yüzünü dört olmak üzere, yapraklar ve çiçekten oluşan girland dizisi dolaşır (**Res. 35a-b**).

20. yüzyılın başlarında halen girlandın mezar taşlarında kullanıldığını gösteren bir örnek, Balıkesir Baş Çeşme Mezarlığı'ndadır. Mevzuka Hanım'a ait 1926 tarihli (Gökler, 2017, s. 254-256) şahidenin omuz kısımlarını birbirine bağlayan yüksek kabartma girland yer alır (**Res. 36a-b**).

Girlandın, tasarımında yer aldığı ilginç bir eser Sultan V. Mehmet Reşad'a (1909-1918) ait tuğrayla birlikte tasarlanmış ahşap kabartma armadır.²⁰ Armada sırt sırta yerleştirilmiş, Türk mitolojisinde kut ve beylik simgesi olan iki kuğu (Çoruhlu, 2010, s. 175; Sever, 1999, s. 85)

¹⁸ Özellikle İzmir ve çevresinde Roma ve Bizans dönemi girlandlı lahitlerin Osmanlı çeşmelerinde yalak olarak kullanıldığı dikkat çeker. Bu örnekler için bkz. (Geyik, 2007, s. 22-23, 26-27, 42, 60, 87). Bu bölgede, Osmanlı döneminde yapılmış çeşmelerdeki girlandlı örnekler için bkz. (Aynı yayın, s. 78, 94-96, 102-106).

¹⁹ 19.-20. yüzyılda yoğunlaşan girland bezemeli çok sayıda mezar taşı tespit edilmiştir. Başkent ve taşradaki benzer ve farklı örneklerden birkaçı için bkz. (Baş, 2009, s. 99-102, 336-340, 428-430; Eren, 2018, s. 101-102; Soyalp, 2018, S. 82-83; Şahin, 2020, s. 17-21, 26-29; Tanık, 2016, s. 401-403; Türker, 2011, s. 74-77, 84-87, 96-98, 166-169, 178-180, 203-205, 246-249).

²⁰ Sultan V. Mehmet Reşad'ın tuğralı arması ve İstanbul Deniz Müzesi'nde sergilen Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve Sultan Mehmed Reşad dönemine ait girland bezemeli diğer örnekler için bkz. (Beydiz, 2015, s. 48, 57, 69, 114, 117, 123, 129, 131, 135, 144, 177).

gagalarında çiçek ve yapraklardan oluşan girland tutmaktadır (**Res. 37**). Bu örnek, girland ve bir hayvan figürünün birlikte kullanıldığı şimdilik tek örnektir.

Girlandın özellikle Geç Dönem Osmanlı saray mimari süslemesinde olduğu kadar iç dekorasyonda da kullanıldığından yukarıda söz edilmişti. Bu örneklerden biri Dolmabahçe Sarayı Valide Sultan Kabul Odası'ndaki ayna-şöminedir.²¹ Yüksek kabartma çiçeklerden oluşan alçı girland, ayna ve şöminenin birleştiği yatay dikdörtgen bölümde yer almıştır (**Res. 38a-b**).

Yine aynı sarayda 78 numaralı koridorda girlandın bu kez perdelerle işlendiği görülür (Algan, 2005, s. 79). Hereke Fabrika-i Hümayun'unda üretilen perdelerin üzerinde madalyonları birbirine bağlamak üzere çiçek ve yapraklardan oluşan girlandlar yer almıştır (**Res. 39a-b**).

Yine Dolmabahçe Sarayı'nda arakiye seccadelerden biri (Demirli, 2011, s. 134) bu motifin farklı yüzeylerdeki yaygınlığını göstermesi bakımından önemlidir. Örneklerden birinde, girland seccadenin iki yanlarda bulunan sütun işlemlerine arasına, püsküllerle asılmış olarak tasvir edilmiştir (**Res. 40**).

Sultan Abdülaziz tarafından mimar Sarkis Balyan'a 1861-1865 yıllarında inşa ettirilen Beylerbeyi Sarayı'nın (Batur, 1994, s.207; Batur, 2019, s. 143; Sözen, 1990, s. 183 Sözen, 1992, s. 77-78) duvar ve tavan resimlerinin yanı sıra iç dekorasyonundaki yoğun bezemeler arasında girlandın yer aldığı görülür. Saray mobilyalarında kullanılan bir örnek Resmi Kabul Odası'ndaki koltuk tepeliklerinde ve kornişlerde görülür (Dündar, 2008, s. 247) (**Res. 41a-b**). Altın varaklı girland dizisi, çiçek ve yapraklardan oluşmuştur.²²

Kitap sanatları söz konusu olduğunda özellikle tezhiplerde, natüralist üslupta bezenmiş sayfalarda Barok ve Rokoko süslemeleri arasında girland motifine de rastlanır. Bunlardan biri Mekke ve Medine tasvirlerinin yer aldığı müzehhip Ali tarafından 1807'de tamamlanan *Delail'ül Hayrat* nüshasının (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 128, YY 1191) tezhiplerinde karşımıza çıkar (Demiriz, 2005, s. 180). Çift sayfa şehir tasvirinin üzerinde çiçek ve yapraklardan oluşan girland görülür (**Res. 42a-b**).²³

Tezhiplerde girlandın tercih edildiği başka bir örnek, Vak'anüvis Halil Nur Bey'in *Vakainamesi*'dir. 1798-1837 yılları arasındaki tarihi olayların yazıldığı eser (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1579) (Demiriz, 2005, s. 176; Karatay, 1961, s. 317) yazımından hemen sonra tezhiplenmiş olmalıdır. Yazmanın 1b sayfasında gül, karanfil ve yapraklardan müteşekkil başlık tezhibi yer alır.

Girlandın çini ve seramik örneklerinin sınırlı sayıda olması dikkat çeker. Bu örneklerden biri 1896 tarihli Yıldız Porselen üretimi olan bir vazodadır (Topkapı Sarayı Müzesi, Yıldız Porselenleri Koleksiyonu, env. no. 34/174) (Kalyoncu, 2011, s. 187). Vazonun gövdesini natüralist çiçek ve yapraklardan oluşan girland dizisi dolaşır (**Res. 43**).

Girlandın 19. yüzyıl Çanakkale seramiklerinde de özellikle gövde süslemesinde yer aldığı örnekler görülür (Takaoğlu-Takaoğlu, 2020, s. 79). Bunlardan birinin üzerinde stilize yapraklardan oluşan girland püsküllerle tutturulmuştur (**Res. 44**).

Yukarıda sunduğumuz örneklerden girlandın Başkent İstanbul'da daha yoğun olmak üzere taşrada, sivil ve dini nitelikli yapılarda, çeşitli el sanatı ürünlerinde, değişik malzeme/tekniklerle yaygın bir biçimde kullanıldığı görülmektedir.

²¹ Şömine-ayna hakkında geniş bilgi ve sarayda kullanılan soba, mangal veya şömine takımı gibi eşyaların bezemelerindeki diğer girland örnekleri için bkz. (Anonim, 1998, s. 34, 62, 70, 94).

²² Girlandın mobilyaların biçimleriyle uyumu dolayısıyla da mobilya tasarımlarında da sıklıkla tercih edildiği örneklerden anlaşılır. Diğer birkaç örnek için bkz. (Kaya-Çağır, 2018, s. 206, 208, 211).

²³ 18. yüzyılda hazırlanan matbuu kitaplardaki girland kullanılan bazı örnekler için bkz. (Gündüz, 2014, s. 105-106).

Bulunduğu yüzeyi hareketlendirip, canlılık katan, çeşitli çiçek/yaprak ve meyvelerle bazen kurdela ve fiyonklarla sarılan, aşağı doğru sarkarak yarım çelenk görüntüsüyle iki veya daha çok noktaya asılmış görünen girland, birçok kültürde görünümüyle olduğu kadar kendisine yüklenen anlamla uzun yıllar kullanılagelmiştir.

İlk örneklerine ölü kültürüyle ilişkili olarak Mısır, Yunan ve Roma uygarlıklarında rastlanan girland, yine bu kültürlerde kamu yapılarında da yoğun bir kullanım alanı bulmuştur. Hellenistik dönem tasarımlarında ince ve daha sade görünümlü örnekler, Roma sanatında hacimli ve çeşitli bitki/meyvelerle zengin bir görünüme bürünmüştür. Benzer şekilde Bizans Dönemi'nde ve Avrupa sanatında da karşımıza çıkan girland bolluk, bereket ve zenginliğin sembolü olarak da görülmüştür.

Girlandın Osmanlı kültüründeki ilk uygulamaları Batılılaşma Dönemi sürecinde 18. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmıştır. İlk örnekleri Barok ve Rokoko süsleme anlayışına uygun bezeme öğeleriyle birliktedir. Ardından Osmanlı sanatına giren Ampir üslup sürecinde de var olmaya devam eden girlandın 20. yüzyılın başlarında özellikle Selçuklu ve Osmanlı klasik süslemesini yeniden canlandıran 1. Ulusal Mimarlık/ Neoklasik Türk üslubu/Millî Mimarî Rönesansı olarak da bilinen dönemle birlikte kullanımı azalmış ve giderek ortadan kalkmıştır.

Avrupa özellikle de Fransa ile kültürel ilişkilerin sanata da ilk yansıyan çıkış noktası Topkapı Sarayı, bu motifin Osmanlı dünyasına girmesinde öncü olmuştur. Önce, Sultan I. Abdülhamid'in odasının tavan süslemelerinde küçük, zarif çiçek çiçeklerden oluşan girland dizileri ardından Harem'in diğer bölümlerinde de kullanılmıştır. Bu tarihlerden sonra girland İstanbul ve taşrada daha birçok yapının mimari süslemesinde ve el sanatı ürünlerinde karşılaşılan bir motif olmuştur.

Antik kültürün en yetkin örneklerinde birçok meyve ve bitki/çiçek ile tasarlanan girland, kullanıldığı yüzeyle de ilişkili olarak dini ritüellerin bir parçası olmuş; özellikle mezar kültürüyle ilişkili olarak girlandın taşıyıcıları veya doldurma motifleri bu anlayışın sembolleri ile kuşatılmıştır. Osmanlı kültüründe ise, Başkent İstanbul'un tanıttığı bu motif saray kapı ve cephelerinde cenneti çağrıştıracı bir anlamla kullanılmış olmalıdır. Girlandın tasarımında yer alan çeşitli çiçek ve meyveler İslam düşüncesinde bolluğu, bereketi, zenginliği ve cenneti sembolize eden nesnelere. Ancak her yüzeydeki örnekler için aynı durum geçerli olmamalıdır. Zira girland biçimi, içeriğini oluşturan meyve ve bitkilerin zarafeti, düz veya silindirik şekilli çeşitli yüzeylerle uyumu/dengesiyile estetik amaçlı olarak da tercih edilmiş olmalıdır.

Örnekler girlandın tezhip, dokuma, seramik, mobilya gibi el sanatı ürünlerine kadar kabul gördüğünü gösterse de nispeten daha çok bir mimari süsleme öğesi olarak en yetkin örneklerini vermiştir. Daha çok kalem işi veya taş, mermer, ahşap, alçı kabartma olarak görülen girlandın bazı örneklerde altın yaldızla boyanarak daha hacimli bir görüntü kazanması sağlanmıştır.

Yüzeyde ritmik bir biçimde tekrarlanarak çoğaltılabilmesi, akıcı ve modüler bir motif oluşu, oluşumunu sağlayan meyve ve çiçek/yaprakların çeşitlendirilerek farklı tasarımları oluşturma olanağını vermesi hem sivil hem de dini yapıların süslemelerinde tercih edilme nedeni olmuştur.

Osmanlı dönemi girlandları bazı örneklerde Antik Yunan, Roma dönemi ve Avrupa örneklerinden tasarım anlamında ayrılmakta; bazı örneklerde ise kısmen benzer bir anlayışı sergilemektedir. Osmanlı kültüründe en zengin örnekleri Başkent İstanbul'un daha çok saray için hazırlanan, genellikle de yabancı mimarlar tarafından inşa edilen yapılarında, yanı sıra taşradaki gayrimüslüm konutlarında veya bu konutlara ilgi duyularak yapılan evlerin süslemelerinde karşımıza çıkar. Bunlar her ne kadar girlanda eklenen armut, elma veya mısır gibi meyveler, iri yapraklı çiçek/yapraklar, uçuşan kurdela ve fiyonklar bakımından Yunan veya Roma dönemi örneklerine benzeseler de doldurma veya askı motifleri doğal olarak Pagan kültürle ilişkisiz, döneminin bezeme zevki ve anlayışına uygun Osmanlı karakteri kazandırılmış rozet, ay-yıldız, püskül, fiyonk ile tamamlanmıştır. İnsan başı (mask) ile girlandın kullanıldığı örneklerde ise yabancı mimarların gayrimüslüm vatandaşlar için inşa ettikleri yapılarda karşımıza çıkar. Kuğu ve

girlandın birlikte tasarlandığı Sultan Reşad'ın tuğralı arması ise Avrupa örneklerini çağrıştırmaktadır.

Girlandın taşra örnekleri nispeten daha ince ve statik görünse de Antik kültürün bir ögesi olan bu motif, Osmanlı sanatçıların elinde/zihninde farklı tasarımlara dönüşmüştür. Geçmişte çiçek ve bitkilerle zengin tasarımlar oluşturan Osmanlı sanatçıları bu formu çeşitlendirmişlerdir. Sözelimi bazı örneklerde girlandın şekline benzer bir şal motifinin içine çeşitli meyveler yerleştirmiş; oval biçim oluşturacak şekilde sırt sırta iki girland motifi çelenge benzer bir tasarıma dönüştürülmüş ya da girlandın yüzeyde dalgalı dolaşımını çağrıştıran zigzag bezemeler, yaprak ve çiçeklerle neşelenmiştir. Bu türden daha pek çok tasarımın, Osmanlı yapılarını bezediği örnekler tespit edilmiştir. Bu şekilde kökeni Antik kültüre dayanan girland, Osmanlı dünyasında kendine has bir karakter yaratabilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abuzer, K. (2017). Antik Dönem Yunan Dünyası'nda Ölüm Kavramı ve Bununla İlgili Bazı Betimler. *Uluslararası Amisos Dergisi*, sayı 2/3, s. 32-65.
- Akar, A. (1969). Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri. *Vakıflar Dergisi*, sayı VIII, s. 267-289.
- Akın, G. (1993). Tanzimat ve Bir Aydınlanma Simgesi. Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyum Bildirileri, 17-18 Aralık 1992, içinde (s. 123-133). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akın, G. (1993). Abdülmecid Türbesi. içinde, İ. Tekeli (Ed.), Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt I. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını. s. 53-54.
- Akın, G. (1994). Mahmud II Türbesi ve Sebili. içinde, İ. Tekeli (Ed.), Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt 5. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını. s. 263-265.
- Aksoy, Ş. (1977). Kitap süslemelerinde Türk Barok ve Rokoko Üslubu. *Kültür Bakanlığı Sanat Dergisi*, S. 3/6, s. 126-139.
- Aktepe, M. (2011). İzmir Suları, Çeşme ve Sebilleri ile Şadırvanları Hakkında Bir Araştırma. *Tarih Dergisi*, sayı 30, s. 135-200.
- Aslanapa, O. (2004). Osmanlı Mimarisi, İstanbul: İnkılap.
- Altmann, W. (1902). Architektur und Ornamentik der Antiken Sarkophage, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Altun, A. (1993). Cihangir Camii. içinde, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 7. s. 539.
- Arseven, C. E. (1983). Aylama Askı. içinde, Sanat Ansiklopedisi, cilt 1. Milli Eğitim Basımevi, s. 141.
- Anadolu, M. U. (1984). Batı Anadolu'da Bulunan Hellenistik Çağ ve Roma İmparatorluk Çağı Girland (Askı)'lı Sunakları. *Sanat Tarihi Dergisi*, cilt 3/3. s. 1-35.
- Anonim, (1991). Garland. A. P Kazhdan, A. M. Talbot, A. Cutler, T. E. Gregory, N. P. Ševčenko. (Ed.). içinde, The Oxford Dictionary of Byzantium v. 2, New York-Oxford: Oxford University Press, s. 823.
- Anonim. (1997). Girland. içinde, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, cilt 2. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, s. 684.

- Anonim. (1998). Milli Saraylar Isıtma Araçları Koleksiyonu, Ankara: TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi Milli Saraylar Daire Başkanlığı.
- Anonim. (2005). Osmanlı Sarayında Avrupa Porselenleri, İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi.
- Algan, Ş. K. (2005). 19. Yüzyıl Osmanlı Saraylarında Kullanılan Kumaşlar ve Bu Kumaşlarda Hereke Fabrika-i Hümayunu'nun Yeri ve Günümüze Yansımaları. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi.
- Altier, S. (2019). Osmanlı Sanatı'nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, sayı 17/26, s. 149–202.
- Altier, S. (2018). Bir Motifin Peşinden: Osmanlı Sanatında “Bereket Boynuzu”. *History Studies International Journal of History*, cilt 10, s. 21-57.
- Arel, A. (1975). 18. Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi
- Arık, R. (1999). Osmanlı Sanatında Duvar Resimleri. *Osmanlı*, cilt 11. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 423-436.
- Arık, R. (1976). Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayını.
- Arlı H. (1994). Cihangir Camii. içinde, İ. Tekeli (Ed.), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 2. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını s. 431.
- Artan, T. (1994). İhlamur Kasrı. içinde, İ. Tekeli (Ed.), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 4. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 111-112
- Atasoy, N. (2002). Hasbahçe, Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek, İstanbul: Aygaz AŞ.
- Aydın, A., Durugönül, S., Kaplan, D., Tepebaş, U. (2013). Silifke Müzesi Taş Eserler Kataloğu Heykeltıraşlık ve Mimari Plastik Eserler, S. Durugönül (Ed.), İstanbul: Bilnet Matbaacılık.
- Ayvansarayı Hüseyin Efendi. (2001). Hadikatü'l-Cevami İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Bakır, B. (2003). Mimaride Rönesans ve Barok-Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Barışta, H. Ö. (1994). Pertevniyal Valide Sultan Çeşmesi. içinde, İ. Tekeli (Ed.), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 6, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 245-246
- Baş, E. (2009). Edirne Beylerbeyi Camii Haziresi'nde Bulunan Mezar Taşları. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi.
- Bayhan, A. A. (2013). Osmanlı Mimarisinde Başkent Dışında Mimar Sinan Ekolünün Güçlü Bir Temsilcisi: Çankırı Ulu Camii. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı*, cilt 6/25. s. 79-96.
- Batur, A. (1994). Beylerbeyi Sarayı. içinde, İ. Tekeli (Ed.), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 2. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 206-210.
- Batur, A. (2019). Beylerbeyi Sarayı Kıyıda Tepelere Uzanan Bir Sahil Saray. *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, s. 139-161.
- Batur, A. (1985). Balyan Ailesi. M. Belge, F. Aral (Ed.), içinde, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1089-1090.

- Batur, A. (1993). Mimar Raimondo D’Aronco ve Milli Saraylar’daki Çalışmaları. *Milli Saraylar Dergisi*, Yayın no: 9 Ankara: TBMM Basımevi, s. 40-65.
- Batur, A., Batur, S. (1985). Dolmabahçe Sarayı. M. Belge, F. Aral (Ed.), içinde, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1068-1077.
- Batur, S. (1985). Balyan Ailesi. içinde, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1089-1090.
- Batur, S. (1994). Mecidiye Camii. içinde, İ. Tekeli (Ed.), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 5. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 314-316.
- Beydiz, M. G. (2015). İstanbul Deniz Müzesi’ndeki Kayıklar ve Gemilerde Kullanılan Ağaç Süslemeler (1828-1918) (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Can, S. (2007). XIX. Yüzyılda Osmanlı Mimarlığı’nın Teşkilat Yapısı ve Balyanlar. içinde, 150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu, 23-26 Kasım 2006 Bildiriler, I, (s. 64-78). İstanbul: TBMM Milli Saraylar.
- Cansız, F. (2012). Cephe Düzeni ve Süslemeleriyle Bayındır Evleri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi.
- Cantay, G. (2008). Türk Süsleme Sanatında Meyve. *Turkish Studies*, cilt 3, sayı 5, s. 32-64.
- Cantay, T. (1991). Asâriye Camii. içinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 3. s. 461.
- Carr, D. W. (1997). Andrea Mantegna The Adoration of the Magi, Los Angeles: J. Paul Getty Museum.
- Cevat Rüştü, (2001). Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine, Cevat Rüştü’den Bir Güldeste, N. H. Polat, (Yay. haz.). İstanbul: Kitabevi.
- Cezar, M. (1992). Süslemeler Yönünden Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayları. *Milli Saraylar*, Ankara: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, s. 8-29.
- Cimilli, H. C. (2007). Topkapı Sarayı’nın Anıtsal Kapılarının İşlev ve Sembolizm Açısından İncelenmesi (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Cirlot, J. E. (1971). *A Dictionary of Symbols*, London: Routledge.
- Çakar, G. (2007). Bursa Emir Sultan Mezarlığı’ndaki 18. ve 19. Yüzyıl Mezar Taşları (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Çalışır, D. (2008). Osmanlı Görsel Kültüründe Meyve Teması: Geleneksel Natürmort Resimleri. *Turkish Studies*, sayı 3/5, s. 65-86.
- Çalışkan, U. C. (2010). İstanbul Camilerinde Süslemeleriyle Hünkâr Mahfilleri (1808–1909) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Çayan, S. (2012). Geleneksel Antep Evlerinde Kalem İşi Bezeme ve Duvar Resimleri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Çelik, Z. (1996). 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul. (S. Deringil, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (1998). Eyüp ve Çevresindeki Mezar Taşlarında Görülen Kâse İçinde Meyve Tasvirlerinin Sembolizmi. içinde, II. Eyüp Sultan Sempozyumu 8-10 Mayıs 1998, İstanbul: Eyüp Belediyesi, s. 118–127.

- Çoruhlu, Y. (2010). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul: Kabalcı.
- Demirarslan, D. (2016). 19. Yüzyıl Osmanlı Dini Mimarisi Dekorasyonunda Duvar Resmi Sanatı: Balkanlardan Kalkandelen Alaca Camii Örneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, s. 80, s. 151-181.
- Demiriz, Y. (2005). Osmanlı Kitap Sanatlarında Doğal Çiçekler, İstanbul: Yorum Sanat ve Yayıncılık.
- Demirli, A. Ö. (2011). Milli Saraylar Tekstil Koleksiyonundaki 19. Yüzyıl İşlemeli Eserlerin Değerlendirilmesi (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Denel, S. (1982). Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Diler, N. K. (1996). Anadolu Girlandlı Sunakları (Basılmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Dişbudak, D. (1999). İhlamur Kasrı. içinde, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 19. s. 82.
- Doğan, H. (1990). Askıçelenk. içinde, Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınevi, s. 54.
- Dündar, M. (2008). Beylerbeyi Sarayı (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Elinç, Z. K. (2013). Batı Anadolu'da Antik Çağlarda Sepulkral Anıtlar Üzerindeki Girlandlarda Kullanılan Süs Bitkileri. K. Erken, F. Pezikoğlu (Ed.), içinde, V. Süs Bitkileri Kongresi Kitabı, 6-10 Haziran 2013, C. 1 (s. 61-67). Yalova: Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü Yalova Üniversitesi.
- Eren, S. (2018). Trabzon Tavanlı Cami Haziresi 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları. *Türk Dünyası*, sayı 46, s. 91-122.
- Eroğlu, İ. (2012). Tarabya Huber Köşkü Mimarisi, Tarihi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Ersoy, B. (1989). Bergama Cami ve Mescitleri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eyice, S. (1981). XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu. *Sanat Tarihi Yıllığı*, sayı 9-10, s. 163-190.
- Eyice, S. (1992). Batılılaşma Mimari. içinde, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 5, s. 171-181.
- Eyice, S. (1995). Empire. içinde, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 11. s. 163.
- Eyice, S. (2007). Nusretiye Camii. içinde, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 33. s. 274
- Geyik, G. (2007). İzmir Su Yapıları (Çesme, Sebil, Sadırvan) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Gökler, B. M. (2017). Balıkesir Mezar Taşları (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Gültaş, D. (2008). Raimondo D'aronco: İstanbul'daki Yapılarında Cephe Biçimlenişi ve Detayları (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi.

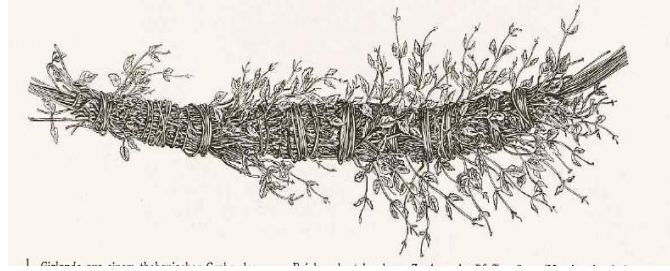
- Gültekin, R. E. (2008). Türklerde Bereket Sembolü Olarak Kullanılan Meyve Motifleri ve Mimaride Değerlendirilmesi, *Turkish Studies*, cilt III, s. 9-31.
- Gündüz, K. (2014). 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Basılan Eserlerin Kitap Sanatları Bakımından İncelenmesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Hanioglu, M. Ş. (1992). Batılılaşma. Giriş. içinde, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 5. s. 148-152.
- Harman M. (2014). Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'sinde Yer Alan Cennet ve Cehennem Tasvirleri. *Mukaddime*, cilt 5/1, s. 89-112.
- Haskan, M. M. (2018). Hamîd-i Evvel Külliyesi ve Çevresi, İstanbul: İstanbul Ticaret Borsası.
- Hatipoğlu, O. (2007). XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı (Basılmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- <http://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=233> (Erişim: 10. 04. 2021)
- http://www.turkishculture.com/dia/index.php?lang=tr&country=1&city=2&status=3&attribute=19&page=list&page_no=10 Nurhan Atasoy Arşivi (Erişim: 10. 04. 2021)
- İşıkakdoğan, A. (2013). Balıkesir Çeşmeleri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- İbrahimgil, M. (1997). Kalkandelen (Tetovo) Alaca Paşa Camii. *Vakıflar Dergisi*, sayı 26, s. 249-266.
- İrepoğlu, G. (1986). Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kütüphanesindeki Batılı Kaynaklar Üzerine Düşünceler. *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık*, 1, s. 56-73.
- İrez, F. (1990). Topkapı Sarayı Harem Bölümü'ndeki Rokoko Süslemenin Batılı Kaynakları. *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık* 4, s. 21-54.
- İslimyeli, N. (1973). Askıçelenk. içinde, Sanat Terimleri Ansiklopedisi, cilt 1. Ankara: Doğuş Matbaası, s. 43.
- Kalyoncu, H. (2011). Topkapı Sarayı Müzesi Yıldız Porselenleri Koleksiyonu'nun Değerlendirilmesi (Basılmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Kahraman, S. A. (2015). Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri, İstanbul: Lale Yayıncılık.
- Kalender, E. (1999). Gaziantep Abdülkadir Kimya Evi Duvar Resimleri, Ankara: Duman Ofset.
- Karamani, A. (1992). Dolmabahçe Sarayı Cephe Süslemelerinde Antik Mimari Öğeler. *Milli Saraylar*, Ankara: Milli Saraylar TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, s. 31-43.
- Karatay, F. E. (1961). Türkçe Yazmalar Kataloğu 1, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi.
- Kaya L. G., Çağıl Yasin. (2018). İzmit Kasrı Hümayun (Abdülaziz Av Köşkü) Mobilyaları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 11/57, s. 199-214.
- Koch, G. (2001). Türkiye'deki Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri. (B. Varkıvanç, Çev.). İstanbul: Vehbi Koç Vakfı-Akmed Yayınları.
- Koçak, İ. E. (2019). Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemi Cephe Mimarisinde Girland Dekorasyonu (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi.

- Koçyiğit, F. (2018). Bir Güç Temsili Olarak Tanzimat Dönemi Çeşmeleri. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, cilt 5/12, s. 81-106.
- Kösekul, E. (2017). 19. ve 20. Yüzyıl İstanbul Türbeleri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Kuban, D. (1954). Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Kut, G. (2007). Muhammediye’de Cennet Tasvirleri. M. S. Koz (Ed.), Metin And’a Armağan içinde (s. 331-335). İstanbul: Metgraf.
- Kuyulu, İ. (2001). Çakırağa Konağı. R. H. Ünal (Ed.), Birgi Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları içinde (s. 141-152). Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ladstätter, S. (2012). Ephesos Yamaç Ev 2. (S. Gün, Çev.), İstanbul: Ege Yayınları.
- Memiş, M., Bezci, N. (2019). Arşiv Belgeleri Bağlamında Emirgan/Mirgün Hamid-i Evvel Camiinin Tarihi ve Mimari Özellikleri. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, cilt 5/ 9, s. 61-103.
- Meurer, M. (1909). Vergleichende Formenlehre des Ornaments und der Pflanze mit Besonderer Berücksichtigung der Entwicklungsgeschichte der architektonischen Kunstformen, Dresden: Verlag von Gerhard Kühtmann.
- Nemlioğlu, C. (2008). Trabzon’un Abidevi Eserlerinden Kostaki Köşkü, İstanbul: Nöbetçi Yayınevi.
- Okçuoğlu, T. (2000). 18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Okçuoğlu, T. (2002). Asariye Camii: Tanzimat Döneminde Benzersiz Planlı Bir Yapı. *Sanat Tarihi Yıllığı*, sayı 15, s. 115–130.
- Ödekan, A. (1993). Ampir Üslubu. içinde, İ. Tekeli (Ed.), Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt 1. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 247-248.
- Ögel, S. (1999). 18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Sanatında Taş Üzerinde Cennet İmgelerinden Örnekler. *Sanat Tarihi Defterleri*. İstanbul: Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayını, s. 73-81.
- Önkal, H. (2017). Osmanlı Hanedan Türbeleri, Ankara: AKM Yayınları.
- Öz, T. (1997). İstanbul Camileri I-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özata, İ. (2020). Mustafa Paşa (Sinassos) Konut Mimarisi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Özbek, Y. (2014). Kapadokya’da Osmanlı Dönemi Duvar Resimlerinde Kent Tasvirleri. *Mediterranean Journal of Humanities*, sayı IV/1, s. 215-230.
- Özcan, A. (2003). Lale Devri. içinde, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 27. s. 81-84.
- Özguven, H. B. (2003). Mahmud II Türbesi, Sebili, Çeşmesi ve Haziresi. içinde, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 27. s. 357-358.
- Öztuna, Y. (1978). Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi, cilt 6, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

- Patacı, Ö. O. (2017). Ampir Üslubu'nda Bir Sultan Camii: Nusretiye. *Akademik Bakış Dergisi*, sayı 59, s. 169-207.
- Renate, G (1990). Pflanzlicher Mumien schmuck und andere altägyptische Pflanzenreste im Ägyptischen Museum. *Forschungen und Berichte*, 28, s. 7-15.
- Renda, G. (1977). Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Renda, G. (1985). 19. Yüzyılda Kalemîşi Nakış-Duvar Resmi. M. Belge, F. Aral (Ed.), içinde, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 6. s. 1530-1534.
- Rumscheid, F. (1994). Untersuchungen zur Kleinasiatichen Bauornamentik des Hellenismus, Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- Sak, İ. (2006). Osmanlı Sarayının İki Aylık Meyve ve Çiçek Masrafı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 25/ 40, s. 141-176.
- Salbacak, S. (2019). Lale Devrinin Dekorü III. Ahmed Yemiş Odası. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 12/ 67, s. 512-518.
- Sever, M. (1999). Türk Mitolojisinde Kuşlar. *Milli Folklor*, cilt 6/42, s. 83-88.
- Stephan, M. (1931). Die griechische Guirlande. Ein Beitrag zur griechischen Ornamentik. Zella-Mehlis: M. von Nordheim.
- Strocka, V. M. (1996). Datierungskriterien kleinasiatischer Girlanden-sarkophage. *Archäologischer Anzeiger*, s. 455 – 473.
- Soyalp, S. (2018). Denizli Babadağ'da Osmanlı Dönemi Mezar Taşları (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Sözen, M. (1998). Bir İmparatorluğun Doğuşu Topkapı, İstanbul: Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık AŞ.
- Sözen, M. (1990). Devletin Evi Saray, İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları.
- Sözen, M. (1992). Beylerbeyi Sarayı. içinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 6. s.77-78.
- Sözen, M. (1994). Dolmabahçe Sarayı. içinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 9. s. 503-507.
- Sözen, M., Tanyeli, U. (1996). Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Sözen, M., Tapan M. (1973). 50 Yılın Türk Mimarisi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Suner, Y. (1994). Nusretiye Camii. içinde, İ. Tekeli (Ed.), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 6. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını. s. 105-107.
- Şimşek, C. (1998). Laodikeia Ana Küme Girlandlı Lahitleri (A ve B). *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, sayı 20/85, s. 2-28.
- Tanman, B. (1993). Çakır Ağa Konağı. içinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 8. s. 188-189.
- Tanman, B. (1998). Hırka-i Şerif Cami. içinde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 17. s. 378-382.

- Tanık, S. (2016). Kocaeli, Gölcük Değirmendere Mezarlığı Mezar Taşları (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Takaoğlu, T., Takaoğlu, A. (2020). Çanakkale Seramikleri 1670-1915 Bir Kentin Sessiz Tanıkları, Çanakkale: Çanakkale Belediyesi Seramik Müzesi.
- Taşer, N. (2008). İstanbul'da İhlamur ve Küçüksu Kasırları (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Tekinalp, A. P. Ş. (1999). Yıldız Sarayı Kompleksi Duvar Resimleri (Basılmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Tekneci, Z. Ö. (2018). Batılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarisinde İstanbul Minareleri (1703-1922) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi.
- Tuğlacı, P. (1993). Osmanlı Mimarlığı'nda Balyan Ailesi'nin Rolü. İstanbul: Yeni Çığır Kitabevi.
- Turan, R. (2014). İstanbul'da Batılılaşma Etkisindeki Osmanlı Kâgir Saraylarının Bahçe Kapıları. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Turani, A. (1975). Fisto. içinde, Sanat Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Toplum Yayınevi, s. 40.
- Tokay, H. (1994). Şah Sultan Külliyesi. içinde, İ. Tekeli (Ed.), Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. cilt 7. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, s. 127.
- Tüfekçioğlu, A. (2005). Edincik'te Türk Devri Mimarisi ve Mezar Taşları. Bursa: Edincik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Türker, F. (2011). Sinop Seyyid Bilal Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Urfalıoğlu, N. (2002). 19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Aydınlanma Dönemi Yansımaları. H. C. Güzel-K. Çiçek (Ed.), içinde, Türkler Ansiklopedisi, cilt 15. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 344- 348.
- Uzun, M. İ. (2005). Muhammediye. içinde, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 30. s. 586-587.
- Üsdiken, B. (1993). Çiçek Pasajı. içinde, İ. Tekeli (Ed.), Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt 2. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, s. 508.
- Yenişehirlioğlu, F. (1993). Sanatta Osmanlı İmparatorluğu, Fransa Etkileşimi. içinde, Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyum Bildirileri, 17-18 Aralık 1992, (s. 57-68). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yıldırım, Ş. (2015). Side Müzesi'nden Bir Geç Antik Çağ Çeşmesi. *Olba*, sayı XXIII, s. 515-534.

RESİMLER

Res. 1. Nanelerden hazırlanmış bilinen ilk girland örneği, Bir Tebli'ye ait mezardan duvar resmi, Kahire Müzesi, (M. Meurer, 1909, Res. 1., s. 8).

Res. 2. Meyve, çiçek, yaprak ve fiyonktan oluşan girland, Anavarza Lahdi, Roma Dönemi, MS.180–200, mermer kabartma, u: 245 cm, e: 108 cm., y:108 cm., Adana Müzesi, (A. Çelik, 2010, Levha XI, a).

Res. 3. Çiçek ve yapraklardan oluşan girland, boğa başı ve haç süslemeli çeşme parçası, Bizans Dönemi, MS. 4. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra, mermer kabartma, 59 cm.x 90 cm.x 21 cm., Side Müzesi (Ş. Yıldırım, 2015, Fig. 2).

Res. 4. Meryem, Çocuk İsa ve İncil yazarları tasviri, Andrea Mantegna (1431-1506) Verona San Zeno kilisesi altarı, 1456-59 tarihli (D. W. Carr, 1997, fig. 16).

Res. 5. Girland bezemeli leğen-ibrik takımı, 1793 tarihli, Viyana Porselen Fabrikası üretimi, ibrik yük: 32 cm., leğen çap: 35 cm., Topkapı Sarayı Müzesi, porselen, 16/1193, 16/1194 (Anonim, 2005, s. 48-49).

Res. 6. Topkapı Sarayı Sultan I. Abdülhamid Dairesi, Nurhan Atasoy Arşivi, http://turkishculture.org/dia/index.php?lang=tr&country=1&city=2&status=3&attribute=19&page=list&page_no=24

Res. 7. Çiçek ve yapraklardan oluşan girland süsleme, İstanbul Topkapı Sarayı III. Selim Meşk Odası, Tavan ve tavan eteği, kalem işi (R. Arık, 1988, Res. 18).

Res. 8. Madalyon ve kulelerdeki girland süslemeler, Dolmabahçe Sarayı, Saltanat Kapısı, Sultan Abdülmecid dönemi, 1843-1856 tarihli, mermer kabartma (R. Turan, 2014, Foto. 75).

Res. 9. Çiçek, yaprak ve meyvelerden oluşan girland bezeme, Dolmabahçe Sarayı, Hazine kapısı kanat duvarı, Sultan Abdülmecid dönemi, 1843-1856 tarihli, mermer kabartma, (R. Turan, 2014, Fot. 61).

Res. 10. *Cennetü'l-celâl*, Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye*, 1888-1889 tarihli, Ankara Bilkent Üniversitesi Halil İnalcık Koleksiyonu, B014890, İstanbul Matbaa-i Osmaniye, taşbaskı, (M. Harman, 2014, Res. 6).

Res. 11a-b. Çiçek, yaprak ve kurdelalardan oluşan girland, İhlamur Kasrı/Merasim Köşkü, Doğu cephe pencereleri, 1849–1855 tarihli, Sultan I. Abdülmecid dönemi, taş kabartma (N. Taşer, 2008, Res. 73).

Res. 12. Çiçek, yaprak, meyve ve kurdelalardan oluşan girland, Küçüksu Kasrı, Batı cephe güney yan kanadı zemin kat cephesi, 1856–1857 tarihli, Sultan I. Abdülmecid dönemi, taş kabartma (N. Taşer, 2008, Res. 428).

Res. 13. Çiçek, yaprak, meyve ve kurdelerden oluşan girland, Küçükusu Kasrı, Üst kat salonun kapı üst, 1856–1857 tarihli, Sultan I. Abdülmecid dönemi (N. Taşer, 2008, Res. 656).

Res. 14. Çiçek, yaprak, kurdela, fıyonk ve püsküllerden oluşan girland dizisi, Şale Kasrı Hümayunu, Büyük Tören Salonu, 1898 tarihli, kalem işi (A. Batur, 1993, s. 49).

Res. 15. Kadın başı/ maskla birlikte çiçek, yaprak ve meyvelerden oluşan girland, Huber Köşkü, Salve kapısı üzeri, 1905-1906 tarihli, taş kabartma (D. Gültaş, 2008, Res. 1. 44).

Res. 16. a-b Yaprak ve çiçeklerden oluşan ince girland dizisi, İzmir Ödemiş, Birgi Köyü Çakırağa Konağı, 1837?, a. Batı cephe b. Orta kat doğu duvar, kalem işi (İ. Kuyulu, 2001, Res. 123, 132).

Res. 17. Çiçek ve yapraklardan oluşan girland dizisi, Ürgüp/Mustafapaşa (Sinassos) Sarı Konak, Baş oda tavan eteği, 1879 tarihli, kalem işi (İ. Özata, 2020, Fot. 330).

Res. 18. Yaprak ve çiçeklerden oluşmuş girland, İzmir Bayındır 44 Ada 5 parseldeki konut, 19. yüzyıl sonu, taş kabartma (F. Cansız, 2012, Fot. 88).

Res. 19. Çiçek ve yapraklardan oluşan girland bezeme, Trabzon Kostaki Köşkü konuk odası tavanı, 1910 öncesi, kalem işi (C. Nemlioğlu, 2008, Res. 33).

Res. 20. a-b. Yaprak ve çiçeklerden oluşan ince girland dizisi, Gaziantep, Abdulkadir Kimya Evi eyvanın doğusundaki oda, 1894 tarihli, kalem işi (S. Çayan, 2012, Res. 47, 49).

Res. 21a-b. Çifte girland, İstanbul, Tophane Nusretiye Camii, Hünkâr girişi portalı, 1823-1826, taş kabartma (Ö. O. Patacı, 2017, Res. 8).

Res. 22. Kadınlar mahfili tavan eteğinde girland süslemeler, Kalkandelen (Tetovo) Alaca Paşa Cami, 1833 tarihli, kalem işi (D. Demirarslan, 2016, Res. 13).

Res. 23. Yaprak ve çiçeklerden oluşan girland, İstanbul Emirgan Hamid-i Evvel Camii, ilk yapım 1779–1780 Sultan I. Abdülhamid, onarım ve bugünkü şekli 1838, II. Mahmud Dönemi, ahşap kabartma, (<http://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=233>)

Res. 24a-b. Çiçek ve yapraklı girland dizisi, İstanbul Beşiktaş, Asariye Camisi minaresi, 1839 tarihli, taş kabartma (Z. Ö. Tekneci, 2018, Fot. 130).

Res. 25. Çiçek ve yapraklardan oluşan girland, İstanbul Beşiktaş, Küçük Mecidiye Camii, Son cemaat yeri üzerindeki salon örtüsü, 1848 tarihli, alçı kabartma (U. C. Çalışkan, 2010, Fot. 112).

Res. 26. Yaprak ve püsküllerden oluşan girland dizisi, Çankırı Ulu Camii, Vaaz kürsüsü, 1884-85, mermer kabartma (A. A. Bayhan, 2013, Res. 12).

Res. 27a-b. Çiçek ve yapraklardan oluşan girland, İstanbul Cihangir Cami, Kubbe içi, 1889 tarihli, kalem işi (O. Hatipoğlu, 2007, Res. 139, 141).

Res. 28. Çiçek ve yapraklardan oluşan girland, İstanbul, Eyüp, Şah Sultan Türbesi, Kubbe içi, 1800 tarihli, kalem işi (H. Önkal, 2017, Res. 681).

Res. 29a-b. Çiçek ve kurdeladan oluşan girland, İstanbul Çemberlitaş Sultan II. Mahmud Türbesi, Kubbe içi, 1840 tarihli, alçı kabartma (E. Köseku, 2017, Fot. 45).

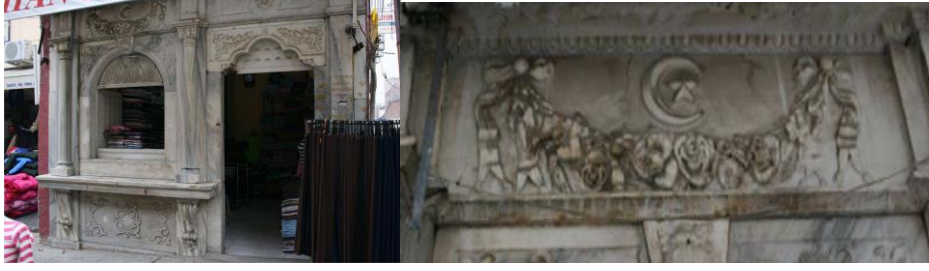
Res. 30. Saçak alt iç yüzeyinde çifte girland dizisi, Hamîd-i Evvel Sebili, Gülhâne Parkı karşısı, 1777 tarihli, Fotoğraf Abdullah Biraderler, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 90415 nolu albüm (M. N. Haskan, 2018, s. 10).

Res. 31a-b. Yapraklardan oluşan girland dizisi, Balıkesir Edincik Hacı Kadir çeşmesi, Ayna taşı, 1834-35 tarihli, Bani Abdülaziz Ağa, mermer kabartma (A. Işıkakdoğan, 2013, Res. 29).

Res. 32a-b. Çiçek ve yapraklardan oluşan girland, İstanbul Eyüp Pertevniyal Valide Sultan Çeşmesi, 1856 tarihli, mermer kabartma (F. Koçyiğit, 2018, Fot. 11).

Res. 33a-b. Çiçek, yaprak ve kurdeladan oluşan girland dizisi, İzmir Katipoğlu Ahmed Resid Efendi Sebili, Pencere, 1901 tarihli banisi Harputlu oğlu Ali Hüseyin Ağa, mermer kabartma (G. Geyik, 2007, Res. 138, 141).

Res. 34. Çiçek ve yapraklardan oluşan girland, Fatma Nuriye Hanım'ait baş taşı, Bursa Emir Sultan Mezarlığı, 1805 tarihli, mermer kabartma (G. Çakar, 2007, Fot. 138).

Res. 35a-b. Çiçek ve yapraklardan oluşan girland dizisi, Mustafa Paşa'ya ait lahitli mezar, Bursa Emir Sultan Mezarlığı, 1813 tarihli, mermer kabartma (G. Çakar, 2007, Fot. 134-135).

Res. 36a-b. Çiçek ve yapraklardan oluşan girland, Mevzuka Hanım'a ait baş şahidesi, Balıkesir Baş Çeşme Mezarlığı, 1926 tarihli, mermer kabartma (B. M. Gökler, 2017, Fot. 132).

Res. 37. Kuğuların taşıdığı çiçek ve yapraklı girland, Sultan V. Mehmet Reşat (1909-1918)'ın tuğralı arması, 1894, İstanbul Deniz Müzesi 4035 DBN'li arma, 127 x 80 cm., ahşap kabartma, (M. G. Beydiz, 2015, Res. 278).

Res. 38a-b. Çiçekler ve kurdeleradan oluşan girland, Ayna-şömine, Dolmabahçe Sarayı Harem-i Hümayûn Valide Sultan Kabul Odası, 1843-1856, alçı kabartma (Anonim, 1998, Res. 15).

Res. 39a-b. Çiçek ve yapraklardan oluşan girland, Perde, Dolmabahçe Sarayı, 78 numaralı koridor, 1843-1856, Hereke kumaşı (Ş. K. Algan, 2005, s. 79, Desen 34).

Res. 40. Çiçek, yaprak ve püsküllerden oluşan girland, Seccade, Dolmabahçe Sarayı Depo Müze, env. no, 40/381, en: 137cm, boy: 198 cm., 19. yüzyıl, arakiye, dival işi (A. Ö. Demirli, 2011, şek. A.33).

Res. 41a-b. Çiçek ve yapraklardan oluşan girland, Beylerbeyi Sarayı, 13 No'lu Odada koltuk ve kornişler, 1861-1865 tarihli, Altın varak, ahşap kabartma (M. DüNDAR, 2008, Fot. 77-78).

Res. 42a-b. Çiçek ve yapraklardan oluşan girland, *Dela'il el-Hayrat*, 1807 tarihli, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, YY 1191, y. 13b-14a (Y. DEMİRİZ, 2005, s. 180).

Res. 43. Çiçek ve yapraklardan oluşan girland, Vazo, Topkapı Sarayı Müzesi Yıldız Porselenleri Koleksiyonu, env. no. 34/174, yük: 28 cm., çev. 42 cm. porselen (H. KALYONCU, 2011, s. 187).

Res. 44. Stilize yapraklı ve püsküllü girland dizisi, Testi, Çanakkale seramiği, 19. yüzyıl sonları, Aplike kabartma, Bergama Müzesi, seramik (T. TAKAOĞLU-A. TAKAOĞLU, 2020, s. 79).

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 5 Issue 2, July 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 31.05.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 22.06.2021

DOI: 10.30692/sisad.945448

BAŞLANGIÇTAN RÖNESANS'A AŞAĞI VE YÜCE BİR MESLEK: OYUNCULUK

Low and Lofty Profession Acting, from the Beginning to Renaissance

Erdal YILDIRIM

Dr.

Kartal Belediye Tiyatrosu Genel Sanat Yönetmeni

ORCID ID: 0000-0002-6315-4563

ey20162019@gmail.com

Atıf/Citation: Erdal Yıldırım (2021), "Başlangıçtan Rönesans'a Aşığı ve Yüce Bir Meslek: Oyunculuk", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.2 Temmuz 2021 s.407-422.

Öz: Oyun, insandan önce var olan bir olgudur. İkel ya da modern insan, hayatının birçok yerinde oyun eylemine başvurmuştur. Aslında her insan birer oyuncudur. Eylem olan oyunun sanat olarak oyunculığa dönüşmesiyle birlikte, öznesi ve nesnesi insan olan bu sanat, toplumla kurduğu dolaylımsız bağ ve gerçeği yansıtmaya mottosuyla, insana en yakın ve en popüler sanat olma konumuna erişmiştir. Popüler bir sanat olması, birçok aktörün ya da aktrisin çok geniş kitlelerce beğenilmesi, gençlerin bir gün keşfedilip yıldız olma hayalini kurması, tiyatrodan ya da ekranlarda oyuncularını görebilmek için salonların dolması, bu sanat hakkında bilinenlerle doğru orantılı bir episteme değildir. Dışarıdan en az bilinen bir meslektir oyunculuk. Kendi iç dinamikleri içinde icrası zor, meşakkatli ve çok fazla özveri isteyen bir sanat koludur. Bu makalede oyunculuk sanatının ontolojisi, var olabilme mücadelesi, başlangıcından Rönesans'a değer ve mesleki itibar noktasında inişli çıkışlı, daha çok inişli bir grafiğe sahip olmasına rağmen, yersiz ve yurtsuz bir şekilde varlığını idame ettirebilme süreci oyun-yaşam ilintisi bağlamında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Antik Yunan ve Roma, Oyunculuk, Tiyatro, Ortaçağ, Rönesans.

Abstract: Acting is a phenomenon, that exist even before humanbeing. Both troglodyte and modern person use acting in most parts of their lives. In fact, each individual is an actor. After turning into art, acting, which has person as a subject and object, get to be the closest art to person and the most popular one. Thanks to having a direct connection with community and a motto of reflecting the reality. Acting is a popular art, many actors and actresses are admired by large masses, young ones wish to be noticed and be popular, people fill the halls just to see the actors and actresses. All these are not directly proportional to the fact of this art. Acting is the least known occupation from outside. Within its own internal dynamics, it is hard to execute branch of art that needs so much devotion. In this article; ontology of acting art and its struggle for existence will be analysed. And also from the beginning to the renaissance – despite having a bumpy chat on the point of value and professional reputation- the process of continuing existence in an outlandish way will be studied in the context of act-life relation.

Keywords: Ancient Greek And Rome, Acting, Theater, Medieval Age, Renaissance.

GİRİŞ

Oyun, insanlık tarihi boyunca prehistorik dönemden günümüze bir eylem olarak hep var olmuştur. Her çağda insan, insan olduğunu oyun eylemiyle göstermiş ve var olma biçimi olarak bu eylemi gerçekleştirmiştir. Schiller'e göre insan oynayan bir varlıktır ve oynaması tam bir insanlık göstergesidir. (Schiller, 1990, s.76). Fakat oyun sadece insana mahsus bir eylem değildir. Hayvanlar da oynamaktadır. Huizinga o nedenle oyunu kültürden eski bir olgu olarak değerlendirmektedir (2013, s.20). Çünkü ona göre insanlar olmadan da oyun vardı. Ve hayvanlar bu eylemi öğretmesi için insanı beklememiştir.

İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran imgesel düşünme yeteneği ve yaratma gücü, oyun eylemini daha ileri götürmesine ve bir yaşam biçimi kurmasına olanak sağlamıştır. Örneğin ilkel insanın ava çıkmadan önce av dansı yaparak avlanacak avı büyü yoluyla etkilemeye çalışması ve bunu bir toplu gösteri şeklinde izleyicilerle birlikte ifa etmesi, profesyonel manada bir tiyatro oyununu ve seyirciyi andırmaktadır. Toplumsal anlamda bu büyü dansı, dansa katılanları daha av başlamadan psikolojik ve fiziksel yönden hazırlamakta, “toplumsal eğitim aracı olarak gerek fiziki ve mesleki, gerekse etik ve estetik eğitim aracı olarak işlev görmektedir.” (Kagan, 1982, s.240). Ernst Fischer av dansının bu oyunsu tarafının, hem topluma hem de avcıya güven duygusu verdiğini, doğaya karşı bir var olma savaşı anlamına geldiğini ve ilkel insanın sanatı yaratma gücünü arttırdığını söylemektedir (2017, s.52). Diğer anlamda da bu büyü oyunları, toplumsallığın pekişmesi ve insanın kendisini ikna etmesiyle isteklerinin gerçekleşmesini sağlamaktadır. “Bu iç güç onun ‘daimon’udur. Daimo’un özelliği kolektif olarak ortaya çıkarılması ve yine kolektif olarak duyumsanmasıdır.” (Andiç, 2019, s.36, 37).

İlkel insanın kendince bir mücadele içine girmesi yani doğaya karşı var olduğunu göstermesi, bu durumu da gerek büyü yoluyla gerekse doğa koşullarına paralel bir şekilde kendini konumlandırarak yapmaya çalışması ve bunun bilincine varması oyun yönünün gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Temel yaşamsal ihtiyaçları karşılayabilen insanoğlu yaşadığı tüm gelişmeleri çeşitli sesler, danslar, gösterilerle dile getirerek duygularını ve düşüncelerini ifade etmiştir. Bu ilkel oyunlar zamanla belirginleşip düzenli bir hal alarak ritüele, dinsel tören aşamasına dönüşmüştür. (Yıldırım, 2021, s.17). Diğer taraftan vakit geçirmek ve eğlenmek için de oyunlar oynayan homo ludens (Huizinga, 2013, s.16) (oynayan insan), oyunlar sayesinde bir yaşam biçimi olarak varlığını göstermenin belirgin bir yöntemini hayatının merkezine yerleştirmiştir. Homo, oyun eylemiyle döngüsel yaşamı keşfi sonucunda, araç durumundan, toplumsal bir iletişim dili kuran birey-toplum ağının oluşumuna katkı sağlamıştır. (Tekerek, 2006, s.47). Ve genel görüşe göre Dionysos kültünden tiyatronun doğuşuyla birlikte eylem olarak oyun ifası sanat olarak oyunculuk mesleğine dönüşmüştür. Zaten insan hayatının her safhasında yer alması, öznesi ve nesnesinin insan olması hem icracılık anlamında hem de seyirci katında bu mesleğin ününü ve cazibesini arttırmıştır. Fakat meslek olarak paradoksal bir şekilde her zaman tartışmaların odağında yer almış, üstün değerler atfedilirken, en aşağı iş kolu olarak ta konumlandırılmıştır.

Oyunculuk, aslında sanatlar içinde en az bilinen bir meslek koludur. Popüler bir sanat olması, birçok aktörün ya da aktrisin çok geniş kitlelerce beğenilmesi, gençlerin bir gün keşfedilip yıldız olma hayalini kurması, tiyatrodan ya da ekranlarda oyuncularını görebilmek için salonların dolması bu sanat hakkında bilinenlerle doğru orantılı bir episteme değildir. Dışarıdan en az bilinen bir meslektir oyunculuk. Birçok insan, bir ressamın nasıl resim yaptığına, bir müzisyenin nasıl prova aldığına, bir roman yazarının nasıl yazdığına dair oldukça doğru fikre sahip olmasına karşın, bir aktörün nasıl role hazırlandığına dair pek fazla fikre sahip değildir. Bu durum genel değerlendirmelerle geçiştirilmiş, bilgi doğruluğu gizini hep korumuştur. Yapılan

¹Terim Yunan Tradisyonunda üç anlamda kullanılır. 1) İnsanları yöneten ve geliştiren yüce varlıklar. 2) Vicdan. 3) Düşünce formları. Bu terim daha sonra Avrupa’da Demon sözcüğüne dönüşmüş ve Şeytanı tanımlamak için kullanılmıştır.

genel değerlendirmeler iki başlık altında toplanabilir: Mistik bir bakış açısıyla Allah vergisi; rasyonalist bakış açısıyla tamamen akıl işi. Aslında iki yaklaşım da oyunculuğu sanat olmaktan koparan değerlendirmelerdir. Mistik bakış açısı bu sanatı doğaüstü bir gizem olarak değerlendirirken, rasyonalist bakış açısı fazlasıyla estetize eden bir yaklaşıma sahiptir. Yaygın bu iki fikir perspektifinde bakıldığında oyunculuk, eğitimle ilintili olmayan, güzel bir yüz, mikrofonik bir ses, mükemmel bir vücut gibi bariz dış nitelik ve yaratılış meselesi olarak görülmektedir (Hornby, 1983, s.19). Fakat oyunculuk tarihine bakıldığında fiziksel görünümü bahsedildiği gibi güzel olmayan birçok başarılı oyuncuya rastlanılmaktadır.

Oyunculuk, kendi iç dinamikleri içinde yapılması zor ve çok fazla özveri isteyen bir meslek kolu olsa da, insanlık tarihinin her döneminde varlığını, popülerliğini, gücünü korumuş; fakat mesleki anlamda gereken değeri bulamamış yersiz ve yurtsuz bir şekilde varlığını idame ettirmiştir. Yani Oyunculuk, tarihsel olarak değer ve mesleki itibar noktasında inişli çıkışlı daha çok inişli bir grafiğe sahip bir iş kolu olmasına rağmen, insanlık tarihinin her döneminde popüler bir sanat olmayı başarmıştır.

Antik Yunan ve Roma'da Oyunculuk

Antik Yunan tiyatrosunda oyunculara hipokritler denilmektedir. Bunlar aynı zamanda ilk profesyonel oyuncularlardır. (Schyberg & Carlson, 1961, s.68). Yani sahnede repliği olan söz söyleyen kişilerdir. Zaten hypokrites kelimesi etimolojik olarak yanıtlayan anlamına gelmektedir. Oyun içinde yer alan koro ve çeşitli rollere figüran olarak çıkan kişiler oyuncu/hypokrites olarak görülmemektedir. Onlar yanıtlayan konumunda değillerdir. Koroya, choregos (korobaşı) karar verir ve ücretlerinin ödenmesi de korobaşı tarafından yapılmaktadır. Gösterilerde koro, oyuncular gibi yukarı sahnede değil, orkestrada durmaktadır. Oyuncuların durumu ve konumu farklıdır. Onları devlet işe almakta ve ödemeleri de devlet tarafından yapılmaktadır. (Haigh, 1889, s.197).

Oyunculuk mesleğine bakışın bir iz düşümü olarak, antik dönemde Platon'un sanat karşıtlığı çerçevesinde mimetik yaratım tümünden reddedilmektedir. Daha en başından Platon'un en temel karşı çıkış noktası şairlerin, tanrılar ve insanlar hakkında yalanlar anlatıyor olması ve tutkuları körüklemesidir. Devlet'teki şikâyetlerinden ilki de budur. Ona göre duyularla algılanan nesnelere gerçeği yansıtmamaktadır. Onlar sadece gerçekliğin ideal biçiminin kopyalarıdır. Yani bu şekliyle sanatçı, ikincil biçimi kopyalayarak gerçekten uzaklaşmaktadır. Ona göre gerçek sanatçı, gerçeğe iştiğal eder, kopya ile değil. Platon'un bu eleştirel yaklaşımı sanat-hayat ilişkisini ilk kez ortaya koymaktadır. Platon bir anahtar sözcük olarak günümüze değin gelen mimesis (taklit) kavramını, bu ilişkiyi anlatmak için ilk kez kullanmıştır. Ona göre bu terim alçaltıcıdır. Aristoteles ise mimesis'e olumlu bir işlev yüklemiş, bu terime itibar kazandırmıştır. (Carlson, 2007, s.17). *“Platon'a göre şairler zaten doğada kutsal olarak bulunan yaratıcı etkinliği kopya etmektedir. Aristoteles'e göre ise sanal olarak mimesis, yaratıcı bir etkinliktir.”* (Nutku, 2001, s.35). Platon'a göre kopyalanan, gerçeğin kopyasıdır, gerçek değildir. Aristoteles göre ise sanatçı, taklitle (yeni bir sanalla) gerçeği yeniden yaratmaktadır. Platon “Devlet” adlı eserinde 10. bölümünde taklitle şiirin coşkuyu beslediğini heyecan duygusunu çoğalttığını, bunun da kuşkuya sebep olduğunu, o nedenle şiiri ve onun en iyi ifade edildiği dram sanatını (tiyatroyu) reddetmektedir. Ona göre şair sözlerini süsleyerek insanları etkilemekte tutkuları köreltmektedir. Ve aslında *“şairlerin yarattığı birer gölgedir, gerçek varlıklar değildir”*. (Platon, 1999, s.340).

Platon'un tiyatro için tutkuları körüklediği iddiası karşın, Aristoteles Yunan tıbbi terimi olan katharsis'ten bahsederek tragedyanın tam tersine seyirciyi bu tür duygulardan arındırdığını ileri sürmektedir. Tragedyalarla verilen acıma ve korku duyguları homeopatik² ilaç işlevi görmektedir. Ve bu da taklit yoluyla sağlanmaktadır. Aristoteles'e göre tüm sanatların kaynağı

² Hastalığa sebebi olan etmenlerin belirli dozlara hastaya verilmesiyle tedavi edilmesidir.

taklittir. Fakat taklit bir birebir kopyalama değil belirli ölçütlerde yansıtmadır. (Aristoteles, 1987, s.43). “*Ozanlar, ya ortalama insandan daha iyi ya da daha kötü olanları yahut da ortalama insanların eylemlerini taklit ederler. Aynı şeyi ressamalarda da buluyoruz: Polygnotos daha iyileri, Pauson daha kötülerini, Dionysios ise gerçeğe uygun olan kişileri taklit etmeye çalışmışlardır.*” (Aristoteles,1987, s.13). Gerald Else, Platon’dan Aristoteles’e geçişi, kopyalamadan yaratmaya geçiş olarak açıklamaktadır. (aktaran Carlson, 2007, s.17). Yani “*taklit, temsil etme ya da bir bakıma yeniden yaratım, günümüz anlayışında ise yanılısama kategorisinde ilintilidir.*” (Çalışar, 1995, s.43).

Bu kadim sanatın en önemli bileşeni olan oyuncu da daha en başından çok ciddi eleştirilere ve karşı çıkışlara maruz kalmıştır. Bu kişinin ilk oyuncu olması ve bu denli olumsuz tepkilere maruz kalması, oyunculuk mesleğinin devamında nasıl bir seyir izleyeceğinin bir göstergesi olarak okunabilir. Birçok kült olmasına karşın genel görüşe göre tiyatro, dionysos kültüründen doğmuştur. Yunanlıların şarap ve bereket tanrısı Dionysos onuruna söylenen ditramboslar ve ritüel danslar bu sahne sanatının filizlendirmiş ve ortaya çıkmasını sağlamıştır. İsmi günümüze değin gelen ve çağlar boyu zikredilen, koronun karşına bir oyuncu koyan, monologdan diyaloga geçişi sağlayan, entrikayı, mizansenini bu sanata katan ilk oyuncu Thespis’tir. (Haigh, 1889, s.198,199). Aynı zamanda yazar da olan Thespis Atina’da sahnelediği, kendisinin de rol aldığı oyunlarından birinde Solon tarafından aldatıcı ve tehlikeli kişileştirilmeler yapmakla suçlanmış ve böyle bir suç isnat edilen ilk oyuncu olmuştur. Yasa koyucunun, oyuncululuğu bu şekilde kötü eleştirmesinin sebebi, gerçekliğin bir yanılısama yaratılarak, seyirciyi gerçek olmayana inandırabilme endişesinden kaynaklanmaktadır. O nedenle bilinen oyunculuk tarihinden beri gerçeklik ve yanılması, bu sanatının hep odağında ve tartışmaların merkezinde yer almıştır. (Carter, 2011, s.14).

Tiyatro sanatının doğuşundan sonra çeşitli aşamalarla oyunculuk sanatı gelişim göstermiştir. Oyuncu ve yazarın aynı kişi olması zamanla terkedilmiş; hem nicel hem değer anlamında gelişmeler, hem de yazarlıktan ayrılarak mesleki anlamda konumlanması, bu sanatın önemini attırmıştır. Aristoteles’e göre Aiskhylos ikinci oyuncuyu, Sofokles ise üçüncü oyuncuyu eklemiştir. (Thomson, 1990, s.208). Ve 449’lu yıllarda oyunculuk, yazarlıktan tamamen ayrılmıştır. Genel görüşe göre 4. yüzyılda meslek haline gelmiştir. Yunan’da aktörler komedyaya ya da tragedyaya türlerinden birini seçerek aktörlük yapmaktadır. Önemli olan oyunculuk mesleğidir. Ve sahnelenen temsildir. O nedenle bir tiyatro topluluğu için oyuncunun tanınırlığının çok önemi yoktur. Roma’da ise bu yaklaşımın değiştiği görülmektedir. Oyuncu hem tragedyaya hem komedyaya alanında icra yapabilir ya da herhangi birinde uzmanlaşma yolunu tercih edebilir. Topluluktaki yıldız oyuncu temsilden ve diğer oyuncularından daha değerli görülür. (Yıldırım, 2013, s.47). Oyuncunun palazlanması bir takım özelliklerinin gelişmesi gerektiği gerçeğini ortaya koymuştur. Bunlardan ilki ses yetisidir. Ses tonunun güzelliğinin yanı sıra, karaktere uygun duygu ile konuşmak ve büyük amfilerde sesi duyurabilmek birincil öneme sahiptir. Yani temsillerde “*konuşma, resitatif ve şarki*” (Brockett, 2000, s.36) en önemli özelliklerdir. Bu özelliklere sahip sanatçı Yunan toplumunda ayrıcalıklı bir konuma erişmektedir. Ve artık yazarlardan da önce gelmektedirler. Aristoteles’de kendi dönemi için oyuncuların yazarlara oranla daha fazla önemsendiğinden söz etmektedir. Oyuncuların devlet tarafından çeşitli görevlere getirilmesi değer anlamındaki bakış açısının göstergelerindedir. Örneğin tragedyaya oyuncularından Aristodemus’u Yunan Devleti iki kez elçi olarak Makedonya’ya göndermiştir. (Nutku, 1995, s.27). Devlet ve toplum nazarında dini misyonu olan Dionysos’un hizmetkârı oyuncular askerlik vazifesinden de muaf tutulmuşlardır. (Kargı, 1991, s.15).

Antik Yunan’da tiyatronun/oyuncululuğun bu denli önemsenmesinin sebebi dramanın hayatın bir parçası olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Devlet de bu bağı bildiği için bütçe ayırarak çeşitli festivaller yapılmasına katkı sağlamak suretiyle halkın tiyatroya gitmesini teşvik etmektedir. Sahnelerin, ibadethanelerin yanına yapılması tiyatroya dini bir misyon da yüklemektedir. Bu durum Yunanlılar için dramanın hayatlarındaki yeri ve önemi yansıması

bakımından önemli bir göstergedir. Ayrıca düğünler ve cenazeler de tiyatral bir gösterim şeklinde yapılmaktadır. Tanrının kült imajının yerleştirildiği tapınaklar ve yapılan geçit törenleri de rahipler tarafından tiyatral bir şekilde ifa edilmektedir. Tüm bunların açık havada olması, Yunanistan’da yağmur ve kar yağışının ender görülmesinden kaynaklanmaktadır. O nedenle de düzenlenen hayata dair her kutlama ya da tören, geniş kitlelere hitap etmektedir. “Yunan kültürünün her alanında, icrada doğa nosyonları da vardı. Bu durum Yunanlılar için samimiyet anlamında dramaya bağlılığın bir nedeni olabilir.” (Bamunusinghe, 2012, s.79,80). Ayrıca dramaları desteklemek çok önemli bir prestij olarak görülmektedir. Özellikle Dionysos festivallerinde oyunları finanse etmek paha biçilmez bir onurdur. Oyunları himaye eden bu zengin kişilere ‘khoregos’ denilmektedir. Aristokrat himayenin bir unsuru olan ve bu görevi üstlenen kişiye saygıyla bakılır ve toplumda ayrı bir önem görürdü. (Freeman, 2003, s.258). Böylesi önemsenen ve maddi destekçisine saygınlık kazandıran drama da, icracısı oyuncu da Yunan toplumunda muteber bir konuma sahiptir.

Antik Yunan’da saygın bir meslek olan oyunculuk Roma’da aşağılık bir uğraş olarak görülmekteydi. Bahsedildiği üzere Antik Yunan’da oyuncular iyi eğitim görüyorlar ve itibarlı bir konumdaydılar. “Tanrı Dionysos’un rahipleri olarak görülüyorlardı.” (Nutku, 1995, s.32). Tiyatronun başlangıcı olan dionysos şenliklerinde bir esrik, büyülenme ile insanlar “kendini satir olarak görür, satir olarak tanrıya bakarlardı”. (Nietzsche, 2019, s.53). Roma’da ise oyunculuk köleler için uygun bir meslekti. Eğitim almaları söz konusu değildi. Diksiyon eğitimi almadıkları için kaba hareketlere dayalı bir icra biçimi söz konusuydu. Yani “Yunanistan’da oyunculuk ritüelistik bir yücelik taşıırken, Roma’da oyuncu eğlencelik sayılıyordu.” (Nutku, 1995, s.32). Yani Roma’da oyunculuğun ne bir dinsel karşılığı, ne de devlet tarafından desteği söz konusuydu. Bu mesleği icra edenlerin çoğunu, okuma yazması olmayan kaba saba insanlar oluşturmaktaydı. Kendisine saygısı olan kentli insanların tercih etmeyeceği çok avam bir meslek olarak görülmekteydi. Oysa Yunanistan’da üst rütbeli subaylığa ve elçiliğe atanmış oyuncular mevcuttur. Sofokles’te bu minvalde general olarak atanmıştır.

Roma’da oyunculuğun bu denli özensiz ve önemsiz olmasının bir sebebi de alımlayıcı olan halkın beğeni düzeyidir. Roma İmparatorluğu kurulmadan önce *Satura* denilen bir komedi tiyatro biçimi vardı. İtalya’da bu yaygın oyun biçimi halk tarafından çok sevilirdi. Kökeni Demeter kültürüne dayanan bu oyun yapısı kaba ve basit güldürüye sahip temsillerdi. Saturanın Tarım tanrıçası Demeter için düzenlenen törenlerde okunan şiir ve komik oyunların birleşiminden doğduğu düşünülmektedir. Bu komik oyunlar Etrüksler tarafından keşfedilmiştir. Romalılar dilini anlamadıkları bu gösterilere, kaba hareketlerle icra edildiğinden dolayı rağbet göstermiştir. Daha sonra İ.Ö 474’de *Ludi* oyunlarında *Saturalara* yer vermişlerdir. (Kargı, 1991, s.18). Öncesinden de anlaşılacağı üzere genelde biçimsellikten, kaba güldürülerden, gladyatör dövüşlerinden hoşlanan bir halk yapısı söz konusudur. O nedenle sahnelenen oyunlar bu minvalde özellikler taşımaktaydı. Roma’da Yunan oyunlarının kontrollü yapısı yerine spektaküler gösteriler tercih ediliyordu. Cicero’nun “Clytemestra” oyununda sahneye 600 katırı soktuğundan söz edilmektedir. Bir diğer örnek te Terentius “Kaynana” adlı oyunun proloğunda yazdığı, ilk oyunda seyircilerin yer kavgası yapıp kavga ettikten sonra ikinci perdede gladyatör dövüşü seyretmek için kaçmasıdır. Gladyatör dövüşleri zamanla öyle bir hal almıştır ki, bir güç gösterisine dönüşmüş, bu işin görsel olarak ününü arttırmıştır. Genel görüşe göre ölen kişinin ardından düzenlenen bu oyun, “Roma Cumhuriyet Dönemi’nin sonlarına doğru, ölü kültünden ziyade profan bir eğlence ve gösteri organizasyonuna dönüşmüştür.” (Uzunaslan, 2005, s.19). Yani çok fazla rağbet gören “ölümle sonuçlanan kanlı gösteriler, başlangıçta kölelere ve esirlere bir cezalandırma biçimi ve bir kurban ritüeliydi.” (Karakoç, 2015, s.155). Bu perspektifte oluşan seyirci davranışı tiyatro oyunlarına da doğal olarak sirayet etmişti. Oyunlara eğlenmek için gelen kitleyi kontrol etmek, rolünü icra eden oyuncu için çok önemli bir meziyet haline gelmiş, hatta rolünden de bir adım öteye geçmiştir. Çünkü sürekli müdahale eden bir seyirciyi dizginlemek, oyunculuk yeteneğinin dışında başka hünerler de gerektirmektedir. O dönem oyuncusu için bu durum ayrı bir yük ve ayrı bir sorumluluktur.

Böylesi bir topluluk karşısında başarının, oyuncunun kitleyi kontrol edebilme yeteneğine de bağlı olduğu görülmektedir. “*Trentius usta oyuncuların oyunu başarılı kılıp değersiz bir oyuna seyircinin paye verebildiğini gözlemlemiştir.*” (Trentius, 1946, s.1). Böylesi bir atmosfer karşısında oyunculuk icra etmek yasal ve dinsel haklardan mahrum, günü kurtarmaya çalışan kölelere kalıyordu. Onlar da sahipleri tarafından yönlendiriliyordu. Öyle ki Plautus “Çömlek” adlı oyununun önsözünde anlattığına göre hata yapan oyunculara dayak atılır, hata yapmayanlara da içki verilirdi. Onlar sadece halkı eğlendiren bir basit eğlendiricilerdir. (Cole & Chinoy, 1997, s.33,31) Oyuncuların icra ettiği oyunlar sadece ticari nitelik taşıyan bir gösteriden ibarettir. (Çalışlar, 1995, s.30).

Oyunculuk mesleğine sirayet etmiş bu olumsuz leke ve onun sefil icracısı köleler, oyunlarda bile aşağılık damgası yemektedirler. Plautus’un “Amphitrio” oyununda bu durum seyirciden özür dilemek maksadıyla şu şekilde anlatılmaktadır:

“Krallar, Tanrılar çıkacak bir oyunu başından sonuna kadar komedyaya etmek bence hiç yakışık almaz ama ne yapalım, içinde bir köle var, onun için, demin de dediğim gibi yarı tragedya ederim, yarı komedyaya. (aktaran Şener, 2003, s.57).

Roma’da oyunculara öyle bir bakış açısı hâkimdi ki, köleler ve fahişelerle aynı kategoride görülmektedirler. Özgür doğanlar eğer oyuncu ise vatandaşlık hakkını kaybediyordu. Onların ifade özgürlüğü yoktu. Ve daha da ileri gidilerek özgür vatandaşlar bir oyuncuyu mahkemeye hesap vermeden öldürebilirdi. (Schuyberg & Carlson, 1961, s.68). Bu sosyolojik davranışın altında kodlanmış Roma anlayışı yatmaktadır. Egon Friedell’a göre Romalı insanlar ticarete ve siyasette her türlü kurnazlıktan, kandırmacadan nefret eden bir yapıya sahiptir (1999, s.49). Romalılar nezdinde bu tür davranışlar kölelere ve fahişelere özgü mezihmetlerdir. Bilim ve sanatla ilgili her şey edepsizlik sayıldığından, bu mesleklerle iştigal eden insanlar da genelde edepsiz sayılan kişilerdi. Romalıların bu yaklaşımı sanatın ve bilimin pratik gündelik yaşama etki etmemesinden kaynaklanmaktadır. Zaten Latince scribe (yazar) sözcüğü mevcutken, poeta (şair) sözcüğü ödünç alınmıştır. Dolayısıyla pratik yaşama katkı sağlamayan her türlü tinsel, artes leviores (önemsiz sanat), studia minora (ikinci derecede) uğraşlar sayılırdı. “*Roma sanatının en tipik özelliği pratik bir yarar sağlama işleviyle yapılmasıdır. Yontular, yapılar, oyunlar hem bu çerçevede uygulanmıştır.*” (Şener, 2003, s.55).

Roma devletinin kodlarında bir güç gösterisi söz konusudur. Çünkü Roma devleti savaşçı ve işgalci bir yapıya sahip köleleştirme mottosuyla topraklarını genişleten bir yapı arz etmektedir. Etraftaki küçük kentleri alarak zamanla tüm İtalya’ya hâkimiyet kurmuştur. Zorunlu bir sonuç olarak böyle bir yapı içerisinde birincil öneme haiz özellik iyi savaşçı olabilmektir. Bu perspektifte sanatta sadece eğlendirici ve oyalayıcı olmalıdır. Nitekim *Ludi* diye adlandırılan tiyatro şenliklerine bile bu vahşi yapı hâkimdi. Başlangıçta spor oyunları, ip cambazlığı, boks gibi sportif gösterilerin olduğu şenliklerde, tiyatro oyunları da oynanmaya başlanmış fakat eğlendirici, oyalayıcı yan hep ağır basmıştır. Mehmet Fuat “Tiyatro Tarihi” adlı kitabında bir oyun gösterimini şu şekilde anlatmaktadır:

“Çok kalabalık bir stadyum, sahnede iki kişi maskelerle ölümüne mücadele etmektedir. Bu bir gladyatör dövüşü değil, mücadele edenler de gladyatör değil, Romalı oyuncular, çok kısa süre sonra bir oyuncu ölecektir. Gladyatör dövüşünde gerçekleşen ölüm gibi, bu oyunda da ölüm gerçek olmalıdır. Çünkü seyircinin beklentisi bu yöndedir. Burada amaç kodlarında savaş olan bu insanlara, acımasızlığı sürekli hatırlatmak ve yaşam biçimi olan bu şiddeti diri tutmaktır. Bu da köleler ve hakları olmayan insanlar üzerinde yapılmalıdır. Öyle vahşi bir durum söz konusudur ki, eğer bir oyuncu, bu ölüm oyunundan kaçarsa, yakalandığı zaman öldürülmekle kalmıyor önce işkence ediliyordu.” (Fuat, 2010, s.49).

Roma'da anlaşılacağı üzere komedi oyunları revaçtaydı. Bu durum devletin ve toplumun tiyatroya bakışının bir tezahürü olarak okunabilir. Oyunculuk eğlencelik bir icra için yapılmalıdır. “*Şairin amacı eğlendirmek ve yarar sağlamaktadır.*” (Carlson, 2007, s.26). Bu minvalde sirk oyunları, Atellan farsları oynanmaktaydı. Daha sonra pantomim oyunları yaygınlaşmıştır. En fazla tutulan oyunlar bedene dayalı bu gösteriler olmuştur. Bu oyunlar ve oyuncular, zamanın düşünürlerinden ve daha sonra da Kilise'den olumsuz tepki görmüştür. Oyunculara çok ağır suçlamalar itham edilmiş, söylenebilecek tüm kötü sıfatlar dillendirilmiştir. (Pignarre, 1991, s.31).

Oyuncuları ifade etmek için Roma'da genelde *histriones* terimi kullanılmasına karşın *cantores* (söylevciler) teriminin de kullanıldığı görülmektedir. Düşük bir meslek olan oyunculuk için, icra edilen oyun türüne göre de bir merteye vardı. Örneğin kurallı dram oyuncusu, mim gösterimcisine göre daha itibarlı konumdaydı. *Mimus* ya da *saltator* denilen mim oyuncusu ise daha düşük bir seviyededir. Roma Devleti'nin son dönemlerinde bütün oyuncular için *histriones* teriminin kullanılmaya başlanmıştır. Oyuncular genelde erkeklerden oluşmaktaydı. Sadece mim oyunlarında kadınlar sahneye çıkmaktaydı. Oyuncuların toplumsal itibar noktasında diplerde olmasına karşın çok az da olsa, bu meslekle itibar ve maddiyet kazanan oyuncuların varlığı da söz konusudur. Romalı ünlü bir oyuncu olan Roscius ve çağdaşı Aesopus bu duruma örnek teşkil etmektedir. Roscius köle değildir ve sonradan soyluluğa yükselmiştir. Aesopus zengin olması ve yeteneği sayesinde, Optimate denilen kamu işlerinin denetiminde etkin olan bir topluluğunun üyesiydi. Aynı zamanda iki oyuncu da yazar ve oyuncular derneği olan collegium poetarum'un üyeleri arasındaydılar (Brockett, 2000, s.77). Fakat alımlayıcı için tipik davranış modu değişmediği için oyuncu ne kadar popüler olursa olsun, seyirci oyuna her türlü müdahale edebiliyordu. Andronicus'tan “*Bir seferinde seyirci defalarca bazı favori satırların tekrarlanmasını talep etmiş, Andronicus'un sesi başarısız olmuştur.*” (Kenneth & Henry, 1919).

İ.Ö I. yüzyıl itibarıyla gösterim anlamında yıldız oyuncu önemli konuma geçmiş, kurallı dram ve oyuncusu gerilemiştir. Bu dönemde aktörlerin yeteneklerini sergilediği sahnelerin revaçta olduğu görülmektedir. Özellikle gösterilerde bir oyuncu öne çıkmaya başlamış ve öne çıkan oyuncular yıldızlaşmıştır. Mim oyuncularının en hünerli olanları ciddi hayran kitlelerine ulaşmıştır. Hatta İ.Ö 6. yüzyılda mim oyuncusu olan Theodora, Doğu Roma İmparatoru Justinianus ile evlenmiştir. (Tereman, 2007, s.113). Roma'nın son zamanlarında ise durum yine başa sarmıştır. Dönemin en popüler oyuncuları; ip cambazları, hokkabazlar, kılıç yutan, ateş yiyenler gibi daha çok hünere dayalı performans yapan kişilerdir. Geline bu noktada oyunculuk daha fazla olumsuz tepkiler almaya başlamış, gezici mimus ve pandomim oyuncularının açık saçık sahneleri bu olumsuz durumun daha da palazlanmasına sebebiyet vermiştir.

Ortaçağ'da Oyunculuk

Oyunculuk mesleği için Ortaçağ (476-1450) sessizlik çağı olarak okunabilir. Roma döneminde gereken değeri göremeyen aktörler, bu dönemde daha da zor durumda kalmış, köşe sıkıştırılmış, olmadık suçlamalara maruz bırakılmış hatta öldürülmüştür. Doyumsuzluk politikası neticesinde Roma İmparatorluğu'nun topraklarını genişletmesi, merkezi otoritesinin zayıflamasına sebep olmuştur. Ve nihayetinde M.S 476 yılında Roma, Batı ve Doğu diye ikiye ayrılmıştır. Bu tarih Ortaçağ'ında başlangıcı olmuştur. Yani Ortaçağ, Roma'nın kalıntıları üzerine doğmuştur denebilir. (Le Goff, 1992, s.3).

Oyunculuk sanatının mecrası olan tiyatro için pagan inancı, Roma'da da devam etmiş, tiyatral anlamda Yunan'ın kötü kopyası da olsa varlığını sürdürmüştür. Sessizlik çağıyla beraber 4. yüzyıl itibarıyla dini açıdan yaşanan gelişmeler, tiyatronun kaynağı pagan inancını ve onun sanatsal tezahürü olan oyunculuk mesleğini olumsuz olarak etkilemiştir. Fakat paradoks bir şekilde pagan kaynaklar bir yolu bulunarak kullanılmaya devam etmiştir. “*Pratikte, ortaçağın din adamları, çok fazla çaba harcamadan vicdanlarını mutlu tutarken 'pagan' kitapları*

kullanmanın birçok yolunu bulacaklardı. Cluny'deki kütüphanede, eski bir yazarın el yazmasına bakan bir keşiş, kulağını pençesiyle kaşıyan köpek gibi kaşımak zorunda kalmıştır. Çünkü pagan, Ortaçağ'da bu hayvanla eşdeğer de tutulmaktadır.” (Le Goff, 1991, s.114). Fakat gittikçe yayılan tek tanrılı inanç sistemi, topraklarını genişleten Roma İmparatorluğu'nca tamamen kabul edilip yaygınlaşmaya başlamış “bu dinin ilk mezhebi Gnostisizm öğretisini yayma çabaları, Hıristiyanlar ve Paganlar arasında çatışmaları körüklemiştir. Gizemli inanç arayışları, doğu mistisizme ilgi ve Museviliğin katkısı bu dinin (Hıristiyanlık) yayılmasını hızlandırmıştır.” (Doğan, 2003, 73). Zamanla da “Hıristiyanlık'ın baş temsilcisi Katolik Kilisesi'nin etkisiyle Antik tiyatro çöküntüye uğramış, (bu çöküntü) Rönesans tiyatrosunun yeşermesine dek sürmüş, feodal toplum düzeninin karşılığı bir oyunculuk ve tiyatro sanatı oluşmuştur.” (Çalışlar, 1995, s.472).

Kilise'nin birçok alanda etkin olması ve zamanla önemli bir güç haline gelmesi, doğal olarak pagan inancına dayalı oyunculuk sanatını da olumsuz manada etkilemiştir. Bahsedildiği üzere Roma döneminde oyuncunun, şehveti, cinselliği ve eğlenceyi çağrıştıran performansları, sessizlik çağında Kilise'nin mücadele verdiği odak noktadır. Çünkü seyirci bu oyunlarla akıl dışılığa, pornografiye, şiddete yönelmekte ve geçici dünya hayatında olumsuz dürtülere kapılarak bedenini şehvete kurban etmektedir. O nedenle, Ortaçağ'da tiyatro gösterimlerine ve oyunculara çok katı yasaklar getirilmiştir. Fakat halkın tiyatro izleme isteğini yasaklar engelleyememiştir. Bu durum karşısında din adamları, topluma tiyatronun ve onun icracılarının kötülüklerini anlatmışlar ve bir dizi suçlamalarla gözden düşürmeye çalışmışlardır. Çünkü “kiliseye göre günahkâr doğan insanın günahlarından arınması için öncelikle bir kul olduğunun bilincinde olması ve kilisenin buyruklarına boyun eğmesi gerekmektedir. Ve bedeninin tüm isteklerini reddederek kurtuluşa erebilir.” (Şener, 2003, s.70). Fakat oyuncuların icra ettiği bu meslek, aktörün vücudunu sergilemesi neticesinde maddi ve fiziksel gerçekliğinin o anda gösterilmesi, seyircide irrasyonel ve şiddet dürtülerini açığa çıkarmaktadır. (Vicentini, 2012, s.4). Yani Kilise'ye göre dünyevi olan oyunculuk sanatı, insanlığın yoldan çıkmasına sebebiyet vermektedir. Çünkü aşırılıklarla haddi aşan bu meslek erbabı, günah işlemekte ve günaha sevk etmektedir. Artık oyuncular, kilise babalarının şiddetli bir şekilde kınadıkları hedef haline gelmiş ve haklarında en aşağı tanımlamalar yapılarak gözden düşürülmeye çalışılmıştır. “Hıristiyan öğretisinin yayılması için çaba gösteren bazı yazarlar ve kilise babaları tiyatroyu ‘Venüs'ün tapınağı’, tüm günahların sığınağı, utanmazlığın temeli ve Tertullian'ın etkili bir ifadesi olarak ‘Şeytanın Kilisesi’ olarak tanımlamışlardır.” (Schyberg& Carlson, 1961, s.70). Çünkü tiyatro, en önemli bileşeni oyuncu marifetiyle Moliere'nin meşhur sözü olan “bu sanatın yegâne hedefi seyircinin hoşuna gitmektir” (Gerçek, 1944, s.13) mottosuyla her türlü ahlaksızlığın kaynağıdır. Kilise ahlaksızlığa kapılmama noktasında halkı sürekli uyarmakta ve bir gün asıl oyunun, üzücü oyunun geleceğini, işte o günün de, buna sebebiyet veren oyuncuların bir trajedide yaptıklarından daha yüksek sesle çığlık atacakları kıyamet günü olduğunu her platformda söylemektedirler. (Schyberg& Carlson, 1961, s.70).

Sessizlik çağında kilise, dünyevi olan bu mesleği ve icracısı oyuncuyu, yoldan çıkararak, insanı insan olmanın kodlarından ayıran yegâne sebep olarak görmekteydi. Bu meslek erbabı sahnede gülüyor, başka insanların yerine geçiyor, hayatı ve bir bakıma kendisine biçilen kaderi sorguluyordu. Tüm bunları yaparken Tanrı'yı ve onun dinini hiçe sayıyordu. Fani olan insan aşırılık içindeydi. Oyuncular, eleştirel bir şekilde yaşamı ele alarak zihinlere şüphe düşürüyorlardı. O nedenle de çok tehlikeliydiler. Bu görüşe karşıt olarak, oyunculuk mesleğini iyi göstermek ve dine aykırı olmadığını ispatlamak için bir takım girişimler de oluyordu. Bunlardan biri Choricus'un “Aktörlere Övgü” adlı eseridir. Bu eserde gülmenin günah olmadığı, aksine hayvanla insanı ayıran en önemli özellik olduğu, oyuncunun canlandırdığı kişinin sadece bir rol olduğu, asla o kişinin gerçek bir karakteri yansıtmadığı anlatılmaktadır. Tiyatronun amacının yaşamı resmetmek, olanı göstermek olduğu için hayata bu denli benzediği vurgulanmaktadır. Ayrıca Choricus bir öz eleştiri yaparak bazı mim oyuncularının açık sahneler oynadığını, bu haliyle zina yaptığını, fakat bu durumun geneli yansıtmadığını, suçun

bütün oyunculara değil, açık sahneler icra edenler de olduğunu ifade etmektedir. (aktaran Nutku 1995, s.45).

Bu çağda oyuncuların hem tanımı hem değer olarak konumu en aşağı şekilde ifade edilerek, yaptıkları işin ne denli kötü ve çirkin olduğu anlatılmak istenmektedir. Oyuncular utanmaz kadını andıran kıyafetler giyen ve onların taklitini yapan canlandırıcılarıdır. Oyuncular, kâfirler ve yahudiler gibi kötü şöhretli dışlanmış kişilerdir. O nedenle oyuncuları memnun etmek doğru değildir. Onları hoşnut etmek Tanrı'ya karşı gelmek, kötülüğü pekiştirmek anlamına gelmektedir. Alcuin üçüncü mektubunda İtalya'ya giden öğrencilerine oyuncuları memnun etmek yerine fakirlere bakmanın Tanrı'nın nazarında çok değerli olduğunu yazmıştır. (Ogilvy, 1963, s.605, 608, 609). Bu bakış açısı Avrupa'da kilise hizmetinde olanlara bir emir gibi telkin edilerek oyuncular ve meslekleri itibarsızlaştırılmaya çalışılıyordu. Bu minvalde Psikopos Quivel "Statutes of Exeter" adlı eserinde din adamlarına uyarılarda bulunmakta onların nasıl bir yaşam şekli benimsemeleri gerektiğini anlatmaktadır. Bu eserde Quivel din adamlarının hayatlarının ölçülü, mütevazı olması gerektiğini vurgulamaktadır. Rahiplere, oyunculukla ve diğer eğlence alanlarıyla uğraşan (histrionibus & ioculatoribus) kişilerle ilişki kurmamaları noktasında uyarılarda bulunmaktadır. Ve rahipler bu tür insanları evlerine davet etmemelidir, hiçbir din adamı bu insanların gösterilerini izleyen seyirciler arasında yer almamalıdır. Bu yaklaşımın tezahürü olarak Londra'da 1542 ve 1545 tarihli belediye meclisi kararında oyunculuk mesleğinin palazlanmasını engellenmek için lonca salonlarının kullanılmasına yasak getirilmiştir. (Wasson, 1984, s.2, 5).

Oyunculuğun Kilise'nin hedefinde yer almasının temel sebebinin, pagan inancına dayalı meslek kolu olmasından kaynaklandığı kuşkusuzdur. Pagan inancıyla "Yunan mitolojisinin önemli bir başarısı ve işlevi dinsel ihtiyaçların ve amaçların karşılanabilmesi için öykücülüğün gelişmesine olanak tanınmasıdır." (Freeman, 2003, s.225). Anlatılan mitler tiyatronun köken kuramını oluşturmaktadır. Bu öyküler çok tanrılı bir kültürün neticesinde ortaya çıkmıştır. Tek tanrılı bir inanç sistemi olan Hıristiyanlık, doğal olarak çok tanrılı inanç sisteminin tezahürü olan tüm yaşam biçimini reddedecektir. Öykülerde olduğu gibi, olmayan bir olayı ve kişiyi tüm bedeniyle ifa eden oyuncu aslında yalan söylemektedir. Bunu da müstehcen ifade biçimiyle haddini aşarak yapmaktadır. Zaten pagan kültüründe, özellikle de kırsal mitlerde tanrılar arasında yalan dolan ve aldatmaca yaygın bir şekilde maharetmiş gibi işlenmektedir. Zeus'un oğlu aynı zamanda da özel ulaşı Hermes'le olan tüm iletişimi yalan üzerine kuruludur. Aynı yalan oyunu Troya savaşında da tanrılar arasında olmuştur. Olimpos'un baş Tanrısı Zeus'un kızı Sparta kralı Menelaos'un eşi güzel Helana'nın, Troya prensi Paris'le kaçması sonucu yapılan kuşatmada, tanrılar ve tanrıçaların bir bölümü Troya tarafında olurken, diğer bir bölümü de Mikenliler tarafında yer almıştır. Yani yalan dolanlar, tarafgirlik tanrılarının eğlencesi durumundadır. Bu durum birçok tiyatro oyununun konusunu teşkil etmiştir. Örneğin Platus'un bir eseri olan Roma dönemi dışında 17. ve 18. yüzyılda Molière ve Heinrich von Kleist tarafından da kaleme alınan "Amphitryon" oyunu "Zeus'un türlü oyunlar yaparak, kılık değiştirerek, oğlunu da oyunlarına alet ederek beğendiği kadını elde etme çabasını konu etmektedir." (Sivri & Ciner, 2010, s.132).

Yalan dolan ve dolantılara dayalı pagan inancının tezahürü olan tiyatro/oyunculuk, belli bir bedensel estetik de içermektedir. Fakat Ortaçağ'da estetik, bedenün kilise görevlilerinin kıyafetleri içinde gizlenmesi ve bu sayede dünyevi hazdan uzaklaşılmasıdır. Tanrısal ve güzel olan öteki dünyadadır. O nedenle bedenün teşhirine dayalı bu sanat, Kilise için çok ciddi bir problematiktir. (Ziss, 1984, s.180). Sonuçta, yalan, dolan, aldatmacayla gerçek çarpıtılmakta ve insanlar etki altına alınmaktadır. "Çünkü tiyatro, (en önemli bileşeni olan oyuncu vasıtasıyla) ontolojisi gereği bir mimesistir. Kurgulama ya da kurmaca eylemdir. Gerçeğin '-miş gibi' yapılarak taklit edilmesi ve seyircinin bu kurmacayla kandırılması değil, bilinçli bir şekilde bu yalana ortak olmasıdır." (Öztürk Çetindoğan, 2015, s.121).

Yani oyuncular eliyle bir eğlence icra edilerek, tanrısal yaklaşan bir sanat değil aksine dinsel kapsam dışında kalan bir gösteri sergilenmektedir. Kilisenin amacı ise ruhsal olanı büyütüp yüceltmek, insani ve tensel olanı da göz ardı etmektir. Saint Augustine sanatı tanrısal bir eylem

olarak nitelemesine rağmen bu sahne gösterisine kuşkuyla bakmaktadır. Yani o da Platon gibi düşünmektedir. Trajik oyunlarla insan ruhu tuzağa düşürülüp yozlaştırılmaktadır. Heyecandan insanın kurtulması gerekirken, oyuncular eliyle bu olumsuz yön harlanmaktadır. Özetle; Kilisenin oyunculuk sanatına düşmanca tavrının nedenleri şu şekilde açıklanabilir: Oyunculuk ve tiyatro yalandır, gerçek olmayanı söylemektedir; insana zarar veren hisleri uyarmaktadır; dine aykırı düşen bir durumun oluşmasını sağlamaktadır; ahlak dışıdır, inançsızlığı teşvik etmektedir. Kişiyi yoldan çıkararak boşluğa düşmesine sebebiyet vermektedir. (Şener, 2003, 70,71).

Kilise'nin gücü ve otoritesi arttıkça nüfuz ettiği alanlarda daha etkili olmaya başlamıştır. Genel görüşe göre en etkin olduğu zaman dilimi X. yüzyıl ile XIII. yüzyıl arasındadır. Öğretisini daha fazla insana yaymak için tüm yasaklara rağmen engelleyemediği tiyatrodan faydalanmıştır. Amaç da cahil olan halkı tiyatro oyunları ile etkileyerek Hıristiyan öğretisinin yayılmasını hızlandırmaktır. Kilisede Ortaçağ'ın başından beri yapılan bazı törenler, tiyatral yapıyı andıran merasimler şeklinde olduğu için, Kilise'nin bu sanata el atması aslında uzak olmadığı bir alana girişi olarak yorumlanabilir. 'Mass ve Saatler' ayini bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. İki bölümden oluşan Mass ayini giriş, ekmek ve şarapla kutsanma şeklinde yapılmaktaydı. Giriş bölümünde İncil'den dualar okunarak günün koşullarına göre dua seçimi yapılırdı. Sonra kalıplaşmış kutsanma ayinine geçilirdi. Mass zorunlu bir ayin değildi konusu günden güne değişirdi. O nedenle tiyatroya daha uygun bir yapı arz etmektedir. Sonuçta "*Mass ve Saatler ayinin tiyatrodan ortaya çıkmasında rolü büyüktür*" (Brockett, 2000, s.100). İronik bir şekilde belli belirsiz yapılan bu teatral performanslara Kilise izin veriyordu. Kutsal metinlerden alınan öyküler rahipler tarafından Latince diyaloglar şeklinde söyleniyordu. Bu "*diyaloglardan rahiplerin geliştirdiği basit dramatik yapılar zaman içinde karmaşık liturjik dramalar haline gelmiştir.*" (Carter, 2011, s.19). Zamanla bu yapı daha da geliştirilerek konusunu İncil'den, Hıristiyan öğretilerinden alan oyunlara dönüşmüştür. "*Oyunların konuları hep İncil'den ve İsa ile azizlerin yaşamlarından alınıyordu.*" (Baltacıoğlu, 2006, s.16). Başlangıçta oyuncular da din görevlilerinden oluşmaktaydı. Oyunculuk alanında eğitimi olmayan bu kişiler, rolü nasıl oynayacaklarını bilmedikleri için ve bu işi bir ibadet olarak düşündüklerinden dolayı, oyunculuk sanatının kurmaca gerçeğine aykırı çok tehlikeli bir icra yoluna sapmışlardır. Yani bir rolü gerçekten yapmak. Öyle bir durum oluşmuştur ki kutsal kişileri oynayan din görevlisi oyuncular, daha sevap olur diye canlandırdıkları kişilerin başına gelenleri gerçekten yaşamışlar, bu nedenle birçok oyuncu icra sırasında bayılmış, yaralanmış hatta ölümden dönmüştür. Din görevlisi oyuncular için seyirciyi etkilemenin tek yolu da gerçeğini yaşamaktır. Kilise'nin hegemonyasına giren tiyatro ve icra yöntemi oyunculuk tuhaf bir hal almıştır. Bu oyunlarda rol alan oyuncuların ücretleri bile rolün kutsiyetine göre ödenmeye başlanmıştır. "*Tanrıyı oynayan kişiye, kısalık ve uzunluk gözetilmeksizin en yüksek ücret, rahibi oynayana bir düşük ücret, şeytani oynayana ise rolü uzun olsa bile en düşük ücreti ödeniyordu.*" (Nutku, 1995, s.44).

Kiliselerde oynanan oyunlar yavaş yavaş kilise dışına taşmaya başlamış ve temsiller Latince yerine halk diliyle icra edilir olmuştur. Halk kendi dilinde sahnelenen oyunlarla, kültür olarak var olan ludus (oyun) ve dramatik sezgi yönünü yeniden keşfetmeye başlamıştır. İlginin artması ve kalabalık seyirci kitlesi nedeniyle, din görevlileri dışında oyunculara da gereksinim duyulmaya başlanmıştır. Ayrıca rahiplerin oynayacakları roller için çok fazla hazırlık yapması gerekiyordu, bu da onların kilisedeki rahiplik görevlerinin aksamasına sebep oluyordu. (Brockett, 2000, s.135). Kilise de amatör oyunculardan destek almak suretiyle kendince bir çözüm üremiştir. Sevap kazanılacağı düşüncesiyle esnaf loncaları da destek vermeye başlamıştır. Fakat zamanla, oyunların masraflarını üstlenen esnaf loncaları, çok ayrı bir uğraş olan bu mesleği kiliseden uzaklaştırmışlardır. Kilise sadece denetleme mekanizması olarak konumlanmıştır. Durumun bu şekilde gelişmesi ve oyunlarda kilise dışında halktan amatörlerin olması, icra noktasında bazı güldürü öğelerinin de yer bulmasına zemin hazırlamıştır. "*Fransa'daki örneklerinde olduğu gibi, dinsel oyunların sonlarında Farmlar oynanmaya başlanmış, bu durum dinsel tiyatrodan dünyevi ve beşeri görünüme bürünmesinin yolunu*

açmıştır.” (Çalışlar, 1995, s.447). Zamanla oyunlar Kilise'nin denetimden çıkmaya başlamış, Kilise de rahiplerini bu gösterilerden çekmiştir. İlk önce onların yerine amatörler sonra da profesyonel oyuncular istihdam edilmeye başlanmıştır. Bu gelişmelere ek olarak kiliseler arasındaki papalık mücadelesi, eğitimdeki gelişmeler, matbaanın icadı, antik eserlerin çevirilerinin yapılması, coğrafi kesiflerin sağladığı bilgiler din öğretisinin zayıflamasına ve laik bir sanatın filizlenmesine olanak sağlamıştır. Fakat Kilise'nin oyuncular noktasında tutumu özgül ağırlığını hep korumuştur. Bu duruma paralel olarak oyunculuk mesleğinin ve icracılarının günah işlemediği, topluma iyilik katmaya çalıştığı söylemleri de yaygınlaşmaya başlamıştır. Özdemir Nutku (1995) Aquino'lu Thomos'tan durumu şu şekilde aktarmaktadır: *“Bir histrio'nun (oyuncunun) mesleği, esasında hiç te yasa dışı bir şey değildir. Bu meslek belli bir ölçü içinde, insanlığın dinlenmesi içindir ve mesleğini uygun bir zamanda, uygun bir biçimde yapan histrio da asla bir günahkâr değildir.”* (s. 44)

Rönesans'ta Oyunculuk

Bedenin, baştan çıkarıcı ve kışkırtıcı kullanıldığı için günah sayıldığı bir dönem olan Ortaçağ'da, zamanla Kilise'nin baskılarının azalması, insan odaklı gelişmelerin palazlanması ibrenin antik dünyaya çevrilmesine ve yeniden yorumlanmasına sebep olmuş ve oyunculuk mesleğinin Rönesans'la itibar kazanmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bu dönem için tiyatro, Antik Yunan ve Latin izleriyle örülmüş bir yapı arz etmektedir. Yani Ortaçağ'ın uzun parantezi sona ermiş antik geleneklere dönüş başlamıştır. Bir çok kuramcıya göre antikite Rönesans'ı yarattığı kadar, Rönesans da antikiteyi yaratmıştır. O nedenle metamorfoz anlayışıyla eser üreten iki klasik yazar Oviud ve Apuleius'un bu dönemde çok ilgi görmesi tesadüfi bir gelişme değildir. Bu durumu daha iyi alımlayabilmek için brikolaj önemli metafor olarak görülebilir. Yani bir yapının parçalarından başka bir yapı oluşturmak. Durum böyle olunca aslında gelişmeler hem döneme ait hem de ait olmayan bir bütünlük göstermektedir. *“Dönemin yazarlarından Hollandalı hümanist Justus Lipsius “Politics” adlı eserinde “her şey benimdir.” fakat aynı zamanda “Hiçbir şey bana ait değildir.” Fikrini savunmaktadır. Rubert Burton da “Anatomy of Melancholy” eserinde “hepsi benim, hiç biri benim değil” (Omme meum, nihil meum) vurgusu yaparak Rönesans dönemini yansıtmışlardır.”* (Burke, 2015, s.29, 30).

Yeniden doğuş anlamına gelen Rönesans'ta antikiteden ilhamla, yazar ve eleştirmenler bu kadim sanatı, Kilise'nin olumsuz tutumuna karşı savunmak durumunda kalmışlar ve oyunların eğitici olduğunu, oyuncularının da bu önemli işleve katkı sağladığını dile getirmişlerdir. Her ne kadar Kilise'ye karşı oyunculuk mesleği ve icracıları savunuluyor olsa da, Ortaçağ'ın karanlık döneminde paradoks bir şekilde, bu mesleğin ayakta kalması ve varlığını sürdürmesi yine Kilise sayesinde olmuştur. Bahsedildiği üzere Hıristiyan öğretisinin kilise babaları tarafından cahil halka oyuncu marifetiyle öğretilme düşüncesi, oyunculuğun/tiyatronun hayatta kalmasını sağlamıştır. Halk tarafından benimsenen tiyatro, yasakların gücünü kaybetmesiyle XV. ve XVI. yüzyılda Avrupa'da hareketlenmeye başlamış, toplumun tüm kesiminin ilgi odağı haline gelmiştir. Tiyatronun bu şekilde bir karşılığının olması toplumun tüm kesimlerine hitap eder duruma gelmesi, oyuncuların ve bu mesleğin müspet istikamette kabulünü sağlamıştır. Oyunculuk sanatı önem kazanmış, sahneler daha estetik bir şekilde icra edilmeye başlanmıştır. Ortaçağ'da basit görülen ve eğitimsiz insanların kalabalıklığı son bulmuştur. *“Ortaçağ'da görülen rolü olsun olmasın ilgiyi dağıtan oyuncular sahneden çekilmiş, oyunculuk gösterişli ve etkili bir konuma yükselmiştir.”*(Şener, 2003, s.74). Bu gelişmeler Avrupa'nın farklı ülkelerinde, kendi kültürlerine, toplum yapısına, teknolojik gelişmelerine bağlı olarak ulusal sanat yapısını da belirlemiştir.

XV. ve XVI. yüzyıllarda Rönesans düşüncesinin toplumda, hem yaşayış hem de sanatsal anlamda değişiklik getirmesine rağmen, dinsel dramının tüm Avrupa'da amatör oyuncularca sergilendiği görülmektedir. Örneğin Floransa'da 'Ermiş Yohanna Günü Şenliği' kapsamında Tevrat ve İncil'den bazı bölümler sahnelenmiştir. Yine “Viyana Paskalya Oyunu” her yıl düzenlenmeye devam etmiştir. Metz'de “Ermiş Katerin” oyunu 18 yaşında genç bir kız

tarafından oynanmıştır. Fakat amatör oyuncular dinsel konuların içine güldürü öğeleri katarak icrada bulunuyorlardı. O nedenle de Paris Belediyesi 1548 yılında dinsel oyunların içine dünyevi sahneler konulduğu gerekçesiyle, bu oyunları yasaklamıştır. Kentin dış mahallelerinde ve banliyölerde icra edilmesine izin verilmiştir. Yani oyuncular da seyirciler de halk güldürüsü ve töreci oyun (moralite) arasında kalmıştır. (Nutku, 1995, s.57). Bu durum Kilise'nin baskısının hala devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bazı devletlerin de dini bir yaklaşım sergilediği ve Kilise'nin öğretilerinin etkisi altında olduğu görülmektedir. Ortaçağ'da Kilise'nin, oyunculara ve tiyatroya karşı ayartıcı, kaba, ruhu aşırılıkla bozan bir sanat olduğuyula ilgili suçlamaları 17. yüzyıla kadar sürmüştür. İspanya, İngiltere gibi birçok Avrupa ülkesi, bu olumsuz tutumun yanında yer almıştır. Devlet yöneticileri dinsel oyunların kötüye kullanıldığı, oyuncuların disiplinsizliği ve seyircinin de bu duruma paralel olarak taşkınlığı nedeniyle ve yasaların ihlal edildiği gerekçesiyle bu oyunları Kilise'nin görüşleri doğrultusunda yasaklamıştır. Kilise durumu öyle ileri götürmüştür ki bazı felaketlerin sorumlusu olarak oyuncuları ve tiyatroyu göstermiştir. 1577 yılında T. Wilcocke adında bir rahibin verdiği vaaz bu duruma örnek gösterilebilir. Rahip T. Wilcocke verdiği vaazda veba salgınından dolayı Londra'da tiyatroların kapatılmasının hastalık için sadece geçici bir çözüm olduğundan bahsederek, asıl sorunun ve sorumlunun oyuncular olduğunu, oyuncular yüzünden insanların günaha battığını ileri sürmüştür. Bu tür vaazlar nedeniyle de devletler hatta bazı yazarlar da Kilise'nin yanında yer almışlardır. Devletler, ahlaka aykırılığından dolayı düzenin bozulduğunu ileri sürerek denetim ve yasaklama yoluna gitmişlerdir. Bazı yazarlar da pagan kökenli tiyatro için “şeytan yuvası” tabirini kullanmışlardır. Hatta Gosson adlı bir yazar “School of Abuse” başlıklı yazılar kaleme alarak oyuncuları ve tiyatroyu ‘Sövgü Okulu’ olarak değerlendirmiştir. Bazı yazarlar da din öğretilerine aykırılık dışında farklı eleştirilerde de bulunmuşlardır. Örneğin Cervantes, kendisi de halkın sevdiği fantastik ve gerçeğe aykırı karakterlere oyunlarında yer verdiği halde, bu tarz tiyatro gösterimlerine karşı olmuştur. Bunun neticesi olarak bu tarz oyunları yazan ve icra eden oyuncuların rezalete sebebiyet verdiklerini dile getirerek Saray'ın, oyunları ve oyuncuları denetlemesi gerektiğini savunmuştur. (Şener, 2006, s.77,78).

Tüm bu suçlamalara karşı aydın yazarlar bu kadim sanatı bütüncül bir şekilde savunmuşlardır. Bu savunma hem suçlamalara bir cevap hem de bu çağın tiyatro sanatına ölçüler getiriyordu. XV. ve XVI. yüzyıl başı klasik yapıtlar bulunmuş, incelenmiş, ortaçağ düşüncesi çürütülmüştür. Eflatun, Aristoteles gibi yazarların eserleri ortaçağ mistisizminin yıkılmasına ve hümanizmanın güçlenmesine önemli katkılar sunmuştur. Geçmişteki gibi insan merkeze alınarak, güzellikleri ortaya çıkarılmıştır. Hümanizmanın getirdiği rüzgârla ‘Bilgi’ canlanmış, bu da sanatların gelişimine çok önemli katkılar sağlamıştır. Bahsedildiği gibi antikiteye yönelik, Rönesans döneminin tiyatro sanatı için en belirgin özelliği haline gelmiştir (Coşkun, 2003, s.57). O nedenle “*tarihçiler Rönesansı, antik çağ üstüne yapılan incelemelerin yenilenmesi olarak tanımlarlar.*”(Hançerlioğlu, 1967, s.232).

Rönesans döneminde tiyatro/oyunculuk temelde savunulma yoluyla hayat bulmuştur. Bu amacın altında yatan temel paradigma insan merkezli yaşam biçimine geçilme isteğidir. 15. ve 16. yüzyılda Avrupa'da yaşayan insanlar, ortaçağın gelenek ve din yapısıyla örülü bir yaşam biçimi içinde kendilerini geliştiremeyeceklerini, daha iyi bir yaşam kuramayacaklarını anlamışlardır. Bu durumu değiştirmek ve yeni değerler oluşturabilmek için çabalamışlardır. Bu çabaların merkezine de insanı koymuşlardır. Bu sayede de hümanizm düşüncesi palazlanmıştır. Böylece ortaçağın dinsel öğretileriyle algılanan evren, toplum ve insan anlayışı, insan merkezinde bireyci yaklaşımla ele alınmıştır. Sonuçta “*Tanrı Devleti yerine tekrar yeryüzü devleti; dinsel bir kozmoloji yerine fiziksel bir kozmoloji; insanın kul olarak görüldüğü bir toplum/devlet düzeni ileri sürülmeye başlanmıştır.*” (Çüçen, 2006, s.26).

Bahsedildiği üzere Rönesans döneminde tiyatro için bir yenilik getirilmemiş Antik Yunan ve Roma'nın tiyatro anlayışı yinelenmiştir. İlk önce Roma'dan Horatius'un “Ars Poetika”sından, sonra da Yunan'dan Arsitoteles'in “Poetika”sından etkilenebilmiştir. Aynı zamanda Platon'un da sanatçı için esin kaynağı görüşünün de bu dönem için etkileri söz konusudur. Antik dönemin

yeniden canlanmasıyla tiyatro eserleri ardi ardına çıkarılarak, oyunculuk sanatından çok kuramsal yönün gelişimi söz konusu olmuştur. Oyunculuk sanatı metnin gerisinde kalmıştır. Bu gelişmelere ek olarak sahne makinelerinin gelişimi, oyun metinlerinin de, oyunculuğun da önüne geçmiştir. Tiyatronun kuramsal platformda sıkışması ve teknolojik gelişmeler, profesyonel oyuncuların kendi yolunu çizmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Profesyonellere sadece bazı metinlerin canlandırılması için ihtiyaç duyulduğundan, onlar da gezici topluluklar halinde mesleklerini icra ediyorlardı. Bir şekilde amatör oyuncularla rekabet etmek zorundaydılar. Kilise'nin ve devletin yasakları ve vergi yükü nedeniyle kıt kanaat geçiniyorlardı. Saraylarda oyunculuk yapan amatörler ise iyi koşullarda mesleklerini icra ediyorlardı. Fakat zamanla, rol ezberleme gibi zorluklar nedeniyle amatörlerde bıkkınlık görülmeye başlanmıştır. Bıkkınlığın bir başka sebebi de profesyonel oyuncuların kendilerinden daha iyi performans sergilemesi gerçeğidir. Saray da bu durumun farkına varmış ve ucuz olan profesyonel oyuncuları tercih eder olmuştur. Prensler saraylara artık profesyonel oyuncular çağırılmaya başlamıştır. Bu durum oyunculuk mesleğinin değerini arttırmış ve nitelikli oyuncuların rağbet görmesini sağlamıştır.

SONUÇ

Bir sanat dalının köklü geçmişe sahip olması, onun çok bilinen ve değer gören bir sanat olduğu anlamına gelmemektedir. Dönemin şartları bu mesleği konumlandırmakta ve olumlu-olumsuz gündemine almaktadır. Antik Yunan döneminin hem düşünsel hem de yaşamsal noktada sanatı görme biçimi, oyunculuk sanatının, sanatsal ve toplumsal önemini göstermesi bakımından önemli bir örnektir. Yunan'da tiyatronun böylesi değer görmesi ve gelişimi toplumla kurduğu bağ ile ilintilidir. Öyle ki oyuncuların ve tiyatrocuların devlet tarafından önemli görevlere getirilmesi, sahnelerin ibadethanelerin yanına yapılması, tiyatro festivallerinin düzenlenmesi, devletin bu festivalleri finanse etmesi, tiyatro ve oyunculuk sanatını görme biçiminden kaynaklanmaktadır. O nedenle oyunculuk sanatının kaynağı yaşam olmalıdır. O nedenle tiyatro bir toplum bilimidir. Gelişmesi, yaygınlaşması ve sanatsal estetik kazanması yaşamla kurduğu bağ ile sağlanabilir.

Tiyatro ve oyunculuk sanatı yaşamın yankılanmasıdır. Tiyatronun estetikten yoksun bir hal alması, tiyatro/oyunculuk alanda eğitimin önemsenmemesi, bu sanatın gelişiminin sekteye uğraması ve itibarının yerle bir olması dönemin yapısının bir çıktısı olarak okunmalıdır. Roma döneminde tiyatroya aşağılık bir meslek olarak bakılması, Romalıların yaşamı görme biçimiyle alakalıdır. Yani bir toplum bilimi olarak tiyatro, dönemini yansıtmaktadır. Rönesans'ta aydınlanmanın bir gereği olarak bu sanatın itibar kazanması ve yeni kapılar aralanması da bu durumun bir göstergesidir.

Tiyatroyla sunulan oyunun malzemesi hayattır. Anlatım aracı da insandır. Ya da insanı imleyen figürlerdir. Somut gerçeğe diğer sanat dallarından daha bağımlı olması da bu yüzdendir. Hayatın canlandırılması yani yaşamın estetize edilerek sunulması, gerçeği kurgusal gerçeğe dönüştürerek -hayat gerçeğini değiştirmese de bir oyun olarak kalsa da- yaşamı yansıtmaları bakımından eleştirel bir ayna vazifesi görmektedir. Bir bakıma hayat oyunu, tiyatro oyunuyla bozuma uğrayarak yaşam gerçeği tüm çıplaklığıyla ortaya dökülmektedir. Bu durum ise yeni bakış açıları, değerlendirmeler, eleştirel yaklaşımlar kısaca sorgulamalar getirmektedir. Dolayısıyla da bir takım kişi, grup, inanç sistemi, siyasi erk gibi toplumu dizayn edenler bu durumdan rahatsız olabilmektedir.

Tüm bunların üstesinden gelebilmek için, oyunculuk mesleğinin ontolojisine sadık kalınarak, tiyatronun bir toplum bilimi olduğunu, oyunculuğun da bu bilimin çerçevesinde oluştuğunu ve hayatın birebir yansıma değil, sanatçıya özgü dünya görüşüyle yeniden yaratılması anlamına geldiğini her platformda farklı çalışmalarlarla yinelemek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Andiç, B. (2019). Stanislavski Sistemi'nden Hareketle Derviş Zaim'in Devir, Balık Ve Rüya Filmleri Özelinde Sinema Oyunculuğu (Basılmamış Doktora Tezi). Maltepe Üniversitesi İletişim Bilimleri ABD.
- Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Aristoteles. (1987). Poetika. İ. Tunalı (çev.). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Baltacıoğlu, İ.H. (2006). Tiyatro Nedir. İstanbul: Mitos Boyut Tiyatro Yayınları.
- Bamunusinghe, S. (2012). Drama as a Mode of Communication in the Ancient Greek World, *Sri Lankan Journal of Human Resource Management*, 3 (1), s78-85.
- Brockett, O. G. (2000). Tiyatro Tarihi. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Burke, P. (2015). Avrupa'da Rönesans: Merkezler ve Çeperler. U. Abacı (çev.). İstanbul: Isık Yayınları.
- Carlson, M. (2007). Tiyatro Teorileri. E. Buğralılar, B. Yıldırım (çev.). Ankara: De Ki BasımYayım.
- Carter, D. (2011) Oyunculuk Sanatı ve Bu Sanatta Ustalaşmak. B. Baysal (çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınevi.
- Cole, T.& Chinoy, H.K. (1997). Ünlü Oyunculardan Oyunculuk Sanatı 1. M. Balay (çev.). İstanbul: Mitos Boyut Yayınevi.
- Coşkun, İ. (2003). Modernliğin Kaynakları: Rönesans Üzerine Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3,(6), s.45-70.
- Çalışırlar, A. (1995). Tiyatro Ansiklopedisi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çüçen, A.K. (2006). Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökeni Ve Eleştirisi, *Muğla Üni. Sos. Bil. Enst. Dergisi*, 83.Yıl Özel Sayısı, s.25-34.
- Doğan, S. (2003). Avrupa'nın Alacakaranlıkta Uçan Baykuşu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20(2), s. 73-89.
- Fischer, E. (2017). Sanatın Gerekliliği. C. Capan (çev.). İstanbul: Sözcükler Yayınevi.
- Freeman, C. (2003). Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları S. K. Angı (çev.). Ankara: Dost Kitapevi.
- Friedell, E. (1999). Antik Yunan'ın Kültür Tarihi. N. Aça (çev.). Ankara: Dost Yayınevi.
- Fuat, M. (2010). Tiyatro Tarihi. İstanbul: MSM Yayınları.
- Gerçek, S.N. (1944). Tiyatro Bilgisi. (Basım yeri belirtilmemiş) : Türkiye Yayınevi.
- Hornby, R. (1983). Understanding Acting, *The Journal of Aesthetic Education*, 17(3), s. 19-37.
- Haigh, A. E. (1889). The Attic Theatre: A Description of the Stage and Theatre of the Athenians, and of the Dramatic Performances at Athens. Oxford: At The Calerendon Press.
- Hançerlioğlu, O. (1967). Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Huizinga, J. (2013). Homo Ludens. M. A. Kılıçbay (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Kagan, M. (1982). Güzellik Bilimi Olarak Estetik ve Sanat. A.Çalışlar (çev.). Altınkitaplar Yayınevi.
- Karakoç, E. (2015). Antik Roma’da Kadın Gladyatörler. *Akademik Bakış Dergisi Uluslararası Sosyal Bilimler E- Dergisi*, (52), s.154-161.
- Kargı, H. (1991). Antik Çağ Tiyatroları ve Pamphylia’daki Örnekleri. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi ABD
- Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kenneth, G.& Henry G. (1919). Roman Actors, *Studies in Philology*, 16(4) s.334-382).
- Le Goff, J. (1992). Medieval Civilization, Oxford: Blackwell Publishers.
- Nietzsche, F. (2019). Tragedya'nın Doğuşu. M. Tüzel (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nutku, Ö. (1995). Oyunculuk Tarihi: Başlangıçtan XIX. Yüzyıla. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Nutku, Ö. (2001). Tiyatroya Giriş. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ogilvy, J.D.A (1963). Mimi, Scurrae, Histriones: Entertainers of the Early Middle Ages. *Medieval Academy of America*. 38(4), s.603-619. <https://doi.org/10.2307/2851658>.
- Öztürk Çetindoğan, M. (2015). Yalan ve Tiyatro. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*. (14), s.117-124.
- Platon. (1999). Devlet. S. Eyüpoğlu, M.A Cimcoz (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Pignarre, R. (1991). Tiyatro Tarihi. P.Kür (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schiller. (1990). İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Bir Dizi Mektup. M. Özgü (çev.). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Schyberg, F. & Carlson, G. H. (1961). The Art of Acting. *The Tulane Drama Review*, 5,(4), s. 56-76.
- Sivri, M. & Ciner, A.(2010). Plautus’un “Amphitryon” Adlı Eseri İle Molière Ve Heinrich Von Kleist Uyarlamalarında Metinlerarasılık. *Uluslararası Kıbrıs Üni.folklor/edebiyat Dergisi*, 16(63), s. 127-154.
- Şener, S. (2003). Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi. Ankara: Dost Yayınevi.
- Şener, S. (2006). Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi. (4. Baskı). Ankara: Dost Yayınevi.
- Tekerek, N. (2006). Oyun Kavramı’ndan Drama’ya Drama’dan Dramatik Eğitim’e. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*. (22), s. 47-73.
- Teraman, Ö. (2007). Roma Dönemi Tiyatro-Tapınak Kompleksleri Ve Anadolu’daki İzdüşümleri. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üni. Klasik Arkeoloji ABD
- Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Thomson, G. (1990). Aiskhylos ve Atina. M.H. Doğan (çev.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Trentius. (1946). Formio. N. Ataç (çev.). Ankara: MEB Yayınları.

Uzunaslan, A. (2005). Antik Roma'da Gladyatör Oyunları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (12), s.15-58.

Vicentini, C. (2012). Theory of Acting- From Antiquity to the Eighteenth Century. Napoli: Marsilio&Acting Archives .

Wasson, J. (1984). Professional Actors in the Middle Ages and Early Renaissance Medieval & Renaissance Drama in England, 1, s.1-11.

Yıldırım, M.S. (2013). Experiencing The Ancient Theatre: A Perspective On Interpreting The Ancient Greek And Roman Theatre Through Reflections From The Space Of The Performer. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). The Department Of History Of Architecture. Middle East Technical University.

Erişim Tarihi:29.04.2021

Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Yıldırım, E. (2021). Antik Dönem'den Postmodernizm'e Oyun-Gerçek Paradoksu ve Aktörlük. (Basılmamış Doktora Tezi). Maltepe Üniversitesi İletişim Bilimleri ABD.

Erişim Tarihi: 01.03.2021

Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Ziss, A. (1984). Estetik. Y. Şahan (çev.). İstanbul: DE Yayınevi.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 5 Issue 2, July 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 30.05.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 10.07.2021

DOI: 10.30692/sisad.945388

AİLE ARASINDA (2017) FİLMİNDEKİ TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN TEMSİLİ

Representation of Gender Roles in the Film Aile Arasında (2017)

Erdem TÜRKA VCI

Arş. Gör.

İstanbul Gelişim Üniversitesi

İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-5264-8552

eturkavci@gelisim.edu.tr

Elif ŞAHİN

Arş. Gör.

İstanbul Gelişim Üniversitesi

İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-6119-9250

esahin@gelisim.edu.tr

Atıf/Citation: Erdem Türkavcı, Elif Şahin (2021), "Aile Arasında (2017) Filmindeki Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Temsili", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.2 Temmuz 2021 s.423-439.

Öz: Toplumsal cinsiyet kavramının oluşumunda toplum ve kültür dışında kitle iletişim araçlarının da etkisi bulunmaktadır. Sinema alanında üretilen popüler filmler, geniş kitlelere ulaşması nedeniyle toplumsal cinsiyetin inşası ve temsili konusunda araştırmacılara inceleme alanı sunmaktadır. Türk Sineması'nda en çok üretilen ve izlenen türlerin başında gelen komedi filmleri de toplumsal cinsiyet temsiline anlaşılmaması açısından önemli bir örneklem grubudur. Bu bağlamda araştırmaya katkısı olacağı düşünülen, Türk Sineması'nın en çok izlenen on filminden biri olan ve anlatısında farklı cinsel kimliklerden karakterlerin yer aldığı Aile Arasında (2017) isimli komedi filmi örneklem olarak seçilmiştir. Film, 2000 sonrası üretilen yerli komedi filmleri arasından aile ve namus kavramlarına eleştirel yaklaşması ve anlatısını sadece kadın-erkek cinsel kimliği üzerinden kurmayıp LGBTİ cinsel kimliklerine yer vermesiyle öne çıkmaktadır. Çalışmanın amacı, Aile Arasında filmindeki toplumsal cinsiyet rollerinin temsiline incelenmesidir. Araştırmada yöntem olarak içerik ve anlatı analizi kullanılmıştır. Yapılan çözümleme sürecinde elde edilen bulgular, filmin anlatısında geleneksel-ataerkil aile düzeninin hicvedildiğini ve LGBTİ karşıtı söylemin bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Cinsel Kimlik, Toplumsal Cinsiyet, Komedi, Türk Komedi Sineması.

Abstract: In the construction of the concept of gender, in addition to society and the culture, mass media also have an impact. Popular films produced in the cinema offer an area of study for researchers on the construction and representation of gender as it reaches large audiences. Comedy films which are the most produced and watched genres in Turkish cinema are also a significant sample group in terms of the understanding of the representation of gender. In this regard, the comedy film called *Aile Arasında* (2017) which is one of the ten most watched films in Turkish cinema and which represents different identities of gender in its narration is chosen as the sample. The film stands out with its critical approach to the concepts of family and honor and its narrative not only based on the gender identity of men and women but also on LGBTI sexual identities. The purpose of this study is to analyze the representation of the gender roles in *Aile Arasında*. Content and narrative analysis are used as the methods in the study. The findings of the study reveal that traditional-patriarchal family order is satirized and there is no anti- LGBTI discourse in the narration of the film.

Keywords: Sex, Sexual Identity, Gender, Comedy, Turkish Comedy Cinema.

GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet kavramı, toplum ve kültür tarafından kadın-erkek cinsel kimliklerine yüklenen anlam ve beklentileri açıklamaktadır. Buna karşın, toplumun sadece kadın-erkek cinsel kimliklerinden değil; LGBTİ (lezbiyen, gay, biseksüel, trans, interseks) bireylerden de oluştuğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Toplumsal cinsiyetin inşasında toplum ve kültür kadar kitle iletişim araçlarının da etkisi bulunmaktadır. Kitle iletişim araçları, -özellikle kadın cinsel kimliğine ilişkin- toplumsal cinsiyet kalıpyargıların yeniden üretilmesinde ve normalleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Eğlence programlarından dizilere, reklamlardan komedilere, çizgi filmlerden haberlere kadar her tür içerikte karşımıza çıkabilen toplumsal cinsiyet kalıpyargıları, eşitsiz cinsiyet ilişkilerini onaylamaktadır (Gedik, 2018, s. 320). Günümüzde sinemanın hala en etkin kitle iletişim araçlarından biri olduğu göz önünde bulundurulduğunda, sinema filmlerinin toplumsal cinsiyet rollerinin temsiline ilişkin inceleme alanı oluşturduğu görülmektedir. Türk Sineması'nın özellikle 2000 sonrası döneminde yerli komedi filmlerinin büyük seyirci kitlesine ulaşması ise bu filmlerdeki toplumsal cinsiyet rollerinin temsiline incelenmesini önemli hale getirmektedir. Tür olarak komedi, güldürme ve eğlendirme işlevi dışında eleştirel olma/muhalefet etme özelliğiyle kadın, erkek ve LGBTİ cinsel kimliklerine ilişkin kalıpyargıları hicvetme özelliğine/gücüne sahiptir. Buna karşın Türk Sineması'nda bu özelliğiyle öne çıkan yerli komedi film sayısı azdır. Yerli komedi filmlerini toplumsal cinsiyet bağlamında inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak yapılan literatür taramasında *Aile Arasında* filmini toplumsal cinsiyet bağlamında inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda araştırmanın ortaya çıkmasında etkili olan itici güç, literatürdeki boşluğa katkı sağlamaktır.

Çalışmada 2017 yılında gösterime giren ve Türk Sineması'nda en çok izlenen on filminden biri olan (Box Office, 2021) *Aile Arasında* isimli komedi filmi örneklem olarak seçilmiştir¹. Film, yerli komedi filmleri arasından aile ve namus kavramlarına eleştirel yaklaşması ve anlatısını sadece kadın-erkek cinsel kimliği üzerinden kurmayıp LGBTİ cinsel kimliklerine yer vermesiyle öne çıktığı için toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmesi açısından önem arz etmektedir. Çalışmanın amacı, *Aile Arasında* filmindeki toplumsal cinsiyet rollerinin temsiline incelenmesidir. Çalışma; giriş, amaç ve yöntem, literatür, bulgular ile tartışma ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Amaç ve yöntem bölümünde araştırma evreni ve örneklemi belirtildikten sonra çalışmanın yöntemini oluşturan içerik ve anlatı analiziyle yanıtı aranan araştırma soruları belirtilmektedir. Literatür bölümünde, çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan toplumsal cinsiyet kavramı ile toplumsal cinsiyetin toplumsallaşma süreci hakkında bilgi verildikten sonra toplumsal cinsiyet bağlamında yerli komedi sineması tartışılmaktadır.

¹ *Aile Arasında* (2017) filminin yapımcılığını BKM, yönetmenliğini Ozan Açıktan, senaristliğini Gülse Birsel üstlenmiş; film toplamda 5.289.051 kişi tarafından izlenerek Türk Sineması'nın en çok izlenen 9. filmi olmuştur (Box Office, 2021)

Bulgular bölümünde ise *Aile Arasında* filmi içerik ve anlatı analizi yöntemiyle incelenmekte; elde edilen bulgular ise tartışma ve sonuç bölümünde tartışılmaktadır.

Amaç ve Kapsam

Araştırmada içerik ve anlatı analizi yöntemi bir arada kullanılmıştır. İçerik analizi, kodlama yoluyla verilerin altında yatan kavramları ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmayı amaçlayan tümevarımcı bir yaklaşımdır. İçerik analiziyle elde edilen kodların belirli kategori altında sınırlandırılması ve sınıflandırılması sonucunda temalar oluşmaktadır (Sığırı, 2018, s. 280). Anlatı ise Yaren'in ifadesiyle hikâyelerin nasıl anlatıldığı ve hikâyelerde anlamın seyircinin anlayışına sunulmak üzere nasıl oluşturulduyuyla ilgilidir. Anlatılar; zaman, uzam, karakterler, eylemler, olaylar, çatışma, neden-sonuç ilişkisi ve seyircinin konumu kavramları üzerinden inşa edilir (2016, s. 167). Uştuk, anlatı analizinin karmaşık insan deneyimini tanımlama ve yorumlama konusunda kullanılabileceğini ifade ederken yöntemin günlük hayattaki edimlerimizin altında yatan anlamını ortaya çıkarma konusunda sunduğu olanağa vurgu yapar (2016, s. 62). Anlatı analizi yöntemiyle yanıtı aranan başlıca sorular şunlardır: Anlatıdaki kahramanlar kim; anlatıda ne yapıyor, hangi davranışlarda bulunuyor; neden yapıyor; sonuçları neler? (Sandıkçıoğlu, 2014, s. 56).

Bu araştırmanın temel sorusu, toplumsal cinsiyet rollerinin temsili bağlamında yerli komedi filmleri evrenine uygun görülerek örneklem seçilen *Aile Arasında* filminde toplumsal cinsiyet rollerinin temsilinin nasıl inşa edildiğidir. Bunun ortaya konması için de içerik ve anlatı analizi yöntemiyle şu alt sorulara yanıt aranmıştır: Anlatıda yer alan kadın, erkek ve LGBTİ kahraman sayısı nedir? Bu kahramanların konumu/önemi nedir; anlatının birincil, ikincil, üçüncül kahramanlarından hangisidir? Kahramanlar anlatıda karakter, tip, stereotip temsillerden hangisi olarak kurgulanmaktadır? Kahramanların mesleği nedir; kahramanlar kamusal alanda mı yoksa özel alanda mı konumlanmaktadır? Kadın, erkek ve LGBTİ kahramanlar anlatıda nasıl temsil edilmektedir? Anlatıda toplumsal cinsiyet rollerine eleştiri getirilmekte midir? Anlatıda LGBTİ karşıtı söylem ya da ataerkillik yeniden üretilmekte midir yoksa eleştirilmekte midir? Anlatının mesajı/teması nedir? Anlatıda seyirci nasıl konumlandırılmaktadır?

Araştırmada karakter, tip ya da stereotip temsilin varlığına yanıt aranması, anlatıdaki toplumsal cinsiyet rollerinin temsilinin ortaya konulma amacıyla ilişkilidir. Anlatılarda kahramanlar; karakter, tip ya da stereotip şeklinde kurgulanmaktadır. Sinema filmlerinde bu ayrım seyircinin bilinçlenmesi ile yapımcı, senarist ve yönetmenlerin seyirciyi baz alarak hareket etmesi sonucunda doğmuştur (Bayrak, 2014, s. 106-120). Karakterler çok boyutlu; tipler ise tek boyutludur. Karakter, kişiliğin başkaları tarafından sosyal, toplumsal ve etik olarak değerlendirilen görünüşleri anlamına gelirken (Bayrak, 2014, s. 106) tip; 'İnsanları genellemesine yansıtın, kendine özgü kişiliği olmayan, daha çok bilinen kalıplardaki insanları gösteren oyun kişisi' anlamına gelmektedir (And, Nutku ve Taner, 1966, s. 107). Olumlu-olumsuz bütün özellikleriyle birlikte kurgulanan karakter, anlatı içerisinde sürekli bir değişim ve gelişim göstermesine karşın tip, anlatı boyunca aynı kalır ve belirli özellikleri korunur (Aslan, 2007, s. 38-39). Stereotip ise kavramı sosyal bilimlerde kuramsal açıdan ilk kez ele alan Walter Lippmann'a göre, insanların diğer insanlar ve topluluklar hakkında kişisel farklılıkları göz ardı etmesi sonucunda ortaya çıkan, basite indirgenmiş yaygın düşünce ve inançları; kalıpyargılarıdır (1998, s. 80-85). Bilgin'in ifadesiyle stereotip, önyargıları besleyen ve koruyan bir özelliğe sahiptir. Bu açıdan stereotip; din, ırk, etnik köken, cinsiyet vb. özelliklere karşı beslenen toplumsal önyargılarla da ilişkilendirilmektedir (Bilgin, 2003, s. 367-368).

Sinema filmlerinde stereotip temsiller kahramanlardan olay örgüsü ve figürlere kadar pek çok unsurda mevcuttur (İmançer, 2010, s. 89). Stereotiplerin sinemada en yaygın biçimde kullanımı kadın, LGBTİ ve sonrasında erkek cinsel kimliklerine yöneliktir. Stereotip olarak kurgulanan kahramanlar, mevcut toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını en dolaysız bir biçimde yeniden üretmektedir. Bu açıdan araştırmada kadın, erkek ve LGBTİ kahramanların anlatıda hangi yapıda (karakter, tip ve stereotip) kurgulandığı ve konumlarının/öneminin ne olduğunun sorulması,

anlatıdaki toplumsal cinsiyet rollerinin temsiline ortaya konulması açısından önem arz etmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Tarihsel süreçte tüm toplumlar, kadın ve erkek cinsel kimliğiyle ilgili belirli sınırlar çizmiştir. Kadın ve erkeklere yüklenen görev ve roller ise toplumların içinde bulunduğu dönemin yapısına göre şekillenmiş veya değişiklik göstermiştir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet kavramı, cinsiyet kavramından farklı olarak cinsiyet hiyerarşisini de açıklayan bir kavramdır (Kandiyoti, 1997, s. 169). Toplumsal cinsiyet kavramında cinsiyet kavramı bulunduğu için öncelikle kavramın açıklanması gerekmektedir.

İlk kez Robert Stoller tarafından kullanılan ancak sosyolojiye Ann Oakley tarafından kazandırılıp popüler olması sağlanan toplumsal cinsiyet kavramı, kültürel ve psikolojik bir kavramdır (Parsa ve Akçora, 2017, s. 18). İngilizce’de “sex” olarak kullanılan cinsiyet, kadın veya erkek olmanın biyolojik tarafını açıklayan demografik bir kategoridir. İnsanların nüfus cüzdanlarında yazan cinsiyet, kavramın anlamına uygundur (Dökmen, 2009, s. 19-20). Bu bağlamda, cinsiyet kavramından yola çıkarak cinsiyet kimliği ve cinsel kimlik kavramları arasındaki farktan bahsedilmelidir. Cinsiyet kimliği, bireyin kendisini kişilik ve davranış olarak belirli bir cinsiyette hissetmesi ve o hisse uygun davranmasıdır. Cinsel kimlik ise daha çok bireyin cinsel yönelimini açıklamak üzere heteroseksüellik, homoseksüellik, transseksüellik, biseksüellik ya da aseksüellik şeklinde tanımlanmaktadır (Dökmen, 2009, s. 27).

Günümüzde cinsiyet kavramı için biyolojik farklılıklardan yola çıkılarak basit bir kadın-erkek tanımlamasından farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Zira, erkeklik ve kadınlık kavramlarına yüklenen anlamlar, toplum tarafından kabul görmüş rollerin içine sıkıştığı için cinsiyetin biyolojik yönünü açıklayan yaklaşım, yerini toplumsal cinsiyet yaklaşımına bırakmıştır. Zira kadın ve erkek artık sadece toplumsal paradigmanın kendileri için belirlediği davranışları yerine getirmekle sorumlu tutulmaktadır (Caner, 2004, s. 40-42).

İngilizce’de “gender” anlamına gelen kavram, Türkçe’de toplumsal cinsiyet kavramı olarak kullanılmaktadır. İngilizce’de “sex”in karşılığı olan cinsiyet kavramı, insanları erkek veya kadın yapan biyolojik özelliklere atıfta bulunmak için kullanılırken “gender” kavramına karşılık gelen toplumsal cinsiyet kavramı ise bu biyolojik farklılıkların nasıl yorumlandığını ve sosyal pratiklere dönüştürüldüğünü ifade etmektedir (Lupton, Short ve Whip, 1992, s. 23). Cinsiyeti toplumsal bir oluşum olarak ifade eden Kessler ve McKenna, toplumsal cinsiyeti erkeklik ve kadınlığın psikolojik, sosyal ve kültürel yönleri şeklinde açıklamaktadır (1978, s. 7). Başka bir ifadeyle, toplumsal cinsiyet sosyal yaşam ve kültürle karşılaşan kadın ve erkeklerin sosyalleşme sürecinde edindikleri özellikler anlamına gelmektedir. Wharthon ise toplumsal cinsiyeti bir sosyal pratikler sistemi olarak görmekte; bu sistemin cinsiyet ayrımlarını yarattığını, sürdürdüğünü ve bu ayrımlar temelinde eşitsizlik ilişkilerinin ortaya çıktığını ifade etmektedir (2005, s. 7). Dökmen’e göre de toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ya da erkek olmaya toplum ve kültür tarafından yüklenen anlam ve beklentileri ifade ettiği için kültürel bir yapıyı karşılar ancak kavram, genellikle bireyin biyolojik yapısıyla ilişkili bulunan psikolojik özelliklerini de barındırmaktadır (2009, s. 20).

Connell’e göre, toplumsal cinsiyet psikolojisinde en hâkim anlayış, birer grup olarak kadın ve erkeklerin farklı kişilik özelliklerine sahip olduğunun varsayımıdır. Kadın ve erkekler; yaradılış, düşünüş biçimleri, karakter ile kişilik yapıları, yetenek ve dış görünüşleri açısından birbirlerinden farklıdır. Connell, kadın ve erkek arasındaki ayrımı belirten bu durumu, cinsel karakter kavramıyla ele almaktadır (1998, s. 225). Biyolojik cinsiyetimiz, Yalova’nın ifadesiyle genellikle değişmeyen bir nitelik olarak kalırken toplumsal cinsiyet öğretilerine dayalı toplumsal cinsiyet kalıpları, içinde yaşanan toplumun gelişmişlik düzeyine, toplum felsefesinin dünyayı algılayış biçimine, zaman ve mekâna göre değişiklik göstermektedir (2002, s. 16). Benzer bir şekilde Saraç da toplumsal cinsiyetin zaman, kültür ve aileye göre değişkenlik gösterebileceğini belirterek cinsiyetin doğal bir özellik iken toplumsal cinsiyetin insan icadı bir kavram olduğunun altını çizerek (2013, s. 27). Connell, toplumsal cinsiyet rejimleri ve toplumsal cinsiyet düzeninin kısaca aile, devlet, kurumlar ve sokak tarafından şekillendiğini açıklamaktadır (1998, s. 165-181). Connell’in

ifadesiyle; “*Günlük yaşamımızın büyük bir bölümünü, bir bütün olarak toplumla ilişkide yayılmak veya bire bir ilişkiye sarılmak yerine ev, işyeri veya otobüs kuyruğu gibi ortamlarda geçiririz.*” (1986, s. 165).

Toplumsal cinsiyet, cinse dayalı ayrımların aslında toplumsal olduğunu ifade eden Amerikalı feministler tarafından da ele alınmıştır. Kavram, cins veya cinsel farklılık gibi kavramların kullanımında ima edilen biyolojik determinizmin reddini ifade ederken aynı zamanda dişillğin normatif tanımlarının ilişkisel yönünü de vurgulamıştır. Bu yaklaşım doğrultusunda, birbirlerine göre tanımlanan kadın ve erkekler, ayrı ayrı çalışma konusu olamaz. Zira, erkeği anlamak için kadına, kadını anlamak için de erkeğe bakılmalıdır. Scott, Amerikalı feministlerin amacının, toplumsal cinsiyet gruplarının tarihsel süreçteki önemini anlamak olduğunu belirtir. Amerikalı feministler, cins rollerinin farklı toplum ve dönemlerdeki kapsamını keşfetmeye, bunun ne anlama geldiğini açıklamaya ve toplumsal düzenin devamlılığında veya değişiminde nasıl işlev gördüklerini ortaya koymaya çalışır (Scott, 2007, s. 3-4). Tarihsel süreçte toplumsal yaşama geçilip ticaret ve özel mülkiyet ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte iş bölümü düzenlenmeye başlamıştır. Bu süreçte ataerkil sistemin etkisiyle kadın-erkek ve kamusal-özel alan ayrımları üretilirken cinsiyetçi iş bölümü de bu ayrımların üzerine kurulur. Ev içi ve aile, özel alan; ev dışındaki siyaset, çalışma yaşamı, bilim ve sanat üretiminin yapıldığı alan ise kamusal alan olarak tanımlanmaktadır. Bu sistemde, kadınlar özel alanla sınırlandırılırken erkekler hem bireysel hem de toplumsal gelişimlerini sağlayabildikleri kamusal alanda etkin olan öznelerdir (Kolay, 2012, s. 25-26). Öyle ki kadınlar, tarihin büyük bir bölümünde ev içinde yemek pişirme, temizlik yapma, çamaşır/bulaşık yıkama, ütü yapma gibi işlerle uğraşmış ve çocuk, yaşlı, hasta veya engelli bakımını üstlenmiştir. Kadınların, yaygın bir biçimde iş yaşamına girmeye başlamaları 2. Dünya Savaşı sonrasında denk gelmektedir. Ancak bu durum kadınların ev ve ev halkı bakımı konusundaki sorumluluklarını ortadan kaldırmadığı gibi iş yükünün de çoğalmasına neden olmuştur. Teknolojik gelişmeler, kadınların ev işlerine ayırdığı zamanda düşüş sağlamasına karşın aile içi rollerde değişme olmadığı için kadınlar, ev içinde ücretsiz çalışmaya devam etmiştir (Kolay, 2012, s. 25). Başka bir ifadeyle kadınlar, toplumsallaşmanın bir çıktısı olarak günümüzde hem başarılı bir kariyer hem de “evli ve çocuklu” olmakla görevlendirilmiştir.

Toplumsal Cinsiyetin Toplumsallaşma Süreci

Toplumsallaşma, kişinin içinde bulunduğu grubun normlarını, değerlerini, tutumlarını ve karakteristik dilini edinmesi yönündeki etkileşim sürecini tanımlayan bir kavramdır (Coştu, 2009, s. 119). Giddens, insanların toplumsal cinsiyet gerçeğiyle çocukluk döneminde karşılaştığını söyler. Giddens’a göre çocuklar, kendilerini erkek ya da kız olarak tanımadan önce daha en başında anne ve babaları aracılığıyla çevrelerinden çeşitli işaretler alırlar. Öyle ki iki yaşına gelen bir çocuk, toplumsal cinsiyetin ne olduğuna ilişkin bilgi edinmeye, kendilerinin ve etrafındaki kişilerin cinsiyetinin ne olduğunu anlamaya başlar. Ancak Giddens’ın ifadesiyle “... *çocuklar, beş ya da altı yaşa gelene kadar, kişinin toplumsal cinsiyetinin değişmediğini, herkesin bir toplumsal cinsiyeti olduğunu ve kızlar ile erkekler arasındaki cinsiyet farklılıklarının anatomik temelli olduğunu bilmezler*” (2012, s. 209). Connell’e göre de yeni doğan çocuğun biyolojik bir cinsiyeti vardır ancak çocuk, henüz toplumsal bir cinsiyete sahip değildir. Çocuk büyümeye başladığında cinsiyetine uygun kurallar ve davranış modelleriyle karşılaşır. Aile, medya, arkadaş grubu, okul gibi toplumsallaştırma etkenleri, çocuğun kural ve davranış modellerini sahipleneceği ortamları hazırlar. Connell’in aktarımıyla “... *bunun sonucunda, normalde belirli bir cinsiyetin toplumsal beklentileriyle örtüşen bir toplumsal cinsiyet kimliği ortaya çıkar*” (1998, s. 255). Connell’e göre cinsel ideolojide, toplumsal pratiğin yapısı doğallaştırma yoluyla çökertilir. Connell, cinsiyete dayalı iş bölümlerinin ve cinsel yönelimlere ilişkin inşa edilen görüşlerin de bu şekilde ortaya çıktığını şu sözleriyle ifade eder: “*Çocuk bakımındaki iş bölümüne ilişkin tartışmalarda kadınların anneliğe ve çocuklara yönelik doğal arzusu sorgulanmaksızın kabul edilmektedir. ... Heteroseksüel çekim, daima doğal bir şey olarak yorumlanır -zıtların birbirini çekmesi- ve toplumsal olarak yasaklanmış ilişkiler, özellikle de eşcinsellik, ‘doğal olmayan’ bir şey olarak yorumlanır*” (1998, s. 321).

Benzer şekilde Dökmen de toplumsallaşma sürecinde toplumsal cinsiyet farklılıklarının ortaya çıktığını ifade eder. Toplumsal cinsiyet farklılıkları, kız ve erkek çocuklarının kendi kültürleri tarafından cinsiyetleri için uygun bulunan duygu, tutum, davranış ve roller arasındaki farklılıklar olarak ifade edilir:

“Kadınların daha duyarlı, ilgili ve bakım verici vb. olarak algılanmaları; ev kadını, öğretmen, hemşire vb. olmalarının beklenmesi, ama erkeklerin bağımsız, atılan, kuvvetli vb. algılanmaları; asker, mühendis, tüccar vb. olmalarının beklenmesi toplumsal cinsiyet farklılıklarıdır. (...) Bunlar gerçek olmayan farklılıklardır; âdeta toplumun kendi kalıplarını bireye dayatması sonucu oluşurlar” (Dökmen, 2007, s. 24-25).

Hoominfar’ın ifadesiyle bütün toplumların kadın ve erkeklere yüklediği birtakım roller ve karşılığını almak istediği beklentileri bulunmaktadır. Bu roller ve beklentiler, toplumsal cinsiyet stereotipleri şeklinde de adlandırılabilir. Cinsiyet stereotipleri, kadın ve erkeklerin doğaları gereği farklı tutum, özellik ve yeteneklere sahip olduğu düşüncesini barındırmaktadır. Hoominfar’a göre bu stereotipler içerisinde örneğin, kadınların erkeklere kıyasla daha kibar, sempatik veya daha savunmasız olduğu görüşü hâkimken erkelerin de kadınlara kıyasla daha güçlü, saldırgan ve bağımsız olduğu görüşü hâkimdir. Bu stereotipler, çalışma ortamlarında ve sosyal ağlarda kadın ve erkekleri birbirinden ayırmak için toplum tarafından yaygın bir biçimde kullanılabilir. Hoominfar için toplumsal cinsiyetin toplumsallaşması, cinsiyet farklılığına bağlı olarak, toplumdaki sosyal rolleri sağlamak için ortaya çıkan ve hayat boyu devam eden bir süreçtir. Bu süreçte aile, akran grupları, okul dışında kitle iletişim araçları da toplumsal cinsiyetin toplumsallaşması konusunda en önemli şekillendiricilerden biridir (Hoominfar, 2019, s. 3-8).

Kitle iletişim araçları ve bu araçlardan yayılan iletiler, aykırı örneklerine rastlanmakla birlikte genellikle egemen toplumsal cinsiyet kalıplarını yeniden üretmektedir (Kuruoğlu, 2014). Geniş kitlelere ulaşması açısından sinema da toplumsal cinsiyetin toplumsallaşması ve toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının yeniden üretilmesinde en etkili kitle iletişim araçlarından biridir. Tüm dünya sinemasında olduğu gibi Türk Sineması’nda da komedi filmlerinin sinemanın ortaya çıktığı dönemden bu yana popülerliğini koruduğu düşünüldüğünde, yerli komedi filmlerinin toplumsal cinsiyet rollerini temsil etme biçimi ile bunun araştırılması önemli hale gelmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Yerli Komedi Sineması

Manzum ya da mensur tiyatro oyunu olarak Antik Çağ’dan günümüze dek sahnelenen komedi, her türlü mizahi malzemeyi konu edinir (Eşiğül, 2002, s. 43). Komedinin bedensel tepkisini oluşturan açık işlevini keyif verme ve eğlendirme, eleştiri ve hoşgörü oluştururken gizli işlevini ise başkaldırı, protesto ve tahrip etme, yarar veya zarar verme, sosyalleşme, hayata tutunma, fiziksel iyileştirme, gerilimi azaltma, başarılı savunma mekanizması olma, sorunlarla başa çıkma, savunma ve saldırı, toplumsal tarihin kod ve mesajlarını taşıma, dikkat çekme, itiraz, kabullenme oluşturmaktadır (Öğüt Eker, 2014, s. 30). Komedi, *“İnsanın başkalarının budalalıklarına gülme zaafını yansıtırken bir yandan da kendi yaşamında aynı yanlışları yapmamasını sağlamakla yükümlüdür”* (Öğüt Eker, 2014, s. 71). Komedinin gerek bireysel gerekse toplumsal açıdan temelde iki ana işlevinin olduğunu söylemek mümkündür: Eğlendirmek ve eleştirmek/muhalefet etmek.

Komedi filmlerinde bu işlev bir takım komedi türleri üzerinden oluşturulmaktadır. Bu türlerden biri olan hiciv, insan davranışlarındaki aksaklıkları sosyal, toplumsal, geleneksel ya da politik kusurları abartma, küçümseme, iğneleme ya da absürtleştirme yoluyla ele alan bir türdür (Kosacı, 2012, s. 6). Hiciv yazarının amacı toplumsal hayattaki çarpıklıkları, kötü işleyişi, kurum ve kuruluşlardaki aksaklıkları, yöneticilerin haksızlıklarını, genel ahlaka aykırı tavır ve davranışlarını yermek, alaya almaktır (Taş, 2007, s. 5). Yerli komedi sineması tarihinde, ticari yönü ağır basan komedi filmlerinin ağırlıkta olması nedeniyle başlı başına hiciv türünde olan film

sayısı azdır (Türkavcı, 2018, s. 187). Böylelikle, anlatısında toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını hicveden film örneklerine de az rastlanmaktadır.

Yerli komedi filmleri toplumsal cinsiyet bağlamında ele alındığında, konuya uygun filmler Türk Sineması'nın başlangıç yıllarına kadar gitmektedir. Özgüç, yerli bir filmde ilk kez travesti bir rolün yer almasını Muhsin Ertuğrul'un 1923 yapımı filmi *Leblebici Horhor* (1923) ile açıklayarak yerli komedi filmlerinde kılık değiştirme üzerinden kurulan komedi anlayışına atıfta bulunur (1988, s. 39). *Leblebici Horhor* ile başlayan bu komedi anlayışının yerli komedi sineması tarihinde farklı şekillerde günümüze dek sürekliliğini koruduğu görülmektedir. Esatoğlu bu anlayışı, Türk Sinemasında Güldürü Unsuru Olarak Transvestizm isimli çalışmasında aykırılık kuramıyla *Fıstık Gibi Maşallah* (1964), *Şabaniye* (1984) ve *Plajda* (2008) filmleri üzerinden incelemektedir. Ataerkil toplumlarda erkeklerin kadın kıyafeti giymesinin toplumsal giyinme pratikleri açısından aykırılık olarak adlandırıldığını ifade eden yazar, incelediği filmlerde bu durumun komedi unsuru olarak kullanıldığını ifade etmektedir (Esatoğlu, 2010, s. 87).

Kabadayı, sinema filmlerinde anlatıların erkek gözünden kurgulandığını, kadın ve LGBTİ kahramanların anlatılarda eril arzular doğrultusunda konumlandırıldığını ifade etmektedir (2013, s. 241). Sinema filmlerinin erkek hegemonyasının yanında duran, toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını yeniden üreten bir yapıya sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda kadın ve LGBTİ cinsel kimliklerinin komedi filmlerindeki temsilinin incelenmesi de ayrıca önem kazanmaktadır. Türk Sineması'nın "karanlık yılları" veya "yitik yılları" olarak adlandırılan ve 1974-1979 yılları arasında ortaya çıkan seks komedileri, toplumsal cinsiyet rollerinin yerli komedi sinemasındaki temsili açısından en çarpıcı örneği oluşturmaktadır. Öyle ki bu dönem içerisinde çekilen 195 filmin 131 tanesi seks komedisi ya da seks filmidir (Evren, 2014, s. 307). Özgüç, bu filmlerde kadın kimliğinin sömürüldüğünü, psikolojik ya da toplumsal bağlantıları olmadığı için "... kadın kadına sevişme sahneleri, bu sömürünün en kaba örnekleridir" ifadesiyle açıklamaktadır (1988, s. 109).

Sinemada kadın kimliğine dair toplumsal cinsiyet kalıpyargıların en belirgin bir biçimde üretildiği komedi film türünü, romantik komediler oluşturmaktadır. Orta ve Ekici, Filmlerle Üretilen Eril Dünya: Romantik Komedilerle İdealize Edilen Evlilik Ve Kadının Konumu isimli çalışmasında konuyu "*Anlatısında heteroseksüel aşklara yer veren romantik komediler kadının evliliğini bir başarı olarak göstermekte ve romantik aşk sonrası gelen evlilikle kurulan aile birliğini yüceltmektedir*" ifadesiyle açıklamaktadır (2017, s. 316). Orta, Değiştiren ve Dönüştüren Aşk: Romantik Komedi Filmlerinde Toplumsal Cinsiyet ve Aşk İlişkisi (2014) isimli çalışmasında ise *Romantik Komedi: Aşk Tadında* (2010) ve *Romantik Komedi 2: Bekarlığa Veda* filmlerini incelemekte; filmlerdeki kadın ve erkek kahramanların modern görünümüne karşın tutum ve davranışlar açısından kadın-erkek rollerine dair beklentileri yerine getirdiğini, filmde geleneksel kodların işlerliğinin devam ettirildiğini ve kadın özgürlüğünün sadece görünüşte olduğunu ifade etmektedir (2013, s. 59). Bayram, Yeşilçam Romantik Güldürüleri ve Kültürel Temsiller isimli çalışmasında 26 adet yerli romantik komedi filmini incelemekte; filmlerin söylem alanlarından birinin ataerkil otorite olduğunu ifade etmektedir (2002, s. 36).

Sinema filmlerinde Gedik'in ifadesiyle "... sürekli tekrar edilerek benimsetilen, normalleştirilen ve verili kabul edilen erkeklik ve kadınlık halleri" görülmektedir (2018, s. 318). Komedi filmleri, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kalıpyargıları yeniden üretmek yerine yapısında barındırdığı eleştirel olma/muhalefet etme özelliğiyle buna karşı bir anlayış ekebilme gücüne sahiptir. Buna karşın toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını yeniden üreten yaklaşım içerisinde, özellikle LGBTİ cinsel kimlikleri "kadınlık" ya da "erkeklik" in dışında adlandırıldığı için bu kimliklerin birçok filmin anlatısında öteki olarak konumlandırıldığı görülmektedir. Yayla, Türk Sinemasında Lgbt Kimliklerin Farklı Temsilleri isimli çalışmasında yerli komedilerin ağırlıklı olarak LGBTİ cinsel kimliklerine karşı -özellikle trans bireylere- var olan fobiyi yeniden ürettiğini ifade etmektedir (2019, s. 70-77). Çetinkaya ise mizahi üsluplarla öteki olarak konumlandırılan erkek kahramanların sadece cinsel kimlik ve cinsel tercihler üzerinden değil aynı zamanda icra ettikleri meslek ya da iş, fiziksel görünüm, bilgi ve yetenek ve davranış biçimleri üzerinden de öteki olarak konumlandırıldığını söylemektedir (2018, s. 76).

Literatüre bakıldığında, yerli komedi filmlerini toplumsal cinsiyet bağlamında incelemiş çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Yapılan az sayıdaki çalışmalardan Akdoğan'ın Bir Roman Uyarlaması Olarak Tersine Dünya Filmindeki Toplumsal Cinsiyet Güldürüsü Üzerine Bir İnceleme isimli makalesi dikkat çekmektedir. Yazar, filmin erkek izleyicileri kadınlarla duygudaşlık kurmaya yönelttiğini, kadınların toplumsal, siyasal ve kültürel alandaki ataerkil zihniyete bağımlılığını erkeklerle kadınları yer değiştirerek hicvettiğini ve böylelikle toplumsal cinsiyetin iktidar mekanizmalarını sorunsallaştırdığını ifade etmektedir. Bununla birlikte, filmin toplumsal cinsiyet ve cinsellikle ilişkili olarak gündelik yaşamda kadınların iç içe olduğu önyargılar, tacizler ve aşağılamalara ilişkin eleştiri getirmesine karşın izleyiciye bunlarla uzlaşma yolunu önerdiğini vurgulamaktadır (Akdoğan, 2017, s. 202). Toplumsal Cinsiyet Kuramları Bağlamında “Banker Bilo” Filminin İncelenmesi isimli makalede ise Kafa, filmde namus vurgusunun sık sık yinelenildiğini ve Bilo'nun anlatı sonunda zengin olup düşmanı Maho'nun karısıyla birlikte olmaya başlamasıyla kadının ekonomik gücün karşısında yer değiştiren bir nesne olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir (2020, s. 437).

Sonuç olarak, yerli komedi filmleri toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde filmlerin ağırlıklı olarak kadın, erkek ve LGBTİ cinsel kimliklerine dair kalıpyargıları yeniden üreten söylemler bütününe sahip olduğunu, LGBTİ kimlikleri ötekileştirerek komedi malzemesi ettiğini ve erkeğin kamusal alandaki gücünü; kadının ise özel alandaki sıkışmışlığını yeniden ürettiğini ortaya koymaktadır.

Aile Arasında Filmindeki Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Temsili

Aile Arasında, evlenme planı yapan Zeynep ile Emirhan'ın aileleri arasında geçen macera üzerinedir. Zeynep; Tarlabası'ndaki bir pavyonda vokalistik yapan annesi Solmaz, Solmaz'ın çalıştığı pavyonda assolist olan Behiye ve Solmaz'ın güzellik uzmanı arkadaşı Leyla ile birlikte Cihangir'de yaşar. Emirhan ise Haşm-et restoran zincirinin sahibi olan babası Haşmet, ev hanımı annesi Mükerrrem, ağabeyi Kahraman, yengesi Gülümser ve dedesiyle birlikte Adana'da yaşar. Zeynep, alkolik babası Neco (Necdet) ile arası iyi olmadığı ve ondan utandığı için sevgilisi Emirhan'a Neco'nun düğünlerde klarnet çalan bir müzisyen olduğunu söylemez. Hailhazırda Solmaz'ı yirmili yaşlarda bir kız için terk eden Neco, Solmaz'la yirmi bir yıldır evlilik dışı sorunlu bir ilişki sürer. Bu yüzden Zeynep ve Solmaz, Cihangir'e kız istemeye gelecek olan Adanalı aileye karşı mahcup olmamak için yeni kiracıları Fikret'i, Zeynep'in emniyet müdürü babası şeklinde tanıtır. Cihangirli aile; Solmaz'ı ev hanımı, Leyla'yı Solmaz'ın kız kardeşi, trans olduğunu gizledikleri Behiye'yi Fikret'in ablası olarak tanıtır. Fikret ise gerçekte kayınbiraderiyle avize dükkânı işletmektedir. Evine haciz geldikten sonra karısı Mihriban tarafından evden kovulduğu ve boşanma davası açıldığı için Solmaz'ın evini kiralamıştır. Fikret, sadece aile arasında yapılacağını düşündüğü için küçük bir kız isteme ve nikâh töreni sırasında Zeynep'in babası rolünü oynamayı kabul eder. Ancak Adanalı aile büyük bir düğün yapmak ister. Düğünde tesadüf eseri orkestrada bulunan Neco ve gerçekleri itiraf etmek için düğünü basmaya giden Mihriban düğünde arbede çıkararak Cihangirli “toplama aile” nin yalanlarını söyler. Arbede sırasında, Neco'ya mikrofon ayaklığıyla saldıran Behiye'nin trans olduğu, bilmeyen Adanalı aile tarafından anlaşılır. Haşmet, ortaya çıkan gerçeklerin namus anlayışına ters olduğu için düğünün iptal olduğunu söylediği esnada düğünü basan Muharrem, Emirhan'ın aslında Haşmet'in değil; kendisinin oğlu olduğunu itiraf eder. Çıkan olaylar sonucunda Solmaz ile Fikret'in arası bozulur. Gerçekler ortaya çıktıktan bir süre sonra, Haşmet ve Emirhan'ın Cihangir'de Zeynep, Solmaz, Leyla ve Behiye ile birlikte aynı masada bir gece geçirdiği; başka bir ifadeyle iki ailenin birbirini kabul ettiği görülür. Anlatı, gece sonunda Fikret'in Solmaz'a geri dönüp evlilik teklifi etmesi ve Solmaz'ın teklifi kabul etmesiyle sonlanır.

Aile Arasında filminde yer alan kahramanların anlatı içerisindeki konumuna; başka bir ifadeyle önemine bakıldığında, anlatıyı oluşturan ya da anlatıyı oluşturmada yardımcı rol olarak kurgulanan birincil, ikincil ve üçüncül kahramanlardan oluşmak üzere toplamda 14 kahramanın

yer aldığı görülmektedir². Bu kahramanların anlatı içerisindeki konumuna ve cinsel kimliklerine bakıldığında anlatının birincil kahramanlarının 1 kadın (Solmaz) ve 1 erkek (Fikret); ikincil kahramanlarının 2 kadın (Zeynep ve Mükerrerem), 2 erkek (Emirhan ve Haşmet) ve 1 trans (Behiye); üçüncül kahramanların ise 3 kadın (Leyla, Mihriban, Gülümser) ve 4 erkek kahramandan (Kahraman, Neco, Muharrem, Okan) oluştuğu görülmektedir. İçerik analiziyle elde edilen bu veriler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Aile Arasında İsimli Filmde Yer Alan Kahramanların Adı, Anlatıdaki Konumu ve Cinsel Kimlikleri

	Kahramanın Adı	Kahramanın Cinsel Kimliği	Kahramanın Yapısal Özelliği	Kahramanın Anlatıdaki Konumu / Önemi	Kahramanın Mesleği
1.	Fikret	Erkek	Karakter	Birincil	Avize Dükkânı İşletmecisi
2.	Solmaz	Kadın	Karakter	Birincil	Şarkıcı
3.	Zeynep	Kadın	Karakter	İkincil	Öğrenci
4.	Emirhan	Erkek	Karakter	İkincil	Restoran Zinciri Sahibi
5.	Haşmet	Erkek	Karakter	İkincil	Restoran Zinciri Sahibi
6.	Mükerrerem	Kadın	Karakter	İkincil	Ev Hanımı
7.	Behiye	LGBTİ (Trans)	Karakter	İkincil	Şarkıcı
8.	Leyla	Kadın	Tip	Üçüncül	Güzellik-Bakım Elemanı
9.	Mihriban	Kadın	Karakter	Üçüncül	Ev Hanımı
10.	Neco	Erkek	Tip	Üçüncül	Müzişyen
11.	Kahraman	Erkek	Karakter	Üçüncül	Restoran Zinciri Sahibi
12.	Muharrem Aladağ	Erkek	Karakter	Üçüncül	Restoran Zinciri Sahibi
13.	Gülümser	Kadın	Karakter	Üçüncül	Ev Hanımı
14.	Okan	Erkek	Karakter	Üçüncül	Avize Dükkânı İşletmecisi

İçerik analiziyle elde edilen veriler, anlatının birincil ve ikincil kahramanlarının kadın-erkek cinsel kimlikleri bakımından anlatıda eşit oranda temsil edildiğini gösterirken üçüncül kahramanların kadın-erkek cinsel kimlikleri bakımından temsiline bakıldığında, erkek kahraman sayısının kadın kahraman sayısından bir fazla olduğu görülmektedir. Birincil ve ikincil kahramanların anlatıyı oluşturma, değiştirme ve dönüştürme konusunda üçüncül kahramanlara oranla anlatı iç egrisinde daha fazla yer ve önem kapladığı göz önünde bulundurulduğunda, filmin kadın-erkek cinsel kimlikleri bakımından eşitlikçi bir temsile sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Behiye isimli trans karakterin anlatının ikincil kahramanı olarak kurgulanması, anlatıda LGBTİ temsiline tek bir rolde sınırlı tutulduğunu göstermektedir. Bu durum, LGBTİ kahramanın anlatıyı oluşturan kahraman olarak değil; anlatının oluşum, değişim

² Anlatı içerisinde bir-iki cümleyle sınırlı görünürlüğü bulunan dede, polis, koruma gibi roller ve figürasyonlar kapsama dâhil edilmemiştir.

ve dönüşümünde yardımcı rol olarak temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Behiye'nin ikincil kahraman olmasına karşın anlatı içerisinde karakter olarak kurgulanması ise anlatının LGBTİ temsili bakımından farkını ortaya koymaktadır.

LGBTİ cinsel kimlikleri, yerli komedi anlatılarında sulu komedi anlayışıyla ağırlıklı olarak stereotip ya da tip olarak kurgulanmaktadır. Özellikle stereotip kahraman kurguları, stereotipin yapısına uygun olarak LGBTİ kimliklere dair ön yargıların beslenmesine ve yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Buna karşın Behiye'nin karakter olarak kurgulanması, anlatıda LGBTİ'ye dair ön yargının veya LGBTİ karşıtı söylemin yeniden üretilmesini engelleyen başlıca etmenlerden birini oluşturmaktadır. Hâlihazırda *Aile Arasında* filminde yer alan 14 kahramandan sadece 2'sinin tip olarak kurgulandığı görülmektedir. Filmdeki kahramanların neredeyse tamamının karakter olarak kurgulanması, toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının yeniden üretilmesi bakımından önleyici etmendirdir. Zira kadın, erkek ya da LGBTİ fark etmeksizin bir kahramanın stereotip ya da tip olarak kurgulanması, kahramanların anlatıda tek bir özellikleriyle var olup değişim, dönüşüm ve gelişim yaşamamalarına, cinsel kimliklerinden beklenen rollerin içine sıkışıp önyargıların ve toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının yeniden üretilmesine neden olmaktadır.

Anlatıda tip olarak kurgulanan kahramanlardan Neco, "bohem lümpen" bir tiptir. Tip, Marks'ın literatüre kazandırdığı lümpen³ kavramını açıklarken kullandığı bohem kavramına uygun olarak, yarınını düşünmeden günü gününe yaşayan, tasasız, derbeder; bohem bir yaşayış tarzı ve sanatsal uğraşı olan bir tiptir. Öyle ki tip, müzisyen olmasına karşın müzisyen ya da sanatçı imajı çizmediği gibi, argo-küfür yüklü lümpen dili, kirli bir görüntü çizen saç, sakalı ve şiddet uygulayan biri olması sonucunda magandaya yakın bir görünüme sahiptir. Buna karşın tipin lümpenliği anlatıda yeniden üretilmemiştir (Türkavcı, 2018, s. 127-128). Kadınlara simgesel şiddet uygulayan erkek prototipini göstergeleyen geleneksel-ataerkil erkek tipin lümpenliğinin yeniden üretilmemesi, hayat arkadaşı Solmaz'a kötü bir eş, kızına kötü bir baba olduğunun anlatıda yoğun ve açık bir şekilde ifade edilmesinden ve tipin anlatı sonunda ödüllendirilmemesinden kaynaklanmaktadır. Anlatının bir diğer tipi Leyla'nın ise anlatıda evlilik meraklısı bir tip olarak kurgulandığı; bu durumun da ironi yoluyla pek çok kez komedi unsuru olarak kullanıldığını görülmektedir. Öyle ki anlatı boyunca sevgilisini hiç görmediğimiz tip, kendisine devamlı sürpriz evlilik teklifi yapılacağını zanneder. Özel alanda varlık göstermek için aşırı hevesli olsa da güzellik-bakım merkezinde çalışmasıyla tip, anlatıda kamusal alandaki varlığıyla da görünür kılınmaktadır.

Anlatıda yer alan tüm kadın kahramanların mesleklerine bakıldığında, altı kadın kahramandan sadece Solmaz ve Leyla'nın çalıştığı, Mükerrerem, Mihriban, Gülümser'in ev hanımı olduğu, Zeynep'in ise üniversite öğrencisi olduğu görülmektedir. Kahramanlar anlatıdaki konum ve önemlerine göre değerlendirildiğinde, anlatının birincil ve üçüncül kahramanı Solmaz'la Leyla'nın çalışan; başka bir deyişle kamusal alanda varlık gösteren ve erkeklere bağımlı olmayan kadınlar olması ile anlatının ikincil ve üçüncül kahramanları Mükerrerem, Mihriban ve Gülümser'in ev hanımı olması sonucunda, anlatıda kadın kimliğinin kamusal alandaki temsili konusunda yarı yarıya bir dağılımın olduğunu söylemek mümkündür. Anlatıda ev hanımı olarak görülen kahramanların gelir durumlarına dair net bir bilgi bulunmadığı için maddi açıdan eşlerine bağımlı olduğu bilgisi çıkarılmaktadır. Buna karşın anlatıdaki tüm erkek kahramanların meslek sahibi olduğu görülmektedir.

Anlatıda Emirhan ve Kahraman'ın yaptığı işe dair net bir bilgi bulunmasa da Adanalı ailede baba mesleğinin erkek evlat tarafından da benimsendiği -başka bir deyişle meslek seçiminde babadan oğula geçen geleneksel değerlerin hâkim olduğu- bilgisi göz önünde bulundurulduğunda, kahramanlar iş sahibi olarak adlandırılabilir. Bu bağlamda, anlatıdaki erkek kahramanların kamusal alanda etkin bir şekilde varlık gösteren, ekonomik gücü elinde bulduran güçlü erkekler

³ Lümpen kavramı, Marks'ın *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i* (1852) adlı eserinde "lümpen-proletarya" şeklinde toplumsal bir sınıfı tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Marks'ın kitaptaki tanımından hareketle bir kahramanın ya da kişinin lümpen olarak adlandırılabilmesi için işsiz, sınıf bilincine sahip olmayan; sınıfsız ve herhangi bir sınıfa dahil olmayı da reddeden ve apolitik biri olması gerekmektedir (Yıldırım Önk ve Türkavcı, 2021, s. 319-320).

olduğu söylenebilmektedir. Anlatıda, yalnızca işlettiği avize dükkânının borcu yüzünden evindeki eşyaları icra edilen Fikret'in iş yaşamı sorunludur ancak yine de karakter, anlatı içerisinde meslek sahibi biri olarak kurgulanmıştır. Öyle ki Adanalı aileye karşı karaktere biçilen emniyet amiri rolü, geleneksel toplumlarda erkeğin ya da “aile reisi” nin iş sahibi, kamusal alanda güçlü olması gerektiği kalıpyargısını hatırlatan bir unsur olarak kurgulanmıştır. Sonuç olarak, anlatıda erkek kahramanların kamusal alandaki varlığı ve gücü, kadın ve LGBTİ kahramanlara oranla daha fazladır.

Anlatının birincil kadın kahramanı Solmaz, gerek kamusal gerekse özel alanda kendini var etmeye çalışan biridir. Pavyonda çalıştığı için kendi deyimiyle “hafif kadın” ya da “hayat kadını” olarak algılanmaktan korkmakta ve bu şekilde itham edildiğinde büyük tepki göstermektedir. Bu korkusuna karşın Solmaz'ın frapan giyim tarzı ise karakterin ironik yönünü oluşturmaktadır. Karakter, yirmi bir yıldır evlilik dışı ve sorunlu bir ilişki yaşadığı için filmin açılış sahnesinde söylediği şarkıda da vurgulandığı üzere “evli, mutlu, çocuklu” bir hayatın hayalini kurmaktadır. Karakter, geleneksel-ataerkil değerleri olan bir toplum tarafından onaylanması için toplama ya da yalandan da olsa bir aileye sahip olmasının yeterli olduğunu düşünmektedir. Karakterin aile ve namus kavramlarına yüklediği anlamın anlatıda birçok sahnede vurgulaması, kadın kimliğinin geleneksel-ataerkil değerleri olan toplum tarafından namuslu yaşamaya ve resmi nikâhsız da olsa aile içerisinde var olmaya dair baskılandığını göstermektedir. Öyle ki karakterin mesleğini gizleyerek Adanalı aileye kendini ev hanımı olarak tanıtmaması da karakterin bu anlayışa karşı geliştirdiği kendini koruma yöntemini oluşturmaktadır.

Kadın kimliğinin erkekler tarafından baskılandığı bir başka durum ise kadın kahramanların dış görünüşleri ve giyim tarzlarıdır. Örneğin Kahraman, Zeynep'i “dövmeli, açık saçık giyinen bir kız” olarak gördüğü için kardeşinin Zeynep'le evlenmesini desteklemez. Solmaz'ı edepsiz ve oynak biri olarak gördüğünü söyleyen Haşmet ise Solmaz, Leyla ve Zeynep'in giyim tarzını fazla “açık” bularak Fikret ve Solmaz'ı uyarır. Ancak Haşmet'in talebi, hafif kadın olmakla suçlandığını düşünen Solmaz'ın kendisine biçilen rolü öfkeyle reddetmesiyle sonuçlanır. Anlatıdaki erkek kahramanların bu davranış ve talepleri, toplumun kadın kimliğine yüklediği ve ondan yerine getirmesini beklediği rol ve görevleri ortaya koymaktadır. Buna karşın kadın kahramanların bu talebi yerine getirmemesi, kadın kimliğine yüklenen rollerin anlatıda yeniden üretilmesinin önüne geçmektedir.

Geleneksel-muhafazakâr değerlere sahip olduğu görülen Adanalı ailenin kadın kahramanlarından Mükerrerem ve Gülümser, anlatıda bu değerlere uygun hareket etmekte ancak bu değerler tarafından baskılanmamaktadır. Halihazırda psikolojik sorunlarından dolayı kırmızı reçeteli ilaç kullanan Gülümser kendi dünyasında yaşamaktadır. Mükerrerem'in geleneksel-ataerkil aile düzeni içerisinde erkek hegemonyasıyla barışık, nüktedan ve alaycı hali eşi ve oğullarına sinirlendiğinde ‘Nereye giderseniz gidin! Kariya gidin, kıza gidin, pavyona gidin! Gidin deşarj olun yeter ki!..’ diyalogu üzerinden sergilenmektedir. Anlatıdaki Mihriban karakteri ise anlayışsız, bencil, huysuz, maddiyatı önceleyen, evine haciz geldiği ve sıkıldığı için eşinden boşanmak isteyen biridir. Bu özelliklerinin de etkisiyle, kadın kahramanlar arasında erkek hegemonyası karşısında anlatıda korkusuz ya da kendisi gibi davranan tek kadın kahraman Mihriban'dır.

Anlatının birincil erkek kahramanı Fikret; duygusal, hassas, takıntılı vb. özellikleriyle anlatıda “çocuksu erkek” olarak kurgulanmıştır. Beyninde yalan çipinin eksik olduğunu söyleyen karakterin Adanalı aile karşısında emniyet amiri rolü yapması ve gerçekte silah dahi tutmayı bilmemesi, karakterin ironik yönünü oluşturmaktadır. Fikret'in bu role girmeyi kabul ederek “maço” davranışlar sergilemeye çalışması kahramanın başka bir deyişle erkek kimliğinin geleneksel-ataerkil değerler tarafından yerine getirmekle görevlendirildiği görev ve rolleri ortaya koymaktadır. Anlatıda bu görev ve rolleri yükleyen taraf ise Adanalı ailedir. Emirhan, anlatıda söylediği şarkıda vurgulandığı üzere “evli, mutlu, çocuklu” hayali olan ve maço görünmeye çalıştıkça komikleşen çocuksu erkek biri iken ağabeyi Kahraman ise babası Haşmet'le benzerlik göstermektedir. Haşmet; mafyöz bir görünüme sahip, silahlı korumalarıyla gezen, dikte ederek konuşan, görgüsüzlük boyutunda maddi gücünü vurgulayan ve kendini ailenin reisi olarak tanımlayan geleneksel-ataerkil biridir. Bu özellikler, anlatı sonunda ters yüz edilmesine karşın anlatı içerisinde de ironi yoluyla komedi malzemesi edildiği için anlatıda yeniden

üretilmemektedir. Öyle ki ailenin reisi olduğu için oğlunun kiminle evleneceğine onun değil, kendisinin karar vereceğini söyleyen karakterin bunu yerine getirememesi bu durumu örneklemektedir.

Anlatıdaki tek LGBTİ karakter olan Behiye'nin, anlatının ikincil kahramanı olmasıyla da ilintili olarak önceki yaşamı hakkında bilgi verilmemektedir. Bununla birlikte Arabacı Koç, Türk Sineması'nda Yan Karakter Olarak Lgbti Temsilleri isimli çalışmasında "... aile hayali kurmamakla birlikte, annesi, babası ya da ailesinin herhangi bir ferdi ile ilgili bilgi verilmemiştir. Yalnız olan Behiye için trans bireylerin genellikle yaşadığı ailesi tarafından reddedilme durumunu yaşamış olabileceği ve gerçek sevgiyi birlikte yaşadığı arkadaşlarında bulmuş olabileceği düşünülebilir." ifadesini kullanmaktadır (2019, s. 120). Anlatıda karakterin cinsel kimliğinin Adanalı aileden gizlenmesinin geleneksel-ataerkil değerlere sahip toplumlarda kadın-erkek dışında kalan cinsel kimliklere olan önyargıyı ortaya koymak ve buna eleştiri getirmek amacıyla kurgulandığı görülmektedir. Karakter, Adanalı aileye sesinin yıllarca sigara içtiği için kalın olduğunu ve gençken atletizmle ilgilendiği için ayaklarının büyük olduğunu söyleyerek kimliğini gizlemek zorunda kalır. Buna karşın anlatı, LGBTİ cinsel kimliklerine dair önyargının ya da bu kimlikleri tanımaya/tanımlamaya dair bilgi eksikliğinin sadece geleneksel-ataerkil değerlere sahip olan birey ve toplumlarda olmadığını da vurgulamaktadır. Öyle ki Fikret anlatıda Behiye'nin hala rolünü oynamasına sıcak bakmayarak 'Hala mala karıştırmayın işi olmaz, avizeciden çakma baba, şarkıcıdan çakma ev hanımı anne, üçüncü türden bayandan da hala olmaz ben desteklemiyorum.' diyerek konuya dair bilgisizliğini gösteren bir tepki göstermektedir. Ancak karakterle kurulan diyalogta görüldüğü üzere, bunun yanlış bir yaklaşım olduğu vurgulanarak seyirciye de nasıl bir ifade kullanması gerektiği konusunda bilgi verilmektedir:

Leyla: Fiko abi üçüncü tür ne marslı mı bu?

Fikret: Yani nasıl kibar söylenir onu bilemedim.

Songül: Trans birey diyeceksin trans birey.

Fikret: Ha birey, trans birey, affedersin Behiye.

Behiye'nin erkek gözünden eril arzular doğrultusunda stereotip bir kahraman olarak değil; karakter olarak kurgulanması, anlatıda LGBTİ rollerine dair önyargının ya da LGBTİ karşıtı söylemin yeniden üretilmesini engellemektedir. Karakterin zaman içerisinde arkadaşlık kurduğu Fikret'le konuşurken kullandığı 'erkek erkeğe konuşalım', 'şimdi erkeğe geçtim' ifadelerinde de vurgulandığı üzere, Behiye cinsel kimliğiyle barışık olduğu için kendisi üzerinden şaka yapabilmektedir. Karakterin bu vb. sahnelerde komedinin gizli işlevlerini ironi yoluyla zekice kullanan bir kahraman olarak kurgulanması olası temsil sorununu engellemektedir. Halihazırda karakterin gizlenen cinsel kimliği anlatı içerisinde ironi yoluyla çoğu kez komedi unsuru olarak kullanılmasına karşın bunun LGBTİ karşıtı bir söylemle "sulu komedi" malzemesi edilmediği görülmektedir. Öyle ki Adanalı erkeklerin karakteri "oturaklı kadın", "erkek gibi kadın", "hükümet gibi kadın" olarak adlandırması, karakterin ve seyircinin Adanalı kahramanlar üzerinde üstünlük kurmasına yol açmaktadır.

Adanalı ailenin Behiye'nin gerçekte trans olduğunu öğrenmesi, anlatının çözüm bölümünde gerçekleşmektedir. Behiye'nin Neco'ya mikrofon ayaklığıyla defalarca vururken maskülen bir görüntü çizmesi, ailenin gerçeği kendiliğinden öğrenmesine sebep olur. Haşmet, Behiye'nin cinsel kimliğini, Solmaz'ın şarkıcı olduğunu ve Fikret'in Zeynep'in babası olmadığını öğrendiğinde 'Bizim geleneğimiz göreneğimiz, düzenimiz başka. Biz mazbut, namuslu bir aileyiz. Sizin gibilerden kız alamayız. Namusumuz olmadan yaşayamayız. Aile kurumu palavra değildir, hele hele sizin sandığımız gibi hiç değildir' şeklinde tepki verirken Solmaz ise Adanalı aileye hayat kadını olmadığını açıklamaya çalışır. Sahne geleneksel-ataerkil değerleri olan birey/toplumların kadın-erkek dışı cinsel kimlikleri kabul etmediğini ve kadın cinsel kimliğinin de namus, aile gibi kavramlarla erkek cinsel kimliği tarafından eril bir söylemle tek taraflı kurgulandığını ve baskılandığını göstermektedir. Buna karşın Haşmet, gelenek-görenek, namus ve aile vurgusu yaptığı esnada düğünü basan düşmanı Muharrem'in itirafıyla Emirhan'ın gerçekte kendisinin değil; Muharrem'in oğlu olduğu gerçeğini öğrenir. Karakterin en hassas olduğu

konunun komedi unsuru olarak kurgulanıp anlatı sonunda gerçeklerle cezalandırılması, ataerkil söylemin ödüllendirilmeyerek hicvedildiğini ve cezalandırıldığını göstermektedir. Hâlihazırda anlatı, aile kavramına dair vermek istediği asıl mesajı, düğünden sonraki sahnelerde ortaya koymaktadır.

Düğün bitiminde Solmaz ile Fikret'in hesaplaşırken Fikret'in 'Öyle sandığın kadar kolay değil aile kurmak. Ben yirmi bir yıl aile kurmak için çaba gösterdim kurabildin mi? Sen kurabildin mi, aile olmak için çaba gösterdin kurabildin mi? Yok öyle şarkıcıdan dışarıdan baba ile bu işler olmuyor, toplama aileyle olmuyor!' diyalogunda açık bir şekilde vurgulandığı üzere, anlatı sonuna doğru aile olmanın ve/veya kurmanın zorluğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte anlatı, son sahneye kadar geleneksel-ataerkil toplumların aile olgusunu kadın-erkek dışındaki cinsel kimlikleri dışarıda bırakarak belirli meslek seçimleri ve kan bağıyla sınırlandırıp baskıladığını hatırlatarak başka bir ifadeyle seyirciye ayna tutarak bu düşünce sistemini de eleştirmektedir. Anlatı sonundaki final tercihi, bu düşünce sisteminin yeniden üretilmesini engellediği gibi, seyirciye bunun tersinin de toplumda var olabileceği yönünde mesaj vermektedir. Öyle ki anlatı sonunda düğün gecesi yaşanan olayların üstünden zaman geçtiği, Emirhan ve Zeynep'in bir arada olduğu, Fikret ile Solmaz'ın aşk yaşamaya başladığı ve Haşmet'in Behiye, Zeynep, Fikret ve Emirhan'la birlikte "toplama ailenin" Cihangir'deki evinde yemek yediği gösterilir. Behiye'nin şarkı söylediği yemekte Haşmet, Behiye'ye 'Ağzınıza sağlık Behiye Hanım çok güzel okudunuz.' ifadesini kullanır.

Sonuç olarak *Aile Arasında* filmi, geleneksel-ataerkil değerler içinde şekillenen, kan bağıyla koşullanan, kadın-erkek dışındaki cinsel kimlikleri dışarıda bırakan aile anlayışını hicvetmekte ve seyirciye sunmayı tercih ettiği sonla da farklı görüşlerden, değer yargılarından, yaşam tarzlarından ve cinsel kimliklerden bireylerin aynı masa etrafında oturup birbirlerinin haklarına saygı gösterebileceğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Sinema filmleriyle ilgili genel görüş, anlatıların ağırlıklı olarak erkek gözünden eril arzular doğrultusunda kurgulandığı, toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını yeniden ürettiği ve eşitsiz cinsiyet ilişkileri onayladığı yönündedir. Söz konusu komedi filmleri olduğunda, komedinin yapısı gereği bu durum tersine işleyebilmektedir. Zira komedi türü, eğlendirme işlevi dışında eleştirel olma/muhalefet etme özelliğine sahip olmasıyla toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını yeniden üretmek yerine onları eleştirebilme ve hicvedebilme gücüne sahiptir. Buna karşın yerli komedi sinemasında bu özelliklere sahip komedi film sayısının az olduğu görülmektedir. Türk Sineması'nda özellikle 2000 sonrası dönemde komedi filmleri izlenme rekorları kırmış ancak filmlerin büyük bir çoğunluğu ticari yönü ağır basan eğlencelik bir tüketim nesnesi filmler olmaktan öteye geçememiştir. Bu dönemde üretilen ve büyük kitleler tarafından izlenen yerli komedilerin ağırlıklı olarak içinde bulunduğu sistemi içselleştirmiş erkek kahramanların -üstelik karakter olarak değil tip veya stereotip olarak kurgulanan, karikatürize edilmiş maganda ve/veya lümpen- anlatısını sunmaktadır. Toplumun sadece erkek kimliğinden değil; kadın ve LGBTİ cinsel kimliklerinden de oluştuğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, yerli komedi filmlerinde cinsel kimliklerin görünürlüğü ve temsili açısından eril bir yapılanmanın var olduğu görülmektedir.

Son dönemde Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki tartışmaların geleneksel medya araçlarından daha çok sosyal medya araçları üzerinden konuşulur, tartışılır ve hak aranır olduğu bilinmektedir. Ancak sinemanın günümüzün hala en etkin geleneksel iletişim araçlarından biri olarak eleştirel olma yönündeki gücü ve potansiyeli de göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte, gerek komedi sineması özelinde gerekse Türk Sineması'nın genelinde toplumsal cinsiyet eşitliği konusunu anlatisına taşıyan film örneklerine sık rastlanmamaktadır. Araştırmaya konu olan *Aile Arasında* filminin farkı ise bu noktada ortaya çıkmaktadır. Film, içinde bulunduğu dönemin filmlerinden farklı olarak erkek hegemonyasını, geleneksel-ataerkil değerleri ve bu değerler altında baskılanmış aile ve namus kavramlarını, stereotipleştirilmiş LGBTİ temsillerini; kısacası toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını hicvetmektedir. Film bunu mesleği, cinsel kimliği ya da yaşam

tarzından dolayı farklı, zararlı veya tehlikeli olarak adlandırılan ve sadece Cihangir gibi belirli alanlarda yaşamasına izin verilen yaşamlar ile bu yaşamların karşısında konumlandığı düşünülen/görülen yaşamları anlatısında aynı masa etrafında toplanmasıyla gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte *Aile Arasında*'nın komedi başta olmak üzere Türk Sinemasında üretilen diğer filmlerden farkı, filmin kan bağıyla koşullanan, geleneksel-ataerkil değerlerle baskılanan ve itaatkâr öznelerden oluşan aile kavramına muhalif yaklaşarak güçlü ve özgür öznelerden oluşan yeni bir aile yapısının örneğini sunan bir film olmasıdır. Filmde verilmek istenen mesajın anlatıda açık bir şekilde dile getirilmesi ve altının çizilmesi bunun bilinçli bir tercih doğrultusunda gerçekleştiğini göstermektedir. Halihazırda filmin yazarının (Gülse Birsnel) vermek istediği mesajı didaktik bir biçimde ya da hipodermik bir amaçla vermediği, farklı kimliklerden karakterleri bir araya getirip toplumsal cinsiyet eşitliğini gözeterek anlatıyı kurguladığı görülmektedir. “Sözde ahlak” anlayışına ayna tutan filmin Türk Sineması'nın en çok izlenen on filminden biri olması ise, anlatının seyirci konumlandırması yönünde amacına ulaştığını göstermektedir. Filmin sadece güldürmeyi öncelikle yaşam tarzı, dünya görüşü, saygı ve hoşgörü gibi kavramlar üzerinden seyirciyi düşünmeye ve bilinç sahibi olmaya sevk ederek eleştirel bir noktaya konumlandığı görülmektedir. Sonuç olarak *Aile Arasında* filmi, toplumsal cinsiyet rollerinin eleştirel temsili açısından gerek yerli komedi sineması gerekse Türk Sineması için referans bir filmidir.

KAYNAKÇA

- Açıktan, O. / Birsnel, G. (Yönetmen / Senarist). (2017). *Aile Arasında* [Film]. Türkiye: BKM
- Arabacı-Koç, M. (2019). *Türk Sineması'nda Yan Karakter Olarak Lgbti Temsilleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Okan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aslan, P. (2007). *90 Sonrası Türk Sinemasında Tip Karakter İkilemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Bayrak, T. (2014). Sinemada Karakter Olgusu: Bir Karakter Oyuncusu Olarak Sadri Alışık. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 4(2), ss.105-122. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/138403>)
- Bayram, N. (2002). *Yeşilçam Romantik Güldürüleri ve Kültürel Temsiller*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*. İstanbul: Bağlam.
- Caner, E. (2004). *Kutsal Fahışeden Bakire Meryem'e Toprak ve Kadın*. İstanbul: Su.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* (C. Soydemir, Trans.). İstanbul: Ayrıntı.
- Coştu, Y. (2009). Toplumsallaşma Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(2), ss.117-140. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4498/61953>)
- Çetinkaya, M. (2018). *2000 Sonrası Türk Komedi Sinemasında “Öteki” Erkekliğin Temsili*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Dökmen, Z. Y. (2009). *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. İstanbul: Remzi.
- Erdoğan, İ. (2012). *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi*. Ankara: Erk.

- Evren, B. (2014). Türkiye’de Sinemanın Başlangıcı. Abdurrahman Çelik (Ed.), Sinemada Bir Asır içinde (s. 1-10). İstanbul: Altın Portakal Uluslararası Film Festivali.
- Eşigül, E. (2002). Cumhuriyet Dönemi Mizahı Üzerinde Değerlendirmeli Bir Bibliyografya Çalışması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gedik, E. (2018). Sekizinci Sanat Sinema ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi. Durmuş Ali Arslan ve Gülten Arslan (Ed.), Kültür, Sanat, Edebiyat Sosyolojisi içinde (s. 319-330). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Giddens, A. (2012). Sosyoloji. Hüseyin Özel (Çev.). İstanbul: Kırmızı.
- Güven-Akdoğan, Ö. (2017). Bir Roman Uyarlaması Olarak Tersine Dünya Filmindeki Toplumsal Cinsiyet Güldürüsü Üzerine Bir İnceleme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (45), ss.191-205.
<https://iletisimdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/IKAD/article/view/380/353>
- Hoominfar, E. (2019). Gender Socialization. W. Leal Filho, A. Azul, L. Brandli, P. Özuyar, T. Wall (Ed.), Gender Equality içinde (s. 1-10). Sweden: Springer.
- İmançer, D. (2010). Medyayı Anlamak Stereotipler Değerler ve Söylem. Ankara: De Ki.
- Kabadayı, L. (2013). Film Eleştirisi, Kuramsal Çerçeve ve Sinemamızdan Örnek Çözümler. İstanbul: Ayrıntı.
- Kafa, E. (2020). Toplumsal Cinsiyet Kuramları Bağlamında “Banker Bilo” Filminin İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (3), ss.414-440.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbad/issue/55116/708197>
- Kandiyoti, D. (1997). Cariyeler Yurttaşlar Bacılar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler. İstanbul: Metis.
- Kessler, S. J. ve McKenna, W. (1978). Gender: An Ethnomethodological Approach. Chicago & London: The University of Chicago.
- Kolay, H. (2012). Geniş Ufuklar: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği. İzmir: İlya.
- Kosacı, S. (2012). Amerikan Filmlerinde Siyasi Hicvin Temsili Ve 1960’lı Yıllardaki Yansımaları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kuruoğlu, H. (2014). Toplumsal Cinsiyet ve Medya. İzmir: Detay.
- Lippmann, W. (1998). Public Opinion. New Brunswick and London: Transaction.
- Lupton, G., Short, M. P. ve Whip, R. (1992). Society and Gender. An Introduction to Sociology. London: Palgrave.

- Orta, N. (2019). Değiştiren ve Dönüştüren Aşk: Romantik Komedilerde Toplumsal Cinsiyet ve Aşk İlişkisi. *Sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi*, 5(2), ss.35-60. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sinecine/issue/43925/540757>)
- Orta, N. ve Ekici, A. (2017). Filmlerle Üretilen Eril Dünya: Romantik Komedilerle İdealize Edilen Evlilik ve Kadının Konumu. *Selçuk İletişim Dergisi*, 10(1), ss.295-319. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/30637/330949>)
- Öğüt Eker, G. (2014). İnsan, Kültür, Mizah Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah. Ankara: Grafiker.
- Özgüç, A. (1988). Türk Sinemasında Cinselliğin Tarihi. İstanbul: Broy.
- Parsa, A. F. ve Akçora, E. (2017). Popüler Feminizm ve Film: Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Feminist İdeolojinin İmgesel Sunumu. Aylin Göztaş (Ed.), İletişimde “Serbest” Yazılar içinde (s. 15-41). Konya: Literatürk Academia.
- Sandıkçıoğlu, B. (2014). İkna Kuramları. Mine Oyman (Ed.), İkna Edici İletişim içinde (s. 42-64). Eskişehir: AÖF.
- Saraç, S. (2013). Toplumsal Cinsiyet. Lerzan Gültekin, Gül Güneş, Ceyan Ertung ve Aslı Şimşek (Ed.). Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları içinde (s. 27-34). Ankara: Atılım Üniversitesi.
- Scott, J. (2007). Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi. Ali Kılıç (Çev.). İstanbul: Agora.
- Sığrı, Ü. (2018). Nitel Araştırma Yöntemleri. İstanbul: Beta.
- Şenel Esatoğlu, M. (2010). Türk Sinemasında Güldürü Unsuru Olarak Transvestizm. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taner, H., And M. ve Nutku Ö. (1966). Tiyatro Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Taş, C. (2007). Aziz Nesin’in “Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz”, Carl Zuckmayer’in “Köpenick’li Yüzbaşı” Ve Friedrich Dürrenmatt’ın “Büyük Romulus” Adlı Eserlerinde Mizah, Hiciv ve İroni. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Türk Filmleri Seyirci Rekoru - İlk 100 (1989’dan Günümüze). Box Office Türkiye, Erişim Adresi: <https://boxofficeturkiye.com/tum-zamanlar/seyirci-rekorlari/turk-filmleri>
- Türkavcı, E. (2018). Son Dönem Yerli Komedi Filmlerinde Bir Mizah Unsuru Olarak Lümpenlik. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yaşar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Uştuk, A. (2016). Aşk Örüntüleri Üzerine Bir Anlatı Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), ss.59-70. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbd/issue/35180/390344>).

- Wharton, S. A. (2005). *The Sociology of Gender. An Introduction to Theory and Research*. Malden: Blackwell Publishing.
- Yalova, Y. (2002). *Demokratikleşme Yolunda Toplumsal Cinsiyetin Ana Politikalara Yerleştirilmesi*. Ankara: TBMM Partiler Arası Uyum Komisyonu.
- Yaren, Ö. (2016). *Sinemada Anlatı Kuramı*. Zeynep Özarslan (Ed.), *Sinema Kuramları 2* Beyazperdeyi Aydınlatan Kuramlar içinde (s. 167-190). İstanbul: Su.
- Yayla, D. (2019). *Türk Sinemasında Lgbt Kimliklerin Farklı Temsilleri (1960-2017)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldıran-Önk, Ü., Türkavcı, E. (2021). Türk Güldürü Sineması'nda Lümpenliğin Değişen Yüzü. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 316-333. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed/issue/59555/656252>)